

SLOVANÉ.

KULTURNÍ OBRAZ SLOVANSKÉHO SVĚTA.

POŘÁDÁ

DR. MILOŠ WEINGART,

ř. professor Karlovy university v Praze.

DÍL I.

DR. JAROSLAV BIDLO,

ř. professor Karlovy university v Praze:

DĚJINY SLOVANSTVA.

»VESMÍR«,

NAKLADATELSKÁ A VYDAVATELSKÁ SPOLEČNOST S R. O. V PRAZE VII.

1927.

DĚJINY SLOVANSTVA.

NAPSAL

JAROSLAV BIDLO.



»VESMÍR«,

NAKLADATELSKÁ A VYDAVATELSKÁ SPOLEČNOST S R. O. V PRAZE VII.

1927.

Iaaa 38



3415 - I

990/1.

ÚVOD.

Vycházíme-li z předpokladu, že Slované nebo slovanští národové dohromady jsou a od pradávna byli zvláštní národopisný celek, který se patrně odlišuje od jiných podobných národopisných jednotek (ne-li čím jiným, aspoň svými jazyky), jest možno si klásti otázku, jaké byly minulé osudy nebo dějinný vývoj tohoto celku. Rozsídlení Slovanstva, těsné vzájemné sousedění jednotlivých jeho národů, vzájemné styky, ale zvláště pak stejné nebo aspoň podobné životní podmínky všech, jmenovitě zeměpisné a přírodní poměry a především skoro stejný poměr všech k národům sousedním — to vše poskytuje základ k jednotnému pojetí jejich dějin čili ku poznávání jejich společných osudů. Dějepisec, líčící dějiny Slovanstva, nemůže přirozeně vypravovati všecko to, co tvoří dějiny jednotlivých jeho národů, nýbrž jen to, co u všech shledá stejného nebo to, co vidí jako následek stejných příčin. Kdo vypravuje dějiny obchodu, všímá si u jednotlivých účastníků dějin obchodních jen toho, co tvoří dějiny obchodu — tedy při dějinách Slovanstva dlužno hledati a v genetickou řadu skládati ty události, které dohromady podávají obraz toho, co všichni Slované měli ve svém vývoji společného.

Hlavním účelem takového obrazu dějin slovanských je stanoviti *smysl dějin slovanských* čili odhaliti jejich podstatu nebo hlavní proudy, hodnotu, směr a cíl. Úkolu tomuto lze vyhověti tím, když dějiny Slovanstva budou zkoumány a poznány jakožto nerozlučná součástka dějin světových nebo všeobecných, která s nimi jest sloučena jakožto jeden ze živých, a to základních členů a orgánů jediné těla. Jestliže *smysl dějin světových* nebo všeobecných možno stanoviti především se stanoviska zájmu, jaký má dnešní, novodobý člověk o to, jak lidstvo se znenáhla rozšiřovalo po celé zeměkouli a jak jednotlivé jeho skupiny (kmenové, národové a státní organismy) si různé její krajiny ve vzájemné soutěži a zápase podmaňovaly a jak lidstvo od samého vzniku svého v zápase s přírodou čím dále, tím více se z jejího vlivu vymaňovalo a ji naopak činilo svou služebnicí čili jak si vytvářelo svou vzdělanost, která mu život na zeměkouli činila a činí nejen snazším, nýbrž i příjemnějším a pohodlnějším, a jak se poměr člověka k člověku stával čím dále, tím lidštějším čili humanějším: bude pochopení smyslu dějin slovanských záležitosti zajisté v poznání, s jakým výsledkem slovanská skupina lidstva soutěžila a zápasila v různých dobách s jinými jeho skupinami o své místo na zeměkouli a jakou měrou se účastnila vytváření lidské vzdělanosti nebo civilizace, a to především té, která v přítomné době již málem ovládá všechny národy

na zeměkouli, t. j. vzdělanosti evropsko-americké, a jak dalece Slované přispívali ku pokroku lidskosti čili humanity.

Zkoumání této otázky nebylo dosud předmětem hluboké, široce rozvětvené a soustavné práce dějepisné, nýbrž po výtce jen předmětem přemýšlení filosoficko-politického, jemuž chyběla častokrát znalost nejzákladnějších událostí dějin slovanských; proto dějepisec, mající vyhověti potřebě ode dávna se hlásící, poznati smysl dějin slovanských, ocitá se v nemalých nesnázích, ježto se nemůže opírat o žádné práce přípravné. Poněvadž však přece vědecký odborník dějepisný může úkolu tomuto daleko lépe vyhověti, nežli povrchní diletant, jest jaksi jeho povinností, aby vyjádřil o věci své mínění, třebaž že se vydává nebezpečí zvolné kritiky, která sice snadno pozná vady, ale nedovede vždy a někdy ani nechce uvážiti obtíží, jaké dlužno překonati, nežli se dospěje ku pronesení mínění zdánlivě obecného nebo všedního.

Maje pro účel tohoto díla napsati stručný dějepis Slovanstva, mohu podati vlastně jen přehled nebo jakousi filosofii dějin slovanských. Ale to jest pro přítomné naše potřeby mnohem důležitější, nežli co nejpodrobnější jejich vyličení, poněvadž běží především o to, aby kruhy našich vzdělanců, majících o věc zájem, ale nemooucích se dostatečně vyznati ve spoustě dějinných událostí a v odborné literatuře, byly upozorněny na to, co v dějinách slovanských třeba pokládati za věci základní, směrodatné a hlavní.

Nedostižným ideálem, ale zároveň i nezbytným požadavkem, který dlužno klásti filosofii dějin, jest, aby na základě výtěžků dosavadního badání odborného dovedla podstatný obsah, smysl, hodnotu, směr a cíl dějin vyjádřiti jedinou větou nebo formulí, asi tak, jako se jednoduchými vzorci vyjadřují zkráceně často nesmírně složité úkony mathematické. Prvním stupněm rozvedení nebo zkonkretisování filosoficko-dějinné myšlenky jest stanoviti období, v jakých probíhal hlavní proud dějinného vývoje, tvořící jeho podstatu.

Nedbaje nebezpečí nezdaru pokusím se podle zásady shora pověděné vyjádřiti smysl dějin slovanských hned na počátku svého líčení; toto má býti pouze provedením důkazu, že základní moje myšlenka jest správná. Je to, nemýlím-li se, první pokus vědeckého odborníka, který, jak doufám, podrží svou cenu i pro budoucnost aspoň jako podnět k dalšímu přemýšlení a badání, nebo jako výstraha, kterou cestou se nemají dáti ti, kdož po mně budou hledati znovu smysl dějin slovanských.

* * *

Slované podle všech známek byli ze svých původních sídel, jež se prostírala někde v západních končinách ohromné východoevropské roviny, násilně vypuzeni návaem cizích, turkotatarských kočovníků, kteří tam pronikli z Vysoké Asie.

Ne-li všichni, aspoň větší část Slovanů byla od Turkotatarů podmaněna a porobena. Západnější skupiny Slovanů byly vrženy do střední Evropy a na Balkánský poloostrov jako jejich přední voj, aby útočili v jejich zájmu na hlavní nositele křesťanské (dříve hellenisticko-římské) vzdělanosti, na říši francou a byzantskou. Když po nějakém čase odpadly vysoko vzednuté vlny turkotatarského přívalu, který hrozil zaplaviti a zničiti celou křesťanskou vzdělanost, byli osvobozeni od poroby turkotatarské ti Slované, které tento příval zanesl nejdále na západ, ale v téže chvíli nastával jim těžký boj o život a půdu proti těm křesťanským státům, proti kterým je hnali Turkotataři. Slovanům, kterým návrat do jejich původní vlasti byl znemožněn tím, že tato byla už zabrána jinými obyvateli, buď soukmenovci, buď cizinci, nezbyvalo, leč vybojovati si uznání domovského práva v nových svých vlastech na těch státech, jejichž území nebo zájmovou oblast byli zabrali, a které je přirozeně pokládaly za vetřelce. Boj o toto uznání byl těžký a dlouhý, trval několik set let a byl spojen se mnohými ztrátami. Křesťanským státům podařilo se získati nazpět značnou část svých zemí, Slovany obsazených, a podmaniti si slovanské přistěhovalce v krajinách těch usedlé, ale větší část území Slovany, nově obsazeného, zůstala už majetkem jejich, jejich novou vlastní, ke které přilnuli tak, že na starou úplně zapomněli.

K tomu, aby se Slované udrželi politicky samostatnými na území nebo aspoň v sousedství mocných křesťanských států, bylo nezbytnou podmínkou, zříditi si přiměřené politické organisace. Slované měli sice již ve své pravlasti jakési politické organisace, ale na půdě a v sousedství kulturně a politicky pokročilých sousedů byli nuceni si vytvořiti podobné dokonalejší státy, jako měli tito.

Germáni, kteří už několik století před tím, než si zřídili své státy na území říše západořímské, říši tuto postupovali a jakožto námezdníci ovládali, přejali vlastně hotovou organizaci římskou a s její pomocí zdokonalili a zesílili svou původní. Zřízení zvláštních států germánských na území římském bylo jen dovršením staršího, dlouhou řadu let pokračujícího obsazování jeho. Toto dovršení se lišilo od předcházejícího pochodu obsazovacího pouze svým zrychleným tempem a jen tímto zrychleným tempem byl vyvolán zpožděný a ovšem i marný odpor římské vlády proti posledním důsledkům germanisace římské říše, ode dávna nezadržitelně pokračující.

Kdežto tedy Germáni takřka bez odporu a překážek si zřídili své trvalé státy, Slovanům bylo se velmi těžce dopracovávat z turkotatarské poroby a z nebezpečí upadnouti v novou porobu u svých křesťanských sousedů k politické samostatnosti ve vlastních státech. Jednotlivé skupiny Slovanstva dlouho se pohybovaly mezi Skyllo a Charybdou poroby turkotatarské a křesťanské, neboť křesťanští sousedé poskytovali jim sice (ač ve svém vlastním zájmu) pomoci proti Turkotatarům, ale za to je pokládali za své poddané. Tak bylo ve střední

Evropě i na poloostrově Balkánském. Ve východní Evropě, v původní vlasti Slovanstva, nebylo postavení Slovanů tam pozůstalých lehčí, poněvadž tam ještě několik století pokračovalo stěhování národů, t. j. Turkotatarů, kteří ještě několika mohutnými vlnami se valili černoamořskými stepmi směrem k západu na Balkánský poloostrov a do střední Evropy. Proudění toto v prvním svém období bylo zesilováno a křížováno východní větví stěhování normanského ze Skandinávie k moři Černému a v pozdějším svém období severoevropskou větví hnutí křížového, které, stejně jako křížové hnutí jihoevropské, bylo nejen vojensko-útočné a podmaňovací, nýbrž i hospodářsky a osadnický rozpínavé.

Pokládáme-li Slovanstvo od jeho prvopočátku za zvláštní národopisně-kulturní celek, nečiníme tím dějepisné skutečnosti žádného násilí a získáváme zároveň vědecky velmi užitečné hledisko, neboť jen s tohoto povšechně slovanického stanoviska lze viděti a pochopiti jisté věci, které by jinak zraku badatelovu unikly, zejména pak je to otázka vzniku států a národů slovanských: ale bylo by naprosto pochybené posuzovati vznik států slovanských s předpokladem, že Slované své státy budovali na základě nebo pomocí politické solidárnosti čili soudržnosti všeho Slovanstva. Jsou sice staré doklady nasvědčující tomu, že jednotlivé skupiny Slovanstva si od pradávna byly vědomy své vzájemné jazykové a vůbec kulturní příbuznosti a že věděly o tom, že se Slované jako celek liší od jiných národů, ale bylo by nepochopením dějin lidstva očekávati a žádati, aby Slované z toho byli vyvozovali takové důsledky, jaké jsme v novější době začali nazývati slovanskou vzájemností ve smyslu politickém. Vznikání států slovanských dělo se převážně pudově, a to tak, že se sdružovaly k společným účelům ty skupiny Slovanů, které si buď jasně nebo nejasně byly vědomy jistých společných reálních zájmů, a těchto zájmů (a to jednak své nezávislosti, jednak svého majetku, jmenovitě pozemkového) chtěly společnými silami hájiti. Společné, jmenovitě hospodářské zájmy, měly zajisté zvláště obyvatelé území, tvořících přirozené zeměpisné celky, tedy na př. nějakého horského údolí čili úvalu, nebo poříčí nějaké řeky, pobřeží jezera nebo kusu pobřeží mořského. V takovýchto přirozených zeměpisných celcích vznikaly nejstarší politické organizace, kmeny, které se převážně skládaly z obyvatelstva i rodem a jazykem blízko příbuzného, ale mohly vznikati i smíšením obyvatelstva pokrevně různorodého, pouhým synoikismem čili dlouhodobým souseděním, spolubydlením. Kmenové politické organizace, jakožto přirozené a pudové útvary, byly velice tuhé a zakořenily se hluboce ve vědomí a tradici lidu tak, že ti, kdo se na jejich základě snažili zbudovati větší, silnější a v boji se vnějším nepřítelem odolnější státy, naráželi z pravidla na velmi houževnatý odpor, když usilovali o to, aby místní zájmy kmenové podřídili zájmům většího celku. Přírodní povaha převážné části slovanského území a veliká jazyková a vůbec národopisná podobnost jednotli-

vých skupin Slovanstva, usnadňovaly sice tvoření velikých států, ale státy tyto bývaly jen útvary pomíjejícími, poněvadž byly příliš rozsáhlé. Při veliké jejich rozsáhlosti daleko se rozcházely zájmy a tradice okrajních kmenů se zájmy a tradicemi kmene ústředního, vládnoucího (hegemonního). Násilné ovládnutí kmenů odporných nebylo na dlouho možné při prvobytném způsobu tehdejšího hospodaření a při nedostatečnosti spojovadel. Nedostatek přirozených hranic mezi jednotlivými územími byl příčinou, že slovanské státy, zvláště ve východoevropské rovině, byly útvary plynulými, jednou širšími, jindy užšími, a že jejich politické těžiště se také neustále přesunovalo z místa na místo, a to tím spíše, že starší středověké státy vůbec neměly stálého ohniska vlivem tehdejšího přirozenou hranicí v území slovanském byly Sudety, Karpaty a Dunaj. Kras a horstva balkánská už takového významu neměla. Proto na Balkánském poloostrově, podobně jako ve východoevropské rovině, dlouho trvalo a dosud vlastně do jisté míry trvá utváření slovanských států a vymezování jejich oblastí.

Vznik a konečné ustálení pevných států bylo všude spojeno s překonáváním rozmanitých překážek a nesnází, vnějších i vnitřních (vizme na př. jen vznik novodobého státu italského nebo německého), ale Slovanům bylo nepochybně překonávati obtíže daleko větší, nežli jaké měli Neslované. A když konečně v prvních stoletích středověku se ustálilo několik trvalejších států slovanských, které nabyly i mezinárodního uznání a významu, neznamenalo to přece dokonání vývoje a vyřešení všech rozporů v nárocích jednotlivých států na určité kmenové skupiny a jejich území nebo uspokojení kmenových skupin s jejich přičleněním k určitým státům. Slovanské státy nebyly tak pevnými a stálými útvary politickými jako Francie, Německo, Anglie, Švédsko, Dánsko nebo říše byzantská. V důsledku toho pak ovšem se v lůně Slovanstva nevytvořily tak určité a pevně jako v lůně Germánstva a Románstva jednotlivé skupiny národní. Vývoj národních skupin čili národů slovanských proto není až dosud ukončen, nýbrž jest otevřen ještě několika možnostem; jinými slovy: není vyloučeno, že se utvoří jini ještě národové, než jací jsou dosud nebo že několik nynějších národů splyne v jeden.

Skupiny národní nebo národové jsou druhotný útvar dějinného vývoje, t. j. jsou důsledkem trvalého, dlouhodobého soužití jisté skupiny národopisně stejnorodého obyvatelstva v jednom státním celku. Jestliže jazykozpytná theorie předpokládá, že už před ustálením slovanských států byli slovanští národové, jest to důležitá methodická pomůcka vědecká, ale ve skutečnosti teprve staleté soužití jednotlivých skupin kmenů slovanských v ustálených politických organizacích čili ve státech z nich učinilo národy.

Národem ve středověku se rozuměly vrstvy, které měly účastenství v politice, měly politická práva a výsady; to byla hlavně šlechta. V Uhrách, jazykově různě

norodých, kde společný státní jazyk latinský spojoval národopisně různorodé, vyšší kruhy společenské, tvořily tyto dohromady národ uherský. Výrazu „národ“ bylo ve starších dobách cizí dnešní jeho pojetí filologické a národopisné. Toto se vyvinulo a proniklo teprve v novém věku, když ve státech, skládajících se z různorodého obyvatelstva, jedna část jeho, držící v rukách státní moc, začala utiskovati a pronásledovati obyvatelstvo, užívající jiného jazyka a když mu usilovala vnutiti jazyk svůj a jeho jazyk obmeziti nebo dokonce vyhladiti.

K tomu, aby se z národa pouze politického nebo zeměpisně-politického vytvořil národ ve smyslu filologickém a národopisném, bylo potřebí především dlouhého soužití příbuzných kmenů v jednom státním celku. Jako až dodnes mluvili jednotliví kmenové slovanští místními mluvami čili nářečímí. Nářečí spolu sousedící jsou a byla si vždycky vzájemně mnohem podobnější nežli nářečí místně od sebe vzdálená. Skupiny nářečí příbuzných mají a měly vždycky jisté společné znaky, jimiž se liší od jiných skupin nářečí, ale kdyby jazykozpytci při stanovení pravěkých národních skupin nepřihlíželi k nynějším jazykům spisovným a měli jen podle nářečí určovati, kolik a které jsou vlastně národní jazyky slovanské, nebo lépe, jak vypadají normální národní jazyky slovanské, zdá se mi, že by se ukázalo mezi nimi tolik mínění, kolik jest jednotlivých badatelů. Spisovné jazyky, pokládáné za normy pro určitou skupinu nářečí, vznikly poměrně velmi pozdě, a to tak, že jistá nářečí se v jednotlivých skupinách vlivem politického vývoje stala normálními nebo vzornými nářečímí. Ve skupině kmenů usazených v zemích sudetských se jím stalo nářečí kmene Čechů, a to proto, že tento nabyl trvale politické převahy nad kmeny sousedními, kteří byli příslušníky státu jím utvořeného. Jazykem úředního jednání a písemných projevů v kruzích vzdělanců byla sice od zavedení křesťanství latina, ale ve všedním životě a v soukromých stycích mluvili panovník, jeho dvořané, vojenská družina i církevní hodnostáři jazykem mateřským, t. j. nářečím rozšířeným v okolí hradu Pražského a Vyšehradu, zvláště v západním jejich sousedství. Tím se toto nářečí stalo jazykem dvorským, jazykem nejvyšší společnosti českého státu. Proto také v tomto nářečí se děly první pokusy literární, jím psána byla první literatura česká a ono tudíž se stalo jazykem vzorným čili normálním, podle kterého bylo posuzováno, zdali se správně nebo pěkně vyjadřují ti, kdož mluvili mateřtinou, v jiných krajinách obvyklou. Kdyby Čechy byly zůstaly součástíku říše velkomoravské, bylo by nabylo významu vzorného a spisovného jazyka nářečí panující v okolí Velehradu a nebylo by asi vůbec české literatury, nýbrž literatura moravská; jazyk moravský byl by nepochybně mnohem bližší slovenštině nežli dnešní čeština a slovenštiny asi vůbec by nebylo. Kdyby Kyjev byl zůstal trvale ohnískem a ústředím veliké říše ruské, byla by jistě dnešní ukrajinština (ale trochu jinak zbarvená) jazykem všeruským a dnešní ruština by nepochybně žila jen jako nářečí.

Staletým společným vývojem příbuzných kmenů v jednom politickém celku vyvíjí se nejen společný jejich spisovný jazyk, nýbrž i celá řada jiných společných statků kulturních, které zesilují a udržují národní vědomí, i když zaniká společná politická organizace (na př. ztrátou politické samostatnosti), ba i když hyne sám společný jazyk spisovný. To jsou staré tradice a o ně se opírají tužby nebo ideály, které ve společném státním organismu nebo ve státě a jím vznikají a se vyvíjejí, a to nemalou měrou pod vlivem společných zájmů hospodářských. Společné zájmy politické, hospodářské a na nich spočívající nebo aspoň s nimi nerozlučně spojené zájmy, vkusy a tužby kulturní docházejí výrazu a projevu společnou literaturou, která může užívati i jazyka cizího (na př. latinského). Společná literatura (zvláště je-li psána jazykem národním) se stává čím dále tím pevnějším poutem, které udržuje pohromadě příslušníky jednoho státu, i když se namnoze zájmy jejich rozcházejí. Rozcházejí se nejčastěji v otázkách hospodářských, když se změní hospodářské konjunktury v sousedství nebo když společenské rozvrstvení uvnitř státní společnosti podléhá změně anebo když obojí změna zároveň se dostavuje a vzájemně na sebe působí. K tomu, aby nějaká skupina obyvatelstva byla národem, nestačí pouhé užívání jednoho nářečí za společný jazyk spisovný a s druhé strany národ může žíti i když svého vlastního jazyka neužívá (jako na př. Irové). U pravoslavných Slovanů, kteří užívali k písemným projevům jazyka církevně-slovanského, se vlastní, samostatné spisovné jazyky ani dlouho nemohly vyvinouti a proto také u nich vytvoření národů nebylo tak trvalé jako u Slovanů katolických a není dosud dovršeno (Rusové, Ukrajinci, Bělorusové; Slované makedonští, kteří se mohou stejně dobře stát Srby jako Bulhary).

Společný spisovný jazyk národopisně a jazykově příbuzných kmenů jest sice hlavním vnějším poutem, příznakem a základní normou kmenových jednotek a jejich nářečí, ale ustálil se a upevnil v této své vlastnosti literaturou, jakožto viditelným vyjadřováním a utužováním skutečných společných zájmů a snah, tradic a tužeb, a to nejen politických a vůbec hmotných, nýbrž i krasoumných a vůbec duševních, nejen praktických, nýbrž i theoretických. Teprve na základě poměrně hojně a bohatě literatury, ovládané všestranným zájmem, se mohl vyvinouti a ustáliti společný jazyk spisovný, jakožto nehynoucí pojítko obyvatelstva, sloučeného v jednom státu, které by bylo s to i přežiti tento stát a pomáhati účinně i k jeho obnovení, když by podlehl zkáze.

Turkotatarský příval zanesl velikou část Slovanů buď přímo do území, na kterém kvetla ode dávna vysoká vzdělanost křesťanská, pokračování vzdělanosti hellenisticko-římské, nebo aspoň v bezprostřední její sousedství. Síla a přitažlivost této vzdělanosti byla tak veliká, že Slované, podobně jako i jiní méně vzdělaní kmenové, jí mimovolně byli podmaňováni, neboť z veliké míry sami,

z vlastní vůle si její dary a výhody hleděli присвоjovati. Ale vzdělanost tato se jim z největší části vnucovala sama, jsouc puzena myšlenkou získávati „bezbožné pohany“ „spásonosné víře Kristově“. Přijetí křesťanství zároveň s tehdejší vzdělaností bylo pro Slovanů z veliké míry ochranným prostředkem proti vzdělanějším a mocnějším křesťanským sousedům, stačilo samo k zastavení jejich útočného postupu i k získání uznání za sousedy, oprávněně sídliti v nově získaných krajinách. Křesťanská vzdělanost pak poskytovala Slovanům v zápase s křesťanskými sousedy týchž zbraní, kterých užívali tito. Bylo tedy docela přirozené, jestliže si všichni Slované časem přisvojili křesťanskou vzdělanost úplně.

Jako kdysi Římané přijímající vyšší vzdělanost řeckou, značnou měrou se počtali, a jako z pravidla národové méně vzdělaní podléhají buď úplnému nebo aspoň částečnému odnárodnění, když přijímají cizí vyšší vzdělanost (Ostrogoti, Visigoti, Langobardi a Frankové se pořímánili), tak i Slované měli značné ztráty ve prospěch Němců, Řeků a Vlachů, když jejich prostřednictvím si přisvojovali vzdělanost křesťanskou. Ale ztráty tyto byly v celku malé ve srovnání se ztrátami, které utrpěli Germáni, když se na půdě římské říše stali národy křesťanskými.

Horším následkem přijetí křesťanské vzdělanosti bylo, že tato je mezi sebou trvale rozdělila ve dva nepřátelské tábory, které se od sebe odlišovaly hlubokým rozdílem ve světovém názoru, ve způsobu myšlení i v životní praxi, neboť v době, kdy Slované si ji přisvojovali, nebyla křesťanská vzdělanost jednotná, nýbrž skládala se ze dvou různopovahových složek, t. j. ze vzdělanosti západořímské čili románsko-germánské a ze vzdělanosti východořímské čili byzantské. Poněvadž hlavním představitelem, nositelem a šířitelem křesťanské vzdělanosti byla křesťanská církev, byla hlavními ohnisky jejími dvě ústřední církevní správy, t. j. stolice papežská v Římě a patriarchát v Cařihradě. Slované, přijímající křesťanství, podřizovali se náboženskému a kulturnímu vedení buď toho, buď onoho náčelníka křesťanské církve, čili přijetí té či oné formy křesťanské vzdělanosti rovnalo se téměř uznání církevní pravomoci buď římského papeže, buď cařihradského patriarchy. Bylo zcela přirozené, že jednotlivé skupiny Slovanstva přilnuly a přisvojily si v celku tu formu křesťanské vzdělanosti, která jim byla bližší zeměpisně a se kterou se tudíž stýkali více a která je k sobě přitahovala svými hmotnými, jmenovitě hospodářskými výhodami nebo na ně vykonávala tlak politický. Tak Čechoslováci, Poláci, Slovinci, Slované Polabsko-baltští i Chorvaté přijali vzdělanost románsko-germánskou, kdežto Srbové, Bulhaři a Rusové si přisvojili vzdělanost byzantskou.

Ale tato na pohled prostá a jednoduchá skutečnost byla konečným výsledkem velmi dlouhého vývoje, plného mnoholetých těžkých vnějších i vnitřních bojů jednak proti nositelům vzdělanosti, jednak mezi příslušníky těžké politické orga-

nisace slovanské, o rozhodnutí, zda dlužno se přispůsobiti vzdělanosti útočných sousedů či opřít se proti nim o vzdělanost jejich soupeřů nebo i zda dlužno setrvati prostě v daném stavu vzdělanosti domácí.

Poněvadž obě křesťanské vzdělanosti byly živé organismy, které se neustále vyvíjely, vzájemně na sebe působily a ve snaze šířiti se na všechny strany neustále se vzájemně prostupovaly, nenastal klid v lůně Slovanstva, ani když jednotlivé jeho skupiny si trvale přisvojily jednu z obou vzdělaností; zápas veden byl a dosud se vede zvláště v pomezních pásech obou kulturních oblastí, zejména pak na rozhraní skupiny ruské a polské. Kdežto neslovanské státní a národní organizace evropské se záhy ustálily ve své příslušnosti k té nebo oné vzdělanosti tak, že jedni (Španělové, Portugalci, Francouzové, Britové, Vlachové, Němci a Germáni) se stali příslušníky církve západní a její vzdělanosti a jiní (Řekové a Rumuni) příslušníky církve a vzdělanosti byzantské, Slovanstvo dlouho mezi oběma kolísalo a kolísá do jisté míry až dosud, poněvadž Slované zaujali území se zřetelem k oběma křesťanským vzdělanostem přechodní, území, v němž obě vzdělanosti jako dva mohutné mořské proudy spolu bezprostředně sousedí a tudíž vzájemně se i pronikají.

Přijetí té či oné křesťanské vzdělanosti jednotlivými skupinami Slovanstva bylo způsobeno mnoha příčinami, a to jednak příčinami stále působícími, jednak příčinami dočasnými a nahodilými. Nejzávažnější byly trvale působící příčiny politické a hospodářské. Proto rozhodnutí jednotlivých skupin Slovanstva pro tu či onu formu křesťanské vzdělanosti se dělo současně s pokusy o vytvoření pevných a stálých politických organizací čili států slovanských. Tím tedy při vzniku a utváření států slovanských, vedle nesnází shora již dotčených, působila složka, která vznikání a utváření států slovanských činila daleko složitějším a obtížnějším než u národů, kteří své státy zřídili na počátku středověku v západní Evropě.

Po několikastoletém zápolení podařilo se aspoň většině Slovanů, že se domohli politické samostatnosti ve vlastních státech v sousedství svých mocnějších a vzdělanějších sousedů, takže tito je uznali za rovnocenné takřka politické i kulturní činitele a členy společnosti křesťanských států. Aby Slované toho dosáhli, bylo jim, vzhledem k mimořádným překážkám vnějším i vnitřním, vynaložiti nejen všecku fysickou statečnost a vytrvalost válečnou, obrannou i útočnou, nýbrž vyvinouti i veliké schopnosti duševní k náležitému využitkování dočasně příznivých okolností v složitých a měnivých mezinárodních poměrech. Byli nuceni také se snažiti, aby se svým sousedům vyrovnali ve vzdělanosti a v pracovní vytrvalosti a podnikavosti tak, aby po odvrácení politické poroby ani kulturně ani hospodářsky nebyli od nich podmaněni. A proto vidíme v dalším průběhu dějin slovanských, že jednotlivé státy slovanské, těžíce z dočasného

úpadku svých mocnějších a vzdělanějších sousedů vyšvihují se do značné politické výše, stávají se mocnostmi prvního řádu a obrací k sobě pozornost i vzbuzují naději, že se stanou nejvýznačnějšími představiteli a obhájci křesťanské vzdělanosti proti turkotatarským útočníkům, ji znovu a znovu ohrožujícím.

Český král Karel IV., z rodu sice neslovanského, ale pokládající se sám za Čecha a Slovana a pokračující uvědoměle a cílevědomě v politických tradicích starobylé národní dynastie Přemyslovců, nabývá koruny císařství západořímského, a současně srbský král Štěpán Dušan nese na své hlavě korunu císařství východořímského, chystá se opanovati jeho hlavní město Cařihrad a obrací k sobě naději západního křesťanstva, jakožto budoucí záchránce jeho před Turky. Konec 14. století přináší sice již velmi neblahou předzvěst budoucích těžkých pohrom a ztrát (opanování Bulharska Turky r. 1393) hlavně ve prospěch Turkotatarů (osmanských Turků), ale na druhé straně začíná se tou dobou úpadek Tatarů, vládnoucích nad Rusí a s tím souvisící rozmach východní Rusi čili státu moskevského. Polsku, sblížujícímu se čím dále tím těsněji s Litvou, podařilo se touž dobou slavným vítězstvím nad řádem rytířů německých u Grunwaldu (1410) zastaviti na několik století německý postup k východu, který se děl hlavně na účet Slovanstva. Polsko, sloučené trvalou personální unií s Litvou, jest až do počátku 16. století imposantní velmocí, které se žádný tehdejší státní útvar feudální Evropy nemůže vyrovnati. Dynastie Jagellovců, v Polsku vládnoucí, směřuje ke sjednocení všeho Slovanstva v jednotný stát s pohlcením jinonárodních menších států, které této málem všeslovanské monarchii stojí v cestě (Uhry, Valašsko, Litva, Prusko, Livonsko). Polský a uherský král Vladislav III. přejímá úlohu osvoboditi balkánské Slovanstvo z jařma tureckého a vypuditi Turky z Evropy. Od počátku 16. století jest sice Polsko ohroženo universálním panstvím dynastie habsburské a spolkem rakouských Habsburků se soupeřícím velikým knížectvím moskevským a prožívá v souvislosti s ohromnými úkoly své zahraniční politiky těžkou vnitřní krizi, ale ke konci 16. a na počátku 17. století klidí ještě veliké politické a válečné úspěchy a vnitřní krise jeho vyvíjí se až do počátku 17. století ne bez naděje v úspěšné rozřešení.

Současně a v těsné souvislosti s politickými úspěchy Slovanstva, přisvojují sobě jednotliví národové slovanští křesťanskou vzdělanost tou měrou, že přestávají býti jen trpnými jejími přijímači a začínají se činně účastniti jejího dalšího rozvíjení. U Čechů a pak i u Poláků vznikají university, v Praze a v Krakově, jakožto ohniska samostatné práce duševní, která už v době hnutí koncilárního soutěží s předními středisky vědy a filosofie západoevropské, s Paříží, Padovou a Bologní. Pražská universita se stává ohniskem pokrokového hnutí, otrásajícího povážlivě dotavadní soustavou církevní organizace, a členové krakovské university stojí na koncilu basilejském v popředí radikální strany, která pa-

pežský absolutism chce nahraditi koncilním parlamentarismem. Hlavní sídlo vzdělanosti polské, Krakov, již v 2. polovici 15. stol. se otvírá proudu humanistickému a na počátku 16. století jest jevištěm prudkého boje mezi obdivovateli a následovníky antické vzdělanosti na jedné a přívrženci církevního názoru světového na straně druhé. Vychází z toho neobyčejné oživení zájmu o vzdělanost, zvýšení její úrovně a rozšíření mezi šlechtou a měšťanstvem a v souvislosti s tím v 16. století vzniká bohatá a rozmanitá písemnost všestranného zájmu. Nejradikálnější hlasatelé oprav a nového světového názoru získávají v Polsku přívržence, tak že značná část polských vzdělanců se hlásí k názorům tak pokročilým, jaké teprve o sto let později se staly příznakem pokrokového vývoje západní Evropy — polské antitrinitářství jest předchůdcem anglického a francouzského deismu.

Také v oboru umění Čechové a Poláci se vyrovnávají západním národům. Nejprve cizí a pak i domácí mistři ozdobují hlavní i jiná bohatá města a hrady velikolepými díly umění stavitelského, gotického i renaissančního. Vedle stavitelství kvete i malířství a všecka jiná odvětví umění výtvarného. Praha a Krakov i jiná střediska kulturního života českého a polského nestojí daleko za Paříží, Florencií, Kolínem a Norimberkem.

A podobný pokrok a rozmach vzdělanosti pozoruje se i u Slovanů balkánských, zvláště u Srbů, pokud od Turků nebyli zbaveni své politické samostatnosti. Co do literatury sice se pozoruje jak u Bulharů, tak i u Srbů jen hojnější činnost spisovatelská a snahy puristické, ale co do umění výtvarného bohaté Srbsko předstihlo zvláště v malířství samo umění byzantské, které srbskému bylo vzorem. O něco později, když srbská a bulharská vzdělanost již byla tlumena tureckou porobou, začíná se obdivuhodný kulturní rozkvět Rusi moskevské, téměř současný s rozkvětem vzdělanosti polské. Moskva, přejímajíc uvědoměle za Ivana III., manžela Sofie Palaiologovny, vůdčí úlohu někdy Cařihradu ve světě byzantském nebo pravoslavném, snaží se také ve vnějším kulturním lesku býti „třetím Římem“. Vzniká hojně uměleckých děl, zejména stavitelských, za vydatné spolupráce slavných renaissančních mistrů italských. A jako v umění, tak i v oboru života myšlenkového, při vši snaze rozvíjeti na ruské půdě dále vzdělanost byzantskou (když vývoji jejímu na půdě původní překážejí Turci), pronikají do moskevské společnosti silné vlivy západní, jmenovitě protestantské, a mísí se se živly byzantskými i domorodými. Vzniká silné kvašení a spory, ale moskevská Rus sblížuje se čím dále, tím více se západní Evropou, a vzdělanost její stoupá hlavně pod západními vlivy, takže (nehledě k antickým tradicím, které žily ovšem hlavně jen ve vyšších, světských kruzích byzantských, pokud říše trvala) moskevská vzdělanost 16. století stojí v celku mnohem výše, nežli vzdělanost byzantská, poněvadž jde vstříc pokroku.

Touž dobou, jmenovitě ke konci 16. století, šíří se a stoupá vzdělanost i v západní Rusi, příslušící k Litvě a pak k „společnému státu“ polsko-litevskému. Poněvadž společnost tamější nemohla poskytovat vzdělaným řeckým, bulharským, srbským, přecházejícím před Turky, takového útočiště a tak vydatné podpory, jaké jim poskytovala bohatá velkoknížata moskevská a tamější kláštery a biskupové, nedostávalo se její literatuře a umění žádného zvelebení a proto její byzantská vzdělanost ustrnula. Avšak společnost západoruská našla za ni náhradu ve vzdělanosti západní, kterou poznávala v polském sousedství a která ji k sobě přitahovala svou vnitřní cenou i vnějšími půvaby. Značná část západoruské společnosti sice se vlivem vyšší západní vzdělanosti popoštěla, t. šlechta, ale na ostatní vrstvy působil styk se západní vzdělaností jako lék, který ji probudil z lethargie a nutil k úsilí stůj co stůj zachovati si národní a náboženskou osobitost, a to právě s pomocí té vzdělanosti, která hrozila nebezpečím odnárodnění. Západoruská společnost začala tudíž ve vzdělanosti rychle dohánět společnost polskou a přijímajíc mnohé živly její, zůstávala přece věrna v podstatě vzdělanosti byzantské.

Avšak v tomto příznivém rozvoji Slovanstva nastal obrat nepříznivý ještě dříve, nežli příznivý vývoj dospěl k svému vyvrcholení. Obrat tento způsoben byl novým rozmachem turkotatarské rozpínavosti, ztělesněné zvláště v mohutné říši osmanské nebo turecké. Úspěšný a čím dále, tím rychlejší výbojný postup osmanských Turků z Malé Asie na poloostrov Balkánský a do východního Středomoří, odtud pak dále do střední Evropy a od severního pobřeží Černého moře do nitra Evropy východní, který trval od konce století 13. až do konce století 17. — tedy dobrých čtyři sta let, byl z nejdůležitějších, nejpronikavějších následků nové veliké vlny stěhovacího hnutí turkotatarského, které se projevilo nejpatrněji Džingischánovými výboji v polovici 13. století. Příval tento, který zalil celou východní Evropu a zasáhl i východní části střední Evropy, opadl po čase tak, že východní Rus ke konci 14. století mohla se pokoušet o střesení jha tatarského, ale posílil svými výstřelky, proniknuvšími do vysočiny iránské, arménské a maloasijské, turecký živel, usedlý od polovice 11. století v Malé Asii a naplnil jej novou výbojností.

Výboje a útoky osmanských Turků zasáhly již v polovici 14. století Slované balkánské, zničily do polovice století 15. jejich státní samostatnost a zastavily rozkvět jejich vzdělanosti a brzy na to i ostatní Slované byli vtaženi do víru nekonečného zápasu s nimi: Chorvaté, Slovinci a Slováci, jakožto přímí sousedé říše turecké, která jim i odňala značnou část jejich vlasti, Čechové, Poláci, Ukrajinci a Rusové, jakožto pomocníci uherských králů z rodu Habsburského i jakožto obránci svých vlastních zemí. Rozmach říše turecké posílil a vzpružil jejich soukmenovce, Tatary, usedlé na severním pobřeží Černého moře a v Povolží, k novým útokům na Rusy, Ukrajince a Poláky. Na sklonku 17. století boj tento vrcholil.

Jakého napětí a soustředění sil zápas tento vyžaduje, jest viděti ze skutečnosti, že Polsko a Moskva odkládají řešení svých dávných sporů, zastavují nepřátelství a spojují se k společné obraně i útoku proti Turkům — ve chvíli, kdy i jiní Slované pod vedením Habsburků vynakládají všechny síly, aby zároveň s odražením prudkého útoku přešli sami k nezbytnému výboji.

Pro stát moskevsko-ruský byl zápas s Turkotatary vůbec životním úkolem, bez jehož splnění by se nebyl mohl udržeti. Ve stálém zápase s nimi ovšem mohutněl a rostl do netušených rozměrů, sjednotil v sobě, jakožto představitel a vůdce osvobozujícího úsilí, všechny Rusy, ale na úkor blahobytu širokých vrstev svého obyvatelstva a na účet pokroku jeho vzdělanosti. Jako v dávnověku říše čínská, aby ovládla a spoutala nezkroceně turkotatarské kočovníky, byla nucena si podmaniti daleké západní končiny u moře Kaspického, tak novodobému Rusku nezbyvalo k zajištění bezpečnosti od Turkotatarů, nežli rozšířiti své panství až na východní okraj zakaspických stepí a proniknouti až k hranicím Persie a Afganistanu.

Jsouce tísněni Turky a Turkotatary, hledali Slované proti nim oporu a pomoc u svých křesťanských sousedů, pokud tito jim jí mohli poskytnouti — Rusové byli ovšem odkázáni sami na sebe. Balkánští Slované spoléhali nejprve na Uhry, a když tyto samy pomoci potřebovaly, obraceli se k zemím ovládaným Habsburky, kteří právě v té době, kdy Turci ohrožovali Uhry a tím střední Evropu, zřizovali veliké panství rodové a byli nejmocnější křesťanskou dynastií. Turecké nebezpečí nemálo přispělo k dalším ještě jejím úspěchům politickým, jmenovitě k tomu, že zvítězili ve své soutěži se soupeřskou slovanskou dynastií Jagellovců. Na její účet zmocnili se trůnu českého a uherského a tím dostali do svých rukou vládu nad Chorvaty, Slováky a Čechy a začali, těžíce z polsko-moskevské revnosti, usilovati i o trůn polský. Znenáhla všichni Slované se dostali v politické područí Habsburků. Česko-uherská Habsburkové vystupovali jakožto představitelé obrany proti turecké rozpínavosti a vůdcové snah osvobozovacích; proto v jejich službách bojovali Bulhaři, Srbové, Chorvati, Slovinci a Slováci, jakožto nejvíce postižení, Čechové pak jakožto sousedé nejvíce ohrožení. Poláci čím dále tím více upadali v závislost politického vlivu habsburského, až se na konec za krále Jana Sobieského stali pouhými vykonavateli jejich vůle na škodu svých vlastních zájmů. Východní Rusové už od počátku 16. století bojovali proti polským Jagellovcům v zájmu habsburském; vítězství jejich r. 1514 nad jagellovskou Litvou usnadnilo Habsburkům dosažení trůnu českého na účet Jagellovců. Na sklonku 17. stol. Moskva, podobně jako Polsko, svým účastenstvím v lize protiturecké usnadnila Habsburkům znovuopanování Uher po porážce Turků u Vídně.

Česko-uherská Habsburkové byli vždycky průkopníky němectví mezi Slované. Od svého nastolení na trůn český, kde mohli, zaváděli němčinu. Němci byli

jejich hlavními rádci, zmocněnci a vykonavateli jejich panovnické vůle. Z německé Vídně snažili se učiniti ohnisko svého panství, ovládaného, kde bylo lze, Němci. Podporovali německou vzdělanost a nevážili si vzdělanosti svých slovanských poddaných, opovrhovali tím a nenáviděli to, co bylo jejím jádrem — světový názor, náboženství české společnosti. Přílnuvše ve Španělsku ke katolictví, neměli smyslu pro pokrokovější světový názor, přinášený reformací, a stali se vášnivými pomocníky a šířiteli protireformace. Přispěli tím nemálo k úpadku vzdělanosti svých slovanských poddaných.

Ve svobodném Polsku měla sice veliké vyhlídky na úspěch a vítězství reformace, ale obava krále Zikmunda II. Augusta, na němž záleželo rozhodnutí, před mocnými Habsburky, spojenci Moskvy a jiných nepřátel Polska a vykonavateli vůle papežské stolice, byla příčinou, že hnutí reformační bylo udušeno katolickou reakcí. Protireformační kruhy společnosti polské s králem Zikmundem III. v čele vstoupily dobrovolně do služeb Habsburků. Vítězstvím Habsburků nad českým povstáním, které jim bylo úplně zabezpečeno již prvými neúspěchy protestanských mocností ve válce třicetileté a zvláště pak ovšem mírem vestfálským, Polsko se stává úplně osamoceným a upadá proto ve skutečnou závislost na Habsburcích.

Společnosti polské se zmocňuje čím dále, tím větší zájem náboženský, který znenáhla začíná přehlušovat zájmy státní a národní na škodu jejich. Z náboženské horlivosti, usilující o rychlé získání říše moskevské církvi katolické, podnikají Poláci dobrodružné výpravy do říše moskevské v době samozvanců a vyvolávají tím nebezpečnou pomstychtivost tamějších vyznavačů pravoslavi, ze které pak se vyvíjí nesmiřitelné zášti mezi dvěma největšími slovanskými národy. Snahy Poláků, přinutiti Bělorusy a Malorusy ku přijetí katolictví, nesmírně zhoršily poměry mezi slovanské, neboť vyvolaly válečné zakročení Moskvy v jejich prospěch. Pronásledování pak protestantů od katolické hierarchie i společnosti polské nutilo je hledati pomoc v cizině u krále švédského a pak u mnohem nebezpečnějšího krále pruského. Z náboženské horlivosti konečně byli Poláci ochotní podporovati Habsburky v boji proti Turkům, až to mělo za následek, že hlavní síla tureckého útoku se obrátila proti Polsku. Převaha náboženských zájmů, živěných protireformací, byla hlavní příčinou mnoha těžkých válek, které Polsko konečně na rozhraní století 17. a 18. uvedly na pokraj záhuby a svými následky učinily je na celé 18. století hříčkou jeho sousedů, kteří se o ně na konec rozdělili tak, že veliká část země slovanské se dostala pod panství německé, hohenzollerské a habsburské. Tím dovršeny byly veliké úspěchy německé rozpínavosti, získané proti Slovanům v novém věku.

Nejvýchodnější Slované, Rusové, měli sice touž dobou již ohromný stát, který na východě v Asii dobýval nové a nové půdy na účet Turkotatarů a Mongolů, takže už Tichý Oceán byl jeho východní hranicí, a vzhledem ke vzdělané západní

Evropě zaujímal čestné a vlivné postavení rovnocenného soupeře států neslovanských, ale na druhé straně všichni ostatní Slované byli buď ovládnuti cizinci, Turky a Němci, buď nadvládu slovanského národa pocítovali jako porobu, kterou se pokoušeli svrhnouti s číkoliv pomocí.

Němectví, těžíc z oslabení Slovanstva těžkým zápasem s Turky a jinými boji, souvisícími s úspěchy protireformace mezi nimi, obnovilo svůj středověký tlak k východu, zastavený na počátku století 15. m. j. zvláště porážkou řádu rytířů německých u Grunwaldu, a podmanilo si Slované jedny více, jiné méně jednak politicky, jednak svou vzdělaností. Po úspěších, jakých dobyli Habsburkové nad západními Slované a zvláště Čechy, vnucena byla německá dynastie saská Polsku, a jiné německé dynastie připravily trůn slovanského státu s velikou budoucností (Ruska) snahy jeho slovanského panovníka (Petra Velikého) povznesti jeho vzdělanost vstípením vzdělanosti západní, přijímané hlavně v rouše německém. S německými dynastiemi přišli jejich němečtí rádčové a zmocněnci, dvořané, důstojníci a úředníci a ti začali rozhodovati o osudech jejich slovanských poddaných. Mohutné slovanské Rusko bylo po smrti Petra Velikého v moci Němců a duch německý vládl v jeho monarchické vládě více méně až do jejího pádu.

Vedle politické nadvlády Němců podlehli Slované úplně i německé vzdělanosti: jejím vlivem se i značnou měrou poněmčili, zvláště ve svých vrstvách nejvyšších (v šlechtě), poněvadž pozbyli politickými pohromami sil rozvíjeti svou vzdělanost vlastní. Česká vzdělanost utrpěla těžkou pohromou vypuzením protestantské inteligence, polská a chorvatská vzdělanost těžkými pohromami válečnými — o bulharské a srbské ani nemluvě. Příznačné jest, že vzdělanost ruská, která se v 17. století velmi těsně přimykala ke vzdělanosti polské jako k svému vzoru, od konce století 17. přičiněním Petra Velikého se počala rozvíjeti pod vlivy hlavně německými. Značné části Slovanstva, pokleslého politicky a nemohoucího rozvíjeti své vlastní vzdělanosti, hrozilo odnárodnění.

Německá vzdělanost přicházela k Slovanům, zejména k Čechům, k Polákům a Chorvatům, ne ve formě pokrokovější vzdělanosti protestantské, nýbrž v rouše katolické protireformace, která všude znamenala úpadek nebo aspoň brzdu vzdělanosti. Proto hlavně Slovanstvo v 17. a v 18. století zůstalo ve vzdělanosti daleko pozadu za národy západními, kteří zvláště po válce třicetileté rychle pokračovali, vyrůstající v ovzduší volnějšího názoru světového, a zabavovali se náboženské zaujatosti a zuřivosti. Také moskevské Rusko až do Petra Velikého přijímalo silné vlivy vzdělanosti protireformační. Zavádění vzdělanosti protestantské za Petra Velikého nepronikalo hluboko do lidu a vyvolávalo v něm spíše zpátečnický protiproud. Západní vzdělanost zastupovali hlavně cizinci a teprve v pozdějším období vlády Kateřiny II. začalo přibývat vzdělanců domácích. Že západní osvícenecká vzdělanost se v Rusku opravdu ujala a pronikla do širších kruhů,

to způsobila teprve hlavně francouzská revoluce a války císaře Napoleona I. U Slovanů, úpějících pod jařmem tureckým, úpadek vzdělanosti byl ovšem důsledkem jejich poroby, ale turecké výboje a panství bylo vlastně základní příčinou kulturního úpadku i u jiných Slovanů, poněvadž je vehnalo pod panství Habsburků.

Jest příznačné a charakteristické pro dějiny slovanské, že svůj veliký a rozhodující zápas s Turky vedou pod náčelnictvím nebo pod vlivem rakouských Habsburků. Tito jednají ve shodě se stolicí papežskou a řídí se jejími pokyny, jakožto představitelé a obháji zájmů křesťanstva, ale především církve katolické. Jestliže Srbové a Chorvaté se Slovinci, a do jisté míry Bulhaři, u Habsburků hledali oporu, a jestliže Čechové, z ohledu na turecké nebezpečí, zvolením Ferdinanda I. za krále přispěli k zvětšení jejich panství, byl to pochopitelný důsledek jejich mezinárodního postavení. Zájmům polským však válečné nepřátelství s Turky neodpovídalo. Jestliže však Polsko přece v zájmu habsburské moci Habsburkům pomáhalo, stalo se tak hlavně proto, že polská společnost byla na rozhraní století 16. a 17. podmaněna proudem protireformačním. Ale samo vítězství protireformace už bylo způsobeno hlavně politickým tlakem Habsburků.

Od rozhraní století 18. a 19. nabývá Slovanstvo znenáhla zase svého dřívějšího postavení mezi vzdělanými národy. Slovanští národové, kteří v předcházejícím období zůstali ve vzdělanosti pozadu, usilují, aby dohonili národy pokročilejší. V souvislosti a z veliké části pod přímým vlivem všeobecného západoevropského hnutí osvětového a osvobozovacího, proticírkevně svobodomyšlného a protiaristokraticky i protimonarchicky demokratického a republikánského, znenáhla všichni Slované usilují o povznesení a rozšíření vzdělanosti do nejširších vrstev a o hospodářské zesílení, aby tím získali základ a hlavní pomoc ve snaze docílit úplné politické samostatnosti. V lidu se spatřuje hlavní naděje v lepší budoucnost celého národa tím spíše, že vyšší kruhy se v těžkých dobách úpadku namnoze národu odcizily. Ve vzdělanosti co možná obecně spatřuje se hlavní síla a prostředek k úspěšné soutěži mezinárodní a k dobývání politické samostatnosti.

Slovanští národové, přisvojující sobě novodobou vzdělanost, jednají pod vlivem všeobecného proudu, ovládajícího vzdělané národy západoevropské. Že na tento proud reagují nebo že proud tento na ně účinkuje, jest svědectvím, že základní podmínky jejich života se zlepšily. Jednou z nejdůležitějších těchto podmínek jest znatelné oslabení a poklesnutí mezinárodního významu říše osmanské, která koncem 18. století, zvláště po válkách s Ruskem, přestala býti překážkou volného rozvoje národů slovanských. Jest to viděti již z toho, že na rozhraní stol. 18. a 19. Srbové, ač v blízkém sousedství ohniska říše, nabývají částečného osvobození.

Jednotliví národové slovanští pokračují ve vzdělanosti tak úspěšně, že si získávají na sklonku století 19. velmi čestné místo ve společnosti vzdělaných ná-

rodů. Jejich učenci a vědecké ústavy nabývají uznání za rovnocenné s učenci a ústavy národů nejvzdělanějších a mnozí z nich zjednávali si zásluhy velikých vynálezců. K nim se druzí umělci, spisovatelé, skladatelé, podnikatelé, továrníci, obchodníci, hospodáři a finančníci, kteří všichni čím dále, tím činněji a význačněji se účastní vytváření obecné vzdělanosti a pokroku.

Život jednotlivých slovanských národů, dříve skromný a jednoduchý, stává se na sklonku století 19. mnohem okázalejším a složitějším. Nejen politicky mohutný a vlivný národ ruský, nýbrž i ostatní menší národové slovanští začínají obracet k sobě pozornost všech vzdělaných národů světa jakožto činitel značného politického významu v mezinárodním styku, a to tím spíše, že politicky nesvobodní a polozávislí národové slovanští se od nějaké doby čím dále, tím nalehavěji a neohroženěji domáhají postavení výhodnějšího, co možná nezávislého.

Osvětová a hospodářská příprava jest všude předehrou nebo doprovodem zápasu politického čím dále, tím opravdovějšího a usilovnějšího, který vyvrcholuje ve válce světové tím, že i politicky nesamostatní Slované zřizují svá vojska, která se účastní jako samostatné armády rozhodujících bojů a nejednou právě svým zasažením docílují rozhodování. Zdánlivě sice Rusové se svou veleříší zaujmají jiné postavení v tomto období, nežli ostatní Slované, ale ve skutečnosti i u nich vývoj se pohybuje směrem k osvětové a politické svobodě a zaujetí rovnocenného postavení mezi vzdělanými národy světa. Rusové nepotřebují se sice domáhati politické samostatnosti, ale skutečnost, že jimi jest násilně ovládnut veliký národ polský a že vnucují Malorusům a Bělorusům velikoruský jazyk a že panství ruského státu vůbec se skládá větším dílem z národů podmaněných, tato skutečnost podlamuje moc a ohrožuje budoucnost ruského státu. Proto základní otázkou předválečného Ruska bylo prováděti pronikavé státní opravy, a to především přiměřeným upravením vzájemného poměru mezi Rusy a cizími národy podmaněnými, odpovídajícím duchu nové doby. Vnitřní dějiny ruského státu v 19. století jsou tudíž analogií dějin Slovanů politicky závislých, a pohromu ruského státu, utrpěnou ve válce světové, jakož i přítomnou jeho krizi dlužno pokládati za přechod k dalšímu vývoji zdravějšímu a příznivějšímu.

Ve chvíli, kdy zápas Slovanů o svobodu politickou a rovnoprávnost kulturní se blížil k svému vyvrcholení, vypukla světová válka, válka značnou měrou slovanská. Při rovnosti sil odpůrců padly na váhu rozhodování sympatie Slovanů a jejich zasažení, a zasažení právě menších a nesvobodných národů slovanských přispělo nemálo k rozhodnutí kolísavého zápasu. Okolnosti, za kterých válka se začala, byly pro Slovanův dosti neutěšené, ale Slované ukázali, že stojí na vyšší situaci a dovedli si zjednat místo, které jim už dávno náleželo ve společnosti vzdělaných národů.

* * *

Vzhledem ke čtenářům, s událostmi, z nichž se skládají dějiny slovanské, méně obeznalým, bylo potřebí smysl dějin slovanských vyjádřiti poněkud obšírněji, aby mohli snáze pochopiti stručnou jeho formulaci, která by mohla zníti asi takto:

Dějiny Slovanstva jsou velmi obtížným a velmi dlouhým (od počátku až dodnes trvajícím) zápasem všech Slovanů, zaujímajících přírodně a mezinárodně velmi nevýhodně položená sídla nitrozemská, nemající téměř žádného spojení s mořem a tudíž ani žádné opory v něm, jednak s polodivokými, útočnými a výbojnými Turkotatary, původně kočovníky a pak nositeli rozpínavých snah starších kulturních národů a států (čínského, perského a byzantského), jednak se vzdělanými křesťanskými národy evropskými, ve vzdělanosti mnohem pokročilejšími, jako s Řeky, Vlasy, Dány, Švédy a zvláště Němci, zápasem o půdu, život, svobodu a vzdělanost, zápasem, v němž Slované, ač utrpěli mnohé ztráty a časem upadali i ve staletou porobu dočasně vítězných cizinců, konec konců šťastně obstáli tak, že nejen museli býti od svých nepřátel uznáni za rovnocenné sousedy, nýbrž že i jistou část těchto nepřátel si podřídili a ovládli i svou vzdělaností.

Hájíce své vlastní svobody, prokazovali Slované zároveň jako hraničáři západní Evropy její vzdělanosti nedoceněné služby, poněvadž tato, jsouc jimi chráněna, mohla se rozvíjeti v klidu a dospěti daleko výše, nežli kterákoliv jiná vzdělanost zeměkoule. Přisvojujíce si vzdělanost evropskou, nebyli Slované jen trpnými jejími přijímači, nýbrž vložili do ní svého ducha a své snahy a tím přispěli nemálo k jejímu úplnějšímu rozvíti a obohacení.

Dějinný vývoj Slovanstva probíhal nebo děl se (jak z hořejšího jeho vylíčení jest patrné) ve čtyřech hlavních fásích čili obdobích, z nichž *první* obsahuje dobu od počátku 6. až do konce století 10., *druhé* od konce století 10. až do počátku století 17., *třetí* od počátku století 17. do konce století 18., a *čtvrté* od konce století 18. až do konce světové války.

V *prvním období* tvoří se a ustalují slovanské státy jakožto základy, na kterých a v nichž se pak vyvinuli ti slovanští národové, kteří pak zachovávají svou národní osobitost čili individualitu i po ztrátě politické samostatnosti. Do téže doby, zároveň se vznikem jednotlivých států a národů, se ustálila i příslušnost jejich k jedné z obou větví křesťanské vzdělanosti, t. j. buď ke vzdělanosti západořímské čili románsko-germánské, buď ke vzdělanosti východořímské čili byzantské neboli řecké.

V *druhém období* slovanské státy se vzcházejí a stávají se nejen rovnocennými politickými činiteli s jinými staršími státy neslovanskými, nýbrž je i předčí tak, že jeden z nich (český) se stává střediskem císařské říše západní a jiný (srbský) nabývá převahy nad říší východořímskou. Později Polsko, jakožto slovanská vel-

moc, k sobě přitahuje okolní státy a národy slovanské i neslovanské. Východní Rus zbavuje se nadvlády tatarské a zahajuje svůj útočný postup proti Turkotatarům, který pak téměř bez přerušení a bez ústupu vede až do dosažení jeho nejvyššího cíle (ke konci 19. století). Zároveň Slované přisvojují si křesťanskou vzdělanost a zdokonalují se v ní tak, že se stávají činnými účastníky jejího dalšího rozkvetu, ba předstihují smělymi důsledky z ní vyvozovanými své učitele (husitství).

Ve *třetím období* Slované vlivem nového rozmachu Turkotatarů pozbývají své politické samostatnosti, jednak upadajíce v porobu tureckou, jednak stávající se poddanými Habsburků, u nichž hledají oporu, nebo alespoň podléhající jejich směrodatnému vlivu politickému. Poroba turecká a panství i vliv Habsburků podtínají kořeny jejich hmotného blahobytu a vzdělanosti a ve Slovanstvu se vzchází hluboký kulturní úpadek.

Ve *čtvrtém období* probouzí se u Slovanů činnorodý odpor proti utlačovatelům a touha po vzdělanosti, jakožto hlavnímu základu síly politické. Pod vlivem západní vzdělanosti, vzpružené rozmachem vědecké práce, Slované vzchopují se k zápasu o svobodu a samostatnost a po dlouholetém úsilí dosahují svého cíle při skončení světové války.

* * *

I.

VZNIK STÁTŮ A NÁRODŮ SLOVANSKÝCH.

Slovanstvo v dobách nejstarších, zejména pak v době před prvními určitějšími zprávami dějepisnými, t. j. na počátku křesťanského letopočtu, sídlilo jakožto souvislá skupina stejnorodého lidstva, obklopená se všech stran jinorodým obyvatelstvem, při středním Dněpru a zvláště asi při jeho přítoku Pripeti, v krajině zvané dnes Polesí. Jest (a za dávnověku tím spíše byla) to krajina četnými řekami bohatě zavodňovaná a tudíž plná jezer, močálů a bažin, která touto svou povahou lidu slovanskému poskytovala značnou ochranu proti útokům nepřátelských sousedů.

Přirozeným množením obyvatelstva stávalo se území toto Slovanům těsným a proto sídla jejich se znenáhla šířila do okolí na všechny strany. Tím se Slované dostávali čím dále, v tím častější a bližší styky se svými sousedy, jako byli na severu Litevci, na severovýchodě Finové, na jihovýchodě Iránci (Skythové a Sarmaté), na jihozápadě Thrákové a později Románi, na západě Keltové a hlavně Germáni. Tomu nasvědčuje zejména zásoba slov, která Slované od těchto svých sousedů přijali zároveň s jejich kulturním věcným obsahem.

Je zcela přirozená domněnka, že Slovanstvo nebylo jednotným a zvláště ne uvědomělým národem, nýbrž že to byla pouze skupina drobných národopisných jednotek, kmenů, žijících vedle sebe v rozmanitých vzájemných poměrech, tu příznivých, onde nepříznivých, podle toho, jak zájmy jednotlivých se spolu shodovaly nebo se rozcházely. Jednotným nebo jednotně organisovaným a jistými uvědomělými společnými zájmy a zařízeními se řídícím celkem politickým Slovanstvo jistě nebylo.

Jestliže podle duchaplného pojetí Ed. Meyera společenské organismy čili státy v nejpůvodnějším slova smyslu jsou nejenom tak staré, jako lidstvo, nýbrž vlastně mnohem starší (neboť živočišná sdružení, jako jsou stáda, hejna, roje, jsou prvotní sociální nebo společenské organismy), dlužno i u Slovanů (jako u všech jiných podobných skupin lidstva) předpokládati, že od samého svého počátku žili společensky, čili že měli jisté společenské organismy nebo státy. To byly útvary čistě pudové stejně, jako stáda dobytka nebo hejna ptactva a roje hmyzu. Takovými organismy společenskými a politickými, vzniklými z pudu sebezáchovy, řízenými podobnými nepsanými, jen všemi cítěnými zákony, jako

stáda, hejna a roje, byla ta sdružení, která dějepisec poznává u primitivních národů ze zpráv dějepisných a která se označují slovem kmeny. Slovanstvo se tedy stejně, jako Germánstvo a jiné podobné národopisné skupiny, od samého svého počátku skládalo ze kmenů. Není pochyby, že rodové příbuzenství bylo důležitým činitelem při vzniku a udržování kmenů, ale vedle něho účinkovaly i jiní činitelé, a to především zeměpisné sousedění, jestliže toto vyvolávalo pocit nebo vědomí společných zájmů mezi sousedy rodem cizími, jmenovitě pak jestliže obyvatelé jednoho území pocitovali potřebu brániti ho proti cizímu vetřelci. Že kmenové původně malé, obývající jen nějakou osadu, později se sdružovali ve větší kmenová sdružení obyvatelstva, obsahující sta a tisíce osad, bylo zajisté zcela přirozeným vývojem a bylo důsledkem mimo jiné množícího se lidstva a rostoucích potřeb jeho s pokračující vzdělaností čili kulturou.

Poněvadž stejně jako Slovanů, přibývalo časem přirozeným množením i jiných podobných národopisných skupin, staly se nevyhnutelnými mezi nimi srážky a boje o bydliště, zvláště bohatá na výživu. S tím souvisí též různá, často velmi bouřlivá stěhování celých národů, o nichž vypravují už prastaré dějepisné zprávy babylonské a egyptské. Z nich vidíme, že obzvláště některá území byla od pradávna východišti silných stěhovacích proudů, rušících klid a ohrožujících trvání i kulturní práci pokročilých států, jako byla Čína, Babylonie a Egypt.

Jedním z nejbohatších pramenů stěhování národů byly stepi a poušti střední Vysoké Asie, neboť odtamtud vycházely po několik tisíciletí nepřetržitě silné proudy divokých kočovníků turkotatarských, kteří, živíce se chovem dobytka, potřebovali pro svá stáda rozsáhlých pastvin a vyrůstající v divoké přírodě, puzeni byli nezkrotnou touhou po kořisti, loupeži a panování nad jinorodci, kteří jim měli svou zemědělskou práci dopomáhati k životu pohodlnějšímu a rozkošnějšímu.

Prastará kulturní říše čínská bránila se jim s napětím všech sil po několik tisíciletí. Od r. asi 1200 př. Kr. ohrožovali ji Hunové. Pohromy, které Hunové utrpěli od Číňanů v 1. století před Kr. a v 1. století po Kr., měly ten účinek, že velká část Hunů ustoupila daleko na západ až k jezeru Aralskému a zřídila tam mohutnou říši západohunskou, která svou rozpínavost obrátila úplně směrem k západu. Rozsáhlé úrodné roviny, prostírající se ve východní Evropě a na severu i uprostřed střední Evropy, byly Hunům daleko příhodnější, nežli poušti a stepi středoasijské. Prvobytně žijící i slabě politicky zorganizované obyvatelstvo na nich sídlící nebylo s to, aby jim kladlo vydatnější odpor. Hunové, porobivše je, zesílili jím svou válečnou moc a obrátili se k dobývání západní kulturní mocnosti, říše římské, kterou pozdější jejich soukmenovci, Turci, nazývali Velikou Čínou.

Hunové byli směsicí mnoha různých kmenů turkotatarských, které dohromady na čas svedla společná touha po kořisti a dobrodružství. Kmenové turko-

tatarští velmi snadno se podřizovali vedení kmene, majícího v čele podnikavého a vítězného náčelníka, ale zase velmi rychle od něho se odtrhovali, jestliže utrpěl pohromy. Proto beze stopy často zanikají zprávy o turkotatarských národech, kteří jednou hrůzou naplňovali kulturní národy a otrásali základy jejich států — o Hunech, Avarech, Pečenězích a Kumánech. Směsice turkotatarských kmenů, která jednou slula Hunové a Avari, po pohromě vůdčího kmene, jehož jméno přijala, buď se vrátila k svým dřívějším jménům nebo přijala nové jméno kmene, kterému kynula lepší budoucnost. Tak se po Hunech objevují Bulhaři, po nich Avari, po těchto zase Bulhaři, pak Chazaři, potom Pečeněhové, pak Uzové čili Turci, pak Plavci čili Kumáni, po nich Tataři, Turci Seldžučti a Osmanští, pak Turkméni a jiní — ale všechno to je stále táž různorodá směsice Turkotatarů, přicházejících nepřetržitým proudem z Vysoké Asie, často až od hranic čínských, která znovu a znovu posiluje řady soukmenovců na západě podnikajících, kteří útoky a zápasy s kulturnějšími svými sousedy se vyčerpávají.

Toto tisícileté stěhovací proudění divokých kočovnických Turkotatarů, spojené s bezohledným pleněním a kořistěním a v případě odporu i s krutým vražděním, ničením majetku a kultury, zasahovalo od sklonku 4. století před Kr. (od roku 375) větší nebo menší měrou všechno Slovanstvo, rozrušovalo jeho život, nutilo k přesunům sídel a uvádělo je z veliké části i v porobu nebo aspoň politickou závislost na turkotatarských dobyvatelích.

Turkotataři předčili Slovany, zejména při počátku svých nájezdů, svou politickou soudržností a organisovaností a nepochybně i vzdělaností, poněvadž ve svých starodávných stycích se vzdělanými Číňany si byli přisvojili mnoho kulturních vymožeností, a to především pokročilý způsob státní správy a vojenské organisace. Mimo to bylo jim jaksi vrozeno podřizování se jednotnému velení a přísná kázeň. Proto boj s nimi byl pro Slovany velmi nesnadný a proto tito upadali snadno v jejich porobu, zvláště v prvních dobách svého boje s nimi.

Jiným prameništěm stěhovacího proudění, jež zasahovalo Slovany, stal se záhy poloostrov Skandinávský, odkud po několik století se rojili Germáni a hledali na protější pevnině evropské nová, hostinnější sídla. Narážejíce na své germánské soukmenovce, usedlé při moři Baltském, nutili je ku pohybu do nitra pevniny východoevropské a tam nezbytně docházelo k srážkám se Slovany. Tak již dříve, nežli se začaly vpády a nájezdy Turkotatarů na Slovany, vrazili do jejich území (mezi polovicí 5. a polovicí 3. století před Kr.) germánské Bastamové a Skirové, kteří jim pronikli od dolní Visly až k Černému moři. Nedlouho pak před vpádem Hunů do východní Evropy (brzy po r. 200 po Kr.) pronikli od dolní Visly ke střednímu Dněpru Gotové (Ostrogotové) a založili tam mocný stát, který ovládal rozsáhlé území od moře Baltského až k Donu a moři Azovskému, a kterému, vedle řady kmenů finských a litevských, podléhala i převážná část Slovanů.

Od té doby Slované měli neustále co činiti s útoky nebo aspoň s mírně postupující politickou nebo hospodářskou rozpínavostí svých germánských sousedů, kteří několika směry se snažili pronikati do jejich území. Zápas s nimi nebude nepochybně nikdy ukončen. Veden byl od počátku dějin slovanských a germánských se střídavým štěstím a měl pro Slovany, mimo mnohé těžké pohromy a ztráty, ten prospěšný účinek, že je nutil k napínání všech sil tělesných a schopností duševních tak, že si záhy přisvojovali nejpokročilejší vzdělanost, k jaké lidstvo dospívalo, a sami k jejímu dalšímu rozvoji nemálo přispívali. Kdežto zápas s Turkotatary působil v celku zlobně na vzdělanost Slovanů, boj s Germány naopak jejímu pokroku u nich v celku prospíval.

Vedle Turkotatarů a Germánů zápasili Slované i s jinými svými sousedy po celá staletí (jako s Řeky, s Romány, Balty a Finy), ale pouze zápas s Turkotatary a Germány byl směrodatným, ba rozhodujícím činitelem dějin slovanských až do doby novější.

Kdežto tlak Germánů měl snahu zatlačiti Slovany dále na východ nebo na jihovýchod, stěhování turkotatarské, zvláště v prvních svých fázích, je pudilo na západ a jihozápad. Vpády Hunů, Bulharů a Avarů ukázaly se tak silnými, že nejen vypudily značnou část Slovanů z jejich původní vlasti daleko do střední Evropy mezi Germány a na poloostrov Balkánský mezi Romány, Řeky, pořímánné Thráky a Illyry, nýbrž zahynaly i Germány z východní Evropy a donutily je hledati si nová sídla v nejzápadnějších končinách říše římské.

Již Hunové ke konci 4. a v 5. století a po nich Bulhaři na konci 5. a na počátku 6. století strhli s sebou část Slovanů na své výpravy proti říši západořímské a východořímské. Avari pak ke konci století 6. a na počátku 7. vyvedli hromadně celé skupiny kmenů slovanských z jejich dosavadních sídel a přesadili je do zemí, náležejících v oblast politické moci a zájmu říše byzantské a francké. Dřívější obyvatelstvo bylo buď vyvražďeno, buď uprchlo, buď skrylo se v nepřístupných horských údolích, nebo se uzavřelo v přímořských pevných městech. Slované, buď prchající před Avary nebo spíše tvoříce přední útočné voje Avarů, obsadili skoro celý Balkánský poloostrov, vyjímaje pouze Thráki a některá dobře hájená přímořská města, jako Solun, pronikli do Pannonie a odtud podél Dunaje a jeho přítoků hluboko do Norika a až do horní Italie a současně také, buď přímým nátlakem Avarů nebo vlivem všeobecného neklidu a zmatku Avary vůbec vyvolaného, do zemí sudetských a do nížiny, prostírající se na severu Sudet, mezi Sudetami a mořem Severním i Baltským, takže překročivše Labe, dostali se po různu do nitra Germanie, místy až i k Rýnu.

Všichni tito Slované, kteří pod nátlakem Avarů zaujali nová sídla na západě své pravlasti i ti, kteří v ní zůstali, podléhali delší dobu (asi od konce století 6. do r. asi 626) krutému panství avarskému, jehož pamět se zachovala v písemných

památkách jak západních, tak i východních národů evropských, blízkých té době.

Roku 626 utrpěli Avari, když se pokoušeli dobýt samého Cařihradu, těžkou porážku od Byzantinců, spojených s jejich soukmenovci Bulhary, potomky Hunů, kteří ovládali veliké panství na březích moře Černého i Azovského, od Dněstru až ke Kavkazu. Pohromy této využítokovali Slované, usazení v západních územích panství avarského, aby svrhli jeho, tedy Slované v Noriku, Dalmácii, sávské Pannonii, Illyriku, v Moesii, v Makedonii, Helladě a na Peloponésu, i v Bojohemu a ve středním Polabí. Pod náčelnictvím franckého kupce Sama vznikl tehdy s pomocí Franků samostatný slovanský stát, k němuž náleželi Slované noričtí, bojohemští a Slované usedlí mezi Sálou a Labem (Srbové). Z bojů, které Samovi bylo věsti s Franky o udržení nezávislosti, je viděti, jak těžké postavení měl jeho stát mezi Avary a Franky a že se udržel jen Samovou osobní politickou obratností a vojenskou zdatností. Po smrti Samově († 658) část jeho Slovanů podlehla opět panství Avarů (Slované v Bojohemu) a část panství Franků (Slované korutanští). Avari měli tenkrát (až do konce 8. stol.) středisko svého panství mezi Dunajem a Tisou a odtud znovu šířili své panství (okolo roku 626 silně ztenčené) na všechny strany, zejména také do severozápadních končin poloostrova Balkánského.

Slované, usazení na poloostrově Balkánském, po porážce Avarů roku 626 stali se sice svobodnými, ale poněvadž sídlili na půdě říše byzantské, které se byli zmocnili na úkor staršího obyvatelstva, snažila se vláda byzantská tím více je podřídit své moci a vnutiti jim řády, zákony a povinnosti jim nezvyklé a obtížné, čím blíže sídlili k ohnisku říše, Cařihradu. U vzdálenějších kmenů (jako peloponnésských a dalmatských) se spokojovali Byzantinci s pouhým vnějším uznáváním svého panství, ale kmeny bližší (v Makedonii a v Moesii) nutili válečnými výpravami, aby se přizpůsobovali řádům byzantským. Proto slovanští kmenové v Moesii raději se spojili s turkotatarskými Bulhary (roku 679) a pak jejich vládce uznali i za svého panovníka. Poněvadž Bulhaři, ve smyslu své smlouvy se Slovany, jim ponechávali značnou volnost, proto k nim tihli i ti Slované, kteří buď již podléhali panství byzantskému (makedonští) nebo obnovovacími snahami byzantskými byli ohrožováni (Slované v Helladě a na Peloponésu). V průběhu století 8. a 9. Bulhaři vytrvale a důsledně usilovali co největší počet kmenů slovanských, sídlících na poloostrově Balkánském, podřídit svému panství a vedli proto také mnohé tuhé boje s Byzantinci, ohrožující nejdříve i sám Cařihrad, jako před tím Avari.

Od sklonku 8. století po Kr. začalo se mezi Slovany, posunutými nejdále na západ, šířiti panství říše francké, která od doby krále Pipina Malého a zvláště pak za vlády Karla Velikého se rychle rozmáhala a počínala si vůbec velmi roz-

pínavě. Roku 796 zničil Karel Veliký po sedmiletém boji říši avarskou a tím zároveň se pod jeho panství dostala řada kmenů slovanských, kteří do té doby byli ovládáni Avary. Není pochyby, že tito Slované nemálo přispěli Frankům svou vzpourou a pomocí k opanování říše avarské. Hned na to rozšířil Karel Veliký panství francké v krajinách slovanských, v Istrii a v Dalmácii, a to na účet říše byzantské, kterou také zamýšlel opanovati, aby se stal pánem celé někdejší říše římské. Ke konci vlády Karla Velikého všichni Slované, sídlící ve východním sousedství říše francké od ústí Labe až k řece Cetyni, náleželi pod její panství, majíce postavení tu svobodnější, onde závislejší.

Po smrti Karla Velikého († 814) změnil se brzy mezinárodní poměr značně ve prospěch Slovanů, kdysi nejdále na západ vržených, tak, že jednotlivé skupiny jejich činily pokusy nabýti úplné politické samostatnosti a státi se politickými činiteli rovnými nebo aspoň uznávanými od tří nejmocnějších sousedů, kteří se dosud dělili o panství nad nimi, od říše francké, byzantské a bulharské. Změna ve prospěch Slovanů nastala tím, že říše francká po smrti Karla Velikého, vlivem vnitřních rozporů a nesnází, přestala se rozmáhati na účet říše byzantské, a že tato získala do spolku Bulharsko, které se počalo rozpínati také v zemích slovanských, ležících mezi říší franckou a bulharskou. Později pak, když Bulhaři rozšířili své panství na účet říše francké, vzniklo nové nepřátelství mezi nimi a zesílenou říší byzantskou (po r. 831); tato nemohouc oželeť ztrát, které jí způsobil Karel Veliký, snažila se působiti říší francké, spojené s Bulharskem, nsnáze ve spolku se Slovany, žijícími v oblasti politických zájmů franckých, jmenovitě v Bojohemu a na Moravě a v Dalmácii.

Po předčasném pokusu pannonsko-slovanského knížete Ljudevita († 823), zříditi samostatné panství v území, kde se stýkala a potýkala rozpínavost francká s bulharskou, dařilo se mnohem lépe knížatům Moravanů, Mojžírovi a Rastislavovi, když sjednocovali příbuzné spolu sousedící kmeny sudetsko-karpatské ke společné obraně proti oslabené říši východofrancké a za účelem úplného osvobození od jejího panství. Ne-li Mojžír, tedy Rastislav v zápase s říší franckou a jejím spojencem Bulharskem, přímým sousedem Moravy, hledal oporu a pomoc u říše byzantské. Ač snaha jeho, osvoboditi se z politického a kulturního vlivu franckého, se neosvědčila, dosáhl přece stát moravský skutkem úplné nezávislosti a sloučil buď mírně, buď násilně v jeden politický organismus četnou řadu slovanských kmenů, sídlících na levých přítocích středního Dunaje, na horní Visle a na horním i středním Labi a na jeho přítoku Sále. Tato *říše velkomoravská* byla prvním trvalejším, čistě slovanským a vlastními silami Slovanů zbudovaným státem, který byl od svých vzdělanějších sousedů, držitelů politického i kulturního dědictví říše římské, uznán za rovnocenný.

Skoro současně se vznikem a ustálením státu moravského vznikl a ustavil se

jako trvalý politický organismus v oblasti, ve které se potýkaly zájmy francké a byzantské, samostatný *stát chorvatský* (879) a v oblasti zájmů bulharsko-byzantských samostatný *stát srbský* (840). Ve státě *bulharském* byla v téže asi době dovršena vnitřní proměna, dávno už začatá, kterou slovanské obyvatelstvo jeho nabylo v něm rozhodující převahy nad živlem turkotatarským a vlivem toho v čelo jeho dostali se panovníci mluvící a smýšlející slovanštinou.

Tak na sklonku 9. století dospěli Slované, které stěhování národů (Avaři) zahnal do sousedství a na území říše římské (byzantské a francké), k několika silným a rozsáhlým státům, které v sobě soustřeďovaly značný počet malých slovanských kmenů, dříve nesjednocených a nedostatečně zorganizovaných, a které je chránily a politickou samostatnost jim zabezpečovaly proti mocnějším sousedům.

Toho bylo západním a balkánským Slovanům nejvyšší měrou potřebí, poněvadž právě ke sklonku 9. století se velice zhoršilo jejich mezinárodní postavení tím, že asijské a černomořské stepi zase začaly chrliti nové proudy kočovníků do střední Evropy. Tisnění jsouce Pečeněhy, vrazili Maďaři od moře Černého do poříčí středního Dunaje a Tisy, prováděli odtud více nežli půlstoletí zhoubné a loupeživé vpády do říše francké, do Itálie a skrze Bulharsko do říše byzantské. Stát moravský, který byl první na ráně, jsa oslaben vnitřním nábožensko-kulturním zápasem strany nakloněné vzdělanosti byzantské se stranou přející vzdělanosti římské, podlehl jejich nárazu, větší část jeho obyvatelstva se dostala pod panství maďarské a západní jeho součástka, někdejší Bojohemum, pod knížaty kmene Čechů, hledala oporu a záchranu u říše východofrancké čili německé.

Těžiště politické organisace Slovanů říše velkomoravské přesunulo se do území kmene Čechů a jejich knížata převzala snahu někdejších knížat moravských, utvořiti z příbuzných sousedních kmenů jednotný, pevný stát k dobytí úplné politické samostatnosti. Tak se v průběhu 10. století ustálil *stát český*, který už zůstal trvalým politickým organismem, jako stát chorvatský, srbský a bulharský. Tyto státy také sice měly co činiti s Maďary, ale z nich pouze stát chorvatský zakusil těžké důsledky jejich rozpínavosti částečnou ztrátou své samostatnosti a svého dřívějšího politického vlivu.

Stát český přispěl vydatně k tomu, že Maďaři byli říši německou donuceni k započítí klidného soužití se svými starousedlými sousedy a proto také po porážce Maďarů u Augšpurka (955) za souhlasu říše rozšířil své panství daleko na východ, do oblasti, ve které před tím Maďaři byli pány. Avšak, aby moci české byly položeny těsnější meze, přičinila se říše německá o to, aby v horním Povislí a také v Poodří (ve Slezsku) jí vyvolala soutěž a soupeření jiného slovanského státu, který se ze svého ohniska nad řekou Vartou od sklonku 10. století rozpínal do okolí na všechny strany. To byl stát *polský*, který vznikl tím, že knížata

kmene Polanů sjednotila řadu příbuzných sousedních kmenů slovanských na obranu proti výbojům Němců, když tito od první čtvrti století 10. rychlým postupem si podmaňovali kmene slovanské, sídlící v Polabí a jmenovitě na pravých jeho přítocích.

Polský kníže Boleslav Chrabrý učinil smělý pokus sjednotiti český a polský stát v jeden celek se sídlem v Praze, ale docílil jen toho, že český stát, polskou soutěží ztenčený, byl nucen se na počátku 11. století co nejtěsněji přimknouti k říši německé a pod ochranou své vasalské závislosti vyčkávat dlouho na příznivější okolnosti, které by jeho Slovanům dovolily domáhati se opět větší nebo i úplné politické samostatnosti. Polský stát sám stal se závislým na říši německé, třebaže jeho závislost pro větší vzdálenost od říše německé nebyla tak tíživá, jako závislost státu českého.

Soutěž státu českého a polského o jisté kmene a krajiny, které ležely v území, na němž se jejich politické zájmy stýkaly a srážely, není jediným příkladem neshody a překážek, se kterými bylo zápasiti vzájemně slovanským státům, nežli se jejich území a obzor politické moci a zájmů poněkud ustálily. Podobného něco bylo také ve vzájemném poměru státu srbského a bulharského.

Bulharští panovníci, kteří brzy po usazení Bulharů na Balkánském poloostrově si podřídili tolik Slovanů, že tito v jejich státě soutěžili s turkotatarskými Bulhary o převahu, snažili se všechny balkánské Slovanů opanovati. Když se stali pány Posávi (Sirmia a Singiduna), celého poříčí srbské Moravy (hořejší Moesie) a veliké části Makedonie, chtěli nabýti přímého spojení mezi Makedonií a Pomoravím podmaněním Srbů, sídlících v poříčí Pivy, Tary, Limu a horní Driny, Limu, Ibru a horní západní Moravy. *Srbové*, kteří už dříve na obranu proti Avarům byli zřídili z několika příbuzných sousedních kmenů společný *stát* pod hegemonií svých knížat, statečně odolávali válečnému i diplomatickému úsilí panovníků bulharských zbaviti je samostatnosti, které tito vyvíjeli od r. asi 840 až do smrti mohutného cíře Symeona († 927). Nedlouho před smrtí Symeonovou bylo sice od něho Srbsko skutečně opanováno (924), ale jen na krátko, neboť již roku 931 samostatnost jeho obnovil kníže Časlav, jenž uprchl ze zajetí bulharského.

Tím, že Srbsko, opírajíc se hlavně o říši byzantskou, pro kterou mělo neocenitelnou důležitost v jejím poměru k Bulharsku, se udrželo samostatné, Bulharsko nemohlo provést ani sjednocení všech balkánských Slovanů, ani opanovati říši byzantské, ač této hrozilo nebezpečí svrchované. Ustálily se tedy po dlouhých vysilujících vzájemných zápasech v nitru Balkánského poloostrova dva zvláštní státy slovanské, *bulharský* a *srbský*, které však konečně oba upadly v závislost na říši byzantské, neboť tato obratně těžila z jejich vzájemné řevnivosti. Bulharsko roku 1018 (po velikých vítězstvích a ziscích svých starších pa-

novnfkú) bylo i k říši byzantské přivtěleno (do roku 1186) a Srbsko jen s pomocí své horské polohy a obratným těžením z měnivé politické konstelace, přinášející mnoho nesnází říši byzantské, si přes svou závislost zachovalo vlastní politickou správu pod domácími knížaty.

Stát srbský se utvářel a ustaloval v soutěži nejen s Bulharskem, nýbrž i s Chorvatskem. *Chorvatsko* bylo státem přímořských Slovanů dalmatských, který, vymaniv se z panství franckého a zabezpečiv se před panstvím byzantským, hleděl v sobě sjednotiti nejen Slovanů, přiléhající k moři Jaderskému, nýbrž i Slovanů sídlící v sousedním nitrozemí. Poněvadž naopak zase nitrozemští Srbové se chtěli zesílití připojením Slovanů přímořských a různí kmenové, v těch končinách sídlící, byli jazykově a národopisně téměř totožní, bylo přirozeno, že některé krajiny byly zasahovány paprsky politického vlivu, vycházejících ze dvou ohnisek. To bylo zvláště přímořské území Neretvanů a vnitrozemská Bosna. Zeměpisné a hospodářské poměry se vyvinuly tak, že Neretvansko se stalo okolo roku 1020 trvale součástí Chorvatska, kdežto Bosna ještě dlouho kolísala politicky i kulturně mezi Srbskem a Chorvatskem (a později Uhrami), ale podržovala v celku postavení ve skutečnosti samostatné.

Státy chorvatský, srbský, bulharský, český a polský, které v 10. století, zvláště po ustálení sídel a státu Maďarů, vypadaly již jako ustálené a pevné politické organismy; skutečně se také, ač prožily mnoho těžkých osudů a velmi nebezpečných chvil, udržely aspoň jako představy a ideály až do naší paměti; ve skutečnosti byly svým trváním úplně závislé na poměrech mezinárodních tak, že pro každý z nich nadešel dříve nebo později čas, že zanikly buď úplně nebo aspoň částečně a žily pak dlouhou dobu jen ve vzpomínkách a tužbách potomstva šťastnějších předků, cizinci ujařmeného. Že v novější době byly obnoveny (Chorvatsko ovšem v podobě společného státu jihoslovanského), může býti pokládáno za znamení veliké životní síly a houževnatého přičinění příslušných Slovanů, ale z dočasného zániku jejich a z dlouhého trvání politické závislosti oněch Slovanů na cizincích je viděti, jak postavení dotčených slovanských států bylo od počátku vratké a velice obtížné.

Stát český, ač obratností a statečností svých náčelníků i obyvatelů v celku se neustále vzdmáhal, přece byl velmi často ohrožován přímo ve svém bytí od mocné sousední říše německé a mohl se udržeti jen, jestliže připouštěl, aby tato jej pokládala za svou součástku. Že svou podřízenost uznával, toho byl nucen často podávatí důkaz v politických službách, které říši prokazoval, na př. poskytováním válečné pomoci proti jejím nepřítelům.

Stát polský byl ohrožován ve své samostatnosti nebo aspoň ve svém politickém vývoji nejen říší německou, nýbrž i divokými Prusy a jinými národy baltskými, pak soukromými válečnými podniky Němců, jako byl řád rytířů německých nebo

hospodářskou rozpínavostí Němců, pronikajících do jeho území jako osadníci a kupci.

Stát chorvatský měl velmi nevýhodné postavení mezinárodní. Vzniknuv ze vzpoury dalmatských Slovanů proti Avarům, dostal se v závislost na říši francké, když tato rozbila panství avarské. Chtěje se zbaviti tíživé nadvlády francké, dostal se v područí říše byzantské. Ač říše tato sama Chorvatska příliš netísnila, přece její odnož a zároveň spojenec, rychle se vzdmáhající knížectví benátské, překáželo upevnění moci chorvatské na jaderském přímoří a na přilehlých ostrovech. Na rozhraní století 11. a 12. nápor Benátek na Chorvatsko se stal tak tísnivým, že toto jsouc současně s druhé strany sevřeno výbojným postupem Maďarů a nemohouc pro vnitřní rozbroje na dvě strany zároveň se brániti, dohodlo se s uherským králem Kolomanem (1102) tak, že se stalo trpným přívěskem státu uherského. Chorvatsku hrozilo roztržení ve dva nebo v tři kusy; velmoži chorvatští podrobili se nátlaku uherskému, hlavně aby v Uhrách získali pomoc proti hrozící ztrátě dalmatského přímoří ve prospěch Benátek.

Stát srbský, který se udržel samostatným proti Bulharsku jen s pomocí byzantskou, žil jen jaksi z její milosti, poněvadž říše byzantská ho potřebovala proti Bulharům. Když se chtěl z této závislosti vymaniti a hledal oporu v Uhrách, stal se závislým na tomto svém sousedovi. *Stát bulharský* po několika stoletích válečné a politické slávy se stal součástí říše byzantské a opakované pokusy Bulharů o zpětné dobytí samostatnosti byly v 11. století jen dozvuky jeho někdejší samostatnosti.

Jestliže se tedy v průběhu 10. století ustálilo ve střední Evropě a na Balkánském poloostrově, t. j. v území politických zájmů a vlivů obou říší císařských, několik trvalejších států slovanských, nebyla přece jejich budoucnost úplně zabezpečena; proto také to nebyly státy úplně rovnocenné se státy germánskými, vzniklými dříve na půdě říše západofřímské, nebo se státy severskými. Hlavní příčina a rozdíl, kterým se slovanské státy lišily od těchto svých sousedů, byla méně výhodná zeměpisná, nitrozemská jejich poloha.

Nevalně příznivější byl i stav Slovanů východních, když také tito dospěli po mnoha nesnázích k vytvoření pevného státu.

Jižnější sídla jejich byla od vpádu Hunů do Evropy stálým průchodištěm turkotatarských hord, stěhujících se z Asie do Evropy. Do severnějších sídel jim pronikali ze severu, hlavně ze Skandinávie, Germáni, a to zvláště Normani. Slované sice se snažili hájiti své samostatnosti a za tím účelem se seskupovali ve větší skupiny kmenové, nazývané jmény vůdčích kmenů, ale podlehlí přece cizímu panství. Avari učinili konec dosti znamenitému státu *Antů* (mezi Dněstrem a Dněprem). Chazaři, kteří po nich už v 2. polovici 7. století zaujali území mezi Azovským mořem, Kubaní a Kavkazem (ve Staré Bulgarii), uvedli v zá-

vislost potomky Antů, Poljany, Severjany, Vjatiče a Radimiče, sedící tou dobou na severu Azovského moře a v poříčí Donu. Tito ostatně sami u nich hledali oporu proti Turkotatarům méně kulturním a tudíž mnohem nebezpečnějším, nežli byli Chazaři (Ugři, Pečeněhové a Uzové). O něco později Slované a Kri-
viči, kteří od jihozápadu se dostali v 9. století do území mezi západní Dvinou, horním Dněprem a jezerem Ladožským, upadli pod panství Normanů, přichozích ze Skandinávie. Naproti tomu Derevljané na středním Dněpru a jejich západnější sousedé Uliči a Tiverci statečně se bránili útokům a nájezdům turkotatarských kočovníků (Bulharů, Ugrů, Uzů a Pečeněhů) a utvořili jakýsi spolkový stát s knížaty v čele, kteří byli obmezeni lidovými shromážděními, v nichž však význačnější lidé měli značný vliv na jejich rozhodování.

Poljané a jiní kmenové, kteří náleželi pod vrchní panství chazarské, podlehli značnému vlivu Chazarů tak, že svého knížete nazývali chaganem, přisvojili si v zápase s jinými kočovníky, dorážejícími na říši chazarskou, kočovnický způsob života a mravů, odívání a válčení, přijali i některé náboženské názory, přichozí tam z dalekého východu přes Irán a Kavkaz, a byli přístupni i vlivu náboženství židovského, které měli sami Chazaři. Jsouce v těsném styku s mořem a poznavše v říši chazarské, která byla průchodištěm světového obchodu, soustředěného v Bagdádě, výnosnost obchodu, válčili na ochranu svých obchodních a vůbec hospodářských zájmů s říši byzantskou. Poljané se stali ve svazku s říši chazarskou statečnými a podnikavými válečníky a vytvořili si silnou vojenskou organizaci, v jejíž čele stáli bojovní chaganové-knížata.

Když čím dále, tím silnější nápor východních a severních kočovníků oslabil říši chazarskou a zvláště když na sklonku 9. století se hnuli Ugři, tísnění jsouce Pečeněhy, východoevropští Slované byli vyrušeni ze svých dosavadních sídel a dostali se v pohyb, který způsobil jejich vzájemné srážky a uvedl je do nových sídel. Od Poljanů se oddělili Severjané s Radimiči a Vjatiči a táhnouce směrem severním k řece Oce usadili se na Děsně, na horním Dněpru a horní Oce. Severjané založili stát černigovsko-severský, a to na území derevljanském.

Bojovní Poljané mezitím táhli na západ a střetli se na středním Dněpru s Derevljany, Uliči a Tiverci, které po dlouhém a úporném, několik desetiletí trvajícím boji, vytlačili na západní břeh Dněpru a ještě dále až mezi Dněstr a Bug. Boj tento vrcholil vítězstvími chagana-knížete Igora nad Derevljany okolo roku 944 a opanováním území, v němž ležel hrad Kyjev, který se stal ohniskem nové vlasti a panství Poljanů. Dozvuky zápasu, t. j. nové slábnoucí pokusy Derevljanů, odčinití pohromy a ztráty utrpěné v boji s Poljany, dovedli zmařiti nástupci Igorovi, jmenovitě Svjatoslav.

Kyjevský stát *Poljanů*, zvaný *Rus*, vynikaje nad jiné sousední politické organizmy slovanské svou válečnou mocí a organizací, poměrně snadno a brzy je

podrobil svému vedení a panství, zvláště proto, že východní Slované byli ohrožováni Pečeněhy, kteří čím dále, tím četněji a silněji se hrnuli do stepí černo-mořských a je ovládali. V době, kdy asi ruský stát vznikl a se upevnil (t. j. v polovici 10. století), s úpadkem bagdádského kalifátu a říše chazarské, těžiště světového obchodu se přesunulo do říše byzantské a odtud pak východní (arabští a židovští) kupci v ní a s ní obchodující, našli místo Volhy náhradu v Dněpru pro své staré spojení se Skandinávií a vůbec s evropským severem. Tím Kyjev a Rusko nabylo podobného významu pro průvozní obchod jako dříve měla říše chazarská a ruská knížata toho dovedla využívat pro své snahy politické.

Poněvadž Kyjev se stal důležitým obchodním ohniskem pro celé poříčí Dněpru, proto ruští panovníci znenáhla podřídili svému panství slovanské i neso-
slovanské krajiny, které hospodářsky byly přitahovány Dněprem a zvláště Kyjevem, nebo které pro Kyjev byly potřebné, jako na př. Novgorodsko. Nejvíce udělal v tomto směru kníže Vladimír (980—1015), který jednak těsněji připoutal ke Kyjevu i kmeny vzdálenější, jednak zavedením a rozšířením křesťanství sblížil Poljany s Derevljany a kmeny jim blízkými, poněvadž tito již dříve byli přijali křesťanství a s ním staroslověnskou literaturu z Bulharska.

Ale ani Vladimírovi, ani jeho synovi Jaroslavovi († 1054), ani jejich potomkům (Vladimíru Monomachovi) se nepodařilo dovršiti sjednocení všech východních Slovanů v jednom státě. S upevněním křesťanství a vstípením vzdělanosti byzantské zrodila se sice a žila ve vzdělaných kruzích ruských, zvláště kyjevských, myšlenka a snaha vytvořiti ze všech východních Slovanů jednotný stát s jedním politickým ohniskem na způsob říše byzantské; ale uskutečnění této myšlenky byly na překážku staré odlučné snahy jednotlivých kmenových skupin, které se zakládaly na zvláštích, místních, zeměpisnými poměry vytvářených zájmech hospodářských; těmto se nezbytně přizpůsobovali členové četné kyjevské dynastie, když jakožto oblastná knížata měli býti představiteli společných zájmů celého státu a celého panovnického rodu. Poklesnutí a úpadek obchodu byzantsko-ruského a byzantsko-skandinávského opanováním dolního Dněpru a severního pobřeží Černého moře turkotatarskými kočovníky uvolnilo svazky, kterými ke Kyjevsku byly poutány sousední země východoslovanské — a tak po několikastoletém vývoji, směřujícím ke sloučení všech východních Slovanů v jednu politickou organizaci, začíná nabývat od první čtvrti 12. století převahy proud, tvořící řadu větších nebo menších oblastných států, které mají mezi sebou čím dále, tím méně zájmů společných. Nejtěsnějším jejich poutem je společná obrana proti turkotatarským kočovníkům, ale toto váže jen kmeny nebo státy přiléhající k jižním stepím, které nebezpečí nájezdů a poroby jejich nejvíce po-
ciťují. Kmenové a státy severnější mají své potíže s Němci, Švédy a Litevci, a kmenové a státy západní s Uhry a Poláky. Konec konců všichni kmenové

východoslovanští se dostávají v politickou závislost většího nebo menšího stupně na těchto svých susedech.

Vznikání a ustalování států slovanských neobešlo se bez jistých ztrát území, Slované jednou zaujatých, a bylo spojeno i se záhubou značné části Slovanstva. Ty skupiny Slovanů, které vlna avarského stěhování zanesla do prostřed cizorodého obyvatelstva ve vnitřní Germanii, v horní Italii a ve středním Řecku i na Peloponnésu, dostaly se dříve nebo později pod panství cizí a pozbyvše tím spojení a posilujícího přílivu svých soukmenovců z krajin jimi hustě osazených, zanikli znenáhla v obyvatelstvu cizorodém. Tak se stalo se Slované, kteří se usadili západně Šumavy, Českého Lesa, Sály, středního i dolního Labe a na ostrovech dánských (Lalandu a Falstru), dále s většinou Slovanů, usazených ve východní části horní Italie, a se Slované, kteří obsadili střední Řecku a Peloponnés. Svědčí však o jejich odporosti a houževnatém lpění na svém jazyku a národních zvláštěnostech, že tyto odlomené větve Slovanstva ještě mnoho století žily svým zvláštním národním životem — na př. ještě v 13. století v Durynsku, ještě v 2. polovici 11. století v diecési bamberské, ještě v 15. století na Peloponnésu — ba že malá část jich žije až dosud (Rezijané v okolí hornoitalské Udiny).

Kromě těchto shora dotčených úlomků Slovanstva dostaly se pod cizí panství některé jeho okrajní skupiny, které podržovaly souvislost a zůstávaly ve styku s hlavní nitrozemskou hmotou Slovanstva. To byli (nepřihlížíme-li k pozdějšímu, pomíjejícímu pádu státu bulharského a k závislosti jiných států slovanských na Německu a na říši byzantské) především *Slované korutanští*. Tito, ačkoliv už po smrti Samově se stali trvale příslušníky říše francké a později německé, přece ještě několik století udržovali zbytky a vzpomínky své někdejší samostatnosti a svých národních zvláštěností (neboť u nich se udržel až do 15. století staroslovanský obřad nastolování knížete) a zachovali si svou národnost, až dodnes.

Druhou skupinou Slovanstva, která pozbyla území, Slované výhradně osazeného a tvořícího s ostatními sídly slovanskými souvislý a nerozlučný celek, ve prospěch Němců a jimi byla buď zahubena nebo pohlcena, byli *Slované polabsko-baltští*. To byla vlastně jediná citelná a skutečně těžká ztráta a pohroma, jež stihla Slovanstvo v jeho snaze a zápase o nabytí domovského práva v nových sídlech v sousedství mocnějších a ve vzdělanosti pokročilejších představitelů tehdejší vzdělanosti a dědiců starověkého státu, který chtěl býti státem všeovládajícím nebo universálním. Těžká byla tato ztráta hlavně proto, že v zápase s polabsko-baltskými Slované nejvíce a vlastně se vzmohla německá říše ve stát prvního řádu, ve stát, který nejvíce pak mařil a překážel příznivému rozvoji Slovanstva v jeho nových sídlech. V srdci polabského Slovanstva vzniklo mark-

rabství braniborské, které se v novém věku stalo jádrem a představitelem nejpodnikavějšího německého, jež si umínilo podmaniti všecko Slovanstvo. Vyhubením a pohlcením polabsko-baltského Slovanstva stal se poloostrovem hluboko posunutým do moře německého osídlení český stát, jehož české území bylo v průběhu několika století silně se všech stran ohlodáno přirozenou erosi německého puđu k východu.

Jako jiní Slované, i Slované polabští a baltští, pozorující a pak i zakoušející nebezpečí, které jim hrozilo od jejich západních susedů, Franků a pak Němců i Dánů, záhy již se snažili spojití síly jednotlivých drobných kmenů k jednotné obraně. Již v době Samově kmen Srbů, sídlící někde při stoku Sály a Labe, nabyl jakési nadvlády nad kmeny okolními a dával pocítovati říši francké váhu své politické síly. V době Karla Velikého srbský panovník Miliduch požíval takové politické vážnosti u susedních kmenů slovanských i u Franků, že francké prameny jej nazývají „pyšným králem“. Miliduch byl asi náčelníkem spolkového státu, skládajícího se z řady příbuzných kmenů susedních, podobného pozdějšímu státu českému. Takový spolkový stát tvořila touž dobou i skupina kmenů, sídlících mezi dolním Labem, dolní Odrou a mořem baltským, kde kmen Redranů měl nadvládu. Němci skupinu těchto kmenů nazývali Vlky, Velety nebo Lutici. Mezi dolním Labem a mořem Baltským na severozápad Luticů zřídila spolkový stát knížata kmene Obodriců. Na ostrově Ráně vznikl spolkový stát, v jehož čele stál kmen Ránů a na pravém břehu dolní Odry a po obou březích dolní Visly se tvořily státy podobné ze kmenů, z nichž později kmen Pomořanů se stal nejmocnějším a nejvýznačnějším.

Ačkoliv státy tyto vznikaly ze stejných příčin, nebylo mezi nimi potřebné vzájemné soudržnosti, nýbrž vládla řevnivost a nepřátelství, poněvadž náčelníci vůdčích kmenů chtěli, za účelem zesílení své moci, ovládati co největší počet kmenů příbuzných a zasahovali do oblasti politických zájmů státu soupeřského. Tak bylo jmenovitě v poměru státu lutického k státu obodrickému. To usnadňovalo Němcům a Dánům jejich snahy zameziti utvoření pevných a trvalých států slovanských v jejich nejbližším sousedství, zvláště když do věcí polabsko-slovanských a balticko-slovanských se začali mísiti i Poláci.

Slované polabští a baltští se bránili svým cizorodým susedům po několik století s takovou statečností a vytrvalostí, že budili obdiv a úctu i ve svých nepřátelích, Němcích a Dánech, ač tito jejich odporem nejednou byli popuzováni k zuřivosti, neslýchané ukrutnosti a k vynalézavé úskočnosti; ale jednak rostoucí protivy v zájmech politických a pak kulturních jak mezi jednotlivými státy, tak i v lůně jejich, jednak nedostatek přirozených překážek a hranic, které by znesnadňovaly útok nepřátel, jednak nedostatečné zbraně a vůbec obranné prostředky a zvláště pak odpor proti přijetí křesťanství, které jim mohlo poskytnouti

jak mravní záštitu, tak i obranné prostředky vyšší vzdělanosti — všechno to polabsko-baltské Slované činilo v zápase jejich slabšími a konečně i k boji vůbec neschopnými.

Již Karel Veliký uvedl v závislost na říši francké všechny Slované polabské, sousedící s ní přímo. Za rozvratu této říše, jenž nastal po smrti Karlovi, nabyli sice opět svobody, ale když pod vedením vévodů saských říše německá převzala východní politiku říše Karla Velikého, nastal Slovanům boj na život a na smrt. Už na počátku 10. století podlehl kmenové srbštině mezi Sálou a Bobrou a okolo polovice 12. století po hrdinských bojích, spojených se slávou válečnou (v první polovici 11. století), kmenové veletští, když vůdčí kmen Redranů nedovedl udržeti pohromadě stát spolkový. Obodriči, kteří v průběhu 11. a 12. století prožili těžké boje s Dány a Němci a zmítání byli prudkým zápasem křesťanství s pohanstvím v nitru svého státu, zachránili ke konci 12. století trosky své politické samostatnosti, ale nemohli odolati odnárodnujícímu vlivu vyšší vzdělanosti, která z německého sousedství a v německém rouše se k nim překotně šířila; ta brzy sobě podmanila i jejich východnější sousedy, Pomořany a Rány, z nichž tito své politické samostatnosti uhájili proti Dánům a oni proti Polákům a Němcům.

Zároveň s ustalováním jednotlivých států slovanských tvořili se a ustalovali splýváním a srůstáním různorodých místních zájmů a snah jednotlivých kmenů v zájmy a tužby státní národové. Jako Slované a Neslované, žijící ve společném státě, utvořeném turkotatarskými Bulhary, začali se záhy nazývati krátce Bulhary, tak i obyvatelé státu, utvořeného a ovládaného knížaty kmene Čechů, sluli Čechové a stát sám Čechy. Podobně obyvatelé státu, zbudovaného Rusy, sluli Rusové a státu, zbudovaného vládci kmene Polanů, Polané nebo Poláci. Měla tedy jména, jimiž byli označováni příslušníci nebo obyvatelé států slovanských, původně význam politický nebo politicko-geografický a nikoliv zároveň význam národní. Ač ve slovanských státech bylo sloučeno v jeden politický organismus převážně obyvatelstvo národopisně a jazykově tak blízko příbuzné, že mluvilo nářečím málo se od sebe lišícími, nebylo přece ještě národem v nynějším slova smyslu. Národové slovanští se znenáhla teprve tvořili a vývoj tento děl se podle okolností někde rychleji, jinde pomaleji, někde již ve středověku dospěl k dovršení, jinde až dodnes není ukončen.

Podmínky a okolnosti, přispívající k tvoření a ustalování národních jednotek (vyložené výše na str. 9—11), působily záhy a velmi vlivně u kmenů, které byly sjednoceny ve státě českém a proto u jeho obyvatelstva se poměrně nejdříve a nejrychleji vyvinulo vědomí národní ve smyslu novověkém. Napomáhala k tomu zajisté i okolnost, že stát český brzy byl osídlován Němci, kteří si v něm zjednávali vlivné postavení hospodářské a politické a proto si „Čechové“, t. j.

různokmenní obyvatelé jeho, uvědomovali lépe než příslušníci jiných států, že stát a národ jsou dva různé pojmy a v důsledku toho záhy poznávali, že Slované s Čechy tvoří vlastně jeden národ. V západní Evropě, kde se brzy ustálily státy jednojazyčné, až dosud se pojem národ ztotožňuje s pojmem stát a proto se mluví o „znárodnění“ dolů, průmyslu atd. místo o jejich postátnění.

Také u Poláků, kteří rovněž měli ve svém státě mnoho Němců, již na rozhraní 13. a 14. století proniklo vědomí, že politicky roztržštěné Polsko, rozdělené na mnoho zvláštních, více méně samostatných knížectví, osídlených různými kmeny, tvoří dohromady jeden národní celek a toto vědomí se stalo podnětem k obnovení bývalého jednotného státu.

Jak na povaze a na osudech státu záležel vývoj a ustálení národů slovanských, toho poučné doklady poskytují Chorvaté, Srbové, Slovinci, Bosňané, Makedončané, Rusové, Ukrajinci a Bělorusové.

Chorvaté a Srbové, ač jazykově a národopisně téměř totožní, vyvíjeli se ve dvou zvláštních státech ve dva samostatné národy, lišící se od sebe nejen svými politickými a hospodářskými zájmy, nýbrž i svými kulturními tradicemi a snahami, na jedné straně románskými, na druhé straně byzantskými. Bosňané, ač mohli býti stejně Srby jako Chorvaty, poněvadž si po celý středověk dovedli uhájiti svůj zvláštní stát, třeba velmi vratký, přese všechny vlivy chorvatské i srbské podrželi až do nedávna zvláštní postavení a nebylo daleko k tomu, aby se stali zvláštním národem. Ve středověku posilu své odlučnosti národní nalézali ve svém bogomilství, v novém věku v islámu. Slovinci, kteří se až do konce světové války vyvíjeli odděleně v jiném státním organismu, nežli jejich blízcí příbuzní Chorvaté a Srbové, jsou skutečně jiným národem nežli tito. Slované makedonští, ač národopisně jsou blízce příbuzní s Bulhary, přece až do naší doby s nimi nesplynuli v jeden národ, poněvadž k státu bulharskému náleživali jen občasné, a to v dobách poměrně dávných, kdežto v době poměrně pozdější náleživali k státu srbskému. Poněvadž větším dílem náleživali k státům neslovanským (byzantskému a tureckému) a vůbec politicky nebyli činní, proto se u nich vůbec nevyvinulo národní uvědomění a v novější době tudíž se rozpoutal o ně boj mezi Srby a Bulhary, kteří si na ně činí nároky jako na příslušníky svého národa.

Ruský stát, vytvořený Poljany-Rusy, utlumil dosti záhy užívání kmenových jmen svými příslušníky, takže tato upadla úplně v zapomenutí. Všichni příslušníci ruského státu se nazývali Rusové a jméno toto se brzy tak vžilo, že i když ruský stát se začal rozpadati a tříštiti v oblastná knížectví, sluli pořád východní Slované Rusy. Je charakteristické, že v době, když už po politické jednotě Rusů bylo dávno veta, neobživla stará jména kmenová, nýbrž jednotlivé oblasti, aby se vzájemně od sebe lépe rozeznávaly, začaly býti označovány přívlastky, při-

pojovanými ke jménu Rus (Rusko), vyjadřujícími jaksi ráz dotyčné oblasti: Červená Rus, Černá Rus, Bílá Rus, Velká Rus, Malá Rus. Obyvatelé pak těchto zemí byli označováni různě přetvořenými formami slova „Rus“, jako Rusíni, Rutheni, Rusňáci. Zkrátka i po rozpadnutí někdejšího jednotného státu východoslovanského, ruského, žil tento stát dlouho ještě v tradici a představě někdejších jeho příslušníků, jako po celý středověk v západní Evropě žila starověká říše římská a jako středověcí Řekové se pokládali za Římany a tak se i nazývali (Rho-maioi). Ale když větší část někdejší Rusi byla v polovici 14. století sloučena v jeden politický celek s říší litevskou, jmenovitě Černá, Bílá a Malá Rus a když tyto ruské země pak (roku 1569) vešly zároveň s Litvou v trvalé státoprávní spojení s Polskem, ke kterému už dříve (od roku 1340) náležela Červená Rus, začaly se tvořit čím dále tím větší a hlubší rozdíly mezi Rusí západní, náležející k Litvě, a Rusí východní, rozdíly v politických i hospodářských názorech a zájmech, tradicích a tužbách, jakož i v jejich písemných projevech čili v literatuře a také v jazyce této literatury tak, že když po několika stoletích, v 2. polovici 17. století, Malá Rus a později Bílá a Černá Rus se dostaly opět ve spojení s Velikou Rusí, uvědomily si obě strany své vzájemné odcizení: a začala se vyvíjeti na jedné straně snaha (u Velikorusů) potlačit rozdíly, jimiž se druhá strana (Malorusové a Bělorusové) lišila, a na druhé straně (u Malorusů) úsilí stůj co stůj podržeti své zvláštnosti jakožto příznak své samobytnosti. Těmito protichůdnými snahami začaly si obě strany uvědomovati, že se podstatně liší v tom všem, v čem spočívají zájmy národní, a Malorusové a po nich pak Bělorusové začali usilovati o to, aby také za zvláštní, samostatné národy byli uznáni se všemi důsledky z toho vyplývajícími, jmenovitě s právem politického sebeurčení. Malorusové, na znamení své rozhodné vůle býti zvláštním národem, odložili ke konci 19. století své, dosud užívané jméno Malorusové nebo Rusíni a přijali nové jméno Ukrajinci, vyjadřující podstatu a základ jejich národních tradic, zájmů a ideálů.

Že jména jednotlivých národů slovanských byla odvozena ode jmen států a nikoliv naopak, je viděti z toho, že ti Slované, kteří nedovedli vytvořiti pevných a trvalých států a žili pod cizím panstvím, neměli žádného zvláštního jména národního, nýbrž nazývali se prostě Slované, ovšem s místními změnami tohoto jména: Slovinci a Slováci. Slovany nazývali prostě své slovanské poddané jmenovitě Maďaři (odtud jméno Slavonie) a Byzantinci — odtud jméno Sklavinia, jímž bývala označována Makedonie a někdy i jiné slovanské země (na př. Srbsko, Dalmácie a Řecko). U Slovanů polabských se udrželo jen jméno jednoho kmene, kdysi politicky mocného, jako jméno národa, totiž Srbové; označujíc se jím dnešní potomci dřívějších Milčanů a Lužičanů. V kmenové skupině veletské a obodrické něco podobného se nestalo, poněvadž tam žádný kmen

neutvořil stálého státního útvaru. Když konečně ke konci 12. století území Obodriců se stalo jádrem trvalého státu, měl tento stát již povahu převážně německou a příliš místní. Proto se začal nazývati podle hlavního svého hradu Meklemburskem. Také kmen Pomořanů dospěl k utvoření trvalého státu teprve, když už slovanské obyvatelstvo se začalo poněmčovati. Tak bylo i u Ránů.

Slované dříve, než vlnou stěhování turkotatarského byli vypuzeni ze své východoevropské pravlasti, měli jakousi vzdělanost nebo kulturu, kterou si můžeme představit na základě slov, všem slovanským jazykům dosud společných.

Jestliže národové, kteří svými sídly jsou od sebe daleko vzdáleni, užívají týchž slov, možno z toho souditi, že jednou (ovšem ve velmi dávných již dobách) žili blízko sebe, v jednom poměrně malém území. Poněvadž každé slovo je pojmenováním nějaké věci, předmětu nebo pojmu, tedy ze zásoby stejných slov, společných několika národům, lze souditi, že předkové jejich, pokud žili ještě pohromadě ve společném území, v pravlasti slovanské, měli jistou společnou nebo stejnou vzdělanost, stejné zaměstnání, způsob života, mravy, zvyky, náboženské představy, názor o světě atd. Rekonstrukci čili zobrazování této staré čili pravěké slovanské vzdělanosti se obírá srovnávací jazykozpyt za pomoci nauky o starožitnostech čili archaeologie. Badání toto přesvědčuje, že vzdělanost pravěkých Slovanů, nebyla-li v celku téže povahy a téhož stupně jako vzdělanost jiných Indoevropanů, žijících v téže době v blízkém jejich sousedství (jako byli pravěcí Germáni, Keltové a Baltové), nebyla v podstatě jiná, ani o mnoho nižší.

Slované nebyli na úsvitě svých dějin pouzí divoši, žijící ze dne na den lovem a loupeživým vykořisťováním přírody, nýbrž živili se již také zemědělstvím, které podle přírodních poměrů a různých jiných okolností bylo buď prvobytnější, buď pokročilejší a dokonalejší. Dovedli půdu vzdělávati rozmanitými nástroji zemědělskými, které si sami vyráběli. Proto lze u nich předpokládati jistý stupeň řemeslné techniky. Vedle zemědělství byl provozován chov dobytka. Ač zemědělství získávalo půdu mýcením a pálením lesů, přece Slované se zaměstnávali hlavně asi volnými živnostmi, při kterých nebyli pevně připoutáni k určitému místu svého pobytu, tedy zejména lovem zvěři za účelem získávání kožišin, sbíráním medu a vosku divokých včel, a rybolovem. Kožišiny, med a vosk náležely odbyt u sousedních, ve vzdělanosti pokročilejších národů, jejichž obchodníci přicházeli do slovanského území a vyměňovali je za předměty přepychu, pohodlí a rozkoše. Řecké osady na západním a severním pobřeží Černého moře měly asi záhy po svém založení obchodní styky se Slovany. Slovo *τραγο* navzděčuje, že cizí kupci, *gosti*, přicházeli k Slovanům ve větším počtu.

Praslovanská vzdělanost měla povahu sice převážně kamennou, t. j. nástroje a předměty k práci a životu potřebné byly robeny hlavně z kamene, ale vedle kamene dovedli Slované již také zpracovávati kovy a hotoviti náčiní, zbraně

a ozdoby hlavně z bronzu. Pro potřeby odívání robili plátno, kterého užívali také jako plátidla, neboť slovo *platiti* souvisí se slovem *plátno*. Vedle plátna se odívali Slované i kožišinami a dělali látky i oděvy z plsti.

Obydlí slovanská byla hlavně, jak se zdá, proutěná, jak možno souditi ze slova *chalupa*, jež souvisí se slovem *chalaga* — pletivo. Slovanské *grady* (hrady) byly asi ohrady pletené z proutí, neboť slovo *grads* souvisí se slovem *žrědb* („žerd“), opora pletiva. Vedle domů pletených z proutí byly též budovy tyčové a trámové. Bohaté názvosloví tesařské nasvědčuje tomu, že Slované byli dosti pokročilými a dovednými tesaři. Místo oken měl dům slovanský jen malé otvory ve stěnách v podobě oka. Postel a stůl byla místa pouze nastlaná na zemi. Nádob měli Slované málo: hrnce a džbány. Jediným snad přepychem slovanským byly lázně, jichž Slované velmi rádi užívali.

Náboženství starých, pravěkých Slovanů mělo sice mnoho společného s jinými podobnými pravěkými náboženstvími a kulty, ale tvořilo přece zvláštní celek nebo útvar, který se lišil od jiných zvláště jmény bohů, ctěných všemi Slovany, jako byli Perun, Svarog, Svarožic a Veles. Perun je prastaré slovanské zosobnění hromu a blesku, představa démona nad jiné mocnějšího. Svarožic-Dažbog je zosobnění slunce jakožto dárce tepla a úrody. Svarog je bůh ohně vůbec. Veles byl ochránce stád a hospodářství. Tyto představy o bozích nejsou nic zvláštního, pouze slovanského, ale v tom význam praslovanského náboženství neleží, nýbrž v tom, jak vysoký stupeň jejich duševního a vzdělanostního vývoje představuje.

Praslovanské náboženství, ač je to v podstatě animism a demonologie, dospělo přece již k pojmu boha a vyšších božských bytostí; nedospělo ovšem k náboženské výši starých Řeků, Italů, Iránců, Indů, Germánů a Gallů. Proto také pravěcí Slované neměli tak bohatého „Olympu“, tolik rozmanitých a hledaných kultů, tolik bájí, jako na př. Řekové. Praslovanské náboženství bylo tedy výtvorem prostého lidu, nepronikla do něho ještě žádná učená filosofie, žádná knižní vzdělanost. Bylo to náboženství samorostlé lidu srostlého s přírodou, z ní se radujícího a o ní přemýšlejícího, snažícího se poznati její tajemné síly a pochopiti její příznivé i nepříznivé vlivy na svůj život a zaměstnání.

Podle náboženství soudě, byli pravěcí Slované lid mírný a klidný, který prožíval přírodní idylu uprostřed lesů a lučin, protkaných nespočetnými řekami a jezery a chráněných bažinami a močály. Když se dostali do víru stěhování národů, zdivočeli a stali se drsnými, poněvadž jim bylo prožívatí těžké boje a zápasy s Germány a s Turkotatary, kteří je uvedli v porobu. Ale Slované nezůstávali jen trpnými nevolníky, nýbrž v těžké škole poroby se připravovali k budoucí svobodě. Přisvojili si všelike dovednosti politické i kulturní a nabyli veliké obratnosti v umění přizpůsobovati se okolnostem a při tom přece si uchovávali hou-

ževnatou vnitřní neoblomnost a vědomí své samobytnosti; proto jejich ztráty, jež utrpěli ve styku a zápasech s národy mocnějšími a vzdělanějšími, byly poměrně malé u srovnání s těmi ztrátami, které utrpěli Germáni ve svém styku s Romány, jež si podmanili na půdě někdejší říše římské. Okolnost, že Slované s křesťanstvím a jeho vzdělaností latinskou a řeckou nepřijímali prostě, bez odporu cizí jazyk církevní a bohoslužebný, nýbrž že usilovali o to, a namnoze také toho dosáhli, aby svým vlastním jazykem se modlili a se svým křesťanským Bohem mluvili, je svědectvím jejich národního sebevědomí a duševní opravdovosti. Slované tušili zajisté i nebezpečí pro své slovanství, kdyby cizí jazyk církevní přijímali tak bez výhrad jako Germáni, kteří se usadili na půdě říše římské.

Zaujavše nová sídla ve střední Evropě a na Balkánském poloostrově, dostali se Slované v blízký, přímý styk se vzdělaností, která od pradávna se byla vyvinula na březích a i ve vzdálenějším sousedství moře Středozemního. Ke konci starověku byli předními nositeli a představiteli jejími Řekové a Římané a na počátku věku středního myšlenky a ideály mohutného hnutí křesťanského byly hlavní její hybnou silou a směrodatným činitelem. Pro obyvatelstvo, sídlící ve Středomoří, byla to nejvyšší vzdělanost, k jaké až dosud lidstvo tamější bylo dospělo, a proto přirozeně k sobě přitahovala a sobě podmaňovala nové, méně vzdělané podmanitele říše římské i nové obyvatele jejího sousedství, Germány i Slovany. Hlavní udržovatel a šířitel vzdělanosti, dříve hellenisticko-římské a teď křesťanské, křesťanská církev, ať římská či byzantská, puzeny jsou myšlenkou, získávati pohaný víře Kristově, čím dále, tím usilovněji naléhaly a nutily Slovany, aby přijímající křesťanství, rychleji a pronikavěji si tuto vzdělanost přisvojovali. To se stalo pro ně zvláště naléhavým, když říše byzantská, zotavená po pohromách utrpěných od Arabů ve století 7. a 8., a říše západořímská, Karlem Velikým znovu vzkříšená, skoro současně se vzbouřily, aby obnovily své někdejší panství v zemích Slovany obsazených.

Slované usedlí na alpských přítocích středního Dunaje, zejména na Enži, Drávě, Muře a Sávě, v Korutansku, kamž poměrně snadno mohli pronikati germánští Bavoři a Frankové, již před obnovením říše západořímské, chtějíce přijali křesťanství (okolo roku 750) a s ním zároveň nadvládu bavorskou a později franckou. Z Korutanska počalo se křesťanství šířiti do sousední někdejší Pannonie.

Podobné asi postavení jako Slované korutanští vzhledem k říši francké měli Slované, usazení ve staré Helladě a v Makedonii, k říši byzantské. Většina Makedonie (mimo přímoří) byla sice v polovici 9. století opanována Bulhary, ale před tím byla součástí říše byzantské (snad již od konce 7. století), a tato tam zaváděla křesťanství tak, že již před rokem 837 tam bylo zřízeno několik nových biskupství pro Slovany. Slované v Helladě se dostali pod panství byzantské

jednak koncem století 8., jednak uprostřed století 9. Slované usedlí v Achaji a Arkadii náleželi již na počátku 9. století k diecési patrasské. Podle pannonské legendy, vypravující o působení Konstantina Filosofova, odpověděl prý císař Michal III. Konstantinovi, když tento kladl za podmínku svého poslání na Moravu, aby tamější Slované měli písmeny pro svůj jazyk, že už jeho (Michalův) děd a otec i jiní se o to starali. Z toho je viděti, že Byzantinci, totiž církve byzantská, již dávno před odchodem Konstantina Filosofova a jeho bratra Methoděje na Moravu se snažili šířit křesťanství mezi Slovaný tím, že k nim posílali misionáře, kteří jim kázali a bohoslužby konali jazykem slovanským, a že se pokoušeli též o překlad Písma sv. do jazyka slovanského, podobně jako již na počátku století 6. je přeložili do jazyka hunského pro hunské Sabiry při moři Kaspickém. Příznačné je zajisté, že v Bulharsku Slované od počátku století 9. vystupují jakožto křesťanská strana proti pohanským Bulharům a že pohanské povstání po smrti knížete Borisa bylo totožné se vzpourou turkotatarských bojarů, připravených o přednost a vliv bojarů křesťansko-slovanskými.

Povolnost a ochota církve byzantské k Slovanům v otázce jazykové měla ovšem své meze. Když se zlepšilo vnější postavení říše byzantské a zejména když s pokřtěním knížete bulharského (865) a s jeho získáním zájmům politiky byzantské Slované helladští se stali méně nebezpečnými a když čím dále, tím více podléhali vzdělanosti byzantské, začala církve byzantská zaváděti u nich jazyk řecký a znenáhla je počítala.

Nebezpečí počtení, plynoucí ze šíření křesťanství, tušili zajisté panovníci a rozhodující kruhy sousedního Bulharska, neboť byzantská vzdělanost si zemi tuto počala tak rychle podmaňovati, že na dvoře chánů bulharských na počátku 9. století se hojně užívalo jazyka řeckého, jak možno souditi z řeckých nápisů, ohlašujících památné činy chánů, na př. Omortaga. Poněvadž vláda byzantská od samého vzniku říše bulharské při každé vhodné příležitosti projevovala snahu Bulharsko si podmaniti, proto někteří chánové se hleděli sblížit se soupeřskou říší západořímskou a také vyjednávali s ní o přijetí křesťanství (již r. 845 a 852). Když pak chán Boris podnikl rozhodné kroky a jakožto spojenec říše francké nebezpečně ohrožoval říši byzantskou, napjala tato všechny síly, aby zamezila přičlenění Bulharska k soustavě říše a církve západořímské. Boris, byv poražen ve válce s Byzantinci, byl nucen přijmouti křesťanství z Cařihradu. Vláda a církve byzantská ovšem z ohledu na soutěž francko-římskou byly nuceny učiniti Bulharsku veliké ústupky, které znamenaly značnou církevní samostatnost jeho a zajišťovaly je před nebezpečnými důsledky církevně-kulturního vlivu byzantského.

Ne bez pomoci vlády a církve byzantské byl v církvi bulharské zaveden jazyk slovanský jakožto bohoslužebný a když pak se Bulharsku podařilo získati dobře vyškolené a zkušené žáky moravsko-pannonského arcibiskupa Methoděje, z Mo-

ravy vypuzené, stalo se ohniskem plodné literární a vůbec kulturní činnosti jejich i jejich nástupců. Bylo na rozhraní století 9. a 10. ve vzdělanosti nejkročilejším státem slovanským a vzdělanost jeho měla zvláštní ráz slovanský, poněvadž hlavním orgánem jejím byla písemnost, psaná jazykem slovanským.

K nejpotřebnějšímu souboru knih náboženských a bohoslužebných, jimiž církve bulharská byla zásobena nedlouho po svém zřízení, přistoupila za vlády cíře Symeona a jeho hlavně přičiněním literatura, podávající vědomosti o světě zevnějším, a literatura, nabádající ke zkoumání a přemýšlení o základních poučkách náboženských. Poněvadž do Bulharska nepřicházel k šíření vzdělanosti výkvět tehdejší intelligence byzantské (soustředěné ve světských úřednických kruzích byzantských, ve které právě tou dobou se vzdmáhal veliký zájem a kvetla znalost literatury klasické, takže měla ve svém středu znamenité všestranné učence a výborné spisovatele), nýbrž šli tam pouze jednostranně, a to nábožensky vzdělaní duchovní a ještě méně vzdělaní mniši byzantští a poněvadž sám hlavní podněcovatel a podporovatel snahy o přenášení vzdělanosti byzantské na půdu bulharskou, cíř Symeon, byv původně určen ke stavu kněžskému, nabyt vzdělání učeného mnicha, proto staroslověnská literatura, jím a za jeho doby v Bulharsku pěstovaná, měla povahu převážně bohosloveckou nebo filosoficko-theologickou. Ale hlavní díla této literatury, převážně ovšem překladové, jsou svědectvím, že ve vyšších kruzích bulharských se zajímali a chtěli širšímu čtenářstvu poskytnouti poučení o otázkách, vyžadujících velmi hojných vědomostí o vnějším světě a značně již pokročilého názoru světového. Je to zejména „Šestodnev“ Jana Exarcha, obsahující filosoficko-přírodopisný výklad o světě a jeho stvoření, přeplněný citáty ze svatých otců a starořeckých filosofů. Je to dále veliká Symeonova sbírka výpisků ze spisů svatých otců, zachovaná ve formě „Svjatoslavova Izbornika“, a „Slovo o pravej věře“, překlad slavné dogmatiky Jana Damašského, nejznamenitějšího theologa křesťanského, spisu, který byl základem celé středověké theologické spekulace, východní i západní.

Později v 10. a 11. století přibýly k této převážně theologické literatuře též překlady oblíbených a rozšířených dějepisných děl byzantských, t. j. mnišských a populárních kronik, jako byla kronika Malalova a Georgia Monacha čili Hamartola, které se staly podkladem samostatné činnosti dějepisné nejen u Bulharů, nýbrž i u jiných pravoslavných Slovanů, Srbů a Rusů. Laické kruhy, pro které učené spisy theologické a filosofické byly nesrozumitelné, nalézaly za ně náhradu v poutavých a romanticky zbarvených povídkách t. zv. apokryfů, t. j. ve vypravováních o osobách a událostech biblických, církví neuznaných za pravdivá. To byla literatura do jisté míry i církví pronásledovaná, ale velmi bohatá a vkusu širších vrstev vyhovující, kterou dlužno pokládati za zárodky nebo náhražky pozdější literatury beletristické.

Cár Symeon, hlavní původce a podporovatel slovanské literatury v jeho době vzniklé, velice si cenil a vážil byzantské vzdělanosti tak, že byl nazýván polo-vičním Řekem; ale tuše politické nebezpečí, jaké Bulharsku hrozilo z kulturní převahy sousední říše byzantské, snažil se stůj co stůj a co nejdříve vytvořiti podle vzorů byzantských vlastní vzdělanost bulharsko-slovanskou. Symeon, který podobně, jako před sto lety Karel Veliký se zmocnil sídla říše západorímské, chtěl opanovati středisko říše východořímské, činil totéž, co Karel Veliký i v ohledu kulturním a zvláště co do literatury. Před Karlem Velikým snažil se zvelebiti podle kultury a literatury latinské vzdělanost vlastní země Aelfred Veliký v Anglii. Aelfredovi běželo hlavně o rozmnožení a prohloubení vědomostí. „Proto byl ve svých osvětových a literárních podnicích veden duchem mezinárodní kultury církevní“ — praví Mathesius (Děj. angl. literatury I, 124) — a totéž dlužno říci i o Symeonovi; tím dlužno vysvětliti jeho domněle jednostranný zájem náboženský a jeho záporné chování k byzantské literatuře básnické.

Že vedle literatury Bulhaři v době Symeonově a po něm přejímali i jiné stránky vzdělanosti byzantské, o tom sice není mnoho dokladů, ale nelze o tom nikterak pochybovati. Nasvědčují tomu mimo jiné zvláště zbytky veliké basiliky Symeonovy, zbudované v letech 923—925 a zachované v Abobě. Basilika tato měla podobu a ráz současných chrámů byzantských. Podle zprávy Jana Exarcha odíval se Symeon a vystupoval s podobnou pompou jako císařové byzantští, což bylo zcela přirozené, jestliže se nazýval císařem Bulharů a Rhomaiů.

Symeon měl zajisté podstatné důvody, že se snažil bulharskou společnost co nejvíce kulturně osamostatniti a dodati jí určité svéráznosti, neboť že Bulharsko převahou vzdělanosti byzantské mohlo býti ohroženo i ve své politické samostatnosti, to se ukázalo brzy po smrti Symeonově. Syn a nástupce Symeonův, Petr, oženiv se s byzantskou princeznou, podlehl zároveň s vyššími kruhy společnosti bulharské tou měrou vlivu byzantské vzdělanosti, že řečtina se stala jejich jazykem jednacím. Význačná místa úřední zaujali Řekové a z nich Damianos, jakožto patriarcha bulharský, snažil se i do církve místo jazyka slovanského zavésti řečtinu.

Proti tomuto počítování nejvyšších a zvláště dvorských kruhů vznikl přirozeně odpor, jednak umírněný a konservativní, jednak prudký a zásadní, kterýžto měl i hluboké důsledky sociální. Odpor konservativní představuje spis mnicha Chrabra na obranu slovanského písma, v Bulharsku užívaného, který dlužno nepochybně pokládati vlastně za obranu slovanské literatury proti přemrštěným přívržencům byzantské vzdělanosti, kteří po příkladě patriarchy Damiana nepřáli snahám následovníků cíře Symeona a chtěli, aby si Bulharsko prostě přisvojovalo byzantskou literaturu v originálech. Odpor radikální a zásadní představuje hnutí bogomilské.

Bogomilství bylo výslednicí několika složek. Obracelo se proti církvi oficiální čili státní a zároveň proti vykořisťování a utiskování lidu od vrstev šlechtických. Zdůrazňujíc zásady skutečného, opravdového křesťanství, obracelo se proti povrchnosti, lesku a nádhře hierarchie. Poněvadž hierarchie a vyšší vrstvy byly jednak řecké, jednak silně počítěné, aspoň smýšlením a duchem, dlužno v bogomilství spatřovati zajisté i proud politicko-národní vedle proudu náboženského a sociálního, a to tím spíše, že se jevilo nevykořenitelným a žilo i šířilo se po celém Balkánském poloostrově, zvláště když Bulhaři podlehl panství byzantskému (roku 1018). Poněvadž po usazení Maďarů v Uhrách spojení Bulharů se západní Evropou se stalo velmi obtížným, zvláště když Maďaři po své porážce u Augšpurka ještě mnoho let samo Bulharsko napadali a skrze ně útočili i na říši byzantskou, nemohla se protibyzantská oposice opřít, jako dříve, o západní církve nebo o východofranskou říši (tehdy ještě velmi slabou), nýbrž hledala a nalézala posilu ve východním, maloasijsko-syrském paulikiánství, které už od 8. století mělo jedno své důležité ohnisko na poloostrově Balkánském a ač od církve byzantské bylo pronásledováno, žilo jako nezmar ve vrstvách lidových. Tak Bulhaři, odloučení od západní vzdělanosti, byli nuceni tlumiti východoevropskou vzdělanost živly ještě východnějšími, asijskými. Pro vzdělanost bulharskou je také příznačné, že prosaické básnické plody, které v podobě fantastických povídek a románů byly ve středověku velice oblíbené, jsou u nich převážnou většinou původu východního. Nejrozšířenější byl duchovní středověký román indického původu Barlaam a Joasaf, který svou ohnivou obranou křesťanské askese a poustevnictví se dobře shodoval s mníšskou povahou starobulharské literatury. Zajímavé je, že vypravování o „Moudrém Akirijovi“, které je původu židovského, bylo přeloženo z arménštiny do staré bulharštiny a v samostatném řeckém zpracování se vůbec nevyskytuje.

Hnutí bogomilské vyvolalo hojnou literární činnost jednak svých přívrženců, jednak svých odpůrců. Literatura bogomilská byla později vyhubena podobně asi, jako o něco dříve literatura ikonoklastická v říši byzantské. Podmanění Bulharska od říše byzantské způsobilo jí asi pohromu největší. Avšak i takto ochuzená literatura starobulharská je pozoruhodná a dosti bohatá ve srovnání s literaturami těch národů, kteří svou vzdělanost přijímali buď z říše byzantské, buď z Italie nebo z Francie. Kdybychom měli památky literatury bogomilské, obdivovali bychom se nejspíše nejen této literatuře, nýbrž i celému duševnímu a kulturnímu životu, jehož byla projevem. Byla to mimo to jedna z nejstarších literatur středověkých vůbec. Je dokladem značné kulturní vyspělosti a síly, svědectvím národního uvědomení a vysokých duševních snah slovanských Bulharů.

Počet děl a erudice spisovatelů předpokládá značně vysoký stupeň hospodářského blahobytu a síly u společnosti a státu bulharského. Bulhaři těžili mimo jiné hojně

z obchodu, který se soustřeďoval na Dunaji, zvláště při ústí jeho. Bulhaři byli prostředníky mezi říší byzantskou na jedné straně a střední Evropou a Rusí na druhé straně. Pro obchodní důležitost a výnosnost Malého Přeslavu chtěl se tam usadit ruský kníže Svjatoslav a Bulharsko opanovat. Obchodní zájmy a rozpory byly jednou z hlavních příčin bojů bulharsko-byzantských a houževnaté, stoleté snahy, jakou vyvíjeli Byzantinci, aby si Bulharsko podmanili.

Bulharsko, jakožto přímý soused říše byzantské, silné svou znamenitou organizací a státní správou a nebezpečně zvláště svou vysokou vzdělaností, bylo k ní v podobném poměru asi jako Čechy k říši německé. Nemohouc žít s ní v nepřetržitém boji, hledělo se jí přizpůsobovat kulturně, ale z toho mu hrozilo nebezpečí odnárodnění. Nebezpečí toto vzrostlo nesmírně, když říše byzantská si Bulharsko (roku 1018) po těžkém, dlouhém zápase podmanila. V 11. a 12. století prožívalo podobné doby jako Čechy po bitvě bělohorské. Církev bulharská dostala se do rukou řecké hierarchie, která vymycovala slovanštinu a potlačovala slovanskou literaturu. Tato jen živořila. Útulkem jejím byly jen zastrčené, chudé kláštery nebo vzdálená Svata Hora Athonská, která neměla přímého styku se skutečným životem bulharského lidu. Ke konci 12. století byl sice znovuzřízen bulharský stát, ale tento byl dlouho zmitán převraty, jaké jeden druhý stíhaly po pádu říše byzantské (roku 1204), a nájezdy tatarskými (v 2. polovici 13. století), takže teprve okolo polovice 13. století nastaly doby příznivější klidné duševní a literární činnosti. Ale sotva že se život duševní a kulturní začal trochu slibněji rozvíjet, začali Turci ohrožovat a útočit na stát bulharský a učinili mu předčasný konec (1393). To všecko bylo příčinou, proč Bulharsko po době Symeonově už nemohlo vyvinouti samostatnějšího života kulturního a proč neustále jen slabě pokulhávalo za druhořadými a ještě méně cennými vzory literatury a vzdělanosti byzantské.

Podobné obavy jako měli bulharští panovníci před říší byzantskou a její vzdělaností, měl zajisté velkomoravský kníže Rastislav před říší a vzdělaností franckou. Proto buď sám hledal nebo s radostí uvítal nabízené spojení s říší byzantskou, zvláště když se cítil stísněn hrozivým spolkem francko-bulharským okolo r. 863. Jako římský misionář v Bulharsku, tak byzantští věrozvěstové Konstantin Filosof a Metoděj vstoupili na půdu, na kterou si činila nárok církev soupeřská. Avšak byzantští věrozvěstové počínali si daleko obratněji nežli zástupci římské stolice v Bulharsku. Jakožto mniši dovedli si získati nejen důvěru, nýbrž i přízeň stolice papežské, poněvadž byzantské mnišstvo od dob Theodora Studijského většinou uznávalo papežský primát a stálo v opozici proti cařihradskému patriarchátu, orgánu císařského caesaropapismu. Konstantin svou příchýlnost k papežské stolici a církvi římské dal nezvratně najevo tím, že vstoupil do kláštera římského. A tak pod ochranou samého papežství se na Moravě začala ujímati křesťanská

vzdělanost byzantská nejen ve způsobě byzantsko-slovanské bohoslužby a literatury, nýbrž i stavbami slohu byzantského.

Ač první vštěpovatelé této vzdělanosti nesmysleli nepřátelsky s církví západní, přece duch a povaha byzantského křesťanství se značně lišily od ducha a povahy křesťanství římského a franckého, které už před tím na Moravě zapustilo své kořeny. Proto se nevyhnutelně dostavily rozpory a třenice mezi přívrženci obojího směru, které, poněvadž měly povahu a důsledky politické, se staly zásadními. Běželo mimo jiné o rozhodnutí, zdali říše velkomoravská má z ohledu na své byzantské misionáře zůstat trvale v nepřátelství s mocnou sousední říší franckou, či zdali pro udržení klidu a bezpečí s této strany jí vyjde vstříc přihlížením a hověním zájmům francké hierarchie a po případě i římské stolice. Moravský panovník přesvědčil se již r. 864, že spolek s říší byzantskou mu nemůže mnoho prospěti v případě srážky s říší franckou. Říše byzantská byla pro Moravu příliš vzdálená i jakožto pramen vyšší vzdělanosti, takže vzdělanost západořímská ze sousední říše francké nezadržitelně pronikající se jí stávala nezbytnou. Jako Bulharsko při svém těsném sousedství s říší byzantskou a nevyhnutelném styku se vzdělaností byzantskou se nemohlo státí přední stráží západní vzdělanosti a církve v oblasti, tíhnoucí vlivem přírodních, zeměpisných podmínek k Cařihradu, tak ani Morava z podobných příčin nemohla býti přední stráží vzdělanosti a církve byzantské. Proto král Svatopluk vypudil žáky Metodějovy a otevřel svou zemi úplně církvi a vzdělanosti západní. Ale k rozhodné a trvalé převaze jim dopomohli Maďaři rozbitím říše velkomoravské, jak dlužno souditi ze silného a dlouho trvajících proudů, usilujících o udržení slovanské liturgie, který přežil pád říše velkomoravské ve státě českém, ač tento ležel daleko od nábožensko-osvětového ohniska velkomoravského a ještě před pádem říše velkomoravské se připojil k říši a církvi východofrancké. Nebýti rozbití říše velkomoravské Maďary a přerušení spojení jejího s Cařihradem, byly by asi v zemích kmenů československých ještě několik století zápasily dvě církve a dvě vzdělanosti, a tento nábožensko-kulturní zápas by byl zajisté zostřoval všeliké jiné, přirozeně se dostavující rozpory a rozbroje, dynastické, zájmové, územní a rodové. Slovanský obřad udržel se dlouho ve východních částech říše velkomoravské (na Slovensku), když tyto byly opanovány od Maďarů, a to tím spíše, že Uhry dlouho až do 11. století kolísaly mezi církví a vzdělaností byzantskou a římskou a ve 12. století znovu podlehly značnému politickému i kulturnímu vlivu byzantskému. Mezi uhersko-slovenskými středisky slovanského obřadu a literatury a mezi českými jejich přívrženci a ctiteli bylo spojení až do počátku 12. století. Byzantská vzdělanost, opírajíc se o rozsáhlou politickou moc říše byzantské, podmaňovala sobě až do konce 12. století mnohem vzdálenější končiny než byly Uhry, neboť vlivy její zasahovaly přes Itálii do Francie a do západního Německa.

Na český stát, který po pádu říše velkomoravské vlastně teprve začal žítí vlastním životem, měla ovšem rozhodující, podmanitelský vliv vzdělanost říše východofrancké nebo, jak později slula, německé. Přední členové české společnosti přilnuli k ní a k církvi římské tak těsně a upřímně, že tato je brzy po jejich smrti uznala za své svaté (Václava, Ludmilu a Vojtěcha). Vyšehrad a Praha a vedle nich i jiné hrady ozdobeny záhy chrámy a bydlíšti, zbudovanými západním slohem a ozdobenými sochami i vypravenými bohoslužebným nářadím a rozličným náčiním, zrobeným západními mistry. Ve školách kostelních a klášterních, jmenovitě v pražské, učili se kandidáti stavu duchovního a s nimi zároveň synové předních rodin jazyku latinskému a oboznamovali se s plody církevního písemnictví, jmenovitě s rozličnými legendami o svatých a vedle toho i s některými spisy klasické literatury římské. Knižecí dvůr a státní správa řídily se čím dále, tím více podle vzorů franckých a německých, jak v ohledu vnějšího vystupování a způsobů, tak i v hospodaření a konání spravedlnosti. Zkrátka česká společnost přese všechny své sympatie ke zbytkům byzantsko-slovanské vzdělanosti dostala se úplně v objetí církve a vzdělanosti západní čili římské.

Působení Konstantinovo a ještě více Methodějovo mělo dalekosáhlý účinek i v okolí říše velkomoravské. Nehledě k tomu, že zasáhlo i severní, polabské Srby a kmeny polské na horní Visle, dovedlo získati i Chorvaty, kteří v Dalmácii měli svůj stát. Za spolupůsobení Methodějova nepochybně ujala se u nich slovanská bohoslužba a literatura, která přese všecku soutěž římsko-italské vzdělanosti a církve, přese všecka pronásledování a příkoří, jež trpěla od římské hierarchie i od držitelů státní moci, nebyla vykořeněna až dodnes. Ovšem jako na Moravě, i v Chorvatsku, snadno přístupným vlivu církve a vzdělanosti západní, už dávno před tím se šířilo křesťanství západní se svou latinskou bohoslužbou tím spíše, že přímořská města, která ani opanováním Dalmácie od Chorvatů nepozbyla svého románského, ode dávna již křesťanského obyvatelstva, byla sídly latinských biskupů, kteří si činili nároky, aby jim bylo podřízeno i nově přistěhovalé slovanské obyvatelstvo v sousedním vnitrozemí.

Byly tudíž nevyhnutelné srážky a zápasy mezi stoupenci liturgie slovanské a přívrženci liturgie latinské. Panovníci chorvatští přáli a stáli zpravidla na straně latinské, poněvadž jim záleželo na získání a udržení románských měst přímořských, která těžce z průmyslu a obchodu, mohla jim poskytovat velmi vydatné platy a dávky. S pomocí panovníků románští biskupové a stolice papežská usilovali o potlačení slovanské bohoslužby, ale tato jsouc ve styku a čerpajíc svou posilu z přímého styku s bulharskými a srbskými sídly slovanské literatury, ukázala se nezdolnou. Ač k ní bylo užíváno jiného písma než v Bulharsku a v Srbsku, totiž glagolice místo bulharské kyrillice, přece tato glagolská literatura tvořila v prvních křesťanských stoletích spolu s kyrilskou literaturou jeden kul-

turní celek, jehož plody byly rozšířeny po celém území slovanské liturgie. Proto zajisté byla slovanská liturgie v Chorvatsku tak obávána se strany latinské, neboť stále hrozilo nebezpečí byzantské čili pravoslavné propagandy. Latinskému úsilí nepodařilo se sice ji vyhladiti, ale vlivy římské docílily přece časem vzájemného odcizení obou slovanských literatur, takže literatura glagolská a zvláště její bohoslužebné knihy se přeměnily v pouhé překlady knih latinských. K odcizení a odloučení literatury glagolské od kyrilské přispěl značnou měrou církevní rozkol, vzniklý roku 1054, ale ještě více nepřátelství mezi říší byzantskou a západní Evropou, vrcholící v dobytí Cařihradu účastníky t. zv. čtvrté výpravy křížové. V té době chorvatští přívrženci a obhájci slovanské liturgie připisovali vynalezení glagolského písma velikému církevnímu otci, rodilému z Dalmácie, sv. Jeronymovi, snažíce se je tím obhájití proti výtce, že je původu gotského čili ariánského. Sv. Methoděj platil tenkrát církvi římské za kacíře.

Čím dále, tím vyšší hodnota vzdělanosti západní, pronikající ze sousedního Benátska zároveň s panstvím benátským, ale také odjinud z Itálie jinými cestami, a klesající význam vzdělanosti byzantské a s ní i jejího slovanského odlesku (vedle nepřátelství římské církve, výše vzpomenuťého) byl příčinou, že slovanské bohoslužbě a literatuře v Chorvatsku ubývalo přívrženců a ztenčovalo se její území tak, že už ve 13. století se držela jen po různu v několika odlehlejších územích, zejména na ostrovích. Převážná většina společnosti chorvatské se spokojovala s latinskou bohoslužbou a přijímala bez reptání všechny řády římské církve. Nežli však se tento klidný poměr mezi Chorvaty a církvi římskou ustálil a než tato se odhodlala mlčky trpěti zbytky slovansko-národní církve chorvatské, v Chorvatsku zuřil urputný boj mezi přívrženci obřadu slovanského a přáteli obřadu latinského. Nejkritičtější byly doby asi od roku 1059 do počátku století 12., kdy opravné snahy, jimiž byla ovládána tehdejší stolice papežská, usilovaly také o zavedení úplně obřadové a organizační jednotnosti v církvi římské a proto vyhlásily nepřátelství zvláštností chorvatským. Mezi přívrženci obou obřadů rozpoutal se prudký boj, který měl své neblahé důsledky i při obsazování uprázdněného trůnu, poněvadž každá strana chtěla míti na něm zastánce svých snah. Zmatky s tím související usnadnily králům uherským, Ladislavovi a Kolomanovi, Chorvatsko opanovati a učiniti je přívěskem státu uherského.

V Chorvatsku, spojeném s Uhrami, šířila se a pronikala do všech vrstev vzdělanost západní podobně jako v Uhrách samých, zvláště když tyto ke konci 12. století úplně strážly politický a kulturní vliv byzantský. Z Chorvatska pronikala vzdělanost západní do nitra Balkánského poloostrova, a to zvláště do Bosny. Chorvatské duchovenstvo, zvláště řeholní, pomáhalo stolici římské a uherským králům utužovati jejich pravomoc a panství nad tamějším slovanským obyvatelstvem. Výsledky ovšem nebyly valné, poněvadž odlehlá, hornatá a vojensky ne-

snadno přístupná a ovládatelná Bosna se statečně bránila, takže panství uherské a pravomoc římské stolice tam bývaly jen krátkými episodami. Ale ani soutěžící církev byzantská neměla tam valných úspěchů, poněvadž většina Bosňanů, a to i šlechta a panovníci, přilnuli k bulharskému bogomilství. To se tam ujalo hlavně za panství byzantského nad Bulharskem, poněvadž bulharští bogomilové, církví a vládou byzantskou pronásledovaní, v Bosně nalézali útočiště. S jejich působením pro rozšíření své víry se nemohly měřiti ani církev římská, ani církev byzantská, poněvadž jim nezbývalo sil pro méně cennou Bosnu, když jich mnohem více potřebovaly jinde. A tak byla země tato po celý středověk územím velmi zajímavého kulturního synkretismu, který ostatně na jejím, v ohledu kulturním i politickém přechodním území, byl zcela přirozeným.

Podobným přechodním územím byl i sousední stát srbský nebo rašský, k němuž Bosna politicky, hospodářsky i kulturně tíhla a někdy bývala i jeho součástí. Do Srbska pronikaly stejně vlivy vzdělanosti západní jako východní. Dnešní Černá Hora nebo stará Dioklitie se svými románskými přímořskými městy byla otevřena spíše vlivům západním, kdežto nitrozemská Raška byla přístupna více vlivům byzantským. Až dodnes žije v dalmatském přímoří, zejména v jižní Dalmácii, značná část katolických Srbů. Avšak marně bychom hledali v dějinách státu srbského nějaké pohnuté nebo vzrušující zápasy mezi příslušníky obou vzdělaností a církví. Pokud vědomosti naše sahají, shledáváme, že velmi záhy se v Srbsku ustálilo mezi oběma stranami klidné a snášenlivé soužití, třebaže jedna strana nezůstala dotčena kulturními vlivy strany druhé. Tak na př. u katolického duchovenstva bylo obvyklé manželství, nošení dlouhých vousů a vůbec zachovávání všelikých zvyklostí církve byzantské. Katolická biskupství dioklitijská byla autokefální. To bylo proto, že Řím nemohl obracet svou pozornost k těmto poněkud odlehlým krajinám, jsa zaměstnán jinými důležitějšími zeměmi. Představitelé církve římské, nemohouce z Říma čekati vydatnější pomoci, byli nuceni chovati se ústupně a snášenlivě. Srbští panovníci, kteří měli po pádu říše bulharské své středisko v Dioklitii, politicky tíhli k západu, ale kulturně přece jen se nemohli zhostiti vlivu byzantského.

Politika náboženské snášenlivosti a nestrannosti zůstala trvalým pravidlem srbských panovníků, i když panství přešlo na rašské župany. Styky jejich se stolicí papežskou byly vždycky korektní tak, že v Římě stále se očekávalo, že srbský panovník dříve nebo později vstoupí do lůna církve katolické — a z toho pak tito v těžkých dobách těžili politicky (Štěpán Prvověnčený a Štěpán Dušan).

Srbsko podobně jako Bulharsko, jsouc neustále ohrožováno ve své samostatnosti mocnou říší byzantskou, tíhlo politicky k západu, jmenovitě k Uhrám, ale kulturní pouta byzantská byla příliš silná, než aby se bylo stalo státem úplně západnickým. Spíše vyvinula se tam svého druhu kulturní dvojílost. Kdežto

v oboru duchovní vzdělanosti měly rozhodující převahu vlivy byzantské, v ohledu světském nebo hmotném převládaly vlivy západní. „Státní řády středověkého Srbska“, praví Konst. Jireček, neliší se ve svých základních rysech od většiny evropských států souvěkých, v nichž mají převahu stavové privilegování, šlechta a duchovenstvo, a v nichž roste útlak sedláků.“ „Zřízení a právo bylo bližší řádům států středoevropských a severoevropských, než zřízení dědiců Říma, Byzantincům.“ Panovník slul od počátku 13. století „král“ jako u Chorvatů, Čechů a Poláků. Že přes to vše Srbové převážnou většinou náleželi k církvi pravoslavné, toho hlavní příčinou byla hlavně slovanská bohoslužba a nezávislost srbské církve na cařihradském patriarchátě, neboť náležela k autokefálnímu arcibiskupství ochridskému.

Ač bylo přístupno dvojímu vlivu kulturnímu, přece Srbsko až do 13. století nevyvíjelo žádné vyšší vzdělanosti, poněvadž Srbové byli nuceni všechny své síly obracet na obranu své samostatnosti, nejprve proti Bulharům, pak proti Byzantincům, pak proti Uhrům. Skutečný kulturní život se vyvíjel jen v přímořských městech — a ta byla románská. Proto také až do 13. století slovanská literatura na půdě srbské nevydala žádných plodů a marně bychom hledali významnější památky umění výtvarného.

Jestliže Slované, usedlí ve střední Evropě a na Balkánském poloostrově, dostavše se v přímé sousedství s oběma oblastmi křesťanské vzdělanosti, již v 2. polovici 9. století začali si ji přisvojovati, Slované zbylí ve své pravlasti a vůbec ve veliké východoevropské rovině, přišli s ní ve styk teprve o sto let později. Vzdělanost byzantská pronikala tam přes dolní Dunaj a Černé moře, tedy cestou vedoucí ze samého ohniska jejího (Cařihradu) do rozsáhlého území s velikými obchodními vyhlídkami. Vzdělanost západořímská podmanila si napřed východní Germány čili Němce a těmito pak teprve byla dále šířena k jejich slovanským sousedům. Zajímavě však, že obě větve křesťanské vzdělanosti zasáhly skoro současně severní Slované, jedna ze západu a jedna z východu; a postupující směrem protivným, střetly se asi uprostřed východoevropské roviny, na území, které jejich srážkou a zápasem nabylo významu území kulturně přechodního (pravé poříčí Visly, levé poříčí Dněpru a poříčí Němenu, Bugu i Dněstru).

Stát polský, vzniklý v západní části dotčené roviny, přijal vzdělanost západní, a stát ruský, ovládající její část východní, stal se novou oblastí vzdělanosti byzantské; ale západní jeho končiny vlivem oslabení jeho moci ústřední začaly znenáhla tíhnouti jednak k Uhrám, jednak k Polsku a tím se otvíraly čím dále, tím více vlivům vzdělanosti západní. Vzdělanost hellenisticko-římská, vysílající i na severní pobřeží Černého moře své paprsky, řecké osady, zasahovala už dávno před vznikem křesťanství do nitra východoevropské roviny, mezi různé „Skythy“ tamější, ale v době, kdy někdejší Babylonie, slovouc Irák, byla se

svým Bagdádem střediskem stkvělé a podmanivé vzdělanosti islámské a kdy Volha byla jedním z hlavních spojovadel světového obchodu, v Bagdádě soustředěného, podléhalo obyvatelstvo východoevropské roviny, které tvořili převážně východní Slované, zvaní pak Rusové, značnou měrou vlivům vzdělanosti islámské. To bylo hlavně v 9. století po Kr., kdy vzdělanost a průmysl i obchod islámský prožívaly dobu svého největšího rozkvětu, a potrvalo až asi do polovice století 10. O tom svědčí mimo jiné obsah ruských „bylin“, v nichž se líčí podrobnosti islámsko-perského stavitelství a nádherné východní úbory i zbraně. Jiný doklad poskytuje ruský jazyk skupinou slov přejatých z arabštiny, zvláště na označení předmětů oděvních a ozdobných (sarařan, řuba, řelk, řemřug atd.). Že vedle toho a nepochybně už dávno před islámem východní Slované podléhali také jiným vlivům východním, jmenovitě turkotatarským, o tom se stala zmínka již shora (str. 33). Podle názoru Dohnara-Zapol'ského měl řivot východních Slovanů v 9. a 10. století arabsko-islámský kolorit. Poněvadž východoevropská rovina byla snadno přístupná všem sousedům a byla průchodiřtřem národů, hledajících nová sídla, proto pronikali do ní i Germáni ze severu, totiž Normani. Obchodními styky se západními národy, Germány i Slovany, dostávaly se tam i vlivy vzdělanosti západní, jmenovitě francké.

Že na rozhraní století 10. a 11. nad různými těmito kulturními řivly a vlivy si zjednala rozhodující převahu vzdělanost byzantská se svým řkřtřanstvím, toho přířčin bylo několik. Nejvíce vářilo oslabení vlivu islámského, způsobeně úpadkem obchodu bagdádského, a přířčinou tohoto úpadku, jmenovitě v Povolží, byla nová veliká vlna stěhovacího hnutí turkotatarského z Vysoké Asie, která nemálo přispěla i k oslabení a úpadku politické moci bagdádského kalifátu. V souvislosti s politickým a hospodářským poklesnutím kalifátu začala se politicky i hospodářsky znovu povznášeti říše byzantská a těžiřtře světového obchodu se přesuňulo znenáhla do Cařihradu. Kdeřto dřívě hlavní tepnou východoevropského obchodu byla Volha, v 10. a 11. stol. stal se jí Dněpr; obchodní styky východních Slovanů s říší byzantskou usnadnily její vzdělanosti zápas s jinými kulturními vlivy. Ruské letopisy vypravují o prvním řkřtřanském knížeti Vladimířovi, že k němu přišli poslové volžských Bulharů, kteří mu doporučovali přijetí islámu, po nich přišli prý Němci od římského papeže, pak řidovřtří kazatelé od Chazarů a konečně řecký filosof jej hleděl získati víře řkřtřanské. Vypravování toto zavrhuje dějepisci jakořto nevěrohodné, přes to však uznávají, že se v něm dobře zračí skutečnost, jak mnoha vlivům kulturním bylo Rusko otevřeno. Že obchodní styky a zářjmy byly podkladem kulturního sblížení Rusi s Byzantskem, toho dokladem jsou zajímavé a dějepisně velmi cenné obchodně-politické smlouvy, v 10. století mezi oběma stranami uzavřené (912, 945). Byzantinci vlastně ani valně nestáli o obchodování s Rusy, t. j. s jejich panovníky, kteří nevěděli, kde by jinde tak

blířko dobře odbyli přebytky naturálních daní, placených poddanými. Jestliže Byzantinci svolili ku pravidelnému obchodování s Rusy, za to tito brali na sebe úkol jednak hářiti držav byzantských proti útokům turkotatarských kočovňíků, jednak držeti na uzdě slovanské Bulhary. Ve starřích dobách udržovali Byzantinci za tím účelem dobré styky s Chazary a před tím s řástí Hunů, usedlých na severním pobřřží moře Azovského, a snařili se je obrátiti na víru řkřtřanskou. Z týchř přířčin se starali i o získání Rusů cířkvi řkřtřanské. Kníže Vladimíř vyhověl jim, kdyř ukojena byla ctiřžadost jeho rukou byzantské princezny.

Rusko, které v 11. století se těřilo značnému klidů vněřšimu i vnitřnímu, i poměrně velikému hmotnému blahobytu, rozvíjelo prvky a podněty vzdělanosti byzantské takovým způsobem, že v době velikého knížete Jaroslava (1015--1054) se vyrovnalo, aspoň ve střediscích politického a kulturního řivota, těm původně barbarským státům, které v západní Evropě vznikly na půdě říše římské. Hlavní měřto Kyjev svou velikostí i výřtavností vzbuzovalo obdiv cizích návřtřevňíků. Měl několik set chrámů, z nichř některé byly pravými perlami umění stavitelského, neboť ař byly odleskem vzorů byzantských, měly přece své samostatné zvláštnosti, jako zejména proslulý chrám sv. Sofie se svými pěti apsidami a třinácti kupolemi. Ve Velikém Novgorodě, kvetoucím obchodem a slynoucím bohatstvím, se vytvořila i zvláštní stavitelská řkola, skládající se z domácích mistrů, vycvičených na vzorech byzantských. V druhé polovici 12. století přijímalo ruské stavitelství i řivly románské, které přispívaly k tvoření velmi uřlechtilých a půvabných tvarů architektonických. Vedle umění stavitelského kvetla v Kyjevě a v Novgorodě i jiná odvětví umění výtvarného a uměleckých řemesel.

Bohatá, mnohem bohatří nežli literatura starobulharská, byla slovanská literatura ruská. Byvři v hlavních svých plodech přenesena z Bulharska, uřívála téhoř jazyka cířkevňe-slovanského (makedonského), kterým psali slovanřtři apořtolé Konstantin a Methoděj i jejich řáci. Jazyk tento ovšem podléhal vlivům místních nářečí těch kulturních ohňisek, ve kterých starří literatura se řále při řivotě udržovala a vznikaly nové, domácí plody, tedy zejména vlivu nářečí kyjevského a novgorodského. Mezi těmito novými plody je pozorů nejhodněřší letopisectví, podávající bohatě zprávy o událostech z děřin ruských, mající dosti vysoké hledisko a prozrazující značné vzdělaní svých původců. Charakteristické jsou pro starou ruskou literaturu zvlášť četné polemiky proti Latinům, pocházející od řeckých náčelníků cířkve ruské; nasvědřují tomu, že byzantské cířkvi a vzdělanosti i po konečném přikloněňí Ruska k ní bylo stále soutěřiti s vlivy západními. Že přicházeli na Rus západní misionáři, je viděti z toho, že Brun Querfurtřký přišel ke knížeti Vladimířovi s úmyslem řšířiti řkřtřanství mezi Pečeněhy.

Hojná literatura apokryřická soutěřila a znenáhla zatlačovala do pozadí samorostlé domácí plody duřevňí, lidové písňe, báchorky a pohádky, děděňe a mě-

něné od pokolení ku pokolení, jejichž zbytky se udržely až dodnes. Zbytky lidové poesie epické se zachovaly ve formě t. zv. bylin. Dokladem, že žil obdivuhodný národní epos, je také proslulé „Slovo o polku Igorevě“, jehož spisovatel ho použil. Ač čerpal z poesie lidové, byl sám velmi obratným básníkem. Plod jeho podává neobyčejně příznivé svědectví o vzdělanosti ruské z konce 12. století, kdy vznikl. Ruští Slované stáli v 11. a 12. století ze všech Slovanů nejvýše ve vzdělanosti. Opírajíce se o vzory byzantské nenásledovali jich otrocky, nýbrž přejímali jen to, co se jim pro jejich potřeby hodilo a těmto potřebám to přizpůsobovali. Vliv byzantský byl přirozeně největší v oboru života církevního, a to tím spíše, že stolce biskupské i řízení klášterů spočívalo skoro výhradně v rukách řeckého duchovenstva. Biskupy jmenoval sám patriarcha cařihradský. Církevní právo byzantské pronikalo a mísilo se se světským právem slovanským a normanským.

Ač Rusové si značnou měrou přisvojili byzantský asketický a pesimistický názor světový, jak možno souditi z rostoucího počtu klášterů a přílivu domácího obyvatelstva do nich, činí přece staroruský život, jmenovitě jak se zrcadlí v letopisech a bylinách, a zvláště ve „Slově o polku Igorevě“, dojem života radostnějšího a veselejšího, než jak se nám jeví tehdejší život byzantský a bulharský. Církev a náboženství neovládaly ruského člověka tak úplně, jako člověka byzantského a bulharského. Trvalo ještě několik století, nežli si jej podmanily, a to bylo podmíněno nejen vytrvalou a pokračující výchovou církevní, nýbrž i velikým zhoršením vnitřních poměrů a vnějšího postavení ruských zemí, rostoucím návaem a útoky Turkotatarů, kteří velikou část lidu ruského konečně uvedli ve staletou porobu.

Stát polský, který kol. roku 960 přišel ve válečný styk s Německem a pocítil jeho politickou převahu, bera sobě poučení z obtíží Slovanů polabských a z postavení Čech, nedlouho po prvních svých srážkách s Němci vstoupil do společnosti států křesťanských, byv tam uveden svým knížetem Měškem I. Pjastovcem. Křesťanství bylo jím přijato za pomoci Čechů, jmenovitě přičiněním české kněžny Dobravy, takže pro Poláky nebylo tak odpuzující, jako pro Slovanů polabské, kterým bylo vnucováno válkou a šířeno německými kněžními, opírajícími se o německé vojáky. Poněvadž Čechové sami nebyli ještě dlouho křesťany a neměli nazbyt svých vlastních kněží, proto se Poláci nemohli obejítí úplně bez Němců; ale že Čechové jim přece stále pomáhali křesťanství upevňovati a že české církevní řády byly namnoze vzorem, podle kterého se řídila církev polská, je viděti z toho, že české církevní názvosloví bylo téměř úplně přejato v Polsku. Ostatně jazyk polský podléhal vůbec značnému vlivu jazyka českého, jak možno souditi z okolnosti, že polština cizí, německá slova přijímala prostřednictvím českým (na př. „szlachta“ z německého „Geschlecht“). Ovšem západní vzdělanost pronikala do Polska nejen z Čech, nýbrž i z Německa, a Poláci z politického odporu k Německu hledali ji sami ve Francii a v Itálii a volali odtamtud jednak duchovní,

jednak i řemeslníky a umělce. Spojením obchodním bylo Polsko ode dávna ve styku i s řeckým a ještě vzdálenějším arabským východem. V době, kdy Boleslav Chrabrý proti vůli Němců chtěl ze své velké říše utvořiti trvalý slovanský státní útvar, který by se vyrovnal říši německé jakožto svému soupeři a který byl jakýmsi novým vydáním říše velkomoravské (ovšem s jinou zeměpisnou polohou), vyskytla se u něho myšlenka opřítí jej kulturně o stkvělou císařskou říši byzantskou, myšlenka, kterou mnohem horlivěji se obíral pak jeho syn Měšek II., když s několika stran najednou byl ohrožen nepřáteli. Pohroma Měškova, rozbití říše, zbudované Boleslavem Chrabrým, ztenčení Polska a obnovení jeho závislosti na Německu, učinilo těmto záměrům navždy konec a Polsko čím dále, tím více si hledělo ve vlastním svém zájmu přisvojiti západní vzdělanost a přilnulo k ní tak, že se stalo časem průkopníkem a bojovníkem za zájmy západní církve proti církvi východní mezi východními Slovanů.

Přehlédneme-li ještě jednou dějiny vzniku jednotlivých států slovanských a jejich pokřesťanění nebo konečného sblížení se vzdělaností někdejší říše římské, vidíme, že buď politické, buď hospodářské poměry a styky, do jakých se Slované dostali ve svých nových vlastech, byly tak silné, že jim nic jiného nezbyvalo. Křesťanství bylo kulturní formou, která byla nezbytná pro nové příchodí, jestliže je dávno usedlí západní a jižní jejich sousedé měli uznati za rovnoprávné ve stycích mezinárodních. Pro široké vrstvy lidu slovanského bylo však přijetí křesťanství velmi těžkým požadavkem, poněvadž jeho uskutečňování nejen bořilo soustavu pradávnych tradic a zvyklostí, nýbrž i přinášelo nové povinnosti a často i těžká břemena (jako byly církevní desátky a jiné platy). Proto vůdčí politikové, panovníci a jejich zmocněnci a rádci, byli nuceni křesťanství namnoze násilně a krutě zaváděti. Ač jim bylo překonávati silný odpor a právě proto, že jej násilně lámali, docilovali značného zesílení své moci panovnické. K tomu jim pomáhala sama církev, šíříc názor, že moc panovníka křesťanského je původu božského a že odpor proti ní je vzpourou proti samému Bohu. Kde nebylo dosti silné a soustředěné moci panovnické, tam nebylo možno překonati odpor lidu proti novému náboženství. To bylo u Slovanů polabských, a zvláště u Luticů, u nichž se Němcům záhy podařilo politicky je rozbití a roztříštiti na drobné kmenové státečky se slabými knížaty v čele, jejichž moc nestačila ku překonání mocného pohanského kněžstva. Německým markrabatům, kteří se v první polovici 10. století stali vlastními pány polabských Slovanů, na jejich pokřesťanění nezáleželo, jen když trvali v poslušnosti; proto se nestarali o to, aby církevní organizace, králi německými zřízená, také byla uvedena v život povoláním potřebného a jazyka slovanského znalého duchovenstva. Němečtí páni polabských Slovanů nepochybně si nepřáli ani povznesení jejich pomocí západní vzdělanosti, tušíce asi, že se vzdělanějšími by byl zápas nebo udržení jich v poddanosti mnohem těžší.

II.

SLOVANÉ ROVNOCENNÝMI SOUPEŘI EVROPSKÝCH NÁRODŮ V POLITICE I VE VZDĚLANOSTI.

Jednotlivé skupiny Slovanů, zřídive se sobě pevné a trvalé státy, jakožto ochranu své politické samostatnosti, zjednaly jim sice svou statečností a politickou obratností uznání od mocnějších a ve vzdělanosti pokročilejších národů, ale státy tyto byly ještě několik století po svém vzniku jaksí podružnými politickými organismy vedle států starších, zvláště pak vedle obou říší císařských. Obě tyto říše ještě několikrát opakovaly pokusy přičleniti sousední slovanské státy k sobě jako své součástky. Podařilo se to skutečně říši byzantské s Bulharskem (r. 1018), ale úspěch tento nebyl trvalý. Bulhaři vytrvale se vzpírali panství byzantskému, zdvihali povstání, používajíce zahraničních i vnitřních nesnází byzantských, až si r. 1186 znovu dobyli svobody. I Srby se pokoušeli Byzantinci připravití o samostatnost, ale poněvadž tito sídlili v území nesnadno přístupném a ovládatelném a k tomu vším úsilím se bránili a od případu ku případu obratně získávali přátelství byzantské, těžíce z nesnází byzantské vlády, proto dočasná závislost jejich na říši byzantské (v 11. a 12. století) nebyvala v celku příliš tísnivá.

V podobném asi poměru jako Srbsko k říši byzantské, bývaly i Čechy k říši římsko-německé. Panovníci čeští, uznávající lenní svrchovanost králů německých, prokazovali jim oddannost a ochotně konali politické služby, které od nich byly požadovány, ale dávali si je odměňovati výsadami, kterými nabývali ve skutečnosti značné samostatnosti. Jsouce pokládáni za říšská knížata, zasahovali nejednou, jakožto přívrženci stran říšských, spor vedoucích, do věcí německých a hleděli z nich těžiti ve prospěch své země. Přes to však stát český měl až do konce 12. století povahu, ne-li přímo součástky, tedy aspoň země nerozlučně spojené a úplně závislé na říši německé.

Poněkud volnější mělo k ní sice postavení Polsko, ale ani to nemohlo bez vůle králů německých provozovati samostatnější politiky a ještě r. 1157 bylo nuceno uznati svrchovanost krále Fridricha I., jenž rozhodl spor mezi členy dynastie Pjastovců.

Důležitou příčinou závislosti slovanských států na říši německé a na říši byzantské byly, vedle dokonalejší organisace a větší moci těchto velikých slovan-

ských sousedů, dynastické rozbroje, které dlouhou dobu slovanské státy oslabovaly, než se ustálil vhodnější řád nástupnický. Ale dynastické rozbroje a zápasy byly živeny jednak tím, že místní zájmy a tradice jednotlivých, dříve samostatných součástek slovanských států se srážely se snahami soustředovacími, jednak tím, že vládnoucí družinu, která kolem panovníka po řadu let se držela a své moci užívala především ve prospěch svých sobeckých zájmů, snažily se odstraniti a nahraditi jiné kruhy, toužící po moci a bohatství. Tak bylo i na Rusi, na jejímž ohromném prostranství došlo k neuvěřitelnému roztržštění státu na více než 60 údělných knížectví.

Své roztržštěnosti se dovedli nejdříve a poměrně nejlépe zbaviti Čechové a Srbové, nejspíše proto, že jakožto přímí sousedé říši císařských nejlépe poznávali její škodlivost. Čechům pomohla ovšem i náhoda, že totiž dynastie Přemyslovců v čas se ztenčila jen na jedinou linii čili rodinu. A bylo to ve chvíli, kdy, jak v říši německé, tak i v říši byzantské, se začínala těžká dlouholetá krise, která úplně otrásla jejich dosavadním mocenským postavením a zbavila je mezinárodního politického prvenství.

V říši římsko-německé už od polovice 11. století trval rozpor a zápas o poměr nejvyšší moci světské, císařství, k nejvyšší moci církevní, papežství, v němž stolice papežská na rozhraní století 12. a 13. nabyla rozhodující převahy a přičinila se o to, aby moci císařské podkopala její základy, které tato měla v Německu. Popudila proti císaři všechny činitele, kteří měli zájem na oslabení moci panovnické, a přičinila se o to, aby Německo, feudalismem čím dále, tím více se tříštící, nemohlo býti sjednoceno v mohutný, jednotně vedený celek, nýbrž aby zůstalo navždy nakupeninou různorodých, různotvárných a různými zájmy místními, rodovými a stavovskými ovládaných území, které by nemohly prováděti silné společné politiky zahraniční.

Říše byzantská, překonavši ke konci 11. století šťastně nebezpečí zkázy, které jí hrozilo od Seldžuků, byla po celé 12. století stále ohrožována nepřítelstvím západoevropských křižáků, kteří původně jí měli pomáhati, jakožto křesťané křesťanům, proti Saracénům. Hnutí křižové bylo jednou vlnou mohutného proudění západoevropských národů, jimž jejich nedávno ještě nová vlast se už stala těsnou, do bohatého východu, kde doufali najíti živobytí snazší, pohodlnější a vydatnější. Jinou vlnou tohoto proudu byl obchodní rozmach Italů, a to zvláště Benátčanů, usilujících o to, aby trvale hospodářsky ovládli říši byzantskou. Poněvadž Byzantinci se to snažili zameziti, proto Benátčané se stali jejich úhlavními nepřáteli. R. 1204 spojili se ziskuchtiví benátská kupci s lačnými a dobrodružnými křižáky a opanovali evropské državy říše byzantské. Poněvadž Byzantinci, zapuzení do Malé Asie, odtamtud usilovali o vypuzení „Latinů“, rozvinul se mezi oběma stranami nekonečný boj, který je oslaboval tak, že žádná z nich, ani

obě dohromady, nebyly s to, aby zastavily výbojný postup Turků, těžících z jejich vzájemného boje ke škodě obou.

Z politické slabosti a bezmocnosti říše německé těžili Čechové a Poláci, z úpadku a pádu říše byzantské, jakož i z trvalého zápasu obnovené říše byzantské s „Latiny“ těžili Bulhaři a Srbové.

Když po smrti mohutného císaře Jindřicha VI. sebevědomý a podnikavý papež Innocenc III. svémocně rozhodoval o jeho nástupcích, český kníže Přemysl Otakar I. obratným přestupováním od soupeře k soupeři zajistil svému státu, jak od císaře, tak i od papeže uznání suverenity čili povýšení na království, které mělo význam mezinárodního uznání za stát s jinými rovnocenný. Po pohromě rodu hohenštaufského (ok. r. 1250) král Václav I. a jeho syn Přemysl Otakar II. rozšiřují své staré dědičné panství novými državami na půdě říše německé, a to zejména částí bohatého dědictví babenberského. Hospodářský rozkvět českého státu, zvýšený zvláště zakládáním měst a rozvojem řemesel i obchodu v nich provozovaného, činí krále českého na dlouhou dobu nepřemožitelným soupeřem všech sousedů, kteří s ním zápasí o panství. Jakožto člen říše německé, kterým z politické vypočítavosti zůstal i po dosažení suverenity, král český sahá i po koruně císařské, hlavně z toho důvodu, aby si zabezpečil trvalé držení sporných zemí babenberských.

Vznik veliké slovanské říše, zbudované valnou částí ze zemí, které dosud byly těsně spjaty s říší německou, říše, která velmi snadno se mohla od Německa úplně oddělit a býti mu zásadně nepřátelskou, děsilo a pobuřovalo Němce, třebaže Přemysl Otakar II. byl již tak srostlý s německým, že od svých krajanů byl pokládán spíše za Němce než za Čecha. Proto novému králi Rudolfovi Habsburskému bylo uloženo, aby jménem říše rozbil panství českého krále. Úkol byl splněn, ale porážka a smrt Přemysla Otakara II. byla jen dočasnou poruchou v postupném a nepřetržitém rozkvětu a šíření českého státu. Sám Rudolf dal svůj souhlas k tomu, aby syn a nástupce Přemyslův, Václav II., pracoval k rozšíření svého panství — ovšem ne směrem k jihu, kde Habsburkové založili své rodové državy, nýbrž na východě — v Polsku. Stalo se tak jistě v poznání, že Habsburkové ani s pomocí celé říše na příště už nebudou s to, aby zamezili české rozpínavosti, důsledku mohutné životní síly českého státu a národa. Síla tato se zakládala zvláště na hospodářském rozkvětu, zesilovaném v době Václava II. a za jeho nástupců stříbrem doma těženým, které bylo důležitou posilou politiky české.

Nahodilá událost, vymření rodu Přemyslovců, a s tím souvislá vnitřní krise, několik let trvající, zmařila sice trvalé rozšíření české moci a vlivu v Polsku a v Uhrách, ale stát český nepřestal už býti jedním z nejmocnějších činitelů tehdejší politiky a začal se rozpínati ve směru nejmenšího odporu k severu, do pol-

ského Slezska a do zemí někdy Slovanů polabských, takže k němu náleželo i Braniborsko, působiště někdy Albrechta Medvěda, hubitele Slovanstva. Přesto, že i v českých zemích se ujaly západní zásady a řády feudální, jimiž šlechta, vysoké duchovenstvo i města nabyli velmi samostatného postavení ve svém poměru k panovníkovi a stali se přehradou mezi ním a širokými vrstvami lidu obecného, zvláště selského, který se stal na nich úplně závislým: nepokročil přece vývoj tak daleko, jako ve Francii nebo v Německu, kde stát se rozpadl na nesčíslný počet drobných samostatných panství, takže tam panovník byl jen prvním mezi sobě rovnými politickými činiteli. V českém státě podržely sice zvláštní samosprávné postavení jednotlivé země, z nichž historicky vyrostl, měly i svá zvláštní knížata, byly různě děleny mezi členy dynastie, ale Čechy, jakožto jádro, podržely přece vždycky rozhodující převahu a ostatní součástky českého státu byly jen země „vedlejší“ nebo „přivtělené“. Proto když Německo se proměnilo ve volný svazek samostatných celků, český panovník vysoko vynikal nad jiná říšská knížata, která měla právo voliti německého krále, budoucího římského císaře. Proto člen nové německé dynastie v Čechách vládnoucí, Karel IV., mohl s plným zdarem opakovati pokus, který se nezdařil slavnému Přemyslovi II. pro český jeho původ, sáhnouti po koruně císařské a použití své moci, kterou měl jakožto král německý, k zajištění a utvrzení výhodného postavení Čech k říši německé pro dalekou budoucnost.

Kdyby v době Karla IV. a po něm byly ještě žily staré politické tradice z doby prvních Přemyslovců, kdy ještě několikrát bylo Čechům bojovati s Němci o své bytí a nebytí a kdy ještě byli ve spojení s polabskými Slovanými (Lutici), byli by Lucemburkové bývali nuceni prováděti uvědomělou slovanskou politiku v zemích někdy kmenů polských (Slezsko), srbských, lutických a pomořanských. Ale právě ty byly už dávno v držení německé šlechty, rytířstva, měšťanstva, duchovenstva, a zbytky slovanského lidu selského neměly takového politického významu, aby vůbec k sobě obracely pozornost panovníkovu. V samých Čechách a na Moravě města byla ještě skoro úplně německá a šlechta s duchovenstvem teprve od nedávna nabyta národního uvědomění, které mělo do sebe hodně stavovského zájmu, řevnivosti proti bohatému měšťanstvu, poněvadž toto bylo důležitou oporou panovníkovou. Ještě husité žili v představě o slabosti českého lidu proti Němcům a v boji s králem Zikmundem měli za to, že se jedná o bytí a nebytí českého národa. Proto tudíž ani za Karla IV., ani za Václava IV., ani později se nemohla vyskytnouti smělá myšlenka navrácení vedlejších zemí, Němci zabraných, původním slovanským obyvatelům. Husité Prokopa Velikého chtěli svými nájezdy do těch zemí provésti jen odvetu za křižácké výpravy Němců proti Čechům.

Český stát, zbudovaný Janem Lucemburským a Karlem IV., byl stát dynastický,

t. j. při jeho budování účinkovaly hlavně jen rodové zájmy, snaha zjednatí rodu svému moc co největší nákupováním držav, jaké v dané chvíli bylo možno získati, bez ohledu, zdali se k sobě vzájemně hodí čili nic. Tím vznikl stát národně dvojitý, česko-německý, v němž německý živel projevoval snahy odlučné, jakmile v jádře státu, v Čechách, se ukázal proud národní (hnutí husitské), a zvláště pak když králem se stal význačný představitel národního uvědomění, Čech Jiří Poděbradský.

Hnutí husitské přivodilo značnou krizi českého státu — vedlejší země jeho mnoho let byly ponechány samy sobě, Morava dokonce byla odtržena (dána Albrechtovi Habsburskému); avšak stát český se přece nerozpadl, přečkal šťastně nové nebezpečí rozbití za Matyáše Korvina, zůstal celistvým až do války třicetileté a utrpěl citelnou pohromu teprve výbojnou politikou pruského Fridricha II. Hlavní příčinou pevnosti a trvalosti českého státu, zvláště v průběhu krise husitské, byla slabost a úpadek říše německé, ale vedle toho ovšem i jeho zeměpisná poloha, která účinkovala na tíhnutí vedlejších zemí k jádru a vyvolávala mnoho společných zájmů, zvláště hospodářských a kulturních. Habsburkové, když v něm získali vládu a panství, ve vlastním svém zájmu pečovali o jeho udržení a o utužení svazků mezi jádrem a zeměmi vedlejšími. Jako pro Lucemburky, tak ještě více pro Habsburky byly Čechy nezbytným pilířem jejich moci v Německu a nejvydatnějším pramenem hospodářské jejich síly ve válkách s Turky až do konečného opanování zemí uherských na jejich účet.

Není pochyby, kdyby nebyl vymřel předčasně rod Lucemburský nebo kdyby aspoň se bylo podařilo Jiřímu Poděbradskému založit dynastii, že stát český by byl nabyt mnohem většího politického významu ve střední Evropě a že, ač národně dualistický, by byl mohl přispěti k obrození slovanského živlu v zemích přivtělených. To možno souditi odtud, že horní Slezsko se v 15. a 16. století valnou měrou počestilo, t. j. zejména tím, že tamější šlechta přijímala jazyk český a že její příklad působil i na lid selský a měšťany. Poněvadž Čechy pozbyly své vlastní dynastie a doba pro založení nové domorodé nebyla příznivá, staly se přívěskem starého rodového panství dvou, svého času nejvýznačnějších a spolu soupeřících dynastií, nejprve Jagellovců a pak Habsburků. Podobně jako kdysi Chorvatsko sloučené s Uhrami, podržely sice i Čechy vlastnosti samostatného státu, ale zahraniční politika už přestala býti česká — byla jagellovská, t. j. polská a pak habsburská, t. j. převážně německá nebo také uherská.

Skutečností z dějin českého státu pro dějiny Slovanstva nejdůležitější jest, že stát tento převážně slovanský, s Čechy, jakožto s činitelem nejmocnějším, třebaš národně dvojitý, zbudovaný z veliké části z držav říše německé v době jejího úpadku, ukázal se býti velmi trvalým a pevným politickým útvarem, který přečkal mnohé krise a zjednal sobě mezinárodní uznání, které přežilo i snahy

Habsburků, usilujících později o odstranění jeho zvláštního postavení ve své monarchii, převážně německé.

Stát polský, jehož různorodé součástky byly jistou dobu udržovány pohromadě osobní vážností panovníkovou, podporovanou silnou vojenskou mocí jeho, rozvolnil se na sklonku 12. století vlivem místních zájmů, které při veliké jeho rozloze nebylo možno potlačití tehdejšími prostředky moci ústřední. Někdejší jeho celistvost byla udržována poněkud jen tím, že po jeho rozpadnutí trvala jednotná církevní organizace, s arcibiskupstvím hnězdenským v čele, že Polsko tvořilo zvláštní církevní provincii. Ve středu polského duchovenstva, které bylo nejvzdělanější třídou a vydalo ze sebe několik dějepisců, udržovala se také myšlenka a snaha, obnoviti státní jednotu tím, že by jen jeden panovník vládl zase nade všemi zeměmi polskými. K tomu však se dlouho nedostávalo dosti silného knížete, který by byl býval s to, aby ostatní knížata přinutil ku podrobení své vůli a k uznání svého vrchního panství. Zájmy a snahy jednotlivých zemí a jejich knížat rozcházel se tak, že poměrně snadno mohl získati v Polsku vliv a nabytí politické převahy cizí panovník. Poněvadž říše německá, která dříve rozšiřovala svůj vliv a panství do Polska, od doby císaře Fridricha I. soustřeďovala svou pozornost k Itálii a s úpadkem moci královské nebyla s to, aby věnovala svou pozornost slovanskému východu, a také jinde v sousedství Polska nebylo jiného silnějšího politického činitele, než stát český, nemohl tento netěžiti z tohoto stavu věcí, zvláště když Habsburkové, s Přemyslovci soupeřící, mu to usnadňovali.

Tudíž král Václav II. v několika etapách se stal pánem skoro celého Polska a r. 1300 se dal korunovati za krále jeho. Bohatý a obratný český král, daleko mocnější nežli kterýkoliv kníže polský, dovedl mnohem snáze překonati překážky, které se stavěly v cestu sjednocení a dovedl mocnou rukou potlačovati odpor, který ostatně nebyl veliký, poněvadž spojení zemí dříve od sebe oddělených přinášelo mnohé výhody obyvatelstvu, jmenovitě hospodářské. Pjastovcům, kteří po smrti krále Václava II. se ujali panství nad sjednoceným Polskem, zbývalo jen dokončiti dílo sjednocení, ale síly jejich na to nestačily. Není pochyby, kdyby král Václav II. nebyl předčasně zemřel, že sotva asi by byli Pjastovci získali panství nad těmi zeměmi, které ode dávna tvořily základ a jádro Polska. Polsko nebylo by sice pozbylo své politické individuálnosti, ale bylo by se stalo mostem českého pudu a rozmachu na východ. Lze tak souditi z úspěchů Jana Lucemburského ve válce s Polskem, zejména z okolnosti, že knížectví plocké na střední Visle se stalo lénem krále českého. Ovšem české panství v Polsku by bylo sotva asi znamenalo šíření českého, slovanského živlu na účet neslovanských, poněvadž panovníci čeští už od doby Přemysla II. a zvláště v osobě Jana Lucemburského byli příznivci a podporovateli řádu rytířů německých, který ke škodě Slovanstva,

a zejména Poláků a Pomořanů, se násilně usadil při ústí Visly, na úkor Polska se zmocnil důležitých zemí tamějších a zamezoval mu přístup k moři. Čeští panovníci, ani čeští jejich rádcové a vykonavatelé vůle jejich, zajisté nechápali slovansky škodlivé důsledky této své politiky, nýbrž spatřovali v řádu rytířů německých především chráněnce stolice papežské, na jejíž přízni jim záleželo a pak šířitele víry křesťanské; později pak (v době Jana Lucemburského, Karla IV., částečně i za Václava IV.) velmi vítaného spojence proti svému politickému soupeři — Polsku.

I bez epizody českého panství Polsko bylo by bývalo zajisté sjednoceno, ovšem značně později, poněvadž v sousedství jeho na rozhraní 13. a 14. století vyrostlo současně několik silných států, jako byl český, uherský, obrozený úsilím Anjouců, litevský, který s velkým úspěchem rychle začal ovládati západní Rus, a zvláště pak stát řádu rytířů německých, který do jisté míry přejal výbojnou úlohu říše německé a jejich východních markrabství. Již před tím, než Václav II. zřídil své panství v Polsku, objevil se v polské společnosti proud „národní“, usilující o jeho zesílení vnitřním sjednocením; v jeho čele stál hnězdenský arcibiskup a všecko duchovenstvo. Poněvadž nebylo domácího sjednotitele, proto nebylo kladeno překážek cizímu. Bez českého sjednotitele ovšem by byli měli Pjastovci úlohu velmi těžkou, jak viděti z okolnosti, že „národní“ hrdina Vladislav Lokýtek teprve r. 1320 se mohl odvážiti dáti se korunovati za krále a že ještě několik polských zemí (jako rozsáhlé Mazovsko) zachovávalo státní samostatnost. Budování nového jednotného Polska pjastovského vyžadovalo překonávání mnoha nesnází a neobešlo se bez obětí. Bylo nutno zřici se Slezska, ovšem poněmčeného a ode dávna skutečně samostatného, ve prospěch Čech, a viselského Pomořanska s přilehlými zeměmi (michalovskou a chelmskou) ve prospěch řádu rytířů německých. Za tyto ztráty nalezena byla sice náhrada v Červené Rusi, která právě pozbyla své dynastie, ale o zemi tuto bylo nutno vésti těžký boj s Litvou za pomoci uherské a za tuto pomoc zavázati se slibem, že Červená Rus po čase případně králi uherskému.

To mělo velmi choulostivé následky, neboť vedlo ku povolání uherského krále Ludvíka na trůn polský, čímž Polsko svou zahraniční politiku podřizovalo politice uherské a hrozila ztráta Červené Rusi na prospěch Uher. Ač politické úspěchy Kazimíra Velikého, o němž polští dějepisci právem tvrdí, že Polsko zastal dřevěný a zanechal po sobě kamenný, se opíraly hlavně o spolek Polska s Uhrami, jakožto vyvážení politické převahy Čech, přece po smrti Kazimírově (1370) se ukázala jeho škodlivost a polští politikové (světští i duchovní velmoži) provedli znamenitý tah povoláním velkého litevského knížete Jagella za krále polského, neboť Litva byla před tím soupeřem Polska na půdě západní Rusi. Jestliže dříve Polsko ve spojení s Uhrami pozbývalo samostatného rozho-

dování v zahraniční politice, pak Litva chtěc nechtíc podřizovala často své zájmy zájmům polským.

• Polákům se nepodařilo sice prostě přivtělití rozsáhlou Litvu s jejími velikými západoruskými zeměmi k Polsku, jak jim to slíbil r. 1385 Jagello, ale přes to Polsko, majíc po boku svém Litvu, vystupovalo po celou dobu vlády Jagellovy jakožto mohutný činitel politický, jehož vliv se uplatňoval v rozsáhlém sousedství. Už když r. 1387 Vladislav Jagello přišel do Lvova, aby se ujal panství nad Červenou Rusí, složil mu lenní přísahu vévoda moldavský a o něco později to učinili i vládcové Valašska a Bessarabie.

Společnými silami Polska a Litvy utrpěl r. 1410 těžkou pohromu u Grunwaldu řád rytířů německých, společný nepřítel jejich; porážka jeho znamenala na dlouhou dobu zastavení nebezpečného náporu Němců k východu na účet Slovanů i Neslovanů. Dřívější soupeřství Lucemburků a Pjastovců, které se za Jana Lucemburského a Karla IV. projevovalo napětím mezi Čechami a Polskem, proměnilo se v soupeřství Lucemburků s Jagellovci a přesunulo se v napětí mezi Polskem-Litvou a Uhrami i Německem, kde vládl Zikmund Lucemburský, soustředilo se na krátko k otázce českého trůnu (v době husitské krise), ale úpadek a vymření Lucemburků a rozvrat českého státu dopomohl Polsku spojenému s Litvou k tomu, že jeho mezinárodní význam a vliv neobyčejně stoupl.

Není divu, že od Polska bylo očekáváno zažehnání nebezpečí tureckého, hrozícího celé ostatní Evropě, osvobozením balkánských Slovanů, záchranou říše byzantské a vyhnáním Turků z Evropy. Jagellovcům kynula vyhlídka státi se dědici Lucemburků jak v Uhrách, tak i v Čechách; Polsku tím kynula vyhlídka státi se ohniskem ohromné skupiny zemí slovanských. Ač věc se nezdařila tak, jak se zdařiti mohla, zvláště když Jagellovcům se vyskytl soupeř v Habsburcích a když pak v Čechách i v Uhrách oživily snahy po vedení samostatné politiky novými dynastiemi domorodými (Jiří Poděbradský a Matyáš Korvin), Polsko přece dlouho zůstávalo nejmočnějším politickým činitelem ve střední Evropě, který široko daleko vysílal paprsky svého vlivu, a to tím spíše, že za krále Kazimíra IV. (1447—1492) Polsko dovršovalo své vnitřní sjednocení přivtělováním knížectví, dosud pouze lenními svazky s ním spojených, a že novou porážkou řádu rytířů německých r. 1466 získalo ústí Visly, jímž nabylo přímého spojení s mořem Baltským.

Rodové soupeřství Jagellovců s Habsburky mělo úspěch tím, že Jagellovci získali Čechy a Uhry. Vládla tam sice jiná linie nežli v Polsku a v Litvě a objevila se znovu politická soutěž mezi Polskem a Uhrami (o země rumunské), ale na zevnějšek vládl mezi oběma liniemi dostatečná solidárnost tak, že všechny jagellovské země, jak vzhledem k západní, tak i vzhledem k východní Evropě, tvořily

jediné politické těleso, v němž Poláci udávali tón. Habsburkové dlouho se nemohli s Jagellovci měřiti. Teprve když císaři Maximiliánovi I. se podařilo v západní Evropě, ve Španělsku, spějícím tenkrát k veliké budoucnosti, získati svému rodu stkvělé postavení, začali se Jagellovci, oslabovaní z východu rozmachem moci knížat moskevských, stávat slabšími. Císař Maximilián objevil záhy tyto východní slabiny jejich panství, uzavřel s vel. knížetem moskevským válečný spolek a tím donutil Jagellovce, aby jeho rodu postoupili trůn český a uherský (1515). Ovšem i jakási fysická degenerace Jagellovců, ztenčení jejich počtu (r. 1526) na jediného Zikmunda I., krále polského, nutila je ustoupiti Habsburkům.

Skutečně zaujetí těchto trůnů mladší linií rodu habsburského znamenalo ovšem značné ztenčení politické moci a vlivu Jagellovců a tím i Polska, ale Polsko přece pořád ještě zůstávalo velmi mocným státem, zvláště proto, že Litva čím dále, tím těsněji se k němu přimykala a čím dále, tím více jemu se podřizovala, takže r. 1569 s Polskem utvořila trvalé státoprávní sjednocení, „společný stát“ (rzcuz pospolita), kterým polské státní zřízení a zákony do Litvy byly rozšířeny a kterým polské šlechtě, polskému jazyku a polské vzdělanosti se tam otevřel volný přístup, takže Litva i její ruské země se začaly rychle popoľšťovati. Svého druhu šlechtická demokracie, v Polsku vládnoucí, lišící se podstatně od feudální šlechty západoevropské a napodobující centralism států dynasticko-absolutistických, přitahovala svými politickými volnostmi a výsadami nižší šlechtu zemí sousedních a byla pevným tmelem státu, ač tento se cizincům jevil na venek nezřízeným, anarchickým.

Spojenectví Habsburků s Moskvou se ukázalo časem málo nebezpečným a Polsko, pustivši se v zápas s Moskvou o rozpadlý stát řádu rytířů mečových čili o Livonsko při Rižském zálivu v moři Baltském, získalo nad ní rozhodující převahu a zapudilo na sklonku 16. století Moskvu od přímoří daleko do vnitrozemí. Značné části někdejšího státu livonského se sice zmocnili Švédové a Dánové, ale přes to opanování ostatního Livonska Polskem znamenalo značné oslabení němectví, které tam mělo převahu nad domorodým obyvatelstvem.

Smělí, ctižádostiví a panství chtiví Habsburkové, podněcovaní dřívějšími svými úspěchy, pokoušeli se využítkovati vymření Jagellovců (r. 1572), aby i Polsko s Litvou ovládli a svým zájmům podřídili, ale valná většina šlechty polské se tomu stavěla na odpor, a to jednak pro jejich absolutistické snahy, jednak pro jejich němectví, nadržování Němcům a šíření němectví, jak to bylo pozorovati v zemích českých. Mluvíci polské šlechty, Jan Zamojski, ve své rozmluvě s Vilémem z Rožmberka (r. 1589), jenž z příkazu císaře Rudolfa II. pracoval v Polsku pro jeho bratra Maximiliána, vyslovil se v tom smyslu, že obsazení trůnu polského Habsburkem by znamenalo pohromu Slovanstva.

Bylo shora (str. 60) řečeno, že nejenom Čechové, nýbrž i Poláci těžili z bezmocnosti říše německé, jaká v ní nastala asi v polovici 13. století a potrvala pak až do jejího obnovení r. 1871. Jí dlužno vysvětliti m. j., že Vladislavu Lokýtkovi se podařilo překonati vzpoury německých měst v Polsku (r. 1310—1311) a že stoletý zápas Polska s řádem rytířů německých nebyl spojen pro ně s těžšími nesnázemi, kterými by bylo mohlo býti snadno uvedeno na pokraj záhuby, když pouhý řád, aniž měl vydatnou pomoc z říše německé, dlouho překážel jeho příznivějšímu rozvoji. Lucemburkové, jmenovitě Zikmund, ujímali se sice řádu, jakožto představitel říše německé, ale z této se jim dostávalo pro něj pomoci jen nepatrné. Podobně bez významu a nebezpečí pro Polsko byly i kroky Habsburků pro řád pruský a později i pro livonský jménem říše německé, neboť tato žádného jednotného a účinného válečného vystoupení nebyla schopna.

Současně skoro s politickým rozmachem Čech a Polska, souvisícím s úpadkem říše německé, nabylo také Bulharsko a Srbsko nezávislosti na říši byzantské a těžice pak z jejího pádu, prožíval každý z těchto států jistou dobu značného politického významu i vlivu mezinárodního.

Bulhaři, vzepřevše se po několika marných povstáních dřívějších r. 1186 znovu panství byzantskému, obnovili za součinnosti Vlachů čili Rumunů a i Kumánů svůj někdejší stát, jehož jádrem bylo (jako již za starodávna) území mezi Dunajem a Balkánem. Povstání podařilo se Bulharům jen proto, že říše byzantská byla s několika stran najednou ohrožena nepřáteli. Pádem říše byzantské, t. j. opanováním jejím od západních křížáků a Benátčanů, vzniká na poloostrově Balkánském a v Levantě všeobecný boj všech proti všem, v němž vyrůstají pomíjející veliké státní útvary, spočívající na nahodile zdařilých podnikcích válečných; státy tyto drží se pohromadě jen vážností podnikavých válečníků, ale jednotlivé součástky jejich jsou plny rozporů, k jejichž vyrovnání nestačil lidský věk velikého dobyvatele. Takového druhu byla říše řecko-epirského císaře Theodora a rovněž i bulharského císaře Jana II. Asěna, který r. 1230 říši Theodorovu rozbil. Jan II. Asěn zbudoval říši, která připomínala svou rozsáhlostí panství někdy mohutného císaře Symeona a také, jako tento, se chystal opanovati Cařihrad (v němž vládl „Latinové“), ale se smrtí Asěnovou (r. 1241) se rozpadla tato nakupenina různorodých zemí. Bulharsko sice se udrželo ve svém jádru a na počátku 14. století si zjednálo dosti pevné postavení mezi mocnějšími sousedy, ale prožívalo od smrti Jana II. Asěna velmi těžké doby. Stalo se závislým na Uhrách a jevištěm zápasu císařství nikajského s Uhrami o převahu na poloostrově Balkánském. Bylo okolo r. 1260 jakýmsi předmostím latinského západu proti Byzantincům, kteří usilovali znovu dobýti Cařihradu a zapuditi jednak potomky křížáků z r. 1204, jednak Uhry, pronikající od konce 12. století do území někdy moci byzantské na Balkáně. Nikaji se skutečně podařilo vypuditi Uhry z Bulharska a podříditi toto

svému vlivu. Když Bulharsko se ho chtělo zbaviti, sevřela je říše byzantská, r. 1261 obnovena, spolkem s nogajskými Tatary, vládnoucími ve stepích na severu Černého moře; Bulharsko trpělo jistou dobu jejich zhoubnými vpády, a stalo se i závislým na Tatarech. Později vlivem neúspěšného spolku s říší byzantskou upadlo v závislost na Srbsku (za vlády cíře Štěpána Dušana).

Neúspěchy v politice zahraniční byly spojeny i se vnitřními rozmíškami. Tyto byly na překážku sblížení a srůstání jednotlivých součástí státu v jednotný celek a podporovaly naopak snahy odstředivé, jimž okolo r. 1365 vyšel vstříc cář Jan Alexandr tím, že svému synovi Janu Sracimirovi dal území Vidinské jako zvláštní panství. Už od r. asi 1346 tvořilo zvláštní politický celek území, zvané později Dobruža, tak že Bulharsko bylo rozděleno na tři. Boj všech proti všem rozpoutal se zase větší měrou po smrti mocného Štěpána Dušana a z něho už těžili Turci, kteří r. 1352 na poloostrově zaujali pevné stanoviště a rychle na účet balkánských soupeřů šířili své panství. Bulharsko, zeslabené vnitřními rozpory a novými válkami s Uhrami a Byzantinci, stalo se r. 1393 kořistí Turků.

Podobné zeměpisné a tím i mezinárodní postavení jako Bulharsko mělo i Srbsko a proto mělo i podobné osudy. Rozdíl záležel v tom, že Srbsko přece mělo postavení příznivější a proto i jeho dějiny byly v celku šťastnější. Uhájivši šťastně ve 12. století své samostatnosti proti říši byzantské, vystoupilo už nedlouho před jejím pádem jako jeden z nápadníků na její dědictví. Ale čtvrtá výprava křížová, která učinila konec říši byzantské, přinesla Srbsku spíše nové nesnáze, nežli aby byla mu ulehčila. Trvalo ještě hodně dlouho, nežli Srbsko se vyprostilo z balkánských zmatků, které s sebou přinášel dotčený již boj všech proti všem, vzniklý r. 1204. Bylo k tomu ovšem potřebí veliké politické obratnosti, ale té nechybělo tehdejšími vládci srbským a spíše ještě jejich politickým rádcům, jimiž bývali zvláště vysocí církevní hodnostáři, biskupové a igumeni. Prototypem velmi obratného politika srbského, který ovšem v souhlase s velmi těžkou a často měnivou situací politickou si nevybíral příliš v prostředcích, který však byl i velmi statečný a podnikavý bojovník, byl Štěpán Neman'a, praotec dynastie a vlastní zakladatel srbské říše 13. a 14. století. Syn jeho Štěpán Prvověnčaný spíše obratnou diplomacií, nežli válkou dovedl zjednatí svému státu, za situace krajně nebezpečné, postavení velmi čestné a vlivné, jak svědčí už sama královská hodnost, kterou si Štěpán přes odpor mocného souseda uherského a se souhlasem stolice papežské přisvojil a která pak byla i od jiných sousedů, i od říše byzantské uznávána. Štěpán dovedl svůj stát i vnitřně zesílit, neboť se mu podařilo velice oslabiti jeho kulturní dvojílost, rozdíl mezi katolickou Dioklití (Zetou) a pravoslavnou Raškou, z nichž se Srbsko skládalo. Mimo to dovedl podřídití své vůli knížata, vládnoucí ještě v několika drobnějších územích, k Srbsku příslušejících, takže všechny země srbské vystupovaly na venek jako jednotný stát.

V době, kdy nejmocnějším činitelem na poloostrově Balkánském byl despotát-císařství epirské a císařství bulharské a kdy pak se rozvíjel boj mezi Nikají a jejími balkánskými soupeři (císařstvím latinským, despotátem epirským, Uhrami a latinskými státy helladsko-peloponnéskými), Srbsko bylo sice jen pasivním divákem, ale dovedlo se velmi pružně přizpůsobovati poměrům. Každá změna v politické konstelaci balkánské byla provázena změnou na trůně srbském tak, že na něm zasedali přívrženci dočasně nejmocnějšího politického činitele balkánského. Byla to politika slabého, politika ne příliš slavná a zásadní, ale prospěšná. Neprováděli jí panovníci, nýbrž velmoži světské a duchovní. Jejím prováděním překonalo Srbsko šťastně chvíle nejkritičtější, vyšlo z balkánských zmatků a převratů bez pohrom a ztrát a mohlo pak, když jeho mocnější sousedé se vysílili vzájemnými boji, vystoupiti v příhodné chvíli na kolbiště jako poslední čerstvý zápasník. K svému vystoupení posílilo se i hospodářsky, poněvadž v těžkých dobách své zdrženlivosti, ohlížeje se po prostředcích k udržení svého života, objevilo vydatný zdroj hospodářské síly v drahých i obecných kovech, ukrytých ve své půdě. Bylo to asi v téže době, kdy i v Čechách se začalo vydatněji dolovati na stříbro a kdy výnos dolování se stal nejdůležitějším prostředkem úspěšné politiky Václava II. a jeho nástupců. Srbští panovníci mohli si zřídití silné žoldnéřské vojsko a zasahovati vlivně do nekonečných balkánských zápasů jako činitel nejsilnější.

Veliké obtíže bylo překonati Srbsku, když nikajské císařství r. 1261 znovu opanovalo Cařihrad a obnovilo byzantské panství v značné části poloostrova Balkánského, poněvadž současně také Uhry se tam rozpínaly. Srbsko těmito vzájemnými soupeři bylo tísněno jako dvěma žernovy a postavení jeho bylo tím nesnadnější, že mocný sicilský král, Karel z Anjou, připravoval křížovou výpravu jménem západní církve za účelem odvetu na Byzantincích za zničení císařství latinského. Srbsko tíhlo k říši byzantské svými sympatiemi kulturně-náboženskými, ale bylo nuceno připojiti se k jejím nepřítelům a uznati i vrchní panství uherské. Poněvadž však v Uhrách se čím dále, tím povážlivěji rozvíjela vnitřní krise, postavení Srbska stávalo se tím příznivějším, čím Uhry stávaly se slabšími. Poněvadž Srbsko při svém obtížném mezinárodním postavení bylo nuceno neustále prováděti politiku obojetnou nebo velmi kolísavou a měnivou, politiku převážně nepříznivou říši byzantské, ač tato se neshodovala se smýšlením většiny obyvatelstva a odporovala zejména názorům nejvzdělanějších kruhů, t. j. vyššího duchovenstva, proto i Srbsko prožívalo v 2. polovici stol. 13. a v 1. čtvrti stol. 14. vnitřní krizi, totiž rozpory a zápasy mezi přívrženci státu, církve a vzdělanosti západní a přáteli říše a vzdělanosti byzantské. Zápasy tyto měly sice své důsledky i při obsazování trůnu, ale strany srbské nehnaly své rozpory nikdy do krajnosti. Zejména velmi rozumně si počínali přívrženci říše byzantské,

duchovenstvo, jehož vůdcové byli vždycky přístupni kompromisům. Proto se Srbsko pomalu sice, ale stále rozmáhalo, až najednou takřka nepozorovatelně za Štěpána Dušana (1332—1355) se stalo nejmocnějším politickým činitelem Balkánského poloostrova, kterému kynula vyhlídka nahraditi sešlou a odranou říši byzantskou a sjednotiti síly křesťanstva balkánského na obranu a výboj proti nebezpečné moci turecké.

Těže z občanské války, zuřící ve zchátralé říši byzantské, opanoval Štěpán Dušan snadno a rychle rozsáhlá území byzantská, osídlená převážně obyvatelstvem řeckým, a dal se r. 1346 korunovati za císaře Srbů a Řeků. Opanování samého Cařihradu zdálo se jen otázkou času. Karel IV., jenž, ubíraje se v únoru r. 1355 do Říma, aby tam přijal korunu císařství západořímského, poslal z Pisy Dušanovi svůj památný list, jímž projevil m. j. svou radost nad tím, že obojí císařská hodnost jest v rukách panovníků slovanských, užívajících „vznešeného“ jazyka slovanského, vyjádřil tím skutečnost velikého dějinného významu, znamenající ohromný úspěch, jakého se Slované poměrně v krátké době domohli mezi starousedlými národy evropskými.

Ač držení císařské koruny římské Karlovi IV. nedodávalo žádné větší moci a ač Štěpán Dušan měl ke skutečnému držení Cařihradu a k dosažení legitimní císařské koruny neméně daleko než Karel IV. ke skutečnému panství v papežském Římě a v kolébce římského císařství, totiž v Itálii, přece nelze podceňovati, že Karel IV. vůbec neměl soupeře, usilujícího o korunu císařskou, a že Štěpán Dušan byl daleko silnějším, nežli tehdejší legitimní císař byzantský (Jan V.) i jeho proticísař (Jan Kantakuzenos).

Předčasná smrt Dušanova byla příčinou rozvolnění a pak i rozpadnutí příliš mladé říše jeho. Dušan zemřel jako šťastný a slavný rozmnožovatel panství, jako ideál středověkého dobyvatele, ale rychlé jeho úspěchy byly Srbsku spíše na škodu, nežli ku prospěchu, poněvadž vojenští náměstkové, vládnoucí v jednotlivých územích, brzy se osamostatnili a tím velice oslabili moc a vážnost panovníkovu i v jádře srbských zemí, kde dříve měla vliv rozhodující. Vlastní Srbsko bylo po smrti Dušanově menší a slabší nežli dříve. Podlehlo rychle vlivu feudalisace ve chvíli, kdy právě nejvíce bylo potřebí soustředěné vlády, poněvadž vzrůstající se říše turecká vynikala nad své sousedy jednotným řízením.

Panství tureckému podlehly už r. 1371 státy jihosrbské, osídlené převážně obyvatelstvem řeckým a bulharským. Země obydlené Srby, Srbsko vlastní, Bosna a Pomoraví, přes pohromu Srbů, utrpěnou od Turků r. 1389 na Kosím poli, ještě dlouho vzdorovaly přesile turecké. Bosna za vlády krále Tvrtka (1353 až 1391) značně rozšířila své državy, převzala vůdčí úlohu mezi Srby a sledovala podobné cíle jako Srbsko za vlády Dušanovy. Na počátku 15. století ještě Srbsko se cítilo tak silné, že pomýšlelo na útok proti Turkům. Balkánské zmatky však

zuřily dále, usnadňující Turkům postup. Srbsko kus po kuse stávalo se jejich kořistí, až poslední zbytek jeho na Dunaji (Smederevo) padl do jejich moci (1459). Srbsko přežilo říši byzantskou a Srbové vzdorovali postupu Turků i po ztrátě svých balkánských států (Bosny a Hercegoviny) v Uhrách a Chorvatsku, kamž prchali před Turky. Srbové neodložili nikdy zbraní proti Turkům. Povstání za povstáním zdvihali proti přesile turecké a srbští uskokové a hajduci se přičiňovali buď jako pomocníci cizích vojsk, buď jako vlastenečtí loupežníci na území tureckém, aby v lidu srbském nevymřela myšlenka odvety a získání nové svobody.

A jako dříve v době samostatnosti, tak i teď vedle proudu nesmiřitelného žil proud přizpůsobovací, který byl ve stálém styku a dorozumění se snahami postaleckými, ale okázalou oddanností Turkům se snažil získati úlevy a výhody, které by usnadňovaly národní život i pod surovým jaňmem tureckým. Byli i tací lidé, jako veliký vezír Mehmed Sokolović (okolo r. 1557), kteří, přijavše islám, užívali svého vlivného postavení, aby svým slovanským a křesťanským soukmenovcům jejich porobu ulehčovali a národní bytí zajistili.

V průběhu 12. a zvláště pak 13. století zlepšilo se značně postavení Chorvatska tak, že nabylo větší samostatnosti ve svém státoprávním poměru k Uhrám. Chorvatům přišly velice vhod vnitřní rozbroje uherské, dynastické zápasy mezi Arpádovci, do nichž zasahovali sousedé, zejména Byzantinci, zvláště za vlády císaře Manule Komnena (1143—1180). Chorvatsko tenkrát na čas se dostalo i pod panství byzantské. Návrat Chorvatska k panství uherskému byl nucen král Bela III. vykoupiti tím, že mu zabezpečil samostatnost pod vládou svého syna Emericha, který byl i korunován za krále chorvatského a dalmatského. Od té doby Chorvaté znovu a znovu si vynucovali, aby Chorvatsko mělo svou zvláštní státní správu buď s králem nebo vévodou z rodu Arpádovců v čele, kdežto králové uherští usilovali o to, aby z této země učinili pouhou správní jednotku, podobnou správním okrskům uherským. Bela IV. dokonce rozdělil Chorvatsko ve dva banáty, ale před bitvou u Kressenbrunn (1260) byl nucen Chorvatům učiniti ústupek, aby celé království chorvatské spravoval zvláštní vévoda z královského rodu.

Zároveň se zlepšením státoprávního poměru Chorvatska k Uhrám vzmožli se jednotliví význačnější šlechtici chorvatští, poněvadž králové ve svých dynastických zápasech byli je nuceni odměňovati nebo si zajišťovati jejich oddannost a podporu — a totéž od případu ku případu činili jejich soupeři (bratří nebo synové). Také výbojná zahraniční politika králů uherských, která od konce 12. století sledovala najednou několik těžkých a složitých úkolů, měla tyto důsledky. Nejvíce asi šlechticům chorvatským přispěl nepřetržitý boj s Benátkami o města dalmatská, zvláště Zadar, a zápas o dědictví babenberské (po r. 1246). Hrabata krcká (pozdější to Frankopanové), rod Šubićů, Babonićů, Svačićů a Kačićů na-

byly postavení západoevropských vasalů s určitě vymezenými povinnostmi vzhledem ke králi a stali se ve svých panstvích skoro nezávislími. Na tomto základě bylo by se mohlo Chorvatsko vůbec odtrhnouti od Uher v kritické době po vymření Arpádovců (1301), kdyby benátská rozpínavost nebyla nutila směřovat velmože chorvatské hledati zase oporu v Uhrách, jako již v době krále Kolomana I.

Už za života posledního Arpádovce se vzmožil zvláště rod Šubićů tak, že Pavel Šubić byl skutečným pánem dalmatského Chorvatska a sousední Bosny. Z ohledu na Benátky Šubićové podporovali neapolské Anjouovce, tito však se pak opřeli o Maďary a potírali odstředivé a odlučné snahy velmožů na okrajích státu uherského. Přes to, že se jim podařilo rozbítí panství Šubićů, Chorvatsko až do r. 1345 požívalo úplné samostatnosti. Ale vnitřní rozpory, zvláště řevnivost mezi velmožskými rody, nedovolily využítovati této příznivé doby k trvalému odloučení Chorvatska od Uher. Šubićové, kteří by to byli mohli nejspíše provésti, neměli dost politické obratnosti a prozíravosti. Později neklidné a rozhárané poměry uherské poskytovaly Chorvatům ještě několikrát příležitost, aby jich použili k obnovení samostatnosti Chorvatska, avšak neustálé rozpory, třenic a pŕtky mezi jednotlivými mocnými rody tomu byly na překážku.

V době krise uherského státu, souvisící s vymřením dynastie Arpádovců, nejen Chorvatsko, nýbrž i Slovensko, jehož pánem byl velmož Matouš Čák Trenčanský, bylo delší dobu odloučeno od Uher a anjouský král Karel Robert nebyl s to, aby Matouše přinutil k uznání svého panství. Matouš zemřel r. 1321 nepokořen a teprve po jeho smrti bylo Slovensko zase připoutáno k Uhrám.

Jest zajisté příznačné, že rozpadání státu uherského na rozhraní století 13. a 14. při vymření Arpádovců záleželo v tom, že okrajní, nemaďarské krajiny, slovenské, německé a rumunské byly v moci velmožů, kteří usilovali o to, aby z nich učinili samostatná panství. Snahy jejich neopíraly se sice o sympatie nemaďarského obyvatelstva a měly povahu čistě oligarchickou, ale totéž bylo i při povstání bulharských Asěnovců proti říši byzantské (1186). Asěnovci nebyli Bulhaři, nýbrž spíše Kumáni svým původem a přece jejich odstředivé snahy měly za následek obnovení říše bulharské. Tedy něco podobného se mohlo státi také v Uhrách, jmenovitě na Slovensku a v Chorvatsku. Ale Anjouovci, opírajíce se přirozeně o Maďary, kteří ovládali střed země, mohli, pomalu sice, ale úspěšně jednoho velmože po druhém pokořovati, poněvadž jejich državy byly vzájemně od sebe odděleny územím maďarským. Anjouovci byli původně podporováni hlavně chorvatskými Šubići, ale když se jim podařilo se upevniti ve středisku uherského státu, nemohli ve svém vlastním zájmu, leč stotožňovati své dynastické zájmy se zájmy maďarské šlechty a duchovenstva a usilovati o potlačení snah odstředivých. Netrvalo dlouho a do polovice 14. století byla někdejší jednota státu uherského obnovena lépe, nežli byla za posledních Arpádovců. Byla sice

pouta její později v 15. a v 16. století zase uvolněna, a to zápasy o trůn a pak výbojným postupem Turků, ale mezi Chorvaty, ani Slováky se nenašlo silných osobností, které by byly dovedly z toho těžiti k osamostatnění živlu slovanského. Jiskra z Brandýsa, který (okolo r. 1450) přispěl k oživení národního života slovenského, byl pouze sluhou Habsburků. U Habsburků byla v 16. století hledána pomoc a opora proti návalu tureckému. Slovensko a Chorvatsko tvořilo vlastně uherské panství Habsburků.

Jestliže jižní nebo balkánští Slované na sklonku 14. století se octli v nebezpečí býti podmaněni novou vzdýmající se vlnou turkotatarského výboje a také jí byli jedni dříve a druzí později zavaleni, Slované nejvýchodnější touž dobou začali úspěšně se sebe svrhovati jho tatarské, které je tížilo od polovice století 13. R. 1380 dobyl veliký kníže moskevský Dimitrij slavného vítězství nad chánem Zlaté Hordy, vrchním pánem východní Rusi, na řece Donu, které znamenalo první šťastný pokus o střesení jáma poroby. Účinky tohoto úspěchu nebyly sice prozatím trvalé, ale Dimitrij ukázal svým vítězstvím, že Tataři nejsou nepřemožitelní, a vzpružil naději lidu ruského v nastávající osvobození.

Že veliký kníže moskevský byl s to čeliti útočně Tatarům, toho příčinou byla okolnost, že panství, jež ovládal, veliké knížectví moskevské, byl státní organismus, spočívající na pevných základech přirozeného a zdravého státního hospodaření a na těsném spojení zájmů obyvatelstva se zájmy panovníkovými. Základem státu moskevského byla kolonisace, hojný příliv obyvatelstva z jiných krajin do jeho území, poněvadž toto bylo mnohem méně vystaveno nebezpečí tatarských vpádů a nájezdů a bylo zároveň křižovatkou několika obchodních cest. Osadníci spatřovali v panovníkovi hospodáře, který má neobmezené právo nakládati se svým statkem a rozkazovati svým poddaným, aniž byl nucen se jich dotazovati na jejich mínění. Stále nebezpečí tatarské, ale i přízeň, jaké požívala moskevská knížata u Tatarů, nutily poddané moskevské co nejtěsněji se přimykati k svým pánům, pod nimiž jim bylo lépe, než poddaným jiných knížat.

Ale knížata moskevská nebyla spokojena s dobrovolnými příchozími do svého panství, nýbrž rozmnožovala toto a rozšiřovala i državami cizími. Příznačné je pro ně příjímí knížete Ivana I., „Kalita“, t. j. „Měsíc“ nebo „Lakomec“. Byli to dobří hospodáři, ale lidé sobečtí a chtiví, kteří se neštíteli žádných prostředků při rozmnožování svého majetku a panství. Tak nakupili časem kolem Moskvy rozsáhlou skupinu zemí, velikou državu, která jednak svou rozlehlostí, jednak svou zceleností a jednotnou správou předčila dosavadní východoruská knížectví. Toto shromažďování roztržštěných ruských zemí pod panstvím vel. knížat moskevských nedělo se s úmyslem vytvořiti nějaký jednotný národní stát za účelem střesení poroby tatarské, nýbrž pouze pro rozmnožení moci osobní a rodinné. Teprve když přese všechny případy dělení tohoto panství mezi jednotlivé členy

rodiny veliké knížectví moskevské nahodilým vývojem věcí přece delší dobu se drželo pohromadě a ukazovaly se blahodárné toho následky, začalo pronikati poznání, že by tato država měla na sebe vzíti vyšší politické úkoly, jmenovitě úkol soustřediti a sjednotiti síly východoruského obyvatelstva pod heslem pravoslavné víry k boji za osvobození ode jha tatarského.

Poznání toto proniklo zvláště po vítězství vel. knížete Dimitrije nad Tatary (r. 1380), shora již dotčeném. Pod tímto heslem hlavně pokračují vel. knížata později ve své snaze co nejvíce panství své rozšířiti odstraňováním dosavadních údělných knížectví, na Moskvě nezávislých. Ve snahách těchto je vydatně podporuje pravoslavná církev, jejíž duchovenstvo po pádu Cařihradu (1453) vlivem jihoslovanských uprchlíků jim určovalo úkol osvoboditi všecko pravoslavné křesťanstvo z panství tureckého a sjednotiti je v obnoveném císařství římském, jehož sídlem měla býti Moskva, jakožto „třetí Řím“. Veliký kníže Ivan III. (1462—1505) pojav za manželku neť posledního císaře byzantského, Sofii Palaio-logovnu, pokládal se za nástupce byzantských císařů a tudíž za povolného a oprávněného ochránce všech pravoslavných křesťanů. Starší snahy vel. knížat moskevských o rozšiřování panství nabyly tím nové mravní posily a Ivan III. začal užívati titulu velikého knížete „vší Rusi“, vyslovuje tím nároky i na země západoruské, které uznávaly panství vel. knížat litevských.

Poněvadž ovšem Litva nárokům těm odporovala, proto nemohly býti uskutečněny, ale za to podmaňování východní Rusi učinilo proti dřívějšímu neobyčejné pokroky, zvláště přivtělením ohromného území republiky novgorodské. Veliké knížectví moskevské, které r. 1480 svrhlo vrchní panství tatarské a samo začalo Tatary podřizovati svému politickému vlivu, bylo na sklonku 15. století tak mohutným státním útvarem, že vzbuzovalo pozornost a zájem v západní Evropě; jmenovitě císař Fridrich III. ve svých ctižádostivých záměrech na povznesení svého rodu a v soutěži s Jagellovci viděl v něm možného spojence a císař Maximilián I. myšlenku tuto učinil skutkem (r. 1514) k veliké škodě zájmů slovanských a zejména českoslovanských. Moskevské panství vyrostlo na počátku století 16. ještě více, odstranivši poslední samostatná udělná knížectví východoruská. Byl to vedle Polska, s Litvou spojeného, velmi mohutný slovanský stát, který měl sice značné vady vnitřní, ale měl ve východní Evropě podobné asi postavení jako španělsko-habsburská říše v Evropě západní. Byl sice pořád ještě ohrožován v příznivém vývoji Tatary a jinými turkotatarskými národy, kteří jej obklopovali z východu a z jihu a často svými nájezdy přepadali, odrážel však šťastně a vítězně jejich útoky a chtěl nechtě posunoval své panství do jejich území, do Kazaňska, Astrachaňska a Sibíře a soustavnou kolonizací ruského obyvatelstva je upevňoval. Jako španělské panství se šířilo v rozsáhlém Novém Světě, tak ruská říše si podmaňovala nedozírnou severní Asii, směřujíc k Tichému oceánu.

Ale boj se stepními kočovnými měl ten příznivý následek, že zdržoval Moskvu od útočného postupu proti říši polsko-litevské, takže mezi oběma slovanskými sousedy, ač napětí nejednou propukalo ve válečné nepřátelství, vládl větším dílem obstojný poměr čili „modus vivendi“. Ač pro snahy cíře Ivana Hrozného (1533—1584) zmocniti se Livonska a tím opanovati kus baltského pobřeží, mezi Polskem a Moskvou vypukla veliká válka (1563—1570 a 1576—1582), přece s obou stran se opakovaly pokusy vyrovnati rozpory tím, že by panovník jedné říše byl zvolen i za panovníka říše druhé; unie polsko-litevská, dobře se osvědčivší, měla býti rozšířena v unii polsko-litevsko-moskevskou. Takový byl poměr dvou jediných samostatných států slovanských na rozhraní století 16. a 17., v době, kdy stát český a zbytky státu chorvatského byly v moci cizáckých Habsburků a kdy stát srbský a bulharský dávno již byly v ssutinách pod jařmem tureckým.

Zároveň s ustálením, upevněním, zesilováním a rozšiřováním států slovanských pokračovalo i jejich přizpůsobování ke vzdělanosti křesťanské, čím dále, tím pronikavější přijímání této vzdělanosti a konečně i samostatné její rozvíjení ve společnosti slovanské. Ti Slované, kteří se s touto vzdělaností přímo stýkali, jakožto její nejbližší sousedé, upadli ovšem v podobné nebezpečí odnárodnění, jakému podlehl kdysi mnozí národové germánští, kteří se usadili v někdejších římských provinciích v sousedství vzdělanějšího obyvatelstva románského. Takovým nebezpečím byli ohroženi hlavně Slované polabští a baltští, Čechové, Slovinci a do jisté míry i Poláci. Všem těmto Slovanům hrozilo poněmčení. Naproti tomu Slovanům, kteří se přímo stýkali se vzdělaností byzantskou, hrozilo nebezpečí pořečtění, a to zejména Slovanům, usazeným ve staré Helladě a v Makedonii, Bulharům a poněkud i Srbům.

Germanisace Slovanů měla největší úspěchy v 13. století, a v té době také jí byli nejvíce ohroženi i ti Slované, kteří jí dosud byli unikli. Germanisaci podlehl skoro všichni Slované polabští a baltští, až na nepatrné zbytky Srbů (lužických), Pomoranů (Kašubů) a část kmenů polských, totiž Slezanů. Ohroženi byli germanisací v 13. století Čechové a nepochybně i Slovinci, ač o tom není zpráv.

Jednou z hlavních příčin germanisace Slovanů polabských a baltských bylo jejich podmanění Němci a s tím souvisící politická i hospodářská opatření k zajištění německé nadvlády stlačováním podrobeného živlu slovanského k politické i hospodářské bezvýznamnosti. Jinou podstatnou příčinou bylo přizpůsobování Slovanů, kteří si zachránili aspoň do jisté míry politickou samostatnost, německému sousedství, t. j. křesťanské vzdělanosti Němci šířené, přizpůsobování tak důkladné, že Slované se vzdělaností, od Němců přijímanou, přijímali zároveň i jejich jazyk. Ovšem toto přijímání německo-křesťanské vzdělanosti bylo těsně sloučeno i s hospodářským pronikáním Němců mezi Slovany a s hospodářským podmaňováním těchto Němci.

Když Němci opanovali válečně první země slovanské, totiž země Slovanů korutanských (už za Karla Velikého) a později (za Jindřicha I.) země Srbů mezi Sálou a Labem, ponecháni byli Slovanům náčelníci jejich drobných prastarých politických organizací (kmenových), županové, tito však byli, jako za vlády slovanských knížat, jen pomocníky a vykonavateli vůle nebo zřizenci německých markrabat, jakožto zástupců králových. Nad starou slovanskou organizací politickou zbudována byla organizace německého podmanitelského státu, organizace rázu převážně vojenského a policejního, jejímž hlavním účelem bylo udržovati klid, t. j. zamezovati možné vzpoury a povstání podrobeného obyvatelstva. Střediskem politické správy byly větší i menší hrady, často na týchž místech, kde už před tím stávaly hrady slovanské, a v nich ležely vojenské posádky, které měly pozemky v okolí hradů. Němci a Slované žili tak v celku klidně vedle sebe, spravující se každý svým vlastním právem. Němci tvořili jen slabou vrstvu obyvatelstva; ta se skládala ze statkářů, kteří měli povinnost konati službu vojenskou. Slované pracovali na jejich pozemcích a živili je z jejich výnosu. O to, aby slovanští poddaní přijímali křesťanství, nestarali se němečtí biskupové, ani duchovenstvo, tím spíše, že řevnivost mezi církví a mocí světskou tomu byla na překážku. Živel slovanský nezůstal sice nedotčen vlivy vzdělanosti německé a také křesťanství se pomalu v něm šířilo, ale podržoval až do 13. století svůj zvláštní ráz, jmenovitě svůj jazyk.

Že v 13. století podlehl germanisaci, toho hlavní příčinou byl příliv německého obyvatelstva ze západního sousedství, který se začal již na sklonku 11. století a ve století 12. a 13. se proměnil přímo v jakousi záplavu německého živlu. Tato se rozlila tou dobou nejen v území mezi Sálou a Labem, nýbrž i po všech zemích Slovanů polabských a baltických, pronikla do zemí českých a polských, zachvátila jižní baltické přímoří až k zálivu Finskému a měla své silnější nebo slabší odnože v západní Rusi (Haličsku), v Uhrách a v Srbsku. To byla pověstná německá kolonisace, která dala vznik neobyčejnému množství německých osad rolnických (vesnic) i řemeslnických (měst) ve východním sousedství Německa, v zemích slovanských i neslovanských.

Německá kolonisace 12. a 13. stol. jest jednou stránkou pověstného německého „Drangu nach Osten“, tlaku k východu, který pro západní Slované měl tehdy velmi neblahé následky. Jest však zajímavé a příznačné, že tento německý „Drang“ jest současný a souběžný s velikým, namnoze hromadným, přesídlováním obyvatelstva jihoevropského a západoevropského, především románského (francouzského a italského) do Levanty a na Balkánský poloostrov. Přesídlování toto bylo spojeno s válečnými, obchodními, řemeslnickými, rolnickými i církevními podmaňovacími podniky stejně, jako německý „Drang nach Osten“. Křížové výpravy, namířené původně proti Seldžukům a vrcholící v podmanění říše byzantské a

v jejím rozdělení mezi účastníky čtvrté výpravy křížové i benátské kupce, mají svého souběžce ve válkách Němců s Lutici, Obodrici, Čechy a Poláky, v podmaňování baltického přímoří řádem rytířů německých a řádem rytířů mečových. Hospodářské opanování Levanty italskými kupci jest souběžné a současné se vznikem a panstvím severoněmecké hanzy v moři Baltském. Zakládání německých vesnic a měst ve východním sousedství Německa má mnoho společného s koloniemi Francouzů a Italů v Palestině a na ostrovech i pobřežích moře Středozemního, Egejského a Černého.

Není tudíž pochyby, že obojí podmaňovací proud, severní i jižní, měl jisté společné příčiny, že byl projevem a výsledkem předcházejícího vývoje mladých germánsko-románských a germánských národů na půdě staré antické vzdělanosti. Germáni, kteří před několika stoletími se zmocnili území někdejší říše římské a přisvojili si její vzdělanost, dospěli již k samostatnějšímu rozvoji, jednak jako romanisovaní Frankové (Francouzi) a Vlachové, jednak jako Němci. Mladá vzdělanost západní Evropy projevuje se ve všech směrech neobyčejnou podnikavostí, rozpínavou silou a nadšením, které se pozoruje nejen v oboru náboženského zájmu, nutkajícího k misionářství nebo ke zřítající askesi, nýbrž i v oboru hospodářské, rolnické, řemeslné a obchodní podnikavosti, a ovšem zvláště bujně se vyvíjí válečnou statečností, dobývačností a panstvíchtivostí. V oboru myšlenkové činnosti projevuje se horečnou touhou po proniknutí do nejhlubších tajů světového řádu a bytí. S tím souvisí i pouti do dalekých krajín, které církve obrací především směrem do Palestiny. S podnikavostí a nadšením se nerozlučně pojí silný romantismus, touha po dobrodružstvích a vůbec silných dojmech. Ziskuchtivost, touha po obohacení nebo naopak úsilí zbavit se neblahých hospodářských poměrů v domově, vzniklých na př. přelidněním při tehdejších prvobytném, málo výnosném způsobu hospodaření zemědělského nebo rozbroji mezi neklidným a nedostatečně opatřeným stavem vojenským (šlechtou), snaha založiti sobě jinde v daleké cizině nový krb blahobytu a po svržení pout a závazků nevolnictví nabýti postavení co možná nezávislého — to vše jsou společné příznaky jižního i severního postupu a náporu k východu. „Drang nach Osten“ nebyl tedy ve středověku vlastní jen Němcům; byl ovšem zhoubnější a nebezpečnější pro ty sousedy, které zasahoval, nežli postup Francouzů a Italů, poněvadž tito měli činiti s vysoce vzdělaným světem islámským a byzantským, který si je podmaňoval kulturně, kdežto Němci pronikali mezi Slované, ve vzdělanosti ještě málo pokročilé. Jim němečtí vojáci, kupci, řemeslníci a misionáři se teprve měli státi nositeli vyšší vzdělanosti.

Sami němečtí rolníci byli vzdělanější a pokročilejší nežli slovanští. Příznačné jest, že kolonizační proud do zemí slovanských se začal právě přílivem německého rolnictva za účelem docílení lepšího výnosu půdy, ovládané německými

dobyvateli. V západním Německu, nejdříve ve Flandersku, Hollandsku a Brabantsku si obyvatelstvo vytvořilo zvláštní dovednost proměňovati bažiny, močály a neužitečné porostliny v úrodná pole. Nutil je k tomu vzrůst počtu množícího se obyvatelstva, kterému dosavadní půda ani při dokonalejším zemědělství nestačila k výživě. Příkladem Nizozemců následovali záhy i jejich východnější sousedé, Sasové, Frankové a Durynkové, v jejichž zemích také se dostavil nedostatek půdy pro množící se obyvatelstvo. Jejich zemědělské úspěchy obracely na ně pozornost německých pánů slovanských zemí, kteří dosud žili z poměrně skrovných dávek, slovanským obyvatelstvem odváděných z jeho poměrně chudých pozemků. Západoněmečtí rolníci byli žádoucí a vítáni zvláště v bažinatém Zálabí, na východním břehu Labe, poněvadž dovedli vysušováním bažin a mýtním lesů rozmnožovati plodnou půdu. Přelidnění, vzniklé v západním Německu, uvolňovalo značný počet rolníků, které rádi přijímali a čím dále, tím více volali a zvali němečtí pánové do zemí slovanských. Němečtí rolníci osadníci mohli pánům půdy platiti hotovými, poněvadž měli kapitál nebo snadno si jej zjednávali pomocí své organizace. Mimo to příliv přebytečného německého rolnictva ze zemí západních do východních slovanských posiloval v těchto Německu na účet domorodého Slovanstva. Proto němečtí zeměpánové čím dále, tím více poznávali v usazování německých přistěhovačů nejlepší prostředek k zajištění svého panství nad Slovany. Církev vítala německé vystěhovače, poněvadž Slované stále ještě lnuli k staré víře.

Poněvadž v Nizozemí a v sousedních krajinách zvláštní způsob zemědělské práce a dovednost se rozvíjela nerozlučně s poměrnou hospodářskou, sociální a politickou samostatností selského obyvatelstva a tato samostatnost byla velmi důležitou vzpružinou jeho podnikavosti, proto držitelé pozemkových latifundií selské osadníky, ze západu příchozí, chtějíce nechtějíce přijímali s hotovými již formami jejich právních názorů a zásad, které jim zabezpečovaly větší volnost a práva a daleko menší míru poddanských povinností, nežli jakým bylo podrobno domácí selské obyvatelstvo, jmenovitě slovanské. Toto už z dob politické samostatnosti Slovanů bylo podrobno mnoha těžkým povinností nejen vrchnostenským, nýbrž i zeměpanským, jako bylo budování a opravování hradů, silnic i mostů a dodávání potahů, povozů a potravin knížeti a jeho vojenské družině, a naturální dávky, které platilo vrchnostem i zeměpánům a církvi, nebyly malé. Mimo to vlastník selské půdy měl právo její rolnické uživatele libovolně odstraňovati nebo přesazovati. To se nazývalo v zemích Slovanů polabských prostě „slovanským právem“ („ius slavicae“). Když se mezi tímto slovanským obyvatelstvem začali usazovati západoněmečtí osadníci, žilo dále obojí rolnictvo podle svých řádů a práv, ale slovanské, nemajíc tak výhodného postavení a nemějíc tolik vytěžiti ze svých pozemků jako německé, chudlo, bylo nuceno se

namnoze vzdávati rolnictví a zaměstnávat se buď jen služebnými pracemi (nádenictvím) nebo rybolovem. Slovanské rybářské osady východně Labe, hojně se vyskytující ve 13. a 14. století, sluly „Kietz“, což souvisí s kašubským slovem chiča (chýže). Byly to tedy asi osady velmi chudé. Slovanské obyvatelstvo kleslo společensky na nejnižší stupeň a stalo se opovrženým lidem. Přílivem německých přistěhovačů bylo také z veliké části poněmčeno, nemohouc odolati šířící se vyšší vzdělanosti. Poněvadž pro množící se německé obyvatelstvo bylo potřebí zřizovati větší počet kostelů a farností, proto slovanské obyvatelstvo přicházelo čím dále, tím v bližší styk s křesťanstvím a jeho vzdělaností a odcizovalo se tím svému jazyku a národním tradicím. Mnozí zeměpánové ku provádění rychlejší kolonisace zakládali kláštery, zvláště pro mnichy řádu cisterckého a premonstrátského, a kláštery pak jednak samy svými mnichy proměňovaly neužitečné pozemky v úrodná pole, jednak volali německé osadníky ze západu. Tak i kláštery byly ohnisky germanisace.

Ještě větší měrou, nežli příliv selských osadníků, působilo zakládání měst v krajinách slovanských, že slovanské obyvatelstvo se poněmčovalo. Města byla nejdůležitějšími ohnisky německé vzdělanosti a germanisace. Kdežto selští osadníci, zvláště při počátku kolonizačního proudu, namnoze se poslovaňovali, měšťtané naproti tomu uvědoměle se od slovanského okolí oddělovali a osamocovali a pečovali o to, aby do měst slovanský živel nepronikal. Slované nesměli býti přijímáni vůbec mezi měšťtany, směli ve městech dlíti jen jako služebníci nebo dělníci a byla jim k bydlení vykazována předměstí nebo jisté podružné ulice. V Lubeku platili Slované zvláštní daň z hlavy. Poněvadž měšťtané měli mnohé hospodářské výsady, zejména co do provozování řemesel a městských živností, proto zakládáním měst byl hospodářsky slabý živel slovanský ochuzován ještě více, nežli zakládáním vesnic.

Takové asi byly příčiny a průběh germanisace u všech polabských Slovanů, kteří se dostali pod panství německých markrabat a knížat. Někde, jako mezi Labem a Sálou, na půdě Voigtlandu, Plissenska a marky míšenské, dělo se to bez zřejmého útlaku a násilností, jinde užíváno větší nebo menší měrou prostředků násilných, aby proměna země slovanské v německou byla uspišena.

Pověstným se stal zvláště markrabě Albrecht Medvěd; ten roku 1134 obdržel od krále Lothara III. Severní marku, jejíž působnost se vztahovala hlavně na lutické kmeny mezi Labem a Odrou, severně Havoly a Sprévy. Albrecht Medvěd, podobně jako kdysi Gero, se neštítal žádných prostředků v šíření svého panství a v podmaňování Slovanů. Odstranil úskokem a násilím poslední drobná knížata slovanská, zbytkům slovanské šlechty odňal její pozemky a rozdal je svým německým bojovníkům a vasalům. Rychlé, násilné šíření panství lákalo do marky Albrechtovy veliké množství západních dobrodruhů, kteří řemeslem válečným

nebo i pouhým loupežením se chtěli zaopatřiti. „Sebranka z celého světa — praví Boguslawski — sběhnuvši se do země slovanské, přinášela s sebou pudy lupičské.“ „Přišedše na Havolu, cítili rytíři němečtí, že jsou v zemi dobyté. . . Kolem dokola byla země vylidněna a zpusťována a ujařmený lid byl stále připraven ke vzpouře — neustálá starost o zítřek nutila přichozí k neustálé bedlivosti a udržovala kázeň služebníků a bojovníků, všeliké porušení vojenské kázně bylo přísně trestáno. Vůle markraběte nahrazovala psané zákony, vůle jeho vasalů vládla nad podmaněným lidem, nejsouc vázána žádnými předpisy, neboť udržení poslušnosti v dobyté zemi bylo hlavní starostí markraběte a jeho rytířů.“ „Braniborský rytíř se stával typem bojovníka připraveného vždycky k zabránění cizího majetku, surového, neohlížejícího se na krivdu poškozeného, řídícího se vždycky jen svým zájmem a výpočtem.“ Ale k vytvoření typu surového, bezohledného a houževnatého Braniborce, jakožto předchůdce novodobého Průšáka, přispělo nepochybně také smíšení přistěhovalých Němců s potomky bojovníků a nepoddajných Luticů.

Markrabě sám a podle jeho příkladu jeho manové a biskupové (arcibiskup magdeburský) a jimi založené kláštery volali do země hojně rolnické kolonisty západoněmecké, kteří brzy Slovanů zatlačili úplně do pozadí nebo i vypudili, takže země již ve 13. století měla povahu úplně německou. Již okolo r. 1300 vymizel slovanský jazyk ze soudů. Kdo jednou použil na soudě jazyka německého, pozbyl na vždycky práva užívati jazyka slovanského. V Braniborsku nejdříve se začalo to, co vyjadřuje Wendt slovy: „Byla jim (Slovanům) vzata půda, ale ponechána jim voda“. Rybářské osady slovanské měly význam indiánských rezervací severoamerické Unie, z nichž jejich obyvatelé nesměli jít jinam se hnouti a byli odsouzeni k živoření.

První z německých pánů zemí slovanských, kdo německé osadníky plánovitě a soustavně usazoval za tím účelem, aby země se úplně poněmčila, byl holštýnský hrabě Adolf II., jemuž r. 1142 byla dána země obodrických Vagrů. Kolonisté byli usazováni tak, aby krajané zůstávali pohromadě. Slovanští obyvatelstvo bylo namnoze přesazováno na jiná horší místa nebo přímo svých pozemků zbaveno a ze země vypuzeno. Podobně se dělo i v hrabství ratibořském čili v bývalé zemi obodrického kmene Polabanů. „Když Slované byli vyhnáni,“ praví lubecký kronikář Arnold, „země den ode dne prospívala.“ Slovanům nezbyvalo, leč živiti se nuzně rybolovem nebo mořským loupežnictvím. Zvěřinský hrabě Günzel, vládoucí v někdejší zemi Obodriců, vydal rozkaz, aby každý Slovan, zastížený mimo veřejnou cestu, byl oběšen.

Bezohlednost, ukrutnost a násilnost, jakými trpěli Slované v Braniborsku, Holštýnsku, Ratibořsku a Zvěřínsku, souvisela nepochybně s předcházejícími mnoholetými, krutými a houževnatými boji, které mezi Slovanů a Němci byly

vedeny a které vlivem vzedmutého zájmu a citu náboženského v ovzduší výprav křížových nabyly nebyvalé vášnivosti, a to tím spíše, že sami Němci uznávali neobyčejnou statečnost Slovanů, kteří nezlomně lpěli na svém náboženství a své národní samobytnosti. Válkami, vedenými ke konci 11. polovice 12. století, byly země slovanské velice vylidněny a proto němečtí jejich pánové, měli-li z nich míti nějaký užitek, byli nuceni se starati o nové brzké jejich zalidnění.

Z té příčiny volali německé osadníky a zakládali kláštery, jakožto východiště kolonisace, i ta knížata slovanská, kterým se po dlouhých bojích s Němci podařilo přece zachrániti aspoň částečnou samostatnost. To byla knížata meklemburská, vládoucí ve východních zemích obodrických, knížata pomořanská a ránská. I v těchto zemích se se slovanským obyvatelstvem na mnoze nakládalo tak, jako v Braniborsku, Holštýnsku a Ratibořsku. Bylo z ohledu na nové německé osadníky přesazováno jinam a ponecháváno sobě, aby s německými osadníky, lepšími právy obdařenými, zápasilo o život, jak dovedlo. Proto i v těchto zemích kleslo hluboko hmotně i společensky a pomalu zaniklo v přílivu německých přistěhovalců.

Že potomci dávných slovanských knížat v Meklembursku, Pomořansku a na ostrově Ráně slovanské obyvatelstvo vydávali na pospas německým přistěhovalcům zrovna tak, jako němečtí pánové podmaněných krajin slovanských, vysvětluje se tím, že rody slovanských knížat a také slovanská šlechta záhy po skončení krvavých bojů s Němci podlehli vlivu německé vzdělanosti a poněmčili se tak, že se svému slovanskému lidu úplně odcizili. Slovanští knížata polabsko-baltická, jmenovitě meklemburská a pomořanská, dospěla v průběhu svých těžkých zápasů s Němci ku poznání jako česká knížata již dávno před tím, že bez přijetí křesťanství a bez přizpůsobení k světovému názoru a vzdělanosti německé, nemohou ubrániti politické samostatnosti svých držav. Poznání toto nabylo převahy nad proudem národního odporu ve chvíli, kdy křesťanská vzdělanost vůbec a německá její odnož zvláště začala vyvíjeti velikou přitažlivost na své méně vzdělané sousedy svým rytířstvím, svými výtvoři řemeslnými a uměleckými a svým stkvělým, na mnoze i bujným životem společenským. Čím dále, tím živěji proudící obchod obeznamoval méně vzdělané sousedy s touto vzdělaností, takže po ní začali toužiti a poznávati, že by zůstali daleko pozadu, kdyby si její plody a výtěžky v čas nepřisvojili. Poněvadž vše to přinášeli Němci, začaly vyšší kruhy, nakloněné k smíru s nimi, v nich spatřovati něco lepšího a vznešenějšího a s plody vzdělanosti přijímati i jejich německá pojmenování a vůbec německý jazyk, jakožto prostředek vzájemného styku kruhů vyšších, jemnějších, a vzdělanějších. Vyšší vzdělanost a s ní německé přinášely německé kněžny, s nimiž slovanská knížata ženila své syny k utvrzení přátelských styků s bývalými německými nepřáteli. S nimi přicházely četné družiny a rázem vznikaly

německé knížecí dvory, jimž se brzy přizpůsobovala domácí šlechta. Jako v Čechách král Václav I., tak i slovanská knížata polabsko-baltická, slezská i polská volala k sobě, vyznamenávala a výnosnými statky obdarovávala německou šlechtu, jednak aby poskytovala vzor a příklad šlechtě domácí, jednak aby přistěhovalá šlechta jim byla i oporou proti odporu domácí šlechty. Šlechta přistěhovalá byla ovšem na knížeti mnohem závislejší nežli šlechta domorodá, poněvadž tato své statky držela dědičně, kdežto šlechta cizí jen jakožto léna dočasně.

V Meklembursku kníže Přibyslav († 1178), jenž byl vedl mnohé těžké boje s Jindřichem Lvem, usiloval ještě o to, aby vylidněné krajiny osadil slovanským obyvatelstvem, a přes to, že byl věrným vasalem Jindřicha Lva, nehnal svou přizpůsobovací politiku za meze slovanského prospěchu, ale už syn jeho Jindřich Borvin I. (1179—1227), ženatý s dcerou Jindřicha Lva, si počínal jako nepřítel slovanského živlu. Při smrti jeho byl sever a střed Meklemburska již úplně poněmčen. Za jeho nástupců byl brzy dokonán ostatek. Štětínský kníže Barnim I. (1220—1278) volal hromadně do své země německou šlechtu tak, že šlechta domácí s reptáním jí ustupovala s předních a vlivnějších míst a namnoze opouštěla zemi, stěhujíc se do Zadních Pomořan. Avšak i národně uvědomělá knížata této země podporovala německou koloniaci. Tato měla své hlavní ohnisko v klášteře Olivě u Gdanska. Zajímavé je, že r. 1287, když v Zadních Pomořanech vymřela dynastie, šlechta tamější stavěla se na odpor proti nastolení příbuzné větve předpomořanské, poněvadž tato byla poněmčená.

V průběhu 13. století Meklembursko, Pomořansko a ostrov Rána, ač se tam udržely domorodé, původní slovanské dynastie, se staly zeměmi německými, ve kterých zbědačelé zbytky slovanského obyvatelstva bídne živořily a buď ve 14. nebo v 15. století zanikly.

Doba 13. století byla velmi kritická i pro český stát a národ v poměru jeho k německé vzdělanosti. Václav I., Přemysl Otakar II. a Václav II., ač jich nelze pokládati za germanisátory, Inuli přece k německé vzdělanosti a k německým přistěhovalcům, šlechtickým a měšťským, tou měrou, že si aspoň neuvědomovali nebezpečí, hrozící národnosti české. Šlechta česká si vzdělanost a mravy německé tak oblíbila, že byla na cestě k rychlému poněmčení. Dávala svým sídlům, hradům, jména německá a podle nich sama se nazývala — Rosenbergové a p. Její odboj proti králi (Přemyslovi II.) a proti jeho oblibování a podporování německých měšťanů vyvolal v ní nepochybně jakési národní procitnutí, ale že toto mělo blahodárný účinek na zastavení germanisace, to způsobila asi teprve okolnost, že trůn český se dostal do rukou skutečných cizinců, jako byl zejména Jan Lucemburský. Šlechta Slovanů polabsko-baltických byla nepoměrně slabší než šlechta česká, hlavně proto, že řady její byly velice ztenčeny dlouhými válkami

s Němci a že utrpěla značné škody zpuštěním svých statků. Proto poměrně snadno její odpor proti germanisaci, prováděné knížaty, byl překonán.

♦ Jiný ještě důležitější činitel, který v Čechách přispěl k zastavení germanisace, bylo české duchovenstvo. Kdežto v zemích polabsko-baltických Slovanů pouze německé duchovenstvo tvořilo vůdčí kruh vzdělanců, který udával tón a obklopoval panovníky a šlechtu jako směrodatný činitel jejich světového a občanského názoru, český národ měl vždycky s dostatek vlastních duchovních i v nejvyšších hodnostech, kteří jsou v těsném styku s kruhy lidovými, z nichž z veliké části pocházeli, nedali se hudbou vzdělanosti z Němec a pak i z německých měst, doma vzniklých, přicházející úplně ohlušiti a zůstávali věrni českému jazyku, který mnozí z nich začali vzdělávati i literaturou. Místo prostého přijímání literatury německé začali ji napodobiti a tak učinili český jazyk jedním z nevhodnějších prostředků ku přijímání pokročilejší cizí vzdělanosti.

Přes to, že vnitřní poměry české činily národ český odolnějším germanisaci, drželi se přece až do válek husitských Němci v městech českých; na Moravě až dosud v celé řadě měst, Němci založených, žije četné německé obyvatelstvo. Z toho možno posouditi, jak silné bylo ve 13. století nebezpečí germanisace a proč tudíž poměrně snadno mu podlehl Slované polabští a baltičtí.

Podobný asi průběh, jaký mělo poněmčení slovanských zemí polabsko-baltických, možno pozorovati i při poněmčení Slezska. Země tato náležela k Polsku, ale odloučila se od něho tím, že tamější větev dynastie Pjastovců vešla v těsné spojení s německými rody knížecími a poněmčila se již v první polovici 13. století. Způsobila to nejen okolnost, že slezská větev Pjastovců utrpěla křivdu při nástupnictví na trůně velkoknížecím, nýbrž i odlehlost Slezska od ostatních zemí polských a přirozené jeho tíhnutí k západu. Drobná knížata slezská, která se o zemi brzo rozdělila, snažila se rozmnožiti své příjmy a zesílit svůj politický význam prováděním německé koloniaci po příkladě sousedních markrabů braniborských. Podobně činila i německá šlechta a rytířstvo, z Německa od knížat slezských volané. Rovněž tak biskupové a kláštery německé. Ke konci 13. století byla již všechna význačnější města slezská německá a obyvatelstvo venkovské převážně uprostřed stol. 14.; dolní Slezsko již tenkrát bylo úplně poněmčeno, kdežto ve Slezsku horním se udržela převaha rolnického obyvatelstva polského.

Současně s německou koloniací slovanských zemí polabských a baltických, ve Slezsku a v zemích českých, byla prováděna ve velikých rozměrech i německá koloniaci v Polsku a menší měrou také v západní, jmenovitě v haličské Rusi. V Polsku byla zvláště v 2. polovici 13. století založena celá řada nových německých měst; kromě toho usadilo se množství Němců i ve význačných podhradích, která svými hlučnými trhy, činností řemeslnickou, množstvím obyvatelstva a pokrokem vzdělanosti již dávno se podobala západním městům. Podhradím

těmto dostalo se práva německého a začala se nazývat městy. Němci ovšem v nich měli rozhodující převahu a živel polský byl odstrčen k úkonům služebníckým. Poněvadž k zakládání německých vesnic nestačil v Polsku, stejně jako v Čechách, příliv německého rolnictva, proto bylo se knížatům, šlechtě, vyššímu duchovenstvu a klášterům, kteří kolonisační prováděli, spokojiti větším dílem tím, že nové vsi osazovali lidem slovanským, buď domácím nebo ustupujícím před Němci ze Slezska, Pomořanska a jiných zemí západoslovanských, a tím, že starým osadám udělovali právo osad nových, právo německé čili zákupné. Činili to proto, že i od domácího lidu mohli očekávat výnosnější dávky ze svých pozemků, když mu propůjčili pozemky s větší jistotou a delším trváním k užívání a osvobodili jej ode mnoha jeho těžkých dosavadních břemen a když mu poskytli možnost a příležitost, aby se naučil od německých osadníků výnosnějšímu způsobu zemědělství. To byl tedy velmi příznivý účinek německé kolonisace v Čechách a v Polsku.

Za to však jiné účinky byly méně příznivé. Němci v městech polských drželi nadvládu až skoro do polovice století 16. a teprve tehdy se většina jich popošťila. Na počátku 14. století němečtí měšťané se pokoušeli rozhodovati o tom, kdo má v Polsku panovati; utrpěvše nezdar, chovali se upjatě a odmítavě ku potřebám národní politiky a snažili se zachovati si zvláštní výsadní postavení, aby klidili jen zisky a nebyli nuceni míti také podíl na škodách a ztrátách státu. To byla jedna z příčin, pro které šlechta polská v 15. a v 16. století usilovala zbavit stav městský všeho politického významu.

Mnohem dříve než ve šlechtě, ozval se odpor proti přílišnému vlivu a oblibě Němců ze středu polského duchovenstva. Již r. 1257 synoda hnězdenská se usnesla, aby do škol nebyli přijímáni za učitele Němci, neznající jazyka polského, a r. 1285 žaloval stolicí papežské hnězdenský arcibiskup Jakub Świnka na Němce, jaké škody a křivdy činí Polákům, pronikající do jejich země a v ní se usazující.

V jihozápadní Rusi byly ovšem už jen slabé výstřelky německé kolonisace a záležely v tom, že význačná, obchodně důležitá města (jako Lvov) měla jistý počet německých měšťanů, provozujících řemesla a obchod a požívajících výsad německého práva.

V značných rozměrech byla prováděna německá kolonisace, ovšem především městská, v Uhrách, jmenovitě pak na Slovensku, kde značné německé menšiny se udržely až dodnes. Bylo to zvláště po vpádu tatarském (po roce 1241), kdy běželo o zalidnění zpustošených krajín a ovšem i o zesílení moci panovnícké. Hustě osazeni byli Němci již v 12. století v Sibiňsku a později našli svá sídla i v Chorvatsku. Němci, jakožto osadníci a horníci, pronikali ke konci 13. století až i do Srbska, kde s jejich pomocí bylo obnoveno dolování ve starořímských

dolech na stříbro a měď. Obývali samosprávné osady, obdařené výsadami na způsob práva magdeburského.

♦ Mnohá německá města, vzniklá na půdě slovanské, buď nově nebo ze starých osad slovanských, nabyla brzy velikého mezinárodního významu hospodářského a jejich převahu dlouho pak pocitovaly některé samostatné státy slovanské. To byl zvláště Lubek, založený r. 1143 od hraběte holštýnského nedaleko zničené slovanské Ljubice na místě tvrze Bukovo a zvelebený saským vévodou Jindřichem Lvem na obchodní město prvního řádu, které se později stalo náčelníkem velikého spolku německých obchodních měst, známého pode jménem severoněmecká hanza. Hanza, ke které mimo přímořský Stralsund, Gdansk a Rigu náleželo též mnoho nitrozemských měst zemí slovanských i neslovanských (Kolín n. R., Vratislav a Krakov), ovládala a vyssávala hospodářsky zvláště Polsko a západní Rus, kde Veliký Novgorod byl hlavní její obchodní stanicí.

Riga a Reval byly opěrnými body německé kolonisace, která z Pomořanska rychle postupovala podél břehů moře Baltského směrem k východu mezi kmeny lotyšsko-litevské, finské a ruské. Nejprve tam přišli kupci z Brém a za nimi němečtí misionáři; těm ku pomoci byl na počátku 13. století zřízen rytířský řád „bratří mečových“, který měl nevěřící násilně obracet na víru křesťanskou. Řád rozšířil záhy své panství v širokém okolí zálivu Řižského a začal pronikat i do území ruského, dobyv města Jur'eva. Další jeho postup však byl zastaven slavným vítězstvím novgorodského knížete Alexandra (Něvského) u jezera Čudského (1242).

Touž dobou již v severním sousedství Polska, v Prusku, seděl a s křesťanstvím německé panství šířil řád rytířů německých, kterému původní jeho působitě, Palestina a války se vzdělanějšími Saracény slibovaly mnohem méně úspěchu, nežli potírání a vyhlazování pohanských Prusů. Maje původně za úkol hájiti Polsko proti vpádům tohoto divokého národa, stal se od počátku 14. stol. velmi nebezpečným jeho sousedem, který na jeho úkor ovládl celou dolní Vislu a tím Polsko ještě více sevřel hospodářsky, než do té doby to dovedla severoněmecká hanza. Vyhladiv Prusy a nahradiv je německými osadníky, selskými, městskými a rytířskými, rozšířil kolonizační činnost i na slovanské povisecké Pomořansko, jež na úkor Polska opanoval a brzy je z veliké míry poněmčil. Pomořanská šlechta, která až do té doby zachovala své slovanství, začala podléhati vlivu německého panství a vzdělanosti a také se z části poněmčila, zvláště ve své vyšší vrstvě (panstvu).

Jestliže několikrát vliv a tlak, jaký vyvolávala vzdělanost německá na Slované, kteří se s ní přímo stýkali, neměl zhozných následků pro Čechy hlavně proto, že vymření domorodé dynastie a nastolení cizinců na trůn český působilo na vyšší vrstvy, aby se v pravý čas vzpamatovaly, není divu, že tlaku němectví

neodolala značná část Slovanů polabských a baltických. A přece i tito projeví ve svých zbytecích, zbavených vydatnějších hmotných prostředků i vyšší vzdělanosti, neobyčejnou houževnatost, kterou se vzpírali konečné zkáze. V Lubeku a v Holštýnsku až do 18. století se vyžadovalo od toho, kdo chtěl být přijat do cechu, zvláštní vysvědčení, že jest původu německého a ne slovanského. V krajině Jabelheide na dolním Labi se udrželi Slované až do 16. století. Ze zlomkovitých zpráv, dochovaných o Slovanech v Braniborsku, jest viděti, že časem se zmírnila nenávisť Němců k nim tak, že (ovšem výjimečně) bývali účastni i práv obyvatelstva německého. Na př. ještě r. 1453 nabyt v Berlíně měšťanského práva Hans Grote, Slovan. R. 1467 bylo ustanoveno v městečku Danu, aby pro úpadek řemesel byli k nim i Slované připouštěni. Že Slované v Braniborsku ještě v 2. polovici 16. století žili, jest viděti z požadavku tkalcovského cechu havelberského r. 1563, aby jeho členové byli Němci a nikoliv Slované. Boguslawski ve IV. díle svých Dziejów Slowiańszczyzny, r. 1900 vydaném, uvádí příklady, že v některých místech Braniborska, jmenovitě v někdejší marce Břežanské (Priegnitz) se udržovalo až do nedávna v obyvatelstvu vědomí, že není původu německého.

Poměrně brzy vymizel slovanský živel v Předních Pomořanech a na Ráně, totiž už v průběhu 14. století. Na Ráně, podle svědectví pomořanského letopisce Kantzowa, zemřela již okolo r. 1404 poslední stařena, která uměla mluvit slovansky; a přece ještě na počátku 14. století závět knížete Vislava († 1302) jest svědectvím, že v rodě panujícím žilo dosud silné slovanské vědomí. Syn tohoto knížete, Vislav III. (1304—1325) ovšem již byl úplným Němcem a počítá se mezi německé minesingry jako český král Václav II. V Zadních Pomořanech ještě v 15. století měl slovanský živel značnou sílu, ač ne již politickou převahu.

Zajímavé jest, že (nehledě k Lužickým Srbům a Kašubům) ze všech polabsko-baltických Slovanů nejdéle svou národnost zachovali Slované, usedlí na levém břehu dolního Labe, Drevané čili Slované lüneburští, kteří, jak se zdá, již v době Karla Velikého byli trvale podmaněni Němci. Jejich jazyk vyhynul teprve okolo polovice 18. století. Ještě před úplným poněmčením těchto Slovanů obrátil na ně svou pozornost filosof Leibniz, který požádal kněze Jiřího Fridricha Mithofa, aby mu sebral o nich zprávy. Tento pořídil r. 1691 malou sbírku drevanských slov a modliteb. Skoro současně farář Kristián Hennigen pořídil drevanský slovník a sebral také některé zprávy o Drevanéch. Zněmčilí potomci Drevanů uchovali až dodnes mnohé národopisné zvláštnosti a vědomí, že nejsou skutečnými Němci. Při sčítání lidu r. 1890, 1895 a 1900 mnozí z nich ohlašovali, že jejich mateřský jazyk jest „vendský“, t. j. slovanský, ale šetřením prof. Muky se ukázalo, že to jest nizoněmecké nářečí (plattdeutsch). Naproti tomu však Slované mezi Sálou a Labem, kteří nejdříve po Drevanéch byli Němci podmaněni, zanikli již někdy v průběhu 16. století. Po válce 30leté zanikají poslední stopy po nich.

Skutečnost, že se polabsko-baltiští Slované v krajinách, podmaněných Němci a spravovaných německými markrabaty a zeměpány (na př. v Braniborsku) udrželi mnohem déle, nežli v krajinách, jež měly svou politickou samostatnost, třebaš poněkud obmezenou, jest velmi nápadná a zajímavá, ale pro nedostatek zpráv neshadno vysvětlitelná. Jednou z příčin, kterou však to nelze vysvětliti dostatečně, bylo jistě veliké vylidnění Meklemburska, Pomořanska a Rány velikými a krutými válkami tamějších Slovanů s Němci a Dány a Němců s Dány na sklonku 12. a na počátku 13. století. Válkami těmito zesílilo se asi také přirozené záští mezi Němci, Dány a Slovány, takže Slované se dlouho nemohli usmířiti a zvyknouti na německé přistěhovalce, přepadali je a snažili se je vyhladiti — a proto asi často byli vyháněni ze svých dosavadních míst. Ale vedle toho působily zajisté i jakési trvalé příčiny hospodářské rázu místního, kterých neznáme pro nedostatek podrobnějších zpráv.

Jak se stalo, že lužičtí Srbové, potomci někdejších Milčanů a Lužičanů, se neponěmčili současně s jinými polabskými Slovány, nýbrž že zachovali, ovšem jen ve zbytku, svou národnost až dodnes, jest rovněž velice těžko vysvětliti. Že země jejich náležela jistou dobu (nepřetržitě od 1373—1635) ke koruně české, nemělo, tuším, vlivu na posílení jejich národního postavení, poněvadž panství českých panovníků neměnilo nic ve prospěch Srbů na právních, sociálních a hospodářských poměrech, jak se byly vyvinuly do té doby, než obojí Lužice byla přivtělena ke koruně české. Horní Lužice náleživala sice už dříve přechodně (1136—1254) panovníkům českým, ale měla v celku podobné osudy jako Lužice Dolní, která velmi často byla rozličně dělena a měnila své pány. Zeměpanské poměry byly velmi neustálené a neklidné, ale přes to jeden proud událostí byl trvalý, t. neustálé pronikání německého živlu bojovnického do země, usazování německé šlechty a rytířstva v zemi a podrobování slovanského rolnického živlu jednak těmto novým statkářům světským, jednak německému duchovenstvu, které k výživě své dostávalo tam pozemky. K tomu se pak v 13. století přidružila silná německá kolonisace, a to více městská nežli selská. Osazeny byly hlavně jižní krajiny hornolužické, hornatina prostírající se na severu Čech, která obracela na sebe pozornost svým nerostným bohatstvím a byla řídcé obydlena. Tam vznikla řada zámožných měst, která zvláště za Jana Lucemburského, jakožto svazek šesti předních měst, si zjednala veliký politický vliv. Německé osady Horní Lužice tvořily dosti široký pruh, kterým lužičtí Srbové byli odtrženi od českého obyvatelstva, a pruh tento ještě se rozšířil, když Němci se začali usazovati také na české straně pomezního pohoří. Poněvadž však selská německá kolonisace na půdě lužické byla slabší, nežli v jiných zemích polabskoslovanských, proto Srbové ještě dlouho měli početnou převahu nad Němci. Převahou slovanského živlu dlužno snad vysvětliti, že němečtí duchovní (aspoň někteří)

si hleděli přisvojiti jazyk srbský a snažili se jím kázati a s lidem obcovati. Mezi duchovní takové náležel sám míšeňský biskup Benno (okolo r. 1080). Míšeňský biskup Bruno II. založil r. 1213 v Budyšíně chrám sv. Petra, při němž rodilí Srbové se měli vzdělávati na kněze. Biskup Jan VI. nařídil r. 1496, aby každý farář, jenž má ve své osadě Srby a neumí srbsky, si opatřil kaplana, který by lidu mohl srbsky kázati.

Jak se zdá, pro všechny zbytky polabsko-baltických Slovanů, žijících na půdě říše německé, měla velmi zhoubné účinky reformace; obracela sice pozornost vyšších stavů, statkářské šlechty a měšťanstva ke kulturnímu povznesení širokých vrstev lidu, ale přinášela jim vzdělanost v rouše německém, neboť vrchnosti lidu slovanskému, o jehož duševní potřeby se dosud nestarali, vnucovali „evangelium“ v jazyce německém. Slovanských kazatelů ovšem bylo poskrovnu a vrchnostem záleželo na tom, aby církevně-náboženská změna byla provedena co možná rychle. U Srbů bylo sice lépe, neboť tam hnutí reformační dalo podnět k činnosti literární, ale přece právě od doby reformace se pozoruje i u nich pokrok germanisace. Dolní Lužice okolo r. 1550 byla ještě celá srbská, ale pak se začala poněmčovati. Zpustošení a vyhladění způsobené válkou třicetiletou dalo podnět k nové německé kolonizaci, která území srbské znovu značně ztenčila. V 18. století pak začali Hohenzollerové v Dolní Lužici prováděti úmyslnou a soustavnou germanisaci a menší měrou dělo se to pak i v Horní Lužici. Od doby národního probuzení, které se v celé Evropě projevilo na rozhraní století 18. a 19., Srbové uvědoměle vzdorují germanisaci jak vnucované, tak i dobrovolné nebo neuvědomělé, ale tato přece stále pokračuje, ač postup její se někdy zpomaluje a časem i zastavuje. Podle dnešního odhadu čítají lužičtí Srbové všeho všudy sotva 150.000 duší. Žijí převážně v Horní Lužici, kdežto v Lužici Dolní zbývají z nich už jen chatrné trosky.

Ve východních Pomořanech a v záp. Prusích se zachoval ještě menší počet Kašubů a Slovinců, zbytků někdejších Pomořanů. Dnes náležejí z veliké části k Polsku. Osudy jejich byly v podstatě takové, jako osudy Srbů. Německá kolonisace se jich dotkla málo, poněvadž se soustřeďovala ku břehům dolní Visly, a území Kašubů leželo poněkud stranou. Také u Kašubů začíná germanisace vlastně teprve reformací a zesiluje se k soustavnosti za panství Hohenzollerů, kteří po válce 30leté a po válce severní opanovali Pomořansko a při prvním rozdělení Polska západní Prusy.

Rozmachem německého tlaku na východ ve století 13. byli zasaženi také Slovinci. Tito utrpěli jisté ztráty již brzy po přivtělení své země k říši francké, neboť v ní byly zřízeny marky proti Avarům a v těchto začali se usazovati němečtí, hlavně bavorští, statkáři, kteří na své nové statky přesazovali bavorské poddané sedláky. Tak již v 9. století byli Slovinci vytlačeni z nynějších Dolních

Rakous. Druhé období v přílivu německého živlu do zemí slovinských nastalo po porážce Maďarů u Augšpurka (955), kdy v nich byla zřízena nejprve velická marka rakouská a pak celá řada všelikých jiných podobných správních území říše německé, často se měnících, mezi nimiž vynikalo zvláště vévodství rakouské a korutanské jakožto útvary nejtrvalejší. Němečtí králové z rodu sálského rozdávali tam hojně pozemkový majetek německé šlechtě a duchovenstvu. Němečtí zeměpáni, šlechta, rytíři, biskupové a kláštery volali již v 10. a 11. století rolnické osadníky nejen z Bavorska, nýbrž i z Francka. V Rakousku zanikly poslední zbytky slovinského obyvatelstva již ve 12. století. Německý živel pronikl již v 11. a 12. století hluboko na jih tak, že již tenkrát národnostní hranice mezi Slovinci a Němci ležela asi v těch místech, kde jest nyní. Století 13. přineslo ovšem veliké zesílení živlu německého, takže živel slovanský, sídlící dosud porůznu pohromadě, Němci byl úplně udušen. Jisto však jest, že slovanské obyvatelstvo sídlící severně dnešní národnostní hranice bylo řídké a že Němci osazovali z veliké části země dosud neosídlené.

S přílivem německého obyvatelstva rozmáhala se mezi Slovinci německá vzdělanost tak, že zbytky slovinské šlechty se odnárodnily. S tím nepochybně souvisí odstranění slovanského obřadu nastolování knížete, kterého naposledy bylo užitó při nastoupení Viléma Železného r. 1414. Za vlády Eppensteinovců (do r. 1122) a Sponheimovců (do r. 1269) požíval ještě jazyk slovinský vážnosti i na dvoře vévodském. Předposlední Sponheimovec, Bernard († 1256), který byl příbuzným krále Přemysla Otakara II., byl ovšem velikým příznivcem německé vzdělanosti a hostil na svém dvoře minesingra Waltera von der Vogelweide.

Neobyčejné a obdivuhodné byly politické, hospodářské, kulturní i národní úspěchy německého tlaku na východ, zvláště ve století 13. Ale již tou dobou se probouzelo k odporu a k uvědomělé obraně jednak zbraněmi válečnými, jednak zbraněmi kulturními a hospodářskými slovanské sousedství, které čím dále, tím pronikavěji a citelněji bylo tísněno a svíráno. Nejdříve se vzchopili Čechové, kteří se bránili více vzrůstem a šířením vzdělanosti, a Poláci, kteří zvláště proti bojovnému a útočnému řádu rytířů německých byli nuceni vésti dlouhé války, připomínající někdy války polabských Slovanů s králi a markrabaty německými. Veliká bitva u Grunwaldu (r. 1410), kterou řád rytířů německých na hlavu byl poražen, měla ten veliký význam, že od té doby německý tlak k východu na několik století byl zastaven na březích moře Baltského. O něco pozdější války husitské odrazily a zastavily jej v končinách poněkud jižnějších a upravily cestu kulturnímu vlivu českému na daleký východ.

Čechové, kteří na počátku 14. století překonali hlavní nebezpečí germanisace, dovedli si od té doby přisvojovati křesťanskou, západoevropskou nebo románsko-germánskou vzdělanost tak, že při tom zůstávali věrni svému rodnému ja-

zyku a tento se snažili vzdělávati i literaturou. Poněvadž hlavním nástrojem tehdejší západokřesťanské vzdělanosti byl jazyk latinský, proto česky psaná literatura jen pomalu se vyvíjela a pronikala jako soupeř literatury latinské. Není však nikterak nahodilé, že první větší literární české plody vznikly v době, kdy česká šlechta se probouzela z národní lhostejnosti a začala uvědoměle vystupovati proti cizincům, kteří usilovali nabýti rozhodujícího vlivu. Někdy na počátku 14. století, v době Václava II. vznikla česká Alexandreis, jejíž vzdělavatel, jevíci značnou národní uvědomělost, zajisté měl na zřeteli vyšší duševní, aesthetické potřeby českého rytířstva. V ovzduší české šlechty, potírající politický vliv cizinců, vznikla o něco málo později vlastenecká česká veršovaná kronika Dalimilova. Duchu a vkusu tehdejšího, hlavně šlechtického a kněžského čtenářstva, hověly množící se legendy o svatých a všeliké romantické povídky rázu světského, zejména dobrodružně rytířského. V průběhu 14. stol. byl už český čtenář zaopatřován skoro všemi, jinde na západě, zejména v Německu, běžnými plody literárními, takže nebyl nucen pro svou laickou zábavu a poučení se učiti jazyku německému, ani latinskému. Ovšem kdo se chtěl vědění povznést nad průměrnou úroveň šlechtického vzdělance, tomu bylo potřeba znáti literaturu latinskou, a to hlavně theologickou nebo aspoň filosofickou. To byla záležitost hlavně duchovních, kteří byli vzdělanci vyššího stupně. Že české duchovenstvo mělo mezi sebou záhy již i vzdělance, vynikající nad úroveň svého prostředí, jest viděti už na znamenité kronice pražského děkana Kosmy († 1125), jenž v ní ukázal, že ne nadarmo v cizině studoval. Kosmovi vyrovnali se, ne-li vzděláním, tedy dovedností jeho pokračovatelé a následovníci, zvláště pak pražský kanovník Vincenc. I ve vzdělanější cizině se začali Čechové již uplatňovati. Moravan Bohuta náležel mezi vlivné dvořany byzantského císaře Manuela Komnena. Na universitě bolognské přednášel v l. 1210—15 Čech Damas o právu kanonickém. Není tedy divu, že v době Václava II. mohlo se již pomýšlet na zřízení university v Praze, kde již za doby Přemysla II. kvetla vyšší škola, navštěvovaná i cizinci. K uskutečnění záměru toho došlo za nedlouho, za vlády Václavova vnuka, Karla IV.

Založení Karlovy university (1348) znamenalo, že česká společnost, ovšem hlavně duchovenstvo, si již tak dalece přisvojila západokřesťanskou vzdělanost, že může si zřídit vlastní ohnisko k jejímu samostatnému vzdělávání. A Karlova universita nezklamala těchto nadějí. S počátku sice hostila mezi svými professory cizince, ale vedle nich si zjednali záhy jméno i učenci domácí. Obojí účastnili se velmi živě veliké diskusse, která majíc své hlavní sídlo v Paříži, se vedla čím dále, tím pronikavěji o opravu církve křesťanské v hlavě i v údech. Karlova universita byla zdrojem vyšší osvěty zvláště pro Polsko, pak pro Uhry a vůbec pro západokřesťanský střed a východ tak, že vídeňská universita vedle ní jen živořila a krakovská, r. 1364 z řízená, teprve zase r. 1400 musela býti znovu

založena. Čeští professoři Karlovy university se přidali ku proudu pokrokovému a usilovali o úplný převrat dosavadních poměrů církevních.

Čechové, a zvláště čeští vzdělanci, přisvojivše si křesťanskou vzdělanost a s ní její světový názor (náboženství) s jeho mravními důsledky, usilovali o to, aby humanitní jejich základ se stal skutečně obecným pravidlem životním ve styku člověka s člověkem, národa s národem, státu se státem tak, aby zavládlo všude opravdové křesťanství se svou láskou k bližnímu, kterou měli projevovati především ti, jimž osud svěřil náčelnictví a řízení křesťanské církve. Tito měli hlavně upustiti od svého nezřízeného bažení po moci a bohatství, které je svádělo jen k nemravnosti a pyše místo, aby jim bylo prostředkem snazšího přivádění nepoddajných ku mravnosti a pokoře.

Nejvýznačnější a nejpevnější představitel a mluvčí českých snah opravných, pražský professor mistr Jan Hus, šel na koncil v přesvědčení, že celé západní křesťanstvo se přidá na jeho stranu — tak mladá pražská universita sahala již po autoritativním vedení všeho křesťanstva. Ale ostatní křesťanstvo bylo mnohem nehybnější, nežli mladí čeští horlivci, a tak vznikl rozpor, který ve svých důsledcích vedl k osamocení Čechů a tím i ku přerušení jejich kulturních styků se západem. Husitství se stalo národní vírou, ale na její ochranu vyčerpávány všechny síly a soustředován všechen zájem. Proto Čechové přestali býti účastnými myšlenkového vývoje západoevropského jako činitel rovnocenný a soutěžící a ozývali se slabě a bez vlivu na popudy přicházející ze západu, jako byl humanism a reformace. Uvedení Habsburků na trůn český věc ještě zhoršilo, poněvadž jednak nutilo k zesílené obraně národního náboženství, jednak zamezovalo pronikání vlivu pokrokového proudu vzdělanosti. Přes to však nelze říci, že by byla bývala vzdělanost Čechů v 16. století nějak nápadně nižší nebo menší, nežli vzdělanost jiných tehdejších národů, na př. Němců. Pozorovati lze pouze nápadný nedostatek samostatnosti ve všech oborech vzdělanosti. Ještě v 16. století byli Čechové Polákům po mnohé stránce vzorem, čeština měla tam význam jazyka vyšší společnosti a české knihy byly tam hledány a čteny, ač Poláci začali Čechy již předstihovati ve vzdělanosti. Ale za to široké vrstvy lidu českého měly poměrně vysoké vzdělání knižní.

Husitství ovšem nebylo bez vlivu a významu mezinárodního. Ne neprávem Luther Husa uznal za svého předchůdce. Husitství bylo utajeným činitelem, který připravil z veliké míry půdu reformaci v Německu. Husitství šířilo se široko daleko i na východ, do Polska, do Uher, do Rumunska a do Chorvatska a bylo kvasem tamějšího sociálního vření, které občas propukalo v bouři. V dobách, kdy vlivem pokračujícího množení obyvatelstva, rostoucích jeho potřeb, vzrůstající se výroby průmyslové, klesání ceny peněz a mnoha jiných ještě příčin, vrstvy vládnoucí, šlechta, vyšší duchovenstvo a měšťané, čím dále, tím

více tísnily vrstvy pracující, zvláště rolnictvo a drobné řemeslnictvo, většími a většími břemeny i požadavky a obchodním vykořisťováním, nalézaly přetěžovaní a utiskovaní útěchu a naději v humanitních a osvobozovacích myšlenkách hnutí husitského. Snahy nižších vrstev o to, aby se buď vrátily poměry pro ně příznivější nebo aby nastal úplný převrat, žily pode jménem husitství až do reformace.

Husitství stavši se společným majetkem celého národa, všech jeho vrstev, přizpůsobilo přirozeně své původní humanitní požadavky a snahy vrstvám vládnoucím, zvláště pak měšťanstvu a nižší šlechtě, ale čisté jeho theorie udržovaly se v Jednotě bratrské. Jednota, ač byla založena lidmi, vyššími převážně z kruhů lidových, a ač důtklivě dbala o udržování a uskutečňování svých přísných zásad mravních, přece měla mnoho přívrženců i ve vyšších vrstvách společenských, v nichž zásady pravého, humanitního křesťanství nalézaly vždycky hojnost přátel. Jednota bratrská byla Čechům tím, čím přísná reformace kalvínská byla Britům, Nizozemcům, Francouzům, Švýcarům a Jihoněmcům. A jako tato, tak i česko-bratrství, nevzdávajíc se své mravní přísnosti, stalo se časem důležitým činitelem ve vývoji kulturního pokroku, netrvajíc úzkostlivě na jistém světovém názoru, jednou stanoveném. Jest příznačné, že lidová, přísná víra česko-bratrská nalezla velikou oblibu i ve šlechtě polské.

Husitství a česko-bratrství přispělo nemálo k značnému zdemokratisování české společnosti. Poněvadž šlechta a měšťanstvo měli stejný zájem o jeho uhlájení, jako nižší vrstvy lidu selského, proto se přese všechny stavovské rozdíly a rozpory vyvinulo jisté sblížení mezi nižšími a vyššími stavy. Proto až do války třicetileté nebylo v českých zemích selských bouří takového rozměru a síly jako v Uhrách na počátku 16. století nebo v Německu r. 1525. Stav lidu selského byl v Čechách daleko lepší nežli v Polsku. Jest příznačné, jak se podrobovala česká šlechta přísné kázní Jednoty bratrské, ve které rozhodovali prostí muži z lidu, nejvíce řemeslníci. Humánní poměr vrchnosti k poddaným nedovoloval odnímati jim libovolně pozemky a ukládati větší a větší břemena, jak se dělo jinde, na př. v Polsku.

Osamocení českých zemí a přerušení dřívějšího čilého styku se západní vzdělaností nemělo neblahého vlivu na rozvoj české národnosti, jazyka a literatury po stránce její mnohosti. Čeština nabyla rozhodující převahy nad latinou a skoro úplně ji vytlačila z veřejného života, z církve a z úřadů. Češtiny užívalo se i jako diplomatického jazyka ve stycích s východem, zvláště z Polskem. Města česká bouřemi husitskými pozbyla svého německého měšťanstva a čeština se začala šířiti mezi šlechtou horního Slezska. Slezsko bylo v 15. a 16. století do jisté míry počestěno i v nižších vrstvách obyvatelstva.

Hnutí husitské, šíříc se daleko přes hranice českého státu, nemohlo nezasáhnouti i uherské Slováky, a to tím spíše, že mnozí z nich jakožto členové univer-

sitního „národa“ uherského přicházeli do Prahy studovat a tam se stávali účastnými českého hnutí náboženského. S husitskými myšlenkami a snahami byla žanesena mezi Slováky i česká literatura, hlavně ovšem náboženská. Tím spisovný jazyk český se stal i Slovákům jazykem spisovným, a to tím spíše, že oni sami neměli dlouho svých vlastních spisovatelů, nýbrž, pokud mezi nimi byli čtenáři, přijímali prostě plody literatury české. S panstvím Jana Jiskry z Brandýsa v severních župách slovenských (1440—1457) zavládla tam čeština ve veřejném životě, na př. při zápisech v městských knihách a v listinách jednacích a od té doby již úplně nevytizela nikdy jsouc jediným sice, ale velmi tuhým pojítkem dvou skupin jednoho národa, které jinak by se byly úplně rozešly a slovenská by asi byla utrpěla mnohem větší ztráty svých příslušníků.

Jako všichni národové „barbarští“, i Čechové, když se začali stýkati s křesťanskou vzdělaností a ji poznávati, přijímali nejdříve ty vymoženosti její, které přispívaly ku z pohodlnění, obveselení a oslazení vezdejšího, u nich dosud velmi prostého života. Přímo jim je vnucoval obchod, který jim je dodával výměnou za plodiny přírodní a různé suroviny u nich hledané, cizí tkaniny, nádobí, šperky, oděvní součástky, pamlsky, ovoce a t. d. Velmi byly hledány pokročilejší a výhodnější zbraně, jakými vynikali nepřátelští sousedé, jmenovitě Němci. Tyto a podobné výtvořky křesťanské vzdělanosti přicházely k Čechům a jiným Slovanům dávno již před přijetím křesťanství, čili hmotná vzdělanost byla přijímána od nich mnohem dříve než ideová. Bylo ovšem zcela přirozeno, že obojí stránka vzdělanosti pronikala pomalu shora dolů, od dvorů panovnických do vrstev lidových. Tyto ještě celá staletí zůstávaly věrně jak starému způsobu života (který se ovšem v době stěhování podstatně změnil), tak i starému světovému názoru, čili naivnímu pohanství. Avšak nejvyšší kruhy a jejich sídla dosti záhy nabývaly povahy a podoby vzdělaných kruhů a sídel křesťanských, a to jednak byzantských, jednak franckých. Byzantských tím spíše, že byzantská vzdělanost až do konce 12. století byla základem a vzorem vzdělanosti západo-křesťanské.

S přijetím křesťanství nastala potřeba hojnějšího přijímání křesťanského umění výtvarného a také hudebního; zvláště bylo nutno budovati chrámy a vyzdobovati je. Již za doby Konstantinovy a Metodějovy byly zajisté zbudovány byzantským slohem malé chrámce pro potřebu duchovenstva. Později pak, když nabylo převahy křesťanství západní, Pražský hrad a Vyšehrad opatřeny rotundami a pak i basilikami a tyto vypraveny vším potřebným náčiním a výzdobou. Tvůrci jejich byli ovšem cizí umělci, byzantští a italské. Příznivý hmotný stav zemí českých, zvláště pak bohatství českých panovníků a velmožů, tvořilo základ velmi živé činnosti umělecké, které se záhy zúčastnili i lidé domácí. V průběhu 11. a zvláště pak 12. století vznikl veliký počet kostelů, namnoze velmi umělecky

postavených, jako na př. chrám v Zábři (z r. 1080), v Olomouci (z r. 1131), v Reznovicích, a rozsáhlých, jako v Třebíči. Stavitelství mělo vedle toho hojnou příležitost se rozvíjetí stavbami četných klášterů, vzniklých zvláště v průběhu 12. století, a také stavbami budov světských, paláců a hradů atd. R. 1135 na př. byla provedena přestavba opevnění hradu pražského, a to „vlašským“ způsobem. Již na sklonku 11. století měli Čechové vlastní školu stavitelskou a snad i malířskou. Nebylo zajisté náhodou, že slovanský klášter sázavský, v němž vzdělanost byzantská se stýkala a mísila se vzdělaností římsko-německou, hostil ve svých zdech znamenitého, všestranného umělce, stavitele, sochaře a malíře opata Božetěcha. Mniši sázavští zbudovali několik chrámů na půdě, která náležela klášteru (v Zábři).

V zemích českých lze sledovati vývoj křesťanského stavitelství takřka ve všech jeho stupních, zejména ve slohu románském, románsko-gotickém, v gotickém i později v renesančním právě tak, jako v jiných zemích západních, poněvadž činnost cizích i domácích umělců na české půdě vydala plody velmi četné, umělecky namnoze dokonalé a také svérázné. Již v polovici 13. století se vedle slohu románského bohatě rozvíjel sloh přechodní, ke konci století 13. vznikala díla obdivuhodná, načež pak v době Karla IV. nastal takový rozkvět, že české země stály v popředí tehdejšího vývoje umění výtvarného. Největší vliv na rozvoj stavitelství měli ovšem bohatí panovníci (zvláště když k výnosu z nově zakládaných měst se přidružil proud stříbra z dolů kutnohorských), Přemysl II., Václav II. a zvláště pak Karel IV., který dal podnět k zbudování velkolepé katedrály svatovítské a ve svém Karlštejně si zřídil pravou výstavu tehdejšího výtvarného umění všech odvětví, jejichž výtvořiny pocházely i od domácích umělců, jako byl na př. malíř mistr Dětřich Pražský. Kromě množství hradů, chrámů a klášterů zaslужuje smínky aspoň ještě proslulý Karlův most v Praze, jakožto veliké dílo umělecké a půvabná ozdoba hlavního města, o jehož vnější zvelebení Karel se pečlivě staral.

Vedle panovníků podporovala umění také bohatá, řemesly a obchodem vzkvétající města, která mezi sebou závodila zvláště ve stavbě mohutných a půvabných chrámů, jako Kolín, Kutná Hora, Nymburk, Plzeň, Hradec Králové a j.

K velmi krásným, svérázným tvarům, vytvořeným domácími mistry, dospěl gotický sloh v Čechách zvláště ke konci století 15., za Vladislava Jagellovce, v době, kdy na západě již nabýval převahy nový sloh renesanční. Pokrok v oboru umění se tedy nezastavil, ani když hnutí husitské stykům se vzdělaností západní bylo na závalu; a v 16. století vzkvétalo zase umění renesanční, zvláště v residencích velmožských, jako byl zámek pardubický, sídlo bohatých Pernštejnů, ale i ve městech, kde, jak se zdá, teprve v této době vznikaly domy s podloubími o několika patrech, zvláště okolo náměstí.

O tom, že hudba a zpěv vždycky v českém národě byly s oblibou a porozuměním pěstovány, svědčí m. j. bohaté umělecky vypravené kancionály, rukopisné i tištěné, rozkvět lidového zpěvu chrámového a vůbec náboženského a mešní skladby Kryštofa Haranta z Polžic. Už v 13. století Moravan, mnich Jeronym, složil ve Francii theoretický spis o hudbě, první práci svého druhu.

To vše jsou jen malé ukázky, které by četnými jinými doklady mohly býti rozhojneny, že Čechové nejen záhy dohonili své opoždění ve vzdělanosti, nýbrž že začali brzy v jejím dalším vyvíjení míti účastenství nepodceňovatelné. Tomu nasvědčuje také okolnost, že mnozí Čechové v cizích zemích, jak západních, tak i východních, zaujímalí význačná místa jakožto představitelé a zdokonalovatelé tehdejší vzdělanosti.

Za Čechy následovali z národů slovanských v přijímání a zdokonalování západní vzdělanosti hned Poláci. Tito se sice ve mnohém směru opozdili a přisvojovali si četné statky kulturní prostřednictvím Čechů, kteří byli jejich učitelé, ale pak, zejména v 16. století, v době humanismu a renaissance, je značnou měrou předstihli, a to především svou bohatou a rozmanitou literaturou. Krakovská universita, r. 1400 znovu zřízená, byla sice dcerou university pražské (neboť prvními jejími professory byli profesoři a žáci university Karlovy a z Prahy pocházela celá universitní učenost, složená v četných rukopisech, v Praze napsaných a koupěných), ale již v době koncilu basilejského měla význam jedné z předních universit evropských, neboť její profesoři měli vynikající účastenství při řešení zásadní otázky, náležející do tehdejšího souboru církevní reformy, t. svrchovanosti koncilu nad papežem. A jako pražská universita před začatím koncilů, tak teď zase universita krakovská zaujala stanovisko velmi radikální a její členové hnali spor až do církevního rozkolu. Ač polští theologové zůstali přes to v mezích římsko-katolické pravověrnosti, přece jejich radikalism v otázce papežství měl význam pokrokovosti. Že krakovská universita dlouho ještě potom zůstávala věrna pokrokovému proudění, jest viděti hlavně z toho, že na ní v 2. polovici 15. století neobyčejně úspěšně byla pěstována matematika a astronomie. Podle svědectví Hartmanna Schedla z r. 1493 nebylo v celém Německu tak slavného studia astronomie, jako v Krakově. Není náhodou, že odchovanec této astronomické školy byl veliký vědecký revolucionář, Mikuláš Kopernik. Příznačné jest, že učitel Kopernikův, Vojtěch z Brudzewa, byl nadšeným humanistou, t. j. člověkem, jemuž dosavadní církevní světový názor nestačil. Lidí podobného smýšlení bylo poměrně mnoho mezi polskými vzdělanci, zvláště mezi lékaři a mediky, na rozhraní století 15. a 16. Na počátku 16. století byla krakovská universita působištěm několika význačných humanistů, kteří nejen studující, nýbrž i šlechtickou a měšťanskou společnost obeznamovali s plody antické literatury a s kulturou antickou.

Pod silným vlivem humanismu vyvíjela se mladá literatura polská, která teprve na počátku 16. století začala být skutečnou literaturou. Na klassické literatuře se vzdělával skutečný básník, humanista Jan Kochanowski, jemuž podobného nelze najít v souběžné literatuře české, slovanské vůbec, ba ani v literatuře západoevropské. V antickém právu hledala tehdejší šlechta polská důvody a vzory svých snah a teorií své státoprávní svrchovanosti. Ač na universitě krakovské po urputném zápase humanistů se scholastiky zvítězila scholastika, přece humanistické snahy a názory ovládly značnou část šlechty a měšťanstva tak, že protireformace, když si chtěla podmanit polskou společnost, byla nucena tomuto smýšlení činit značné ústupky. Příznačné jest na př. vítězství řečtiny na krakovské universitě okolo r. 1540 přes to, že poražen byl humanism. Vyloučení humanismu ze síní universitních mělo ovšem ten následek, že v širších vrstvách snahy jeho se staly mělkými a jevíly se hlavně vzrůstáním se světáctví. Avšak tam se sloučily s proudem reformačním, jenž do Polska se dral zvláště od polovice 16. století, byly podkladem k velmi radikálním názorům náboženským, t. k antitrinitářství, značně rozšířenému mezi šlechtou malopolskou, které možno pokládati za přímého předchůdce pozdějšího západoevropského deismu. Příznačné jest, že šířiteli antitrinitářství byli v Polsku humanisticky vzdělaní Vlachové, jako Stancar a Biandrata.

Polsko mělo ode dávna velmi živé styky s Itálií jednak tím, že mnoho Vlachů přicházelo do Polska za obchodem a tam se i usazovalo, jednak tím, že Poláci, zvláště v 16. století hojně studovali v Itálii. Polský humanism byl namnoze přímým ohlasem vlašského humanismu. Měl s ním společnou lhostejnost náboženskou, spojenou s konservativním lnutím k trvajícím řádům církve katolické a k papežství. Pro Polsko však jest příznačná veliká náboženská snášenlivost šlechty polské, jinde neobvyklá, kterou dlužno pokládati nejen za následek široce pojímané svobody stavovské ve smyslu feudální samostatnosti, nýbrž i za příznak pokrokovějšího, humanistického názoru světového.

Za pokrok vzdělanosti polské lze pokládati zajisté i okolnost, že polská společnost v letech 1550—1570 značnou měrou se přikláněla k reformaci, a to převážně k reformaci švýcarské, tedy k reformaci silně proniknuté živly humanistickými, kdežto polští Němci přilnuli k reformaci lutherské. Značná část šlechty velkopolské přijala za své duchovní vůdce kněze českobratrské, roku 1548 z Čech vyhnané. V tomto případě účinkovaly zajisté převážně prvky čisté náboženské, touha po opravdové zbožnosti, tedy živly humanismu protichůdné, a nutno za hlavní toho příčinu pokládati vliv české vzdělanosti na Poláky, pokračování vlivu, jaký už dříve husitství mělo právě ve Velkopolsku. Avšak česko-bratrství bylo svými mravními a myšlenkovými zásadami velice blízké kalvinismu, s nímž později také téměř splynulo. Komenský, význačný představitel

tohoto splývání, znamená první kroky přechodu od reformace k osvícenství, které jest pokračováním humanismu.

Hnutí reformační mělo veliký vliv na rozvoj a rozkvět polské literatury, která teprve okolo polovice 16. století byla tak vzdělávána, že se stala odleskem skutečného života a potřebou vyšších, vzdělanějších vrstev, duchovenstva a zvláště šlechty. Až do počátku 16. století se pro vzdělance psalo jen latinsky. Latinsky psal na př. proslulý krakovský kanovník Jan Długosz svou rozsáhlou historii polskou. Polsky se zapisoval jen malý počet modliteb a písní kostelních, jako znamenitá „Bogurodzica“, překládal se žaltář a některé kusy bible, po nichž pak teprve v polovici 15. stol. vznikl úplný překlad (za pomoci překladu českého) její v proslulé bibli královny Žofie. V 2. polovici 15. stol. polských plodů písemných přibývá (zvláště didakticko-satirických), ale teprve v polovici stol. 16. začíná se opravdový literární život, v jehož čele stojí katolík Kochanowski, jakožto veliký básník, a protestant Mikuláš Rej z Nagłowic, jakožto vlastní tvůrce polské literární prózy. K nim se druží m. j. zvláště pokrokový oprávec polského státu Ondřej Fryč Modrzewski a učený, málo však zásadní Stanislav Orzechowski. O 16. stol. možno vším právem říci, že to byl zlatý věk polské literatury (nehledě ovšem k věku Mickiewiczovu), nelze toho však tvrditi o literatuře české. Bohatství, kulturní úroveň, aesthetická hodnota a těsná souvislost tehdejší polské literatury se skutečným životem dodávají jí velikého významu dějinného. Rozkvět polské literatury 16. století jest jednou stránkou a dokladem čilého a mnohostranného kulturního života, jaký tehdy proudil v polské společnosti šlechtické.

Byla to doba, kdy při vši sobeckosti stavovských a sociálních snah šlechty polské v ní měli převahu nebo aspoň k slovu se dostávali hlavně ušlechtilí představitelé její, kteří nezapomínajíce na své vlastní zájmy, přece do popředí stavěli prospěch celku, státu, a ujímali se vrstev, jejichž zájmy byly přílišným stavovským sobectvím ohroženy (rolnictva a měšťanstva). Humanism sice vyvolával zálibu ve veselém, rozkošném a namnoze bujném životě, ale zároveň budil smysl pro požitky aesthetické, touhu po krásnu a ušlechtilosti umělecké. Proto také se dařilo tou dobou i výtvarnému umění v Polsku, a to tím spíše, že Polsko tenkrát (v 15. a 16. století) mohlo hojně těžiti z neobyčejně příznivé hospodářské konjunktury, která přála rostoucímu odbytu polského obilí, vyváženého daleko na západ (až do Anglie, Nizozemska, Francie a Španělska) po Visle a jejich přítocích.

Polsko, podobně jako Čechy, dosti záhy se pokrývalo řadou více nebo méně výstavných budov, hlavně ovšem chrámových, které přichozímu cizinci zvěstovaly, že jest v zemi křesťanské, ve které se pěstuje táž vzdělanost a jmenovitě výtvarné umění, jako v současné Itálii nebo v Německu. Nejen Krakov, jakožto vždy nejdůležitější ohnisko vzdělanosti, nýbrž i jiná města, hrady, sídla knížat a vel-

možů, měly své chrámy slohu románského, ba i byzantsko-románského, slohu románsko-gotického, čistého gotického a zvláště pak renaissančního. Jako na západě, i v Polsku čím dále tím bohatěji, ušlechtileji a stkvěleji bylo pěstováno výtvarné umění všech odvětví, nejen od cizích umělců, nýbrž i od domácích.

Polsko, ač dosti vzdálené od vlastního dějiště vzdělanosti západokřesťanské, přece si ji přisvojovalo poměrně záhy, poněvadž mělo ode dávna přímé styky s jejím hlavním ohniskem, t. s Itálií a vedle toho i s Francií. Nehledíme-li k starším dobám, kdy do Polska přicházeli Vlaši jakožto biskupové a kněží, posílání tam přímo od stolice papežské, ve století 13. a 14. přicházel tam, lze říci, celý proud Italů, který možno pokládati za jakousi severní odnož proudu hlavního, směřujícího tehdy do Levanty a do říše byzantské. Polsko bylo tehdy průchodištěm kupců, kteří východní zboží osadnické, pocházející z Indie a ze Sundských ostrovů dopravovali z janovských přístavů na Černém moři (z Kaffy) do Flander (Brügge), poněvadž východní Středomoří nebylo dosti klidné a bezpečné pro nekonečné války mezi Byzantinci a „Latiny“, z nichž brzy kořistili Turci k šíření svého panství v těchto končinách. Převážná část Italů (ne-li všichni), kteří do Polska přicházeli, byli Janované. Italové naučili bohatnoucí šlechtu a měšťanstvo znáti předměty italského pohodlí, přepychu a rozkoše a naučili polské obyvatelstvo namnoze i jejich výrobě, na př. výrobě sukna, vydělávání koží, výrobě obuvi, rukaviček a t. d. Znamenitě se vlivem Vlachů rozvíjelo zlatnictví a vůbec řemesla povahy umělecké, na př. krejčovství.

Pokud se týče jiných západníků, příznačné jest, že první, a to velmi dobrý kronikář polský, byl původem Burgund a že chrámy polské v 11. a 12. století byly stavěny slohem burgundským a flanderským, t. j. slohem románským, který z Burgundska a Flander přinesli mniši tamější, do Polska povolání. Ale vedle toho se stavělo i způsobem italským. Později v době Vladislava Lokýtky a Kazimíra Velikého stavěli gotické kostely a paláce zase mistři francouzští, na př. katedrálu a palác na krakovském Wawelu (okolo r. 1346) a chrám Panny Marie v Krakově. Ale vedle toho pracoval v Polsku i značný počet mistrů vlašských v různých oborech výtvarného umění. Tak jest nepochybně dílem vlašského umělce náhrobek Kazimíra Velikého v krakovské katedrále. V knihovnách polských vyskytuje se značný počet miniaturních maleb, připomínajících na první pohled vlašskou školu Giottovu. V 1. polovici 15. století žila v Krakově znamenitá vlašská vyšivačka, Markéta, vdova po hraběti Vilémovi z Ferrary, která vysoké šlechtě hotovila i drahocenné kroje. V 15. století vůbec vládl ve vyšší společnosti polské vlašský kroj, jmenovitě vlašské pláště z červeného aksamitu, protkávaného zlatem.

Když průvozní obchod, vedený mezi mořem Černým a Baltským, utrpěl pohromu tím, že Turci opanovali černomořské přístavy janovské (1475), ztenčil se

přítliv Vlachů do Polska, ale na počátku 16. století byl zesílen vlivem sňatku krále Zikmunda I. s vlašskou kněžnou, Bonou Sforzovnou. S ní a za ní zase veliké množství umělců, učenců, kupců a řemeslníků se začalo hrnout do Polska, kde nemálo přispívali k rozkvětu umění renaissančního a ku proniknutí humanismu do vyšších kruhů společnosti polské. Ale již před tím povolal král Zikmund I. vlašského stavitele Františka della Lore, aby na Wawelu zbudoval nový palác. K budovám tohoto mistra později jiný Vlach, Bartoloměj Berecci, přistavěl nové křídlo a vytvořil veledílo renaissančního umění, proslulou kapli krále Zikmunda, přičleněnou ke katedrále wawelské.

Krakov a jiná význačnější města a zvláště pak venkovská sídla velmožů, světských i duchovních, zastkvěla se v 1. polovici 16. století krásnými budovami renaissančními. „Nikdy snad v Polsku nebylo vystavěno tolik zámků, nikdy nebylo uděláno pro ozdobnost a opevnění měst tolik, jako za doby královny Bony“ (v 1. polovici 16. století) — praví K. Morawski. Mezi nejkrásnější pozdější světové budovy renaissanční náleží zámek bratrského velmože Ondřeje Leszczyńskiego v Baranově (z let 1579—1602). Jako v Čechách, i v Polsku v době renaissance začala se města ozdobovati výstavnými domy s ozdobnými průčelími a nádvořími, okrášlenými arkádovými podsíněmi. Také v průčelí bývaly podsíně, kterými kol do kola bývala otočena náměstí.

Polsko a Poláci prožívali v 16. století nejstkvělejší období svého kulturního vývoje, v němž literatura a umění jejich snažily se vyrovnati literatuře a umění nejpokročilejších národů západoevropských. Není tudíž divu, že Poláci převahou své vzdělanosti si tenkrát začali podmaňovati Litvu a zvláště západní Rus, když státoprávní sjednocení, provedené r. 1569 v Lublíně, jim otevřelo přístup do těchto zemí, ve vzdělanosti zaostalých. Ruská šlechta zemí litevských, vidouc před sebou stkvělý kulturní rozkvět polské šlechty, cítila se velmi stísněnou, styděla se za nízký stupeň ruské vzdělanosti, pokleslé vlivem politického i kulturního pádu říše byzantské, přestala k ní míti vážnost a zálibu a snažila se přisvojiti si vzdělanost polskou. Ruská literatura neposkytovala šlechtickému občanu říše polsko-litevské nic ani zajímavého, ani potřebného pro jeho tehdejší život politický a společenský. Se vším, čeho potřeboval ten, kdo chtěl platiti za vzdělaného, bylo nutno se obracet k polské vzdělanosti. Bez polštiny a latiny a bez znalosti literatury těmito jazyky psané nebylo možné s úspěchem zápolit na politickém kolbišti, na sněmích a sněmících, nebylo možno dosahovati úradů a hodností, míti přístup ke dvoru nebo do vznešené společnosti polské, která udávala tón a měla politický vliv.

Šlechta ruská, aby mohla soutěžit se šlechtou polskou ve vzdělanosti a tím pak i v politice, hledí si přisvojovati polskou vzdělanost návštěvou polských škol, které, ač byly řízeny jesuity, tenkrát stály úplně na výši doby. Poskytovaly sice

vzdělání převážně jen formálního, ale právě takového potřebovala šlechta pro život politický, v němž se nejvíce uplatňoval ten, kdo nejlépe ovládal retoriku a dialektiku. Návštěva polských škol měla vedle jiných příčin největší vliv na to, že se západoruská šlechta na sklonku 16. a na počátku 17. století z největší části popoštěla a ovšem zároveň pokatoličila. Tak polská vzdělanost pronikla až do nejzazších končin západní Rusi, Malé i Bílé. Samozřejmě jest, že i stará šlechta litevská namnoze už dříve podlehla témuž vlivu polské vzdělanosti.

Ale vzdělanost polská měla pro západní Rus nejen nepříznivé účinky odnárodnovací, nýbrž vyvolala mezi západními Rusy, Malorusy a Bělorusy i hnutí obranné, které mělo příznivý vliv na zvýšení a větší rozšíření jejich vlastní vzdělanosti. Když vyšší kruhy společnosti západoruské se jí odcizovaly, začali usilovati obránci vzdělanosti domácí jednak o rozšíření osvěty do kruhů měšťanských a selských, jednak o zdokonalení vlastní vzdělanosti, a to buď s pomocí starší vzdělanosti byzantské, dosud nedostatečně přisvojené, buď i s pomocí vzdělanosti západní, jmenovitě polské. Lidové kruhy získávány myšlenky povznesení ruské víry a ruské vzdělanosti překlady Písma do jazyka lidového místo dosud obvyklé církevní slovanštiny. Proslulým stal se zejména běloruský překlad bible, který r. 1517 vytiskl v Praze Dr. František Skoryna.

Ale znenáhla proniklo, zejména na sklonku 16. století, poznání, že nejvydatnějším prostředkem k záchraně ruské samobytnosti v záplavě polské vzdělanosti může být povznesení vzdělanosti vlastní pomocí škol, které by soutěžily se školami polskými. Snahy tyto měly ovšem nátěr a povahu náboženskou, poněvadž západoruská vzdělanost byla vzdělaností církevní a vzdělanost polská zvláště prostřednictvím škol pronikala na litevskou Rus hlavně v rouše náboženském, a to protireformačním.

Okolo r. 1580 vznikla ve volyňském Ostrohu, sídle knížete Vasila-Konstantina Ostrožského, vyšší škola, nazývaná akademií, která se chtěla vyrovnati akademiím jesuitským. Vyučovalo se v ní i latině. Učitelé a žáci její vyvíjeli nezvyklou dosud činnost literární ve prospěch pravoslavné církve západoruské a měli značný vliv na její osvětové obrození. Když jesuita Petr Skarga r. 1577 vydal svůj spis, domáhající se sjednocení pokleslé pravoslavné církve západoruské s církví římskou, nenalezli obhájci pravoslaví mezi sebou ještě nikoho, kdo by mu byl mohl čeliti, ale když ono sjednocení r. 1596 bylo uskutečněno proti vůli značné části pravoslavného obyvatelstva, vyskytlo se již několik vzdělaných a obratných obhájců zájmů a názorů pravoslavných, kteří byli s to soutěžit s katolickými literárními zápasníky. Pravoslavní polemisté vydávají sice své spisy po polsku, poněvadž mají na zřeteli kulturně popoštěné ruské krajany, ale polské jejich vzdělání nikterak už neškodí jejich ruské národnosti, nýbrž naopak ji povznáší a posiluje. Polská vzdělanost se stává jen prostředkem a pomůckou k zdokonalování vzdělanosti ruské.

Obrana proti katolictví a polskosti nutí také kruhy, které dosud jen málo si všímaly osvěty, totiž kruhy měšťanské, aby pečovaly pomocí škol, napodobujících polské vzory, o své osvětové zdokonalování. V čele tohoto proudu kráčí zejména pravoslavné měšťanstvo Lvovské a vilenské, organisované v církevních bratrstvech. A tak od počátku 17. století pravoslavné měšťanstvo západoruské se zbytky tamější pravoslavné šlechty si přisvojuje nebo aspoň více méně přizpůsobuje polskou nebo západoevropskou vzdělanost skoro tak pronikavě, jako již popoštěná a pokatoličená šlechta západoruská. Nejrozhodnější kroky pro to provedl kyjevský pravoslavný metropolita Petr Mohyla (od r. 1632), který zřídil vysokou školu (akademii) úplně podle vzoru vyšších škol jesuitských v Polsku. Za jeho doby už i jednotliví hierarchové pravoslavní si dopisovali po polsku a po polsku též byly vydávány náboženské knihy určené pro pravoslavné, jako na př. znamenitý katechism Mohylův (1645). Maloruská a běloruská společnost v době Mohylově byla kulturně popoštěna asi tak, jako česká společnost v 18. století byla poněmčena. Toto popoštění neproniklo sice tak hluboko, aby pravoslavná a uniatská společnost západoruská byla zapoměla na svůj národní původ, mělo však ten důležitý účinek, že se stalo základem pro vytvoření jiné ruské národnosti než byla ta, která vytvořila stát moskevský a Rusko Petra Velikého, zvláště pak když se ukázala potřeba uvést do literatury, za účelem obrany zájmů náboženských i národních se zřetelem k Polákům, živý jazyk, jímž mluvil a zpíval své krásné písně lid obecný.

Mnohem více a nápadněji podléhaly západoruské země vlivu polské a vůbec západní vzdělanosti v oboru umění výtvarného.

Rusko, t. j. soubor těch mnohých a rozsáhlých krajín východoevropských, které asi od polovice 9. až do asi polovice 13. století byly sloučeny (ovšem čím dále, tím volněji) v říši ruskou, bylo vždycky otevřeno vlivům vzdělanosti západní, třebaže základy jeho křesťanské vzdělanosti byly byzantské. Vlivy západní se uplatňovaly ovšem větší měrou v oboru vzdělanosti hmotné, jmenovitě v umění výtvarném, nežli v oboru myšlenek a literatury, poněvadž se nezdály tak nebezpečnými víře a církvi, jako plody literatury „latinské“, která byla převážně náboženská. Proto na Rusi bez velikých rozpaků se přijímaly různé podněty a vzory západního umění výtvarného a přiměšovaly se k tradičním základním tvarům přejatým od Byzantinců. To se dělo obzvláště v Rusi severozápadní (ve Vel. Novgorodě a Pskově) a v Rusi západní, jmenovitě když tato se spojila s Litvou a společně s ní se od r. 1385 těsně politicky sblížila s Polskem. Rus Červená čili Haličská, která se stala součástí říše polské již r. 1340, vždycky bývala ještě přístupnější vlivům západním. Jak západní Rus vůbec podléhala vlivu západní vzdělanosti, možno posouditi z toho, že novější ukrajinský dějepisec umění, D. Antonovyč, rozeznává v dějinách ukrajinského umění výtvar-

ného dobu byzantsko-románskou, gotickou, renaissanční, barokovou, rokokovou atd. — tedy táž vyvojová stadia, jako v dějinách výtvarného umění západoevropského. Bylo by ovšem mylné, domnívati se, že v západní Rusi (severozápadní v to počítaje) měla díla umění výtvarného týž ráz, jako v západní Evropě. Každý laik rozezná je na první pohled od plodů umění západního, a to proto, že zachovávají jisté základní nebo aspoň nápadné formy tradičního umění byzantského, které takřka určuje celý vkus západoruských umělců nebo mecenášů; tito nezřídka cizím umělcům předpisovali, jak mají tvořiti.

Výtvarné umění západoruské nevydalo ovšem tak hojných, dokonalých a stkvělých děl, jako umění západoevropské, ale přes to nezůstalo příliš daleko za uměním polských umělců, ba mistři západoruští, jmenovitě haličští (lvovští) předčili je v některém ohledu, a to zvláště v malířství freskovém. Již na sklonku 14. století západoruští malíři malovali královskou ložnici na krakovském Wawelu a později západoruský mistr Ondřej maloval fresky v proslulé zámecké kapli lublínské (na poč. 15. století). R. 1470 skončili západoruští mistři fresky jagellovské kaple na Wawelu. Že v západní Rusi byli také dovední stavitelé, kteří mohli závoditi se současnými mistry italskými, působícími v Polsku, viděti z toho, že král Zikmund II. August jmenoval r. 1548 lvovského mistra Chomu zámeckým stavitelům v Krakově. Tento pak řídil stavbu zámku v Niepolomicích.

Rozkvět výtvarného umění západoruského spadá, podobně jako v Polsku, do druhé polovice 16. století a souvisí s hospodářským rozkvětem říše polsko-litevské, z něhož těžili ovšem hlavně velkostatkáři, vyvázející obilí, v západní Evropě hledané, a města, ležící na živých cestách obchodních, jako byl Lvov. Ale i dřívější doby byly dosti příznivé. Ve 14. a 15. století vzniklo hojně pravoslavných kostelů, které jsouce menších rozměrů, mohly dobře sloučiti v sobě živly gotické ze základními tvary byzantskými. Jako v italských chrámech gotických, podobně v západoruských byly stěny vyplněny freskami. Proto také sochařství jen živořilo, kdežto v malířství freskovém se vytvořila západoruská škola.

Gotické umění trvalo v západní Rusi dlouho ještě v 16. století a rozmanitě se splétalo s uměním renaissančním. Jako živly gotické, tak zvláště renaissanční přinášeli četní západní umělci, a to především italští. Jest příznačné, že chrám pravoslavného bratrstva lvovského, v čistém slohu renaissančním, zbudovali na sklonku 16. století dva italští mistři. Chrám tento má při sobě vysokou renaissanční věž, jakých u chrámů pravoslavných nebývá, ale vlastní budova je přece opatřena třemi kupolemi na způsob byzantský, ovšem značně jiného slohu, než kupole byzantské, neboť připomíná kupole chrámů barokních. Západoruské pravoslavné chrámy z doby renaissance a baroku vůbec mívají při sobě nebo v sobě věže na způsob chrámů katolických, takže tím osady západní Rusi nabývají jiného vnějšího vzezření než osady velikoruské.

Takové míšení a splétání západního slohu s tradičními základy slohu byzantského se pozoruje v západní Rusi nejen ve stavitelství, nýbrž i v jiných odvětvích umění výtvarného, a to tím více, čím více se blížíme k době naší. To se pozoruje zvláště v malířství podobizen a v malířství knižním i v rytinách. V miniaturách bývá obyčejně obraz sám malován po starém způsobu byzantském, ale ornamenty jsou renaissanční.

V souvislosti s rozkvětem výtvarného umění, tvořeného řádně vzdělanými odborníky, a pod vlivem jeho vyvíjelo se v záp. Rusi také bohaté a rozmanité výtvarné umění lidové, které poutá k sobě pozornost mnohých dějepisců umění obzvláště svým svérázným dřevěným stavitelstvím, zachovaným v četných vesnických chrámech.

Velmi zajímavý byl vývoj středověké vzdělanosti u Chorvatů. Tam, když se křesťanství ujalo mezi slovanským obyvatelstvem, vládla dlouho (a vlastně, hledíme-li ke zbytkům slovanské liturgie a glagolské literatury s ní souvisící, až dosud) kulturní dvojítoť, zvláště v literatuře. Slovanské obyvatelstvo (t. j. v první řadě šlechta), obzvláště v Dalmácii, užívalo slovanského jazyka (totiž církevní slovanštiny a glagolského písma) čím dále, s tím větší příměsí nářečí místního nejen v literatuře nábožensky vzdělavatelné, nýbrž i ve světských písemnostech, v listinách a úředních zápisech, zákonech a ustanoveních (statutech městských). Obyvatelstvo románské užívalo jednak svého nářečí, značně se lišícího od nářečí italských, jednak středověké latiny, užívané v církvi a vyučované v církevních školách. Literatura chorvatsko-glagolská byla vlastně neplodná, neboť náboženským potřebám stačila zásoba spisů staršího původu, vzniklých buď již v době slovanských apoštolů nebo později v době bulharského cíře Symeona a nedlouho po něm. Poněvadž i slovanská církev náležela ku poslušnosti římské stolice, nemohla dobře přejímati plody náboženské literatury byzantské nebo srbsko-bulharské. Ostatně i tyto literatury byly málo plodné. Vzdělanost byzantská a pravoslavně-slovanská trpěla od konce 12. století neklidnými, válečnými poměry, jaké zavládly v Levantě zvláště po r. 1204. A při tom nebylo ani dobře možno pravověrným katolíkům udržovati styky s rozkolníky, zvláště v době prudkých srážek „Latinů“ s Byzantinci.

Poněvadž kulturní proud z východu byl jalový, proto Chorvaté, toužící po vydatnějším a vyšším vzdělání, následovali příkladu svých románských krajanů, učili se latině, navštěvovali latinské školy v románských městech a jezdili do Italie na university. A tak nejen Románi, nýbrž i rodilí Chorvaté z Chorvatska a pak i Slovinci z Istrie a Přímoří byli představiteli a šířiteli západokřesťanské vzdělanosti, hlavně v jejím vlášském útvaru. Poněvadž některé části Dalmácie a zvláště pak dalmatské ostrovy bývaly časem (některé trvale) částí panství benátského a poněvadž dalmatské přímoří vůbec bylo v neustálém, těsném styku

s Itálií, proto přicházivalo tam mnoho Vlachů, obchodníků, umělců, učenců a učitelů, kteří šířili vzdělanost italskou. Mnozí chorvatští velmoži, jmenovitě Šubićové, byli přáteli literátů a učenců. Tudíž také Chorvatsko přispívalo ke vzrůstu středověké latinské literatury a vůbec k vývoji vzdělanosti západní. Jako dva typy jejích pěstitelů, možno vedle sebe postavit na jedné straně dalmatského Romána, nepřítel Slovanů, ale milovníka své chorvatské domoviny, které prokázal neocenitelné služby svými dějinami salonských a splitských biskupů, Tomáše, arcijáhna splitského († 1268), a na druhé straně dubrovnického Slovana, Jana Stojkoviće († 1443), který skoro celý svůj život ztrávil ve Francii a v Itálii a měl vynikající účastenství na koncilu basilejském, jako jeden z předních theologů a vyjednávačů, hájících obratně zájmy a stanovisko církve římské, zvláště když jako rodilý Slovan měl úkol smířiti s ní husitské Čechy.

Chorvatsko a zvláště Dalmácie, jakožto nejbližší sousedka Italie, s níž sdílela i její hospodářský, obchodní rozkvět, velmi záhy přijímala proudění humanismu a renaissance. V Dubrovniku byl v l. 1384—1387 městským písařem humanista Jan Ravennský, žák Petrarkův. Na druhé straně Dubrovčan Aelius Cerva, miláček kardinála Alessandra Farnese, byl r. 1485 za své latinské básně vyznamenán vavřínovým věncem od kvirinálské akademie v Římě. Celá skupina Chorvatů, kteří studovali buď v Itálii nebo ve Francii, psala koncem 15. a na počátku 16. století pod vlivem humanismu latinské básně. Humanism měl pro Chorvaty dvojí příznivý účinek. Tím, že dalmatské románské nářečí, do té doby běžné ve veřejném životě, bylo vytlačováno klassickou latinou, upadalo v zapomenutí a místo něho si ve všedním životě zjednávala čím dále, tím větší převahu chorvatština, jazyk většiny obyvatelstva. Druhý účinek humanismu záležel v tom, že vyvolal národní chorvatskou literaturu. Jest zajímavé, že vývoj literatury chorvatské byl souběžný s vývojem literatury italské. „Věk Tassův zrodil věk Gundulićův“, praví Šurmin. Jako všude, i v Chorvatsku byli humanisté dvojího druhu. Jedni usilovali o to, aby klassická latina se stala výhradním jazykem spisovným, ale druzí se pokoušeli psáti na způsob klassických spisovatelů, zvláště pak básníků, jazykem mateřským. Tomuto druhu humanistů stál v čele Šibeničan Jiří Šižgorić (1440—1490), který si chorvatské lidové poesie, na př. pohřební a svatební, výše cenil, nežli básně klassické, které výborně znal. Po něm již mladší generace počala psáti po chorvatsku. Splítan Marko Marulić († 1524), skladatel epické básně „Judita“, zahajuje řadu uměleckých básníků a vůbec spisovatelů chorvatských. Šestnácté století bylo na ně velmi bohaté. Všecka významnější města dalmatsko-chorvatská měla podíl na této literatuře svými rodáky nebo občany, jmenovitě Split, Šibenik, Zadar, Hvar a zvláště pak Dubrovnik, který se v první polovici 17. století stal slavným největším chorvatským básníkem, Ivanem Gundulićem († 1638), písíicím krásným jazykem národním, jehož

„Osman“ vznikl pod vlivem Tassova „Osvobozeného Jerusaléma“. V literatuře této se užívalo písma latinského, do kterého Šimon Budinić zavedl diakritická znaménka jako Hus v češtině; obeznámil se s nimi na koncilu tridentském.

Dubrovnik, který až do polovice 15. století byl, podobně jako Zadar, městem románským, v 16. století se poslovanil tak, že se stal při svém obchodním rozkvětu nejdůležitějším ohniskem vzdělanosti chorvatské. Chorvatský živel v Dalmácii vůbec učinil v 16. století veliký pokrok proti živlu románskému, ovládnuv (vyjímaje Zadar) všecka důležitá města přímořská a namnoze i ostrovní.

Zámožná města dalmatská byla ode dávna otevřena také výtvarnému umění z Italie přichozímu. Přčetní italští stavitelé a umělci je vyzdobili svými tvory, při čemž nejbohatší Dubrovnik, sídlo samostatné republiky, stál na prvním místě. Ale vyskytli se i význační domorodí umělci chorvatští, a to zvláště v době renaissance. Na dvoře krále Matyáše Korvína stali se proslulí dva Trogiřané, Jakub Statileo (Statilić), znamenitý stavitel a sochař, a Jan Dalmašan, sochař, který se před tím již vyznamenal hrobkou papeže Pavla II., postavenou v chrámě sv. Petra v Římě. Dubrovnické budovy světské jsou proslulé svým ušlechtilým slohem goticko-renaisančním, jako jmenovitě palác knížecí. Od konce 15. století stavěny hojně tvrze, věže a hrady k zesílení obrany země proti čím dále, tím častějším a silnějším nájezdům tureckým. Znamenitě kvetl v Dalmácii umělecký průmysl, zvláště pak zlatnictví.

Rozkvět umění spočíval jednak na výnosném obchodě měst dalmatských, jednak však i na hojném dolování drahých kovů, které v značných rozměrech bylo provozováno na sklonku 15. a na počátku 16. stol. v pohoří Gvozdu. Knížata Zrinští měli výsadu dolovati a raziti mince.

Touž dobou, kdy v Dalmácii pod vlivem italského humanismu a rozkvětu literatury italské se zrodila a utěšeně rozvíjela literatura chorvatská, v zemích slovinských vlivem německé reformace vznikla literatura slovinská. Zásahu o to si zjednal slovinský přívrženec a šířitel lutherství, Primus Trubar, jenž sám se pokládal za prvního slovinského spisovatele. Literatura, kterou Trubar a několik jeho soudruhů vytvořili, byla literatura v celku chudá, jednostranně náboženská, protestantská (lutherská), ale objevila se v době, kdy jí bylo více potřebí, nežli dříve, v době kritického kulturního přechodu, který v sobě obsahoval nebezpečí strhnouti kulturně zaostalé Slovince do nového mocného kulturního proudu; snadno mohli v něm pozbyti své národní samobytnosti, ne-li hned, tedy v pozdějších toho důsledcích.

Podobný účinek měla reformace i u Lužických Srbů, kde jednotlivé vrchnosti se snažily šfířiti lutherství mezi svými poddanými. Již r. 1518 byl přeložen do dolní lužičtiny Nový Zákon a od té doby již literatura srbská nepřestala žiti. R. 1706 byl vytištěn hornolužický překlad Nového Zákona.

Velmi slibně se vyvíjela vzdělanost u Srbů zvláště ve 14. a 15. století, t. j. jednak v době, kdy byli nejsilnějším a nejvlivnějším politickým činitelem na Balkánském poloostrově, jednak ještě když už se zoufale bránili návalu tureckému a usilovali zachrániti aspoň trosky své samostatnosti. Území srbské, kulturně přechodní, bylo vždycky otevřeno vlivům obou křesťanských vzdělaností, a tak vidíme, že tyto se v Srbsku všelijak mísily (srov. str. 52). Církevně náleželo Srbsko sice v oblast vzdělanosti byzantské, ale v oboru světském, zejména ve státní správě a zřízení bylo bližší západnímu sousedství. Teprve Štěpán Dušan, stav se pánem rozsáhlých krajin osídlených Řeky a chtěje vystupovati jako skutečný císař byzantský, začal najednou zaváděti řády a hodnosti byzantské. Ale proslulý „Zákonník“ Dušanův svědčí, že vedle řádů byzantských zůstávaly v platnosti starší řády srbské, slovanské.

Veliké peněžité prostředky, plynoucí králům srbským z dolů na zlato a stříbro, ke konci 13. století znovu otevřených, dovolovaly jim věnovati z nich značný díl na podporu práce kulturní, zejména výtvarného umění a literatury.

Srbsko ostatně podle svědectví Guillauma Adama (z r. 1332) byla země přírodou znamenitě obdařená, oplývající mimo drahé kovy i obilím, vínem, olejem a dobytkem. Není tudíž divu, že když si zajistilo svou politickou samostatnost, začalo ve 14. století ve vzdělanosti doháněti, ba i předstihovati říši byzantskou. To se týká zvláště umění výtvarného, a to především malířství. Tehdejší srbská ikonografie byla složitější a pokročilejší nežli byzantská. Na příklad ve freskových podobiznách králů srbských jest viděti, že duch renaissance pronikl srbské umělcce hlouběji a živěji nežli byzantské. Srbská škola malířská měla veliký podíl na vzpružení a obrození byzantského malířství 14. století. V oboru stavitelství nepřinesli sice Srbové mnoho nového a samostatného, ale přispěli k rozkvětu byzantského stavitelství tím, že mnoho stavěli: hlavně kláštery a chrámy při nich, z nichž některé jsou pravé stkvosty umění stavitelského. Ač ve stavitelství jsou rozhodující tehdejší vzory byzantské, přece se v něm uplatňují také vlivy západní, zvláště ve vnějších ozdobách (na příklad v kláštorech Dečany a Studenica), a to živly románské i gotické. V době politického a kulturního úpadku říše byzantské v 15. století vymanilo se za vlády Lazarovců a Brankovićů stavitelství srbské úplně ze vzorů byzantských a začalo se rozvíjeti samostatně. K rozkvětu jeho přispívala mimo jiné i okolnost, že do Srbska přicházeli cizí umělci, jednak řečtí, jednak italská. Pod jejich vlivy rostli umělci domácí, jako byli stavitelé chrámu dečanského, Jiří, Dobroslav a Nikola.

Že vedle stavitelství a malířství kvetly i jiné obory výtvarného umění, vysvítá ze zprávy, že král Dragutin (1276—1282) měl ve svém domě celou dílnu na výrobu drahocenných darů (nádob) pro chrámy a kláštery.

Ve vzdělanosti duševní, zejména v literatuře, Srbové ovšem přese všechny po-

krok zůstávali daleko za Byzantinci. Ale vysvětlíme to tím, že v oboru myšlení a jeho literárního projevování národové ve vzdělanosti opozdili obyčejně později dohánějí své učitele, než v oboru vzdělanosti hmotné. Literatura se u „barbarů“ objevuje poměrně pozdě, a ještě později ovšem literatura, představující samostatné myšlení nebo znamenající pokrok v myšlení.

Jako v umění výtvarném, i v literatuře, se Srbové těsně přimykají ke vzdělanosti byzantské, a to množstvím překladů a napodobením některých jejích forem, ale přece také již usilují o jakousi samostatnost, ovšem se zdarem daleko menším. Literatura srbská, psaná jazykem církevně-slovanským a písmem kyrillským, má obsah převážně náboženský, z týchž příčin jako literatura bulharská doby Symeonovy a již proto, že jen duchovenstvo bylo tak vzděláno, aby mohlo literárně pracovati. Světské kruhy, šlechta, byla mnohem méně vzdělaná, nežli světské vyšší vrstvy chorvatské. Srbská šlechta pořád ještě se zaměstnávala jen vojenstvím, rytířstvím, které vzdělávání nebylo příznivé.

Srbská literatura 13., 14. a 15. století byla společným majetkem Srbů a Bulharů. Politická moc Srbska a spíše ještě jeho hospodářská síla byla příčinou, že těžiště práce literární se přesunulo z Bulharska do Srbska, zvláště pak po pádu samostatnosti bulharské (1393). Za vlády Lazarovců a Brankovićů Srbové vtiskují staroslověnské, srbsko-bulharské literatuře, svůj ráz. Spisovný jazyk její podléhá silnému vlivu srbského živého jazyka. Výboji srbskými v Makedonii rozšířila se posrbštěná literatura tato do této země. Slovanští vzdělanci tamější užívali pak i této posrbštěné církevní slovanštiny a tím se ustálila představa, že Makedonie jest obývána Srby.

Výboji Štěpána Dušana nabyly také srbský živel na Svaté Hoře Athonské a tím i literatura tam pěstovaná nabyla povahy srbské.

Srbská literatura doby Neman'iců, Lazarovců a Brankovićů byla sice jen slabým ohlasem literatury byzantské, ale ve srovnání s dobou cíře Symeona jest v ní přece viděti pokrok zvláště tím, že si více hleděla přisvojiti byzantskou literaturu kronikářskou. Charakteristické jest, že výborní byzantští dějepisci nenalezli v Srbsku pochopení, poněvadž jejich stanovisko bylo pro Srby příliš vysoké. Přes to dlužno spatřovati pokrok v tom, že si Srbové přisvojili překladem byzantské národní epos „Digenis Akritas“ a že velikými florilegiemi a sbírkami sentencí, čerpanými i z antické literatury, si hleděli opatřiti jakousi náhradu za spisy filosofické. Samostatné spisy vznikly prací Srbů pouze v oboru hagiografie čili legend o svatých, a to domácích; byli to jmenovitě hrdinové církve a národa zároveň, Štěpán Neman'a, Štěpán Prvověncaný a jeho bratr Rastko-Sáva.

Přes to, že převážná část církevně-slovanské literatury měla ráz srbský, bulharští spisovatelé požívali u Srbů vážnosti jakožto směrodatní rozhodčí čili autority. Bulhaři to také byli, kdož po podrobení Bulharska Turky přispěli k mimořá-

nému oživení a i k vnitřnímu zvelebení literární činnosti v Srbsku. Zvláště Bulhar Konstantin z Kostence, řečený Filosof, jenž sepsal znamenitý životopis svého příznivce Štěpána Lazareviće (1389—1427), byl náčelníkem celé překladatelské školy. Jaké vážnosti požíval on i jiní bulharští spisovatelé v Srbsku, jest viděti z toho, že Konstantin zavedl do srbské literatury opravy pravopisu a mluvnická i slohová pravidla svého učitele, trnovského patriarchy Euthymija.

Jako do umění, tak i do literatury srbské pronikaly vlivy vzdělanosti západní a projevují se na příklad překládáním rytířských pověstí (o Alexandru Velikém a o Trojské válce) a románů, ale vlivy západní měly místo podružné. Když do Srbska pronikl ohlas zápasu, vedeného v církvi a společnosti byzantské v druhé polovici 14. století mezi scholastickým racionalismem, zaneseným ze západu a pravoslavnou mystikou (čili hesychasmem), srbští vzdělanci, to jest pravoslavné duchovenstvo, se přiklonilo k hesychasmu. Tomuto přáli zvláště srbští mniši athonští. Hesychastická literatura byla také překládána do srbské církevní slovanštiny. Proud hesychasmu nepřátelský nenalezl v Srbsku vůbec ohlasu.

V 15. století přiklonění Srbů ke vzdělanosti byzantské ještě se zesílilo. Jestliže dříve se Srbové často se západem sblížovali z ohledu na politickou převahu říše byzantské, později, když nebezpečí toto pominulo, více a více se s ní sblížovali, nalézající v ní ukojení svých skutečných potřeb a náklonností. Výboje turecké donutily sice panovníky srbské, jmenovitě Štěpána Lazareviće, uznati vrchní panství uherské (1403), ale právě tento tlak zesiloval odpor srbského národního vědomí proti latinskému západu.

Turecké panství v zemích srbských přineslo ustrnutí srbské vzdělanosti v tom asi stupni, na kterém byla okolo polovice 15. století. Poněvadž se rozhošťovalo na půdě srbské dosti pomalu a poněvadž prudké srážky a vášnivé boje s Turky se střídaly s dlouhými mezidobími poměrně klidného sousedění, poněvadž mnoho Srbů (šlechta) přijímalo islám a přece se nestávalo Turky, poněvadž členové osmanské dynastie se ženili se Srbkami a jiné ještě příčiny působily: proto Srbové se sblížili s Turky podobně jako Řekové dříve, nežli upadli pod jejich panství. Jako řečtí Fanarioté, i mnozí Srbové byli ve službách tureckých sultánů. Na dvoře cařihradském bylo tolik srbských a vůbec slovanských dvořanů, že jazyk srbochorvatský tam měl význačné postavení. Poselství krále Ferdinanda I. r. 1530 se dorozumívalo v Cařihradě tímto jazykem. Sultán Selim uměl jím mluvit i velice si ho vážil. Z kanceláří turecké státní správy bylo vydáváno mnoho listin srbochorvatských, psaných písmem glagolským, kyrillským i latinským. Také privilegia, která Dubrovník obdržel od sultánů, byla psána slovansky. Slovanština byla dorozumívacím jazykem ve sboru janičárském. Neméně než 18 velikých vezírů ve století 15.—18. bylo původu srbského. Jedním z nejznamenitějších byl Mehmed Sokolović, který nikdy nezapíral svého srbského původu a pro-

kázal Srbům neocenitelné služby obnovením srbského patriarchátu v Pečir. 1557, čímž většina zemí srbských dostala jednotnou správu církevní a tím Srbové dosáhli takového národního sjednocení, jakého neměli ani v době největší politické moci a slávy Dušanova Srbska. Církevní samospráva pečského patriarchátu byla neocenitelnou oporou srbské národnosti a kulturní pozůstalostí, která Srbům zbyla z dob jejich politické moci a slávy.

Ale bylo-li snad dříve možné jakési poslovanění balkánského Turecka, obnovením patriarchátu pečského vývoj tam směřující byl zastaven. Srbové nabyvše snesitelného postavení, dosti široké samosprávy, poněvadž hierarchům náležely rozličné funkce světské správy, přestali přestupovati k islámu a tak srbští muslimové brzy zanikli v živlu tureckém.

Méně příznivý než u Srbů byl kulturní vývoj Bulharů v jejich znovuzřízeném státě. Bulharsko se nemohlo měřiti co do hospodářských podmínek a stavu se současným Srbskem. Stálo stranou hlavních obchodních cest, jimiž bylo jednak moře Středozemní, jednak Polsko. Pouze dubrovničtí kupci skrze celý Balkánský poloostrov pronikali ve 13. století s velikými obtížemi do Bulharska jako do zapadlého koutu. Ve 14. století našli tam cestu z Černého moře také Janované a Benátčané. Panovníci těmto cizincům dovozovali se usazovati ve zvláštních čtvrtích po městech, ale za platy, které od nich dostávali, dovozovali vykořisťovati domácí obyvatelstvo. Domácí obchodníci a řemeslníci nemohli s nimi soutěžit. Venkovské obyvatelstvo bylo vyssáváno a utiskováno šlechtou. Proto Bulharsko byla země chudá. Mezinárodní jeho postavení bylo také velmi obtížné. Ke konci 13. století trpělo velice tatarskými vpády a nájezdy.

Jak malé byly hospodářské prostředky Bulharů na vyvíjení činnosti kulturní a pokrokové, jest viděti na skrovných památkách umění výtvarného. Nevznikla žádná monumentální budova, na příklad chrám, nýbrž stavěny vesměs jen budovy skromnější. Kulturní život se soustřeďoval v hlavním městě Trnově, kde Jan II. Asěn vystavěl chrám čtyřiceti mučedníků s klášterem. Na pahorku Trapezici byl zbudován v 13. a 14. století veliký počet samých malých chrámů (17). Konstrukce, ani výzdoba (malířská) chrámů bulharských ničím zvláštním nevyniká.

Poněkud lépe se dařilo literatuře bulharsko-církevně-slovanské, zvláště okolo polovice 14. století. Byla štědře podporována ode dvou posledních panovníků bulharských, kteří své sídlo, Trnovo, učinili ohniskem práce literární; v jejím čele stál patriarcha Euthymij. Literární vzpružení tehdejší bylo současné s byzantskou renaissancí a bylo i jejím odleskem. Podobně jako Srbové, i Bulhaři, když při velikém oslabení říše byzantské vnitřními zápasy i rozmachem Turků jim nehrozilo od ní nebezpečí pozbyti znovu své samostatnosti, přimknuli se těsněji ku vzdělanosti byzantské, než dříve, kdy se jí obávali přes to, že si jí velice vážili. Ostatně Bulharům vzdělanost západní byla příliš vzdálená. V druhé polovici sto-

letí 13. byli Bulhaři sice v těsném styku s Uhrami, poněvadž podléhali jejich politické nadvládě, ale odtamtud mnoho kulturně získat nemohli. Vliv uherský se jevil hlavně zesílením šlechty a zvláště velmožstva a oslabením moci panovnické ve směru řádů feudálních. Poněvadž šlechta, která panovníkům překážela, se klonila k západním řádům, proto panovníci (podobně bylo v Srbsku) hledali svou oporu u duchovenstva, které svými tradicemi a sympatiemi tíhlo k říši a vzdělanosti byzantské. Úsilí posledních panovníků bulharských o povznesení literatury a vzdělanosti bulharské bylo zajisté projevem pudu sebezáchrany před hrozivě postupující mocí tureckou. To také sblížovalo Bulhary s Byzantinci.

Oživení literární plodnosti bulharské bylo spojeno s jistými snahami opravnými, které záležely v tom, že bylo přihlíženo k tomu, aby se psalo správným jazykem a důsledným, správným pravopisem. Vzorem při tom byla „trnovské škole“ Euthymijově tehdejší literatura byzantská. Proto také hleděno bylo k tomu, aby slovanské překlady co možná doslovně přiléhaly k řeckým originálům. Oprávné snahy „školy trnovské“ nelze pokládati se dnešního stanoviska vesměs za prospěšné a správné, jednak poněvadž znamenaly návrat k mrtvé církevní slovanštině na škodu rozvoje živého jazyka bulharského, jehož živly byly z literatury vymycovány, jednak poněvadž zaváděly po způsobu byzantském jazyk a sloh umělkovaný a rhetorický, takže spisy takto psané se stávaly namnoze nerozumitelné. Avšak soustavná revize starší literatury a opisování starých rukopisů, zejména pak veliká „oprava“ bohoslužebných spisů, kterou Euthymij provedl, zachránila mnohé staré dílo potomstvu. Mimo to byla bulharská literatura obohacena značným počtem spisů nových, třebaže to byly valnou většinou jen překlady z řečtiny a měly převážně obsah náboženský.

Jak těsně takřka rostla bulharská společnost a její vzdělanost se vzdělaností byzantskou, to jest nejlépe viděti z okolnosti, že Bulharsko se stalo ohniskem byzantského mysticismu, hnutí hesychastického, když hlavní jeho představitel a vůdce, mnich Řehoř Sinajský, tam se usadil a byl se svými soudruhy od cíře Jana Alexandra štědře podporován. Mezi Bulhary nalezl Řehoř nejznamenitějšího žáka, Theodosia Trnovského, jenž okolo sebe shromáždil veliký počet učedníků z Bulharska, Srbska, Uher a Valašska. Jedním z jeho žáků byl i patriarcha Euthymij. Příznačné jest, že Theodosij podporoval snahy cařihradského patriarchátu, aby byl zrušen zvláštní patriarchát bulharský a církve bulharská se podřídila patriarchovi cařihradskému. Bulharsko stejně, jako říše byzantská, bylo jevištěm prudkého zápasu mezi hesychasty a jejich odpůrci, ale hesychasté si skoro celou společnost bulharskou podmanili.

O vítězném postupu byzantského vlivu svědčí i okolnost, že Bulharsko přijalo byzantské hodnosti a tituly, byzantský způsob státní správy a že čím dále, tím více byzantské právo se v Bulharsku rozmáhalo.

Mělo-li těsné přimknutí Bulharska ke vzdělanosti byzantské jisté příznivé účinky za doby trvání jeho samostatnosti, ukázalo se velmi škodlivým, když Bulharsko bylo podmaněno Turky, neboť patriarchát cařihradský provedl své staré úsilí podříditi si církve bulharskou — a to mělo pak neblahé následky národní.

Slibně a svérázně začala se vyvíjeti vzdělanost ve východní čili moskevské Rusi, když tato se stala takovým politickým činitelem, jako říše litevská a pak i polsko-litevská. Jestliže první politické úspěchy knížat moskevských, totiž přičleňování nových a nových údelů k svému původnímu panství a získání hodnosti velikého knížete, se zakládalo z veliké míry na dobrém hospodářství knížat a pohotovosti jejich finančních prostředků, měl s druhé strany vzrůst jejich panství příznivý účinek na zesilování jejich zámožnosti a rozmnožování bohatství. Kulturní díla, která vznikala ve společnosti moskevské, opírala se z největší části o štědrou hmotnou podporu velikých knížat, největších to boháčů. Mimo velikého knížete jen někteří hierarchové a kláštery mohli vlastními prostředky přispívati k tvoření kulturních statků, poněvadž jen veliký kníže a kláštery vládli jménem kapitálovým, prováděli hospodaření peněžní, kdežto jiné vrstvy a kruhy (velmoži a šlechta) dotud hospodařili jen přírodně.

K tomu, aby veliký kníže moskevský se stal podporovatelem a podněcovatelem práce kulturní, nepobádaly ho tak jeho dotavadní politické úspěchy a jeho bohatství, nýbrž spíše veliká myšlenka nábožensko-politická, přinesená na Rus moskevskou srbskými a bulharskými vzdělanci, prchajícími tam před záplavou výbojů a poroby turecké. Tito vzkládali na velkého knížete moskevského úkol osvoboditi Srby, Bulhary a vůbec všechny pravoslavné křesťany z poroby turecké a za to měl se státi „jediným pravoslavným cářem v celém světě“. Moskvě bylo předpovídané, že se stane třetím Římem, jemuž jest určeno vládnouti všem pravoslavným, t. j. pravověrným křesťanům až do konce světa. Tato myšlenka nabyla veliké síly a vlivu na moskevské Rusi po pádu Cařihradu, jímž vzniklo přesvědčení, že Řekové za své sjednocení s církví římskou, provedené ve Florencii (1439), byli potrestáni ztrátou své samostatnosti. Cář Ivan III. (1462—1505), manžel neteře posledního císaře byzantského, Sofie Palaiologovny, ujal se okázale dědictví byzantských císařů jakožto jediný oprávněný a povoláný ochránce pravoslavné církve.

Proto také pokládal za potřebné se obklopiti nevidaným dotud leskem dvorským a ozdobiti své sídlo díly uměleckými. V jeho slépějích pak kráčel jeho vnuk Ivan Hrozný (1533—1584), který stykem se vzdělanými duchovními, jihoslovansko-byzantskými myšlenkami úplně proniknutými, spatřoval v byzantských císařích a v byzantské vzdělanosti stkvělý vzor pro sebe. Prací několika vynikajících mistrů italských (Rud. Fioravantiho, Alevisia Noví, Marka Rufa, Petra Antonína Solaria) vzniklo několik památných chrámů a paláců na moskevském

Kremlu, které mu byly skutečnou ozdobou. Od mistrů italských naučili se domácí stavitelé lepší technice, takže si pak troufali mnohem více, než dříve a zejména začali přenášeti na kámen a cihly tvary obvyklé dotud pouze při stavbách dřevěných. Tak se v době Ivana Hrozného vyvinuly neobyčejně originální a ušlechtilé typy chrámových budov, z nichž nejzajímavější a nejkrásnější jest chrám sv. Vasilija, postavený r. 1555 v sousedství moskevského Kremlu.

Vedle umění stavitelského cářové moskevští přáli malířství. Když r. 1547 Moskva byla zpustošena mnoha požáry a zničením chrámů utrpěly také obrazy tam chované, povolal Ivan Hrozný veliký počet německých malířů, sochařů, zlatníků a jiných umělců i řemeslníků, aby tyto ztráty nahradili. O tom, že malíři církevních obrazů měli mnoho práce a že jejich umění stálo značně vysoko, svědčí dostatečně usnesení tak zvaného Stohlavého církevního sněmu z r. 1551 (zejména článek 43.).

Vzory byzantské byly ovšem tvůrcům uměleckých děl moskevských základním pravidlem, ale nikterak nepřekročitelným. Když Ivan III. povolal Fiorovantiho, aby zbudoval na Kremlu kostel Nanebevzetí P. Marie, nařídil mu sice, aby se držel jako vzoru vladiměřského chrámu P. Marie, ale Fioravanti přece do budovy slohu čistě byzantského přičinil některé živly slohu renaissančního (na příklad v dekoraci průčelí). Chrám archanděla Michala, zbudovaný v letech 1504 až 1509 Alevisiem Novi, ač v něm převahu zachovává sloh byzantský, přece už jest příkladem smíšeného slohu byzantsko-renaisančního. Při stavbách a budovách světských se vlivy umění renaissančního uplatňovaly ještě daleko více, jak svědčí zvláště „Hranovitý palác“ (z r. 1491), připomínající svým zevnějškem (rustikou) palác Strozzi ve Florencii.

Vedle rostoucího vlivu umění západního začalo si touž dobou nad vzory byzantskými zjednávatí převahu i umění domácí, které dotud žilo hlavně jen při stavbách dřevěných. Souviselo to s představou, že domácí ruské věci vůbec jsou lepší a dokonalejší, nežli dotud ceněné věci byzantské, poněvadž moskevská Rus si udržela mnohem čistější a správnější víru, nežli Řekové. Tato představa se také uplatňovala v literatuře současné.

Tou měrou, jakou myšlenka velikého nábožensko-politického poslání říše moskevské si podmaňovala moskevské panovníky a vzdělané kruhy, podnikány byly čím dále, tím rozhodnější a soustavnější kroky k tomu, aby vzdělanost a zvláště literatura moskevská mohla nahraditi vzdělanost byzantskou. O tom svědčí zvláště opravné snahy a veliké literární podniky metropolitů Makarija, vrstevníka Ivana Hrozného, jmenovitě pak jeho ohromná, velecenná sbírka životopisů svatých ruské církve, čili „Minej četí“. Ruská církev počtem svých svatých, který by jí dodával náležitý vnější lesku, vážnosti a slávy, měla se vyrovnati církvi byzantské z jejích lepších dob. Proto také na Stohlavém církevním sněmu (1551)

vzaty pro ni za vzor staré církevní kanony byzantské a usnesení starých synod. Ivan Hrozný a celý církevní sněm spatřovali hlavní příčinu neuspokojivého stavu církve moskevské v tom, že se nezachovávají staré zákony a zvyky církve byzantské. Ti, jimž záleželo na tom, aby církev moskevsko-ruská zaujímala první místo mezi křesťanskými církvemi, snažili se také o to, aby i světský život soukromý souhlasil se starými ideály křesťanského života, jaké kdysi hlásali Byzantinci. Poučení a návod k tomu podával „Domostroj“, zajímavý plod moskevské literatury 16. století, souběžec usnesení Stohlavého sněmu.

Že snahy přiblížiti se co nejvíce vzorům byzantským byly základním proudem vzdělanosti moskevské 16. století, tomu nasvědčuje i tehdejší ruská literatura, která není nic jiného, leč odlesk, napodobení nebo prostě jen překlad předloh byzantských. Charakteristické jest, že teprve v 16. století neslo plody sítě, zasévané do půdy moskevské jihoslovanskými uprchlíky ze stol. 15., a že tehdy teprve si moskevská literatura přisvojovala to, co byzantská vytvořila již před stem nebo i přede dvěma sty let.

Ale přes to, že vzdělanost byzantská platila pro převážnou většinu společnosti moskevské 16. století za základní vzor, objevil se mezi jejími přívrženci značný rozdíl. Kdežto jedni chtěli, aby světový názor a nábožensko-politické snahy byzantské byly ustáleny a uvedeny ve věčné nehybné formy náboženské a politické výlučnosti, jednou pro vždy platné, druzí nechtěli pokládati dosavadní podklad byzantské kultury a literatury za vyvrcholení křesťanské společnosti, nýbrž pouze za normu a východiště dalšího, pokrokovějšího vývoje, vyhovujícího větší měrou potřebám skutečného života, nežli přežilé a zaostalé předpisy byzantské. Byzantská vzdělanost se neměla státi příčinou kulturní zaostalosti, a náboženské předpisy neměly býti překážkou skutečné vzdělanosti. Přívrženci pokroku, ač si nade všechno vážili vzdělanosti byzantské, neměli odmítati užitečných vlivů a podnětu vzdělanosti západokřesťanské.

Jaký asi byl rozdíl mezi moskevskými konservativci a pokrokovci, toho poučným příkladem jest na jedné straně řecký, ze Svaté Hory Athonské příchozí, ale s moskevskou společností srostlý mnich, Maksim Grek, jakož i domorodý erudit kníže Ondřej Kurbskij a na druhé straně cář Ivan Hrozný. Mnich Maksim, jenž se vzdělával v Benátkách a ve Florencii a znal humanism, usiloval o to, aby se v moskevské společnosti rozhostilo hlubší proniknutí do zásad skutečného křesťanství tak, aby toto přestalo býti jen povrchním nátěrem jejím a stalo vnitřnějším a chtěl toho docíliti rozumovým, kritickým studiem Písma a náboženské literatury. Chtěl tudíž usnadniti sblížení moskevsko-ruské náboženské literatury s řeckými jejími vzory a předlohami a provedení oprav v moskevských bohoslužebných knihách pomocí své ruské gramatiky. Kníže Kurbskij se naučil v pokročilém věku latině, aby mohl řecké náboženské spisy překládati z latiny do jazyka církevně-slovanského.

Ivan Hrozný sdílel úplně názory metropolitů Makarija, který usiloval spíše o zvelebení vnějšího lesku církve moskevské, nežli o povznesení a prohloubení jejího vnitřního života náboženského. Veliký počet světců, vyznamenávaných hojnými zázraky, a množství svatých pokládali za znamení, že na církvi moskevské spočívá boží požehnání a že se v ní udržuje čistota víry. Ivan Hrozný měl velmi rozsáhlé vědomosti, získané pilnou četbou, ale chyběl mu všechen kritický smysl. Ve svých polemikách jest přesvědčen, že překonává odpůrce množstvím užité látky, místo aby byl činil vhodný výběr přesvědčivých důvodů.

Ivan Hrozný, metropolita Makarij a jejich spolupracovníci, provádějící reformy církevní, sahalí k nejstarším vzorům byzantským a nedovedli si uvědomiti, zdali prastaré ty normy se hodí ke skutečnému životu. Co do poměru moskevské církve k současné církvi byzantské stáli na stanovisku povýšenosti církve vlastní, jsouce přesvědčeni, že tato jest dokonalejší, nežli církev byzantská, zkažená unií florentskou a potrestaná za to porobou tureckou. Všelike místní zvláštnosti pokládali za přednost církve ruské a za známku jejího dokonalejšího křesťanství. Jen ruské církevní formy a obřady pokládali za správné a v jejich udržení spatřovali hlavní prostředek a známku zachování pravé víry. Proto obřady staly se nedotknutelným pokladem církve a náboženství a jediným takřka jeho projevem a úkonem.

Ač tento nábožensko-kulturní konservatism ovládl úplně nejvyšší vůdčí kruhy církevní i politické, přece v tehdejší společnosti moskevské v průběhu 16. století žilo a vzájemně spolu zápasilo několik proudů myšlenkových a kulturních. Zápas tento jest zajisté znamením, že se v ní rozvíjel dosti čilý život duševní a že vzdělanost utěšeně pokračovala tak, že tehdejší kulturní život moskevské Rusi jeví některé analogie s kulturním vývojem západoevropským. Střetnutím několika kulturních proudů nabývá neobyčejného oživení a obohacení literatura moskevské Rusi. Reformní, třeba ultrakonservativní činnost metropolitů Makarija a Ivana Hrozného byla z veliké míry podmíněna proudem, který se jim zdál ohrožovati staré základy moskevské zbožnosti — tedy proudem pokrokovým. Proud tento měl dvě větve, jednu převážně byzantskou, ale druhou převážně již západnickou. Hojnost opatření církevních a státních měla na zřeteli právě potlačení nebo zastavení tohoto proudu. Západní proud přichází na moskevskou Rus přes Pskov a Veliký Novgorod, kde se ode dávna Rusové stýkali přímo se vzdělaností západní, a šíří se pronikavěji ovšem v západních částech moskevské Rusi, ale čím dále, tím více zasahuje i moskevské ústředí. Již uprostřed 14. století se objevila v západní Rusi odrůda západního bičovnictví, strigolnictví, které zdůrazňovalo návrat k prvotní církvi a zamítalo obvyklé formy náboženství, chrámy a hierarchie s její nádhrou a mocí a žádalo prostější věrouku.

O více než sto let později, na sklonku 15. století, se objevila sekta, nazývaná

„Židovstvující“, poněvadž z neznalosti západní scholastiky si pomáhala metodami theologie židovské. „Židovstvující“, ač scholastika jim byla nedostupná, přece zastávali v podstatě myšlenky, které hlásaly všechny racionalistické sekty západoevropské, tedy zejména právo vykládati Písmo a stanoviti víru přemýšlením vlastního rozumu bez ohledu na autoritu církve a její tradici.

Pravoslavní byli nuceni hájiti své víry písemně. Když se ukázalo, že kacíři jsou silnější a že lépe znají Písmo, shledali pravoslavní nezbytnost poříditi si úplný překlad jeho. Ale ku překladu tomuto byli nuceni si povolati na pomoc buď katolíky nebo aspoň pravoslavné, napojené západní vzdělaností. Tak vznikla r. 1499 bible novgorodského arcibiskupa Gennadija. Domácí „západníci“ (jako byl Dimitrij Gerasimov) jim přeložili z latiny některé pomůcky k boji s racionalisty, na příklad spis Mikuláše Lyry proti židovství.

Tak sama obrana pravoslaví si vynucovala připouštění západní vzdělanosti. Západníci kacíři ovšem tuto vzdělanost šířili usilovněji v přesvědčení její prospěšnosti. „Židovstvující“ přeložili do církevní ruštiny mnohé spisy astronomicko-astrologické a astrologicko-apokryfické. Spisy takové, probouzejíce touhu po vědění, znamenaly pokrok. V 16. století k této literatuře rázu pověřenceho přistoupily již učebnice zeměpisu a rozličné spisy poučující vůbec o vnějším světě a praktickém životě a pak i spisy dějepisné a zábavné, překládané z latiny, z němčiny, z polštiny, ba i z češtiny.

V dřívějších dobách povídková literatura měla povahu nábožensky vzdělávatelnou, ale v průběhu 16. století nabyly v ní převahy spisy rázu světského. Nejrozšířenější povídkový sborník „Velikoe Zercalo“, byl původem svým katolický; byly to povídky, určené pro katolické kazatele a na západě byly v 13. století známy pod názvem „Speculum magnum historiale ad usum praedicatorum“. Ze západu byla přinesena i „Rimskija dějanija“ (Gesta Romanorum). Českého původu jest povídka o „Vasilii Zlatovlasom, korolevičě češskoj zemi“, přeložená přímo z češtiny, kdežto jiné české spisy se dostaly na Rus moskevskou prostřednictvím buď polským nebo maloruským či běloruským.

Jestliže zápas pravoslavné církve s proudem „židovstvujícím“ a pravoslavných konservativců s pravoslavnými pokrokovci může býti pokládán za období boje katolické církve s různými odvětvími hnutí reformačního, nezůstala přece moskevská Rus nedotčena samou západní reformací. Zajímal se o ni sám Ivan Hrozný, zvláště když se ve své snaze opanovati Livonsko setkal s tamějším protestantským obyvatelstvem. Ostatně v nejbližším okolí Moskvy žilo mnoho protestantských Němců jakožto řemeslníci a obchodníci. R. 1557 disputoval Ivan Hrozný v Moskvě s arcibiskupem upsalským a r. 1570 s českým bratrem Janem Rokytou o náboženství. Ivan ovšem nebyl nikterak ochoten přijmouti protestantství, ale v jeho době byl už jistý počet Rusů protestantství nakloněn.

Užitečnost a půvab plodů západní vzdělanosti, ať hmotných či nehmotných, měly takový účinek, že čím dále, tím širší kruhy společnosti moskevské si je přisvojovaly a znenáhla mizel odpor a strach před latinským kacířstvím. Cář Boris Godunov zamýšlel již vštěpovati západní vzdělanost moskevské Rusi pomocí škol, zřízených na způsob západoevropských; příznačné jest, že jeho nepřítel, samozvanec Lžidimitrij I., byl úplně již proniknut pokrokovým duchem vzdělanosti západní (který jej vedl do společnosti polských antitrinitářů) a jeho kulturně revoluční projevy a činy byly jednou z příčin jeho pádu.

III.

POLITICKÝ A KULTURNÍ ÚPADEK SLOVANSTVA.

Podařilo-li se Slovanům v nových jejich západních vlastech i v jejich původní vlasti východoevropské založiti v průběhu 9. a 10. století pevné a trvalé státy, dosáhnouti v nich i veliké váhy politické a dospěti ke kulturní rovnocennosti s národy západnějšími, usnadnila jim to z veliké míry ta příznivá okolnost, že na několik staletí ustal prudký a hustý nával turkotatarských kočovníků ze střední Asie do východní Evropy a na Balkánský poloostrov. Jícen středoasijské kočovnické sopky neustával sice chrliti nové a nové proudy různých Turkotatarů na kulturnější západ, ale tato láva byla daleko slabší, než v době stěhování národů a bylo možno ji poměrně snadno zmoci. To měli na starosti Rusové, kteří byli nuceni nepřetržitě se značným napětím sil odrážeti v 10., 11. a 12. století proudy Pečeněhů, Kumánů a jiných Turků, kteří ovládali černomořské stepi a nemohouce proniknouti do nitra Rusi, tlačili se na Balkánský poloostrov a k svým soukmenovcům do Uher: ale tyto vpády, nájezdy a útoky neohrožovaly ani samostatnosti Slovanů, ani pokroku jejich vzdělanosti.

V první polovici století 13. se vzduly vlny turkotatarského tlaku k západu v nový veliký a překotný příval výbojů a nájezdů v důsledku sjednocení rozdrobených středoasijských kmenů turkotatarských, jež provedl na počátku 13. století náčelník Mongolů, Temudžin, zvaný Džingischán. Východní a jižní Rus dostala se pod kruté panství Tatarů, kteří se trvale usadili na dolní Volze a při severních březích Černého moře a zřídili si stát Zlaté Hordy čili Kipčak. Výbojným postupem Tatarů byli sice zasaženi i Poláci, Čechové, Slováci, Srbové, Chorvaté a Bulhaři, z nichž zejména tito poslední byli až do počátku 14. století často navštěvováni vpády Tatarů černomořských: ale všechno to byly jen pomíjející poruchy pravidelného, v celku příznivého jejich vývoje. I panství tatarské nad Rusy asi po stu letech pozbylo své prvotní krutosti a doléhalo na ně spíše jen svou mravní tíhou. Mělo i mnohý vliv příznivý; podporovalo zejména vytvoření nového velmi silného státního organismu východoslovanského, státu moskevského, který již na sklonku 15. stol. vstoupil mezi nejmocnější a kulturně nejpokročilejší státy slovanské a začal si přisvojovati rychle i vzdělanost západoevropskou.

Pro Slovanstvo byly mnohem horší ty následky, které veliké výboje Temudžinovy vyvolaly v Malé Asii. Mohutný proud Turkotatarů byl jimi vržen i do

vysočiny Iránské, Arménské a do Malé Asie a tam všude zesílil a vzpružil k novým podnikům ochablé síly živlu seldžucko-tureckého, který tam byl na ohromnou škodu říše a kultury křesťansko-byzantské pronikl již v polovici 11. století. Nové výbojné podniky usnadňovaly maloasijským Turkům, zvaným od konce 13. století Osmany nebo osmanskými Turky, neblahé politické poměry, vládnoucí v jejich západním křesťanském sousedství, totiž úporný zápas mezi říší byzantskou a západoevropskými „Latiny“. Tito se roku 1204, podnikajíce výpravu křížovou, zmocnili Cařihradu a o říši byzantskou se rozdělili. Byzantinci, ustoupivše do Malé Asie, snažili se pak „Latiny“ vypuditi a své někdejší panství obnoviti. Turci se rychle vmáhali na účet obojí strany a usadivše se roku 1352 na poloostrově Balkánském, ohrožovali brzy i tamější státy slovanské, Srbsko a Bulharsko.

Východoevropští Tataři podlehli po nějakém čase vlivu vnitřních rozporů, vznikajících z jejich různorodého národopisného složení, a pozbývali své původní hrozné síly politickým tříštěním, rozpadáním mocné Zlaté Hordy na menší politické celky: naproti tomu osmanští Turci vyvíjeli úžasnou rozpínavost a nezlomnou výbojnost. Přisvojivše si z veliké míry vzdělanost islámskou, jmenovitě perskou a později byzantskou, vynikali nad národy balkánské svým znamenitým vojenstvím a pevnou, spolehlivou politickou správou. Dovedli své hrozné, ničivé útoky, jimiž činili své nepřátele bezmocnými, spojovati s dobrou a poctivou státní správou nad podrobenými, jejichž vyšší vrstvy uměli buď rázem odstraňovati nebo získávati islámu. Nižším vrstvám přinášeli značnou úlevu vrchnostenských břemen a zvláště mír po urputných bojích, jež zmítaly před tím celým poloostrovem. Zastavše Levantu a Balkánský poloostrov v přechodním vývoji z byzantského byrokratického centralismu k západoevropskému feudalismu a v krizi, ve které říše byzantská roku 1261 obnovená se vyrovnávala s novými státními útvary okolo roku 1204 vzniklými, těžili ze zmatků, z boje všech proti všem, živili a rozmnožovali srážky a tak v krátké době asi 100 let si podmanili všechny státy balkánské a levantské. Roku 1371 padly státy jiho-srbské. Roku 1389 utrpěli velikou porážku na Kosím poli Srbové severní a v důsledku toho Bulharsko roku 1393 pozbylo své samostatnosti. Nový rozmach Mongolů a Tatarů za Tamerlána na rozhraní 14. a 15. století zastavil sice na čas další výboje turecké, ale od polovice 15. století pokračovaly už nezadržitelně. Roku 1453 padla říše byzantská s Cařihradem, roku 1459 Srbsko, roku 1463 Bosna, roku 1482 Hercegovina; touž dobou padly také poslední křesťanské državy v Řecku a na ostrovech (kromě benátských) a roku 1479 po zoufalé obraně opanovali Turci Albánii a roku 1499 Zetu (Černou Horu). Jen republika dubrovnická dovedla si obratnou politikou udržeti jistou míru samostatnosti přes to, že se stala Turecku poplatnou.

Po pádu Bosny počali Turci činiti neustálé a soustavné vpády do Dalmácie a do Chorvatska. Roku 1493 utrpěla šlechta chorvatská od nich strašnou porážku na Krbavském poli. Množství Chorvatů utíkalo před Turky na sever do Slavonie a do Uher. V Uhrách hledali útočiště také četní Srbové a skládali své naděje v osvobození své vlasti na krále uherské. Uhrám tudíž kynula vyhlídka ovládnouti všechny jižní nebo balkánské Slovany. Tito octli se jako mezi kládíkem a kovářinou.

Z Chorvatska najížděli Turci dále do Kraňska, Štýrska a Korutanska. Po porážce uherského vojska u Moháče roku 1526 pronikli roku 1529 až k Vídni. Těžice z boje uherského krále Jana Zápolského s Ferdinandem I. Habsburským, opanovali roku 1541 střední Uhry a většinu Slavonie. Chorvatsko se stalo průchodištěm vojsk tureckých, jevištěm neustálých nájezdů a vpádů tureckých a také několika velikých bitev mezi Turky a vojsky habsburských panovníků, panujících od roku 1526 mimo Rakousko též v Čechách a v Uhrách. Šlechta i selské obyvatelstvo Chorvatska platili těžkou daň krve udatně se bráníce a zdržující postup Turků do nitra střední Evropy. Hrdinská obrana Mikuláše Jurišiče u Kysku (1532) a Mikuláše Zrinského v Sigetu (1566) prokázaly západní Evropě neocenitelné služby. Království chorvatské trpělo ovšem veliké strasti a pozbylo kromě Slavonie i jiných krajín, takže sami Chorvaté v listinách 16. století nazývali svou vlast „zbytky království“. Větší díl Chorvatska (střed a východ) náležel k pašalykům bosenskému a budínskému. Část chorvatské šlechty přijala islám; křesťanské obyvatelstvo se stalo polobezprávnou „rájou“.

Od konce století 16., jmenovitě od porážky, kterou Turci utrpěli roku 1593 u Sisku, začaly znenáhla ochabovati jejich útoky na země chorvatské a jejich vpády skrze ně, ale trvalo ještě skoro sto let, nežli Turci byli zapuzeni tak daleko do nitra Balkánského poloostrova, že chorvatské země přestaly jimi býti navštěvovány. Teprve velikou válkou, roku 1683—1699 mezi Turky a habsburským soustátním vedenou, byl osvobozen větší díl Chorvatska (součástka pašalyku bosenského) od panství tureckého.

Kromě Chorvatů trpěli útoky, vpády a nájezdy tureckými nemálo i Slovinci, poněvadž Turci často pronikali hluboko do jejich zemí, a také Slováci, ježto jižní a východní území jejich sousedilo blízko se sídlem budínského paši a jím často procházela vojska habsburská do Sedmihradska; toto mělo od dob Jana Zápolského své vlastní vévody, s nimiž Habsburkové, usilující zemi opanovati, měli neustálé srážky. Slovensko vlastně bylo územím, které Habsburkům dovoľovalo se nazývati králi uherskými, neboť ostatní Uhry jim nenáležely (mimo úzký pruh západní). Bratislava byla korunovačním městem jejich jako králů uherských. Proto Slováci nesli vedle Chorvatů hlavní tíhu nepřetržitých válek s Turky a nepoddajnými Maďary sedmihradskými.

Hlavním finančním základem těchto válek byly Habsburkům země koruny české, které byly jejich požadavky čím dále, tím více přetěžovány, zvláště když se Ferdinandovi II. podařilo roku 1620—1621 krvavě potlačit odpor českých stavů proti panování svého rodu. Zděšení, jaké zavládo v celé západní Evropě po moháčské pohromě roku 1526, bylo jistě jednou z příčin, která pohnula české stavy zvolit si za krále Ferdinanda Habsburského, bratra velmocného vládce španělského a německého, Karla V. Že nebezpečí turecké bylo veliké, svědčí obležení Vídně od Turků roku 1529. Ale Čechové nepřáli si dráždění Turků, jaké provedl Ferdinand svým útokem na jejich chráněnce, svého protikrále, Jana Zápolského. Snaha Ferdinandova, přinutit Čechy, aby mu pomáhali ke koruně uherské, byla základní příčinou jejich vzájemných rozporů. Ale Habsburkům se brzy podařilo ovládnouti veřejné mínění české, aby v Turcích vidělo ne tak odpůrce jejich rodové panstvistivosti, jako nepřítel křesťanské vzdělanosti. Největším zástupcem tohoto mínění byl na počátku století 17. Václav Budovec z Budova. Mnoho českých šlechticů válčilo z křesťanské horlivosti s vojsky habsburskými proti Turkům. Nejvíce vyznamenali se v boji proti poslednímu velikému útoku tureckému, kterým byla ohrožena sama Vídeň (roku 1683). Toto sídlo protičeských snah hájil Čech Kaplíř, vnuk popraveného odpůrce Habsburků, nežli jí přišel na pomoc Polák, král Jan III. Sobieski. Šlechtičtí poddaní pak čím dále, tím více sténali pod útlakem svých vrchností, které byly nuceny hovětí zvyšovaným berním požadavkům panovníků. Jestliže Habsburkové mohli zahájit a vítězně dokonat veliký podnik osvobození Uher a Chorvatska z jařma tureckého, poskytly jim k tomu české země největší část prostředků finančních a vůbec válečných.

Dosti záhy střetli se válečně s Turky i poměrně vzdálení Poláci. Při blízkém sousedství a jistých společných zájmech Polska s Uhrami, Polsko mělo v polovici 15. století přejmouti vzhledem k Turkům úlohu Uher, totiž poskytnouti pomoci balkánským křesťanům, zastavit výbojný postup Turků a po případě i zapudit je do Asie. Proto byl roku 1440 polský král Vladislav zvolen za krále uherského. Avšak smutné zkušenosti, které přinesla porážka a smrt Vladislava u Varny (1444), přesvědčily Poláky o hrozně síle Turků. Proto Polsko a Litva, jejichž beztoho obtížné mezinárodní postavení se značně zhoršilo vzrůstem velkého knížectví moskevského na východě a zesílením habsburského panství na západě, pečlivě se varovalo, aby Turecku nezavdalo příčiny k útoku. To bylo základní snahou polské politiky v 16. století. Turci zase je šetřili, aby je nedohnali ke spojení s Habsburky, kteří se pokoušeli Polsko a Litvu strhnouti do války s nimi.

Zachovati dobrý poměr s Tureckem však nebylo snadné, poněvadž zájmy polské a turecké se srážely na půdě Moldavska a Valašska. Polsko by bylo rádo

země tyto opanovalo, aby se dostalo k Černému moři, ale na druhé straně Turecko usilovalo ovládnouti všechny břehy černomořské. Jiným kamenem úrazu mezi Polskem a Litvou na jedné straně a Tureckem na druhé byly časté pútky Polska a Litvy s krymskými Tatary, kteří od roku 1478 náleželi pod panství turecké. Od roku 1474 počínaje, bývali krymští Tataři spojenci říše moskevské proti Litvě (a později i proti Polsku). Jejich neukázněné a loupeživé rotý zajížděly často hluboko do zemí litevských a polských a působily tam strašné škody. Nájezdy tyto opláceli Tatarům ukrajinští kozáci, svépomocné vojenské družiny obyvatelstva, žijícího v sousedství „divokých polí“, neobydlených stepí, oddělujících Litvu a Polsko od Tatarů. Kozáci, válčící po tatarsku, velmi často přepadali i území turecké a tak Litvě a Polsku neustále hrozila turecká odvěta, kterou nejednou jen s největším úsilím se podařilo odvrátiti. Ač Turci polské a litevské útoky na Tatary zpravidla nevykládali ve zlé, přece vrchní panství jejich nad Tatary znamenalo pro Polsko a Litvu přiblížení a zesílení tureckého nebezpečí.

Nebezpečí toto propukalo ve skutečné, pro Polsko zhoubné srážky, jakmile polská politika přestala zachovávat příslušnou opatrnost. Opatrnosti své pozbývala, když nejprve vůdčí a pak i širší kruhy polské ovládlo protireformační katolické smýšlení. Toto pudilo krále Zikmunda III. k těsnému spolku s česko-uherskými Habsburky, zásadními nepřáteli Turecka. Poněvadž Zikmund III. projevil ochotu poskytnouti Ferdinandovi II. pomoci proti českému povstání, podnikli Turci roku 1620 a 1621 dvě veliké výpravy na Polsko, které jen s velikým úsilím byly odrazeny.

Horší a zhoubnější srážky s Turky si Polsko způsobilo vyvoláním velikého povstání ukrajinských kozáků, vedených Bohdanem Chmelnickým (1648). Po mnoholetých bojích s Polskem kozáci pod náčelnictvím Petra Dorošenka poddali se Turecku a Polsko se tím dostalo (od roku 1666) do dlouholetých těžkých válek s Turky. Poněvadž válkami těmito k sobě obracelo velikou část branné moci turecké, mohli rakouští Habsburkové pomýšlet i připravovat se k rozhodnému útoku na oslabenou říši tureckou. Útok tento Turci hleděli předejít vlastní výpravou na Vídeň, ale tato se skončila pro ně velikou porážkou, ke které podstatně přispěl svou včasnou pomocí polský král Jan III. Sobieski.

Polsko, ač již předcházejícím bojem s Turky a jinými válkami bylo velice vyčerpano, přece ve své katolické horlivosti se dalo získati od Habsburků do protiturecké ligy. Jeho účastenství ve válce s Turky po r. 1683 bylo základem velikých úspěchů habsburských, záležejících v zatlačení Turků do nitra poloostrova Balkánského, v opanování Uher a Chorvatska a později i severní části poloostrova Balkánského, neboť Turci a s nimi i Tataři se vrhli na Polsko, jakožto na slabšího spojence, se vši silou svého útoku. Polsko utrpělo veliké

pohromy, které nebyly vyváženy nikterak tím, že v míru roku 1699 získalo nazpět Ukrajinu a Podolí, dříve ztracené; od konce 17. století byla v důsledku těchto válek síla jeho tak podlomena, že přestalo být činným účastníkem politických událostí a stalo se nástrojem a hříčkou mocnějších sousedů, soustátí habsburského, Pruska a Ruska.

Zápas Polska s ukrajinskými kozáky umožnil Turecku rozšíření panství na severu Černého moře v době, kdy moc jeho zřejmě již se chýlila úpadku. Poddání kozáků Turecku mělo za následek, že i stát moskevský se dostal do boje s Turky, chtěl-li udržeti východní (levobřežní) Ukrajinu, které mu Polsko (1667) bylo nuceno postoupiti, když Moskva se kozáků ujímala. Z téhož důvodu Moskva vstoupila zároveň s Polskem do protiturecké ligy, zřízené Habsburky. Stát moskevský sklídl sice značný úspěch opanováním přístavního Azova (1695), ale již roku 1711 uvedli jej Turci do takové tísně, že na dlouhou dobu byl nucen se vzdáti šíření svého panství na účet Turecka i černomořských Tatarů. Od sklonku 18. stol. se však pro Rusko stává zápas s Tureckem jednou z hlavních stránek jeho zahraniční politiky. Rusko jediné ze všech křesťanských států setrvává vytrvale při snaze osvoboditi křesťanstvo, Turky ujařmené, kdežto jiné mocnosti, a to především Rakousko, v příkrém rozporu se svou dřívější politikou, se pak staví na ochranu Turecka.

Pro novověký stát moskevský, zvaný od doby Petra Velikého Ruskem, vůbec zápas s Turkotatary je základním rysem jeho zahraniční politiky, ale také základem jeho neslýchaných politických úspěchů, neobyčejné jeho rozpínavosti, rozšíření jeho panství z Evropy do dalekých končin asijských, až k oceánu Tichému a k pohoří Himalajskému.

Pokojné sousedění a mírné soužití státu moskevského s Tatary, někdejšími jeho vrchními pány, jaké se ustálilo v průběhu 15. století, bylo rozrušeno vlivem zápasu, jaký se rozvinul ve třetí čtvrtině 15. století mezi Litvou a Moskvou, když tato požadovala na oné vrácení zemí západoruských, k Litvě ve 13. a 14. století přivtělených. Od roku 1474 počínaje, zápasily spolu Litva a Moskva velmi často tím, že vzájemně na sebe posílaly Tatary, aby tito svými pustošivými nájezdy nepříteli oslabovali. Spojencem Moskvy proti Litvě a Polsku bývali zpravidla Tataři krymští, spojencem Litvy a Polska proti Moskvě bývali obyčejně Tataři volžští (Zlatá Horda). Tím Tataři, oslabovaní dříve svými vzájemnými rozbroji a rozpadnutím Zlaté Hordy na tři samostatné celky, nabyli nové síly a odvahy. Oba soupeřské státy slovanské byly nuceny zříditi proti náhlým vpádům a přepadům Tatarů zvláštní pohraniční obrannou soustavu vojenskou. Kdežto v říši polsko-litevské nepřiměřené nakládání vlády s kozáky, na nichž hlavně spočívala obrana pohraničních krajín, mělo za následek povstání kozáků pod vedením Bohdana Chmelnického (roku 1648) a těžké války s Turky,

v říši moskevské (ač i tam se dostavila těžká krise kozácká po r. 1600) se vyvinul tak mistrný a dokonalý obranně-útočný pohraniční postup, že pozdější Rusko do konce 19. století úplně spoutalo turkotatarské kočovníky ve svém sousedství a donutilo je v celé vnitřní Asii až k hranicím čínským k životu usedlému.

Stát moskevský se zbavil sice již roku 1480 vrchního panství Zlaté Hordy, ale Tataři nepřestali být nepohodlnými a nebezpečnými jeho sousedy, jednak proto, že byli spojenci říše polsko-litevské, jednak proto, že čím více pokračovalo rozpadání a úpadek tatarských států, tím méně chánové byli s to udržeti na uzdě soukromé loupežné výpravy jednotlivých neposlušných náčelníků a dobrodruhů. Obyvatelstvo moskevské bylo nuceno na počátku 16. stol. ustoupiti před krymskými Tatary k severu až za řeku Oku. Na březích jejích byla zřízena zvláštní „břehová“ obrana, která se tak nazývala i později, když hranice osídlené země byly proti Tatarům posunuty daleko na jih od Oky. Důmyslná obrana jižních hranic „břehu“, byla sloučením útočného a výbojného postupu se službou výzvědnou a obrannou. Byla to válka posiční, kterou se pomalu, ale jistě postupovalo do neobydlených nebo málo osídlených stepí tak, že řada pevných míst, opatřených posádkami, znemožňovala tatarské nájezdy do nitra země, rolnicky již vzdělané. Pod ochranou pohraničních tvrzí se posouvalo do „divokých polí“ obyvatelstvo, hledající ve stepních „ukrajinách“, ležících mezi „divokými poli“ a osídlenou zemí, oplývající zvěří, rybami a včelami, výživu lovem zvěří, rybolovem a sbíráním medu a vosku i shromažďováním kožíšin. To byli „kozáci“, kteří za účelem svépomoci si zřizovali ozbrojené družiny na ochranu proti přepadům Tatarů. Kozácké družiny však často samy Tatary přepadaly a loupily a podnikaly loupeživé vpády do území tatarského a tureckého. Vládě moskevské působily sice tyto svévolné kozácké nájezdy často veliké potíže, když jí záleželo na udržení míru s vládou krymských Tatarů, ale vojenské družiny kozácké jí přece usnadňovaly její postup do „divokých polí“ a proto je přijímávala do svých služeb. A jako podřizovala kozácké družiny svým rozkazům, tak také zbavovala vojensky neorganizované, volné, stepními živnostmi se živící „ukrajinské“ obyvatelstvo jeho svobody a činila z něho obyčejné poddané čáře a jiných vrchností, když pevně ovládla jeho území. Tak pokračovala krok za krokem kolonisace ruská do stepí jižních, a podobně se dělo v krajinách, ležících od Moskvy na východ, směrem ke Kazani a na jihovýchod směrem k Astrachani. Tento způsob kolonisace se znamenitě osvědčil. Tam, kde vláda moskevská jednou pevně zapustila své kořeny, nikdy už se pak nepodařilo Tatarům Rusy odtamtud vytlačit. Poněvadž každý nový úspěch nutil k tomu, aby byl dalšími zabezpečovacími opatřeními upevněn, pokračovalo nejprve pomalu, ale pak čím dále, tím rychleji šíření ruského panství proti Turkotatarům a tito byli zároveň činění malomocnými, donucováni k usedlosti, upadali jednak pod panství ruské, jednak pod

kulturní vliv ruský a tento byl jen předehrou konečného jejich podrobení politického.

Již ke konci 16. století byly posunuty pevné body ruského postupu proti Tatarům na řeku Donec. Bouřlivá doba samozvanců zastavila jej na čas a leccos bylo i ztraceno, ale od roku 1636 bylo zase pokračováno s velkým úspěchem. Po roce 1680, kdy byla na Donci zřízena celá řada pevností, byl další postup k jihu zastaven válkami s Tureckem. Od té doby postup proti krymským Tatarům splétá se s válkami proti Turecku. V důsledku těchto válek byli ke konci 18. století krymští Tataři Ruskem podmaněni.

Mnohem snáze a rychleji dařil se Rusku obranně-útočný postup proti Tatarům a vůbec Turkotatarům a s ním spojená ruská kolonisace směrem k východu a jihovýchodu. Již roku 1552 byl opanován Ivanem Hrozným chanát kazaňský a roku 1556 chanát astrachaňský (někdejší Zlatá Horda). Aby panství ruské bylo upevněno a zajištěno, zakládány tam tvrze a města a osazovány ruskými osadníky. Po překonání vnitřních rozbrojů a bouří, vypuklých na počátku 17. století, pokračováno v obranně-útočném postupu proti Tatarům v území kazaňském v několika liniích. Osadníky ruské bylo potřeba tam násilně převáděti. V době Petra Velikého zdržován postup častými vzpourami Baškyrů, posilovaných Kirgizy. Teprve asi v polovici 18. století byli tito kočovníci učiněni neškodnými zřízením opevněných linií v pohoří a na řece Urale s Orenburkem a Ekaterinburkem jako středíšti. Na sklonku století 18. zřízena opevněná linie kavkazská na Kubani a Tereku proti kavkazským horalům a v jejím pozadí pokračuje soustavné osidlování ruských zemědělců.

Současně pokračovalo šíření panství ruského v Sibíři. Už za vlády Ivana III. opanovala Moskva t. zv. zemi Jugerskou za pohořím Uralem. Pak soukromé podniky bratří Stroganovových podporovaly osazování Rusů za Uralem a připravily opanování chanátu sibiřského (roku 1581). Roku 1586 založeno město Tobolsk, roku 1632 Jakutsk, roku 1643 pronikli první kozáci k hornímu Amuru a po proudu této řeky se dostali do moře Ochotského. Roku 1652 byl založen Irkutsk, roku 1696 obsazena Kamčatka.

Obsazení Sibíře bylo samovolným soukromým podnikem svobodných kozáckých rot, ale vláda ruská je brzy dohonila, postupujíc způsobem, na jihu Oky dávno již vyzkoušeným a osvědčeným, a podřídila je státní správě ruské. Území amurské bylo Rusko nuceno roku 1689 opustiti, poněvadž se říše čínská ujala Mandžů, kteří ruský postup se snažili zadržeti. V letech 1728—1729 došlo k první úpravě hranic mezi Ruskem a Čínou.

Ze severní Sibíře a ze středního Uralu postupovali Rusové způsobem shora již naznačeným také na jih a na jihovýchod do stepí jihosibiřských a dále do Turkestanska. V těchto končinách se rozkládají nedozírné stepi, v jejichž středu

leží jezero Aralské. Tam sídlili nejdivočejší a nejsilnější kočovníci, tam bylo od pradávna ohnisko středověkých, ba již i starověkých stěhovacích proudů, které se nejednou jako dravá povodeň rozlévaly široko daleko do sousedních zemí kulturních, ničíce jejich stáletou vzdělanost. Tam bylo jádro panství velikých turkestanských dobyvatelů, jako byli Džingischán a Tamerlán, kteří odtud podnikali zhoubná tažení k dobytí křesťanské Evropy. Rusku nastával nevyhnutelný úkol, aby trvale spoutalo kočovníky jihosibiřské a turkestanské podobně, jak to již před několika tisíci lety činila říše čínská. Úkol tento dokonalo Rusko teprve ke konci 19. století a tím se teprve končí jeho více než tisíciletý zápas se stepními turkotatarskými kočovníky. Pokud jich Rusko úplně neovládlo, nemohlo požívatí vnějšího klidu z východu, neboť každý nově získaný bod proti nim vyžadoval dalšího postupu do stepi k svému trvalému zabezpečení.

Ovládnouti turkotatarské kočovnické sousedy se Rusku podařilo hlavně tím, že nad ně vynikalo čím dále, tím více svou rostoucí vzdělaností. Nelze však přehlédnouti okolnost, že kočovnictví a divoká výbojnost středoasijských Turkotatarů, která ještě na počátku 15. století se projevila ohromnými výboji Tamerlánovými, časem značně poklesla tím, že zvykali životu usedlému a že přijali z veliké části buddhismus, který spoutal jejich divokost. Proto také Číňané a Rusové všemožně podporovali jeho šíření na účet islámu. Mezi vyznavači islámu a buddhismu vypukaly časté rozbroje a občanské války, které také Turkotatary značně oslabovaly. Čína a Rusko, majíce stejný zájem o zkrocení středoasijských divochů, podporovali se vzájemně na sklonku 19. století v bojích s nimi, přes to, že se ve střední Asii jinak jejich politické zájmy srážely.

Nejobtížnější bylo pro Rusko učiniti neškodnými a ovládnouti zakaspické Turkmény, kteří ještě v druhé polovici 19. století pustošili svými zhoubnými vpády sousední ruské krajiny kulturní. To se podařilo teprve, když na východě Turkménů byl opanován chanát chivský (1873) a když na jihu turkménských sídel, už v oblasti moci perské, byly založeny opěrné body ruského panství. V důsledku toho bylo r. 1884 podrobení Turkménů dokonáno.

Těžký, napiatý a vyčerpávající zápas národů slovanských s Turkotatary, několik století trvající, nebyl sice pro ně bez užítku a účinkoval ve mnohém směru příznivě, zvláště na vývoj státu ruského, ale pro většinu Slovanstva měl účinky převážně tak nepříznivé, že jej dlužno pokládati za hlavní příčinu politického a kulturního úpadku Slovanstva, jaký se pozoruje ve století 17. a 18.

Jedním z nejdůležitějších následků tureckého tlaku na Slovany bylo, že balkánští Slované upadli v tureckou porobu skoro půltisíciletí trvající a že všichni středoevropští Slované se dostali znovu v nebezpečí býti podmaněni Němci a zbaveni své národní samostatnosti. Čechové a Chorvaté podřídili se pod vlivem nebezpečí tureckého panství německých Habsburků, a tito pokládajíce se za

představitele a průkopníky němectví, podporovali a šířili je ve svých slovanských zemích od samého počátku své vlády. Chorvatsko, pokud nebylo opanováno od Turků a zůstalo v moci Habsburků, bylo zbaveno ve větší své části samosprávy, zorganizováno jako vojenská krajista (hranice) a podřízeno vévodovi štyrskému. Tento vládu svěřoval německým generálům na úkor sněmů a stavů chorvatských. I v ostatním Chorvatsku zkracovala a porušovala vláda vídeňská stavovskou samosprávu tak, že okolo r. 1670 několik velmožů chorvatských a uherských s chorvatským bánem, Petrem Zrinským, v čele, připravovalo povstání proti Habsburkům; když spiknutí bylo prozrazeno, původci jeho popraveni. Následek byl ještě větší politický útlak, který stavy chorvatské pudil k těsnému spolku a stykům se šlechtou maďarskou tak, že šlechta chorvatská se začala pomadařovati. Od doby Marie Terezie pak se k tomu přidružilo i poněmčování, hlavně výchovou šlechtického dorostu ve vídeňském „Theresianu“.

Srbové, kteří po pádu své samostatnosti ve velikých proudech utíkali před Turky do jižních Uher a do Chorvatska, při každé vhodné příležitosti znovu a znovu opouštěli území turecké, po celé 16. a 17. století zdvihali vzpoury a povstání proti panství tureckému a jakožto „hajduci“ a „uskokové“, jakožto vojíní vojenské hranice i jakožto nepostradatelné čtyři vojsk císařských prokazovali Habsburkům neocenitelné služby proti Turkům; byli v celku za to všecko špatně odměňováni, poněvadž vídeňský dvůr málo činil na jejich ochranu před chorvatskými a uherskými statkáři je utiskujícími a podporoval snahy katolického duchovenstva přinutiti je k sjednocení s církví římskou. Národních, náboženských a kulturních zájmů Srbů Habsburkové nešetřili a pokládali je pouze za pouhý nástroj své dynasticko-německé politiky. O tom se přesvědčili Srbové zvláště, když Turci byli zahnáni do nitra Balkánského poloostrova po r. 1683. V území srbském, tenkrát získaném, byla hned prováděna církevní unie. Když Srbové r. 1690 pod vedením svého patriarchy Crnojeviće byli nuceni prchat do Uher před obnoveným útokem a pomstou Turků, dostalo se jim sice písemného zabezpečení církevní a politické samosprávy, ale nebylo jí náležitě šetřeno a Srbům bylo trpěti nové a nové křivdy a útlaky jak od vlády vídeňské, tak od stavů uherských.

Habsburkové tedy s vydatnou pomocí Chorvatů, Slovinců a Srbů mohli vésti staletý, sice napiatý a vyčerpávající, ale konec konců vítězný zápas s Turky a toto konečné vítězství založilo jejich mohutné postavení v Evropě, jakého požívalo jejich soustátí ve století 18. a 19.: ale jsouce svým přesvědčením Němci, užívali tísně slovanského živlu k šíření a utvrzování němectví na půdě slovanské. Tak Jihoslováné po celé 16., 17. a 18. století byli ze dvou stran tíštěni a v 18. století na místo tísně turecké začal vystupovati útlak se strany prociťlého a sílícího živlu maďarského, který sám poměrně málo učinil pro své osvobození z poroby turecké; pro něj ostatně nebyla nesnesitelná.

Čechové, kteří hlavně pro blízkost se nebezpečí turecké povolali na trůn Ferdinanda Habsburského, poznali sice záhy, že Habsburkové chtějí ze zemí koruny české učiniti jen zřídlo finančních prostředků na provádění svých bezmezných, ctižádostivých a panstvíchových záměrů, ale nedovedli se pro různost zájmů národních (ve Slezsku a Lužicích měla převahu šlechta a města německá), náboženských a stavovských vzhopiti včas k ráznému činu a tak byli nuceni trpně přihlížeti k tomu, jak český stát byl krok za krokem připravován o svou samostatnost, jak habsburské panství bylo ve Vídni soustředováno a čím dále, tím více odtamtud řízeno rakouskými Němci. Hned od nastolení Ferdinandova přestali míti Čechové vliv na zahraniční politiku svého krále a tato odporovala v celku zájmům českým. Stavovská samospráva klesla jen na pouhé formální povolování berní na sněmích, na nichž byly drsně potlačovány volné projevy kritiky a požadavků stavovských, a na neodpovědné nakládání s poddanými.-

Téměř sto let veden byl mezi panovníky a stavy napiatý zápas o udržení práva stavů rozhodovati o víře vlastní i o víře poddaných, které jim vskutku příslušelo, ale zákonem jim nebylo zaručeno. Kulturně pošpanělštění Habsburkové právo to usilovali zrušiti, poněvadž rušilo státní jednotu, za jejíž pilíř pokládali jednotnou víru všech svých poddaných, shodnou s věrou panovníkovou, a poněvadž prospívalo protestantství, jehož byli zásadními a vášnivými odpůrci. Kam zasahovala pravomoc panovníkova, podporovali protireformaci a potlačovali protestantství. Udušivše bezohledně a krutě vzpouru stavů (1618—1620), oslabili český živlu hromadným vypuzením české nekatolické šlechty a měšťanstva ze země a neslychaným ochuzením převážně většiny té šlechty a měšťanstva, které v zemi zůstalo, podrobivši se jejich příkazům. Vystěhovalou šlechtu nahrazovali tím, že cizím válečným dobrodruhům, převážně německým, kteří jejich zájmům sloužili, rozdávali statky Čechům zabavené a že otevřeli do vylidněné a zpustošené země široký průchod německým přistěhovalcům, měšťanským i selenským. Podléhajíc mravnímu nátlaku dynastie a dvora česká šlechta a podle jejího příkladu české měšťanstvo se začalo poněmčovati. Marie Terezie a Josef II., domnívajíce se, že přišla chvíle příhodná, zrušili poslední zbytky státní samostatnosti české koruny a snažili se vládními prostředky dokončiti germanisaci samočinně pokračující.

Habsburkům dlužno přičísti i neblahý vliv na dějiny polské. Na sklonku středověku Habsburkové a polsko-litevští Jagellovci byli nejmocnějšími dynastiemi v Evropě a soutěžili spolu o vládu nad střední Evropou. Jagellovcům kynula možnost utvořiti připojením trůnu českého a uherského největší a po případě jediný slovanský stát, slovanskou foederaci, v němž by živlu maďarský časem byl nutně donucen k podružnému významu. Habsburkové možnost tuto zmařili tím, že Jagellovce donutili vzdáti se soutěže o trůn český a pak i uherský. Do-

čilili toho tím, že zavřeli spolek s východním jejich soupeřem, velkým knížetem moskevským. Tím zároveň nemálo přispěli k rozjitření a zesílení dávného nepřátelství moskevsko-litevského, které časem mohlo býti odstraněno nebo zmírněno přičleněním státu moskevského k foederaci států západoslovanských. Když pak Čechové a Chorvaté z ohledu na Turky skutečně za krále Habsburka zvolili, odvděčovali se Habsburkové Jagellovcům tím, že si v Polsku zjednávali stranu, která byla ochotna Habsburkům odevzdati i trůn polský. Habsburkové (a vedle nich i pruský kníže Albrecht Hohenzollernský) měli nemalý podíl na tom, že vnitřní poměry polské, rozpor mezi šlechtou a králem, nabývaly v průběhu 16. století čím dále, tím povážlivější povahy. Svým spolkem s velkoknížetem moskevským dovedli Jagellovce strašiti tak, že tito přes svůj odpor k nim, s nimi uzavřeli svazky manželské, jimiž si Habsburkové chtěli pojistiti nástupnictví v Polsku.

Za posledního Jagellovce (Zikmunda II. Augusta) prožívalo Polsko a Litva kulturně-politickou krizi, ve které šlo o to, stanou-li se státy protestantskými či zůstanou katolickými. Valná většina šlechty a měšťanstva neměla sice porozumění pro snahy reformace, ale vzdělání a čilí vůdcové šlechty naléhali na krále, aby se postavil v čelo hnutí protestantského a dal mu jednotný směr. Jako v Anglii, v Dánsku a ve Švédsku měl král, který reformaci byl nakloněn, v ruce rozhodnutí. Že Zikmund II. August až do konce svého života rozhodnutí nečinil a že svou nerozhodností podporoval proud reakční a protireformační, to způsobil hlavně jeho strach před Habsburky, že by tito jakožto zmocněnci stolice papežské zakročili ve prospěch katolictví a obnovili by svůj spolek s Moskvou, se kterou Polsko a Litva právě vedly těžký boj o Livonsko čili o to, kdo z nich ovládne břehy moře Baltského na úkor druhého.

Tím, že se Polsko nestalo protestantským, nýbrž že v něm nabývala čím dále, tím více převahy protireformace, Habsburkové mohli udržeti svůj politický vliv nad Polskem přes to, že se jim nepodařilo získati trůn polský po vymření Jagellovců. Vasovci, Zikmund III. a Vladislav IV., byli s nimi spoutáni svazky manželskými a řídili se v politice jejich pokyny. Jan Sobieski, ovládaný snahami protireformačního katolictví, prokázal jim služby neocenitelné. Za to se Habsburkové Polsku odvděčovali tím, že od počátku 18. století je usilovali opanovati.

Vítězství protireformačního katolictví mělo ještě jiné neblahé následky pro Polsko. Bylo to předně rozpoutání dlouholetého těžkého zápasu se Švédskem z té příčiny, že protestantští Švédové zbavili koruny přemrštěně katolického Zikmunda III. Vasovce (1600), který s pomocí katolického Polska zamýšlel ve Švédsku vymýtiti protestantství. Původní soutěž Polska se Švédskem měla povahu politicko-hospodářskou: běželo při ní o ovládnání východních břehů Baltského moře s přístavy, soustředujícími v sobě obchod s rozsáhlou východní Evro-

pou, zvláště pak s nadějně se rozvíjejícím státem moskevským, soupeřem Polska. Zikmund III. hospodářskou soutěž proměnil ve válku a dodal jí povahy náboženské. Polsko a Švédsko stojí proti sobě jako představitelé protireformace a reformace. Boj tento, vedený s přestávkami od r. 1601 až do r. 1660, uvedl v posledním období svém Polsko do strašné tísně, že král Jan Kazimír byl nucen ze země prchnouti na území habsburské a zdálo se, že nastává konec samostatnosti polské.

Mnohem vážnější a ve svých následcích daleko zhoubnější byl boj, do kterého se Poláci pod vlivem myšlenek protireformačních zapletli na počátku 17. století s říší moskevskou. Katolické kruhy polské, vyrostlé na sklonku 16. století v protireformačním ovzduší a zejména pod vlivem jezuitů, a to v první řadě král Zikmund III., jeho dvůr a hierarchie, byly ovládnuty myšlenkou mohutné katolické propagandy ve světě pravoslavném, kde měla býti získána náhrada za ztráty, které katolická církev utrpěla reformací v západní Evropě. V tomto směru usilovaly využítkovati těžké vnitřní krise, která po smrti Ivana IV. Hrozného podvrátila stát moskevský. Ač se strany moskevské šlechty bylo nabízeno mírné vyrovnání starých sporů a sražek pomocí personální unie, dosazením královice Vladislava, budoucího krále polského, na trůn moskevský, Zikmund III. a jeho přívrženci chtěli vládnouti v Moskvě jako dobyvatelé a diktovati jí svou vůli, násilně ji přinutiti k sjednocení s církví římskou. To vyvolalo ve společnosti moskevské, která před tím silně již začala přijímati západní vzdělanost, veliké hnutí nábožensko-národní, pod mravním vedením moskevského patriarchy, které v Polácích spatřovalo zapřísáhlé nepřátele staré, po předcích zděděné národní víry a ruské národnosti. Místo kynoucího míru došlo k rozhořčenému boji mezi Poláky a Rusy a k trvalému odcizení mezi nimi. Moskevští Rusové pomýšleli od té doby na to, aby vykonali nezbytnou pomstu na Polácích za to, že r. 1611-1612 vládli v Moskvě. Poláci těžili sice z nesnázi říše moskevské a získali na její účet rozsáhlé území, ale učinili si z ní nesmiřitelného nepřítele, který čekal jen na příležitost, aby jim jejich rány oplatil.

K tomu se Moskvě naskytila příležitost, když pravoslavní jejich maloruští souvěrci, kozáci, povstali proti Polsku pod vedením Bohdana Chmelnického, moskevského cíře Alekseje žádali za pomoc.

Příčiny válek kozáckých byly složité, ale základní byla snaha vládnoucích kruhů polských utlumiti pravoslaví a zavésti katolictví v celé říši. S ní bylo nerozlučně spojeno úsilí podřídití ruské obyvatelstvo polské šlechtě. Běželo vůbec o to, zdali ruská národnost má právo volně se rozvíjeti ve státě ovládaném Poláky. Náboženská, protireformační nesnášenlivost polské společnosti vyhnala tento problém na ostří nože.

Otázka tato se vynořila v zápětí po státoprávním sjednocení Litvy s Polskem

(r. 1569), neboť jím šlechta polská získala právo nabytí pozemkového majetku na Litvě a šlechta litevská a ruská totéž právo v Polsku. Polská šlechta byla podnikavější a proto z obapolného práva těžila více a začala se hromadně usazovati v zemích západoruských. Západoruská šlechta podlehlá brzy vlivu polské vzdělanosti, popoľštila se a pokatoličila nebo aspoň přijala církevní unii.

Ale popoľšťování se nedařilo u měšťanstva a lidu selského. V nich se probudila snaha udržeti si své pravoslaví a ruskou národnost. Snaze této se dostávalo vydatné posily a vojenské podpory od ukrajinského kozáctva, které od konce 16. století nabylo velikého významu tím, že pro polskou vládu bylo v případě války (zvláště proti Moskvě) velmi vítaným a poměrně laciným vojskem, které na zavolání bylo pohotově. Kozáctvo však žilo v neustálém rozporu s polskou a popoľštěnou šlechtou a velmožstvím, usazeným na ukrajinských latifundiích, poněvadž se skládalo valnou měrou z uprchlých poddaných jejich, kteří jim měli vlastně robotovati. A poněvadž zastánci zájmů pravoslavných a ruských byli z největší části také poddaní polské nebo popoľštěné šlechty, tedy kozáci vystupovali jako obránci ohroženého pravoslaví a ruské národnosti.

Povstání kozáků způsobilo Polsku těžké pohromy válečné a zavdalo podnět Moskvě, Švédsku a vévodovi sedmihradskému k útoku na Polsko. Polsku hrozilo utonutí v této „potopě“, jak Sienkiewicz tehdejší válečné události nazval. Táž náboženská horlivost a vášeň, která Polsko do tolika nesnází uvedla, pomohla mu sice nemálo zbavit se nepřátel (Švédů), ale nedovedla mu vrátiti jeho dřívější moc a vážnost. „Potopa“ se skončila úplným hospodářským vysílením Polska.

Ač si Polsko účastenstvím ve válkách tureckých za krále Jana III. Sobieského a zvláště osvobozením Vídně od Turků zjednalo velikou slávu, uvedly je tyto válečné podniky na pokraj záhuby. Nepříznivé následky válek byly také příčinou rostoucích vnitřních rozbrojů, které mařily zavedení náležitého pořádku v státní správě. Úpadek Polska projevil se zcela patrně na počátku 18. století tím, že ve válce severní (1700—1721) bylo trpným jejím účastníkem, jsouc nástrojem tu politiky Petra Velikého, tu švédského krále Karla XII. R. 1716 vystoupil Petr Veliký jako prostředník mezi vzbouřenou šlechtou a králem Augustem II. a diktoval jim ponižující mír, který ustanovoval, že Polsko nesmí míti více vojska než 24.000 mužů, což znamenalo úplnou jeho bezmocnost v zahraniční politice. Od té doby Polsko bylo závislé na Rusku a za války sedmileté (1756—1763) území jeho bylo volným průchodištěm vojsk ruských pomáhajících Marii Terezií proti Prusku.

Hospodářský blahobyt Polska, už dříve válkami podloměný, byl ještě více ničen tím, že Petr Veliký se snažil soustřediti veškeren obchod východoevropský v Petrohradě. Ruské obilí znenáhla úplně nabylo ve vývozu z východní do zá-

padní Evropy převahy nad obilím polským. Polská společnost, ovládaná od počátku 17. století úplně protireformačním katolictvím, která v průběhu 17. století tolik obětí přinesla pro zájmy katolické církve a která svou přemrštěnou horlivostí a nenávistí k jinověrcům zavdala příčinu k těžkým pohromám politickým, byla nucena trpěti, že ruští panovníci se zcela zjevně ujímali utiskovaných pravoslavných a prušťí králové protestantů. Přes to však při různých příležitostech propukalo protireformační záští, jako na př. r. 1724, kdy pod nátlakem celého sněmu příslušný soud potrestal smrtí toruňského purkmistra a 9 měšťanů za vyplnění jezuitské koleje, ač byli vinni i katolíci.

Jest příznačné, že otázka dissidentská, t. j. otázka rovnoprávnosti nekatolíků s katolíky v Polsku, se stala pro Rusko záminkou k vyvolání vnitřních rozbrojů, které měly za následek první rozdělení Polska mezi Rusko, Prusko a Rakousko (1772), po němž pak brzy následoval konec samostatného státu polského (1795).

Po pádu Polska zbýval Slovanům už jen jediný samostatný stát — Rusko (nehledě k malé republice dubrovnické, ostatně Turecku poplatné).*) Na rozdíl od jiných států slovanských Rusko právě v dobách pro Slovanstvo nejtěžších, v 17. a v 18. století, klidilo čím dále, tím větší úspěchy v politice zahraniční a kynula mu vyhlídka nejen obnoviti někdejší kyjevský stát ruský, v němž všichni Rusové byli kdysi sjednoceni, nýbrž i přivtělití k němu všechno ostatní Slovanstvo, z jehož středu se již ozývaly hlasité tužby, aby ruský cíř osvobodil slovanské národy z cizího jařma. Byly to hlasy nejen Slovanů pravoslavných, nýbrž už i katolických (Chorvat Jiří Křižanić — v době cíře Alekseje Michajloviče). Avšak předcházející rozpory, zápasy a boje Ruska s Polskem, vzájemné škody a rány, které si oba soupeři zasadili, odvetné snahy, nenávist a záští, živěné náboženskými city, zesílenými na obou stranách vzepětím náboženského zájmu, znamenaly velikou úhonu mezislovanské vážnosti Ruska. Se zřetelem k společným zájmům protitureckým smluvily sice Polsko a Rusko r. 1686 „věčný mír“, rozdělivše se o „Ukrajinu“, ale ten znamenal jen dočasné odložení dosavadních sporů a zápasů. Mimo to vnitřní stav Ruska byl ve skutečnosti mnohem nepříznivější, nežli se jevil na venek při úspěších jeho zahraniční politiky.

Na rozhraní 16. a 17. století moskevský stát prožil velmi těžké doby jak ve vnitřním svém vývoji, tak i v poměru k svým západním sousedům, Polsku a Švédsku. Cíř Ivan Hrozný, ujav se vlády (1547) zastal svůj stát ve stavu velmi příznivém a klidil ještě mnohé úspěchy neobyčejným rozšířením jeho území. Avšak uvedl jej ve stav velmi povážlivý tím, že překotně, drsně a hrůzně chtěl zjednati panovníkovi rozhodující převahu nad mocným velkostatkářským velmožstvím, bojary, z nichž jedna část byla potomky sesazených knížat údělných.

*) Podle práva trval ještě stát český, jak svědčí korunovace Ferdinanda V. r. 1835, ale trvání jeho mělo povahu jen přežitkovou.

Zbytky bojarstva, Ivanem pronásledovaného, v naději na obnovení dřívějšího svého vlivu vyvolaly při vymření potomstva Ivanova hnutí nižších vrstev ve prospěch domnělého syna Ivanova, Dmitrije, proti povýšenci, cáři Borisu Godunovu, představiteli vládní soustavy Ivana Hrozného. Podařilo se jim sice dostati na trůn představitele svých snah reakčních, Vasila Šujského, ale tento se neudržel. Nižší vrstvy, sedláci, kteří ve vojenských družinách kozáckých našli divoké a převratné zastánce svých osvobozených snah, usilujících se zbaviti nesnesitelných břemen vrchnostenských, nabyly takové síly, že vývoj bouřlivých událostí, vyvolaných otázkou, kdo z několika nápadníků trůnu jest oprávněným panovníkem, směřoval k sociálnímu převratu, jímž měla býti do základů zvrácena správní a vládní soustava státu moskevského, jak ji dějiny vytvořily.

Říše polsko-litevská použila zmatků několik let trvajících, aby na vždy učinila neškodným svého starého, nebezpečného soupeře a množství polské nemajetné a dobrodružné šlechty hledalo v říši moskevské válečné zaměstnání a bohatou kořist. Vláda moskevská (Vasila Šujského) hledala proti Polákům pomoc u Švédska, soupeře Polska, a konečný výsledek zahraniční zápletky byl ten, že cář Michal Fedorovič Romanov, kterému se konečně dostalo všeobecného uznání, se vzdal ve prospěch Polska značného území na západě (se Smolenskem) a ve prospěch Švédska celého moskevského přímoří baltického. Moskevský stát vyšel z těžké krise vnitřní i vnější ztenčen i zeslaben tak, že potřeboval dlouhé doby k svému zotavení a k urovnání svých vnitřních poměrů. Hlásila se potřeba důkladných vnitřních oprav, aby mohly býti uspokojeny střední vrstvy (nižší šlechta a měšťané), které se staly základem obnoveného státu. Ale dříve ještě než se mohly objeviti účinky nové zákonodárné činnosti sněmu a vlády, zahraniční politika strhovala stát moskevský k novým válečným podnikům, vyžadujícím velikého nákladu hmotného, vyčerpávajícím síly obyvatelstva poplatného (měšťanů a rolníků). Vedle trvalého zápasu s Tatary vypukly dlouhé a těžké války s Polskem a s říší tureckou o Malou Rus, která souvěreckého moskevského cáře volala na pomoc proti Polsku. Pak za Petra Velikého došlo k mimořádně těžké válce se Švédskem, přes dvacet let trvajícím, která sice přinesla opanování veliké části baltického přímoří a zjednala Rusku velikou vážnost mezi státy evropskými, ale vyžadovala nadměrné vyčerpání hmotných sil obyvatelstva až do úplného zbědačení poddanského rolnictva. Proto také neustále se opakovaly bouře a vzpoury jeho, které nejednou ohrožovaly samy základy státu. Rusko sice za nástupců Petra Velikého klidilo čím dále, tím větší úspěchy v zahraniční politice, ale jeho politická síla spočívala na prostředcích, vymačkaných s bezpříkladnou krutostí na ubohém lidu rolnickém. Jak nepevné základy měla, ukázalo zcela jasně veliké povstání selského lidu, vedeného kozákem Emeljanem Pugáčevem (1771—1774), které by bylo mohlo provést úplný sociální převrat,

kdyby jeho vůdcové si byli počínali jen poněkud rozvážněji. Stát ruský chvěl se tehdy ve svých základech a jen nejkrajnějšími prostředky byla zachráněna státní soustava.

Ruský stát byl sice velmi rozsáhlý, ale poměrně chudý na to, aby plnil všechny veliké úkoly, které mu ukládala zahraniční politika, vyplývající z jeho příliš rychlého vzrůstu. Ključevskij srovnává nezdravý vzrůst jeho s letem ptáka, kterého víchř unáší dále, nežli stačí síla jeho křídel. Až do doby Ivana Hrozného rostl stát ruský v celku úměrně se svou vnitřní silou, ale už za Ivana Hrozného se ukazovaly nepříznivé následky opanování příliš rozsáhlých zemí chanátu kazaňského a astrachaňského tím, že jádro státu se vyliďňovalo hromadným stěhováním obyvatelstva do nově získaných zemí, které ovšem jen přílivem ruského obyvatelstva bylo možno trvale udržeti v moci ruské. Kolonisace byla pro ruský stát velmi důležitým činitelem jeho dějin, podle Ključevského přímo základním, ale byla i jeho kletbou, působila mu často veliké nesnáze. Byla jednou z příčin veliké krise, jež propukla v bouře a zmatky samozvanecké na počátku 17. století. Byla jednou z příčin neúspěchu politiky ruské v otázce baltické za Ivana Hrozného. Pohromy, jež Moskva utrpěla v době samozvanců, zastavily na čas vzrůst státu, ale od polovice století 17. začalo se znovu takřka překotně jeho šíření, které vyvrcholilo za Kateřiny II. opanováním východních částí říše polské a zabráním celé jižní Rusi až k Černému moři. Bylo-li opanování Polska pokládáno za konečné rozřešení dávného zápasu dvou soupeřů a osazení břehů černomořských za nejdůležitější článek soustavného postupu proti Turkotatarům, ukládalo si Rusko od svého „poevropštění“ mnoho těžkých úkolů válečných jakožto rovnocenný člen evropské společnosti států a vyčerpávalo nad míru své síly zvláště svým účastenstvím ve válkách proti revoluční Francii za účelem obnovení a záchrany starého vládního systému západoevropského, který v podstatě žil i v Rusku. Jestliže úspěchy, získané proti Turkotatarům a zvláště proti říši turecké, možno pokládati za hodné velikých obětí, pro ně přinesených, poněvadž pro budoucnost znamenaly veliký zisk slovanského živlu, naproti tomu rozdělení Polska (nehledě k tomu, že veliká část Poláků tím byla přenechána vládě Němců) bylo Rusku velmi škodlivé, poněvadž se stalo základem dlouhé řady politických jeho nesnází a nezhojitelnou ranou v jeho těle, která neustále mu hrozila těžkou chorobou celého jeho organismu.

Jako tedy Slované balkánští a středoevropští byli ujařmeni Turky nebo vlivem tureckého výboje vehnáni pod panství cizích německých Habsburků, Slované východoevropští, Poláci a Rusové, vzájemně se oslabovali svými zápasy, které Habsburkové buď přímo nebo nepřímo podněcovali a živili. Polsko, zachráněné církví katolické nemalým přičiněním Habsburků, nejenom často bývalo ve vleku politických zájmů této dynastie, napomáhající novému tlaku a pronikání Ně-

mectva do zemí slovanských, nýbrž oslabeno byvši důsledky své závislosti na Habsburcích, pozbylo i jinak síly k obraně proti Němcům, je ohrožujícím. Těžice z nesnází Polska v jeho boji s Moskvou a se Švédskem, braniborští Hohenzollerové zamezili konečně přivtělení zněmčeného Pruska k Polsku a naopak vytvořili z něho znovu základnu pro další výbojný postup proti Slovanstvu, zastavený na počátku 15. století. Prusko, jakožto nástupce výbojného řádu rytířů německých, způsobilo Slovanstvu nejtěžší politické rány.

Při malomocnosti Poláků a Čechů staly se Prusko a monarchie habsburská dědici jejich politických snah a střetly se nejprve v prudkém zápase o Slezsko, které pro stát braniborsko-pruský mělo nemenší cenu, nežli kdysi pro Polsko. Održením Slezska od koruny české byla tato tak zeslabena, že Habsburkové se mohli odvážit k zásadnímu porušení její suverenity. Veliká část slovanského živlu, českého a polského, se dostala přivtělením Slezska k Prusku ve stav beznadějný. Už před tím česká koruna utrpěla těžkou ztrátu ve prospěch Německa odtržením obojí Lužice (1635) a jejich přivtělením k Sasku, čímž pro budoucnost se stalo postavení lužických Srbů povážlivějším.

Prusko opanováním Slezska a svým přátelstvím s Ruskem, zvláště od doby Petra Velikého se stalo velmocí, která svým vlivem nejvíce způsobila pád říše polské. Pád tento znamenal pro Německo jeden z nejpronikavějších úspěchů v jeho tlaku k východu. Panství německého živlu zasáhlo nejlepší, nejbohatší a politicky nejvzácnější části Polska. Celé úvodí Visly opanováno bylo Němci: střední a dolní Poválsí Hohenzollery, horní Poválsí Habsburky.

Už ke konci 17. století, nedlouho před tím, než úslužný dříve vasal Polska, kníže pruský, dosáhl hodnosti královské, Polsku se dostalo německé dynastie, saských Wettinců, kteří ve Varšavě zřídili svůj německý dvůr a odtud provozovali svou dynastickou, německou politiku. Polsko bylo jen pasivním jevištěm a divákem zápasů mezi cizinci, kteří o osud jeho metali los: Švédové, Habsburkové, Hohenzollerové, Wettinci a s nimi ve spolku Rusové. Polsko bylo dokořán otevřeno všelikým cizincům, zvláště Němcům, přicházejícím nejen za účely politickými, nýbrž i soukromými; množství Němců usazovalo se po městech a ovládlo v nich řemesla i obchod a německé rolnictvo se hromadně usazovalo v král. Prusích a ve Velkopolsku.

Že Rusko ve spolku s Němci usilovalo o to, aby se Polsko nemohlo z úpadku povznést, zesílit a osamostatnit, bylo dědictvím ruské politiky z dob dřívějšího napjatého zápasu rusko-polského a mezinárodní poměry pozdější nebyly příznivy změně této politiky. Jest příznačné, že už první pruský kníže umlouval s cářem moskevským věc, o kterou pak ještě několikrát se vážně jednalo a konečně v letech 1772—1795 bylo dokonáno, a to hlavně přičiněním Pruska a Ruska — rozdělení Polska. Rusko, které bylo zakusilo nebezpečí polského útoku a které

vyrostlo jakožto představitel myšlenky sjednocení všech Rusů, nemohlo žít s Polskem v dobrém sousedství a proto jeho západní, německé nepřátele pokládalo za své přátele. Tito nepřátelé Polska, a to jmenovitě severní Němci, byli zároveň nepřáteli Švédska, jemuž Rusko vyrvalo nadvládu nad mořem Baltským. Proto přátelství s nimi se stalo tím pevnějším a tužším. Proto skutečněny příbuzenské svazky ruské dynastie s německými dynastiemi. Udržení a připoutání nově získaných zemí na východním pobřeží moře Baltského, v nichž Němci byli obyvatelstvem vládnoucím, vyžadovalo, aby Němcům byla projevována okázalá přízeň vládních kruhů ruských; a proto jim byl otevřen dokořán přístup k ruským hodnostem a úřadům a možnost přesídlovati do ruských měst. Z vlastního Německa povoláváno množství Němců za účely civilisačními, aby s jejich pomocí ruská společnost si co nejrychleji přisvojila nejdůležitější vymoženosti pokročilejší vzdělanosti západoevropské. Vyžadoval to nesmírný a překotný vzrůst říše ruské a neobyčejně rozsáhlé úkoly politiky ruské z toho vyplývající, na něž síly domácích vzdělanců naprosto nestačily. Němci Ostermann, Münich, Brüß a j. náleželi mezi přední spolupracovníky a důvěrníky Petra Velikého. Když dynastie Romanovců nedlouho po smrti Petrově (1725) vymřela po meči, zaujali trůn její němečtí příbuzní, kteří se obklopili jenom Němci a vládli proti vůli domácí šlechty. Pověstnou stala se zvláště vláda kuronské vévodkyně Anny Ivanovny a jejího německého milence, Birona, který Rusům dával najevo své opovržení a byl typickým představitelem německého dvora panovnického. Za Alžběty Petrovny nastala sice změna ve prospěch Rusů, ale Alžběta prokazovala velikou přízeň svému německému příbuzenstvu, zejména svému nástupci, německy smýšlejícímu Petrovi, z rodu Holštýnsko-Gottorpského, a jeho manželce Kateřině, rozené kněžně Anhaltsko-Zerbtské. Tato pak od r. 1762 vládla Rusku jakožto Kateřina II. Pochopivši sílu ruského živlu, přizpůsobila se sice ruskému prostředí tak, že se stala i ruskou spisovatelkou, ale dvůr a dynastie, kteréž ona se stala matkou, tíhly vždycky k Němcům a k Německu, ze kterého pocházely a ze kterého neustále braly nové a nové posily sňatky a povoláváním Němců k význačným úkolům státním. Nové hlavní město, Petrohrad, založené v pustinách, obydlených řídko cizorodým obyvatelstvem, a vzdálený od jádra ruského státu, měl vždycky význam cizorodého nebo aspoň mezinárodního, lhostejného vládce slovanského státu, řídicího se jen zájmy vládnoucí vrstvy, ve které Rusové, kteří se do ní dostali, si přisvojovali jejího ducha a snahy. Až do Alexandra III. rozhodujícím činitelem dvorských a vládních kruhů petrohradských byli Němci z baltských provincií, kteří do Petrohradu měli blíže, nežli Rusové. Tento cizí duch dvora trval, i když dvůr a dynastie ve svých posledních představitelích, Alexandrovi III. a Mikuláši II., se porušily, a byl jednou z důležitých příčin, pro které nedošlo k dorozumění mezi národem a panovníkem.

Jestliže Slovanstvo v druhém období svých dějin, těšíc se příznivému vývoji politickému, dostihovalo a vyrovnávalo se ve vzdělanosti svým západevropským sousedům, ve třetím období, a to jmenovitě v 17. a 18. století zůstávalo velice pozadu. Značná část jeho prožívala vůbec hluboký kulturní úpadek a druhá část aspoň se v pokroku zastavila. Ovšem ani pro národy západoevropské nebyla století 17. a 18. příliš příznivá co do pokroku vzdělanosti; u nich však nebyl přece vývoj tak přerušen jako u Srbů a Bulharů, nebo nebyl tak ztenčen na úzký pramének jako u Čechů, Chorvatů, Poláků, Rusů a Ukrajinců.

Pokrok vzdělanosti u Slovanů podmaněných Turky, u Bulharů a Srbů, se zastavil proto, že zámožná a vzdělaná vrstva jejich, šlechta, buď byla vyhubena nebo přijala islám. Ostatní obyvatelstvo, vyjma skrovný počet osad a osob obdařených zvláštními výsadami, bylo podrobena mnoha tíživým břemenům státním a vrchnostenským, jejichž tíseň se stávala čím dále, tím nesnesitelnější, tou měrou, jakou se od sklonku 16. století zhoršovala státní správa a veřejná mravnost v říši turecké a jakou se Turci mstili Slovanům za opakované pokusy zbavit se jejich jařma. Od porážek a ztrát, jež utrpěli Turci od rakouských Habsburků po marném obležení Vídně r. 1683, dosáhlo pronásledování a utrpení Slovanů v říši turecké svého vrcholu a neuvěřitelných forem ukrutnosti, zvláště v Bulharsku. Nemožnost udržovati spojení se vzdělanou západní Evropou a odamtud bráti vzory a příklady k rozvíjení vzdělanosti vlastní nutila spokojovati se s tou zásobou literatury a znalosti vnějšího světa, jakou z dob samostatnosti uchovávalo duchovenstvo, obzvláště v klášteřích na Svaté Hoře Athonské; neboť jinde literatura byla zničena při požárech kostelů a klášterů, buď již při podmaňování Bulharska a Srbska Turky, buď později, když země tyto byly bojišti, na nichž se Turci sráželi s Uhry a později s vojsky rakouských Habsburků. Nemálo zničili také řečtí duchovní, když po roce 1767 opanovali bulharskou církev.

Tehdy působením cařihradských bohatých Řeků, „Fanariotů“, kteří měli velký vliv na tureckou Portu, zrušena byla nezávislost arcibiskupství ochridského a Bulhaři podřízeni cařihradskému patriarchátu. Tento snažil se zjednatí řeckému živlu rozšíření na účet Slovanů a proto dosazoval, kde mohl, biskupy a duchovenstvo řecké a toto odstraňujíc církevní slovanštinu zavádělo do bohoslužby a do církevního života řečtinu. Zámožnější vrstvy bulharské (po městech) se počítaly a lid venkovský upadl v úplnou nevzdělanost. Zhoršení jeho hmotného a sociálního stavu na sklonku 17. stol. učinilo z něho na mnoze temnou hromadu.

Podobným způsobem jako u Bulharů, počínali si Řekové i mezi Srby, když r. 1766 docílili zrušení patriarchátu peckského a podřízení církve srbské patriarchátu cařihradskému. Ale síly jejich nestačily na výboj do vzdálenějších krajín srbských. Ostatně Srbové se přece posilovali stykem se svými soukmenovci, sídlícími zvláště po r. 1690 mimo říši tureckou, kteří mohli sobě a tím také jim opa-

třovati aspoň církevní a náboženské knihy. Vzdělanost Srbů, pokud se udržovala, měla přirozeně povahu konservativně-církevní a vzezření strnulosti. Ke konservatismu a strnulosti nutilo Srby a Bulhary samo panství turecké se svým nehybným islámem, ale pod ním se udržel po staletí starobylý způsob života lidového a s ním národní uvědomění a paměť o lepší a slavnější minulosti. Poněvadž všichni panovníci srbští byli svatými srbské církve, mohlo duchovenstvo poučovati lid o starých dějinách srbských. Látku tuto zpracovávali lidoví pěvci v obdivuhodných národních písních, v nichž široké vrstvy nalézaly útěchu pro těžkou přítomnost a naději v lepší budoucnost. Příklad Srbů působil příznivě i na Bulhary a podněcoval je k následování.

Chorvaté, zvláště ti, kteří náleželi ke koruně uherské, a Slovinci žili od sklonku 16. století v silném proudu protireformačním, podporovaném Habsburky a ovládaném jesuity. R. 1604 se usnesl sněm chorvatský na zákoně, jímž církev katolická prohlášena za jedinou oprávněnou církev.

Protireformace nebyla bez příznivých a užitečných stránek pro Chorvaty a vůbec všechny Jihoslovany. Chtějíc utlumiti následky reformační propagandy, byla nucena tvořiti podobnou náboženskou literaturu jako dříve šířitelé reformace, literaturu, která měla na zřeteli získání všech Jihoslovanů, i Bulharů, církvi katolické a proto užívala nejrozšířenějšího nářečí bosenského a dubrovnického, štokavského a čakavského — a tím připravovala budoucí jednotný spisovný jazyk srbochorvatský, ale přece jen stlačovala úroveň vzdělanosti a budila náboženský fanatism. Mimo literaturu výlučně náboženskou, vzdělávanou jazykem lidu srozumitelným, dovolovala jen literaturu latinskou. Marně proto usilovali Kateřina Frankopanová († 1673) a Pavel Ritter Vitezović († 1713) o pěstování jiné ještě literatury, lidu srozumitelné.

Lépe bylo sice v Dubrovníce, kde se vyskytl právě v době největšího pokroku protireformace znamenitý básník, Ivan Gundulić († 1638), ale myšlenka Gundulićova, aby balkánští Slované byli osvobozeni ze jha tureckého s pomocí polského krále Vladislava, byla přese všechny jeho romantism a slovanskou tendenci přece jen v podstatě ohlasem protireformačních snah získati poveláním Turecka rozšíření panství církve katolické. Po Gundulićovi se rozhostil i v Dubrovníce protireformační úpadek literatury a vzdělanosti vůbec.

České literatuře a vzdělanosti nedařilo se valně již za reformace, ježto hnutí reformační pod panstvím Habsburků nemělo náležité volnosti. Za protireformace, která vypudila do ciziny výkvět vzdělanstva a někdejší přívržence reformace ochudila hmotně, nastal nevyhnutelně hluboký úpadek. Nedlouho před pohromou bělohorskou, zvláště od r. 1609 jest pozorovati značné kulturní vzpružení mezi Čechy a snahu překonati dosavadní zmalátnělost, ale čas již na to nestačil. Příznačná a typická jest tragická postava Jana Amose Komenského, který

byl nucen svou obrozovací činností, vzbuzující obdiv a uznání ciziny, vyvíjeti mimo svou vroucně milovanou a bolestně oplakávanou vlast a věnovati ji cizině, hlavně Německu. Česká emigrace byla utatou větví národa a proto nevyhnutelně brzy uschla, třebaš nelze podceňovati její vliv, jakým účinkovala na udržování národního vědomí a znalosti písemnictví v lidu. Česká literatura byla skoro výhradně náboženská nebo náboženským zájmem ovládaná, jako dějepisectví. Kvetlo ovšem umění, zvláště stavitelské a malířské, Praha zastkvěla se obdivuhodnými paláci a chrámy barokovými, ale to byly viditelné pomníky vítězství církve nad kacífi a rychle se poněmčujícího panstva, zbohatlého na zříceninách blahobytu drobné šlechty, kdysi protestantské. Rozkvětu výtvarného umění bylo účastno poměrně jen málo lidí. Měšťanstvo trpělo nepřiměřenou hospodářskou politikou vlády vídeňské (nehledě k válkám tureckým a dynastickým) a lid obecný, selský byl doháněn hmotným i mravním útlakem (násilným obracením na víru katolickou) ke vzpourám a povstáním často se opakujícím.

Podobné asi poměry zavládly v Polsku pouze s tím rozdílem, že Poláci v národním bytí nebyli přímo ohrožováni rozmachem Němců. V Polsku nabyla na rozhraní století 16. a 17. rozhodující převahy protireformace zvláště tím, že v králi Zikmundovi III. Vasovci, vychovanci jesuitů, měla horlivého příznivce a podporovatele. Jesuité tudíž se zmocnili veškeré výchovy a naplnili celou společnost polskou duchem a snahami obrozeného katolictví tak, že tato byla ovládnána čím dále, tím více zájmy náboženskými a pozbývala smyslu pro kulturní pokrok. Prospěch víry a církve, to byla vedle přepjatých zájmů šlechtických, stavovských jediná věc, kterou se dovedla nadchnouti společnost, vychovaná ve školách jesuitských v národní netečnosti a v neznalosti ostatního světa. Táž polská šlechta se nedovedla orientovati ve změnách, jaké na počátku nového věku prožívalo světové hospodářství; proto Polsko se nedovedlo brániti podobně jako Francie svým merkantilismem proti cizím vykořisťovatelům, tím spíše, že šlechta ve své stavovské zaslepenosti znemožňovala rozkvět měst a vytvoření domácího průmyslu a vzdělaného, zámožného obchodnictva, jež by bylo mohlo státu pomáhati v čas potřeby svými kapitály. Společnost polská pozbyvši vzdělání a ctižádosti, ztratila chuť a sílu k práci hospodářské; přes to však chtěla co nejvíce rozkoší užívat. Dějiny Polska v 18. století poskytují tudíž jediný obraz hrubého požitkářství. Polská literatura 17. a 18. století zůstávala ovšem daleko pozadu za literaturou století 16. a za literaturami vzdělaných národů západoevropských, ač plodností a obsahem svým předčila současnou literaturu českou. Přes to však polský jazyk upadal a kazil se, poněvadž podléhal vlivu současné módy, vzniklé asi vládou latiny ve školách jesuitských, záležející v tom, že do řeči byly vplétány četné výrazy, ba i celé věty latinské.

Jako v Čechách, i v Polsku kvetlo barokové stavitelství, podporované bohatými

velmoži a hierarchy i měšťany, které vytvořilo mnoho krásných a zajímavých paláců, zámků a chrámů, ale tvůrci jeho byli převážně mistři cizí, hlavně vlašští. Totéž platí o malířství. Náklady na díla tato plynuly hlavně z příjmů, vydřených valnou měrou ze selského obyvatelstva, kterému nebylo namnoze ponecháváno ani existenční minimum. Nejbohatší velmoži měli své ohromné statky ve východních, ruských, t. j. ukrajinským obyvatelstvem obydlených krajinách říše polsko-litevské, v krajinách, které v dřívějších dobách byly vydány nájezdům tatarským, ale jsouce od ukrajinských kozáků hájeny, proměnily se časem v úrodné a silně zalidněné nivy a role. Krajiny tyto nikomu nenáležející dostávali šlechtici darem od krále za skutečné nebo i domnělé služby a znevolničili tamější selské obyvatelstvo tak, že toto zdvihalo časté vzpoury. Násilné nucení pravoslavných k církvi uniatské, r. 1596 s církvi římskou sjednocené, zesilovalo útlak hospodářský, který byl tím více pocitován, že pocházel od šlechty jinonárodní, ač tato z veliké míry byla ještě nedávno ruská (t. j. ukrajinská). Ale vojenská organizace kozáctva, které šlechta polská nedovedla potlačiti, usnadnila všemu maloruskému lidu selskému zdar jeho vzpoury proti polským statkářským vrchnostem. Ztenčení východního území v důsledku válek s kozáky a s Moskvou znemožňovalo pak polskému selskému lidu jeho útek ke kozákům a proto poddanství a nevolnictví jeho ve vlastním Polsku dosáhlo nejvyššího stupně.

Nevzdělaná nižší šlechta byla ve službách velmožů, kteří jí užívali na sněmích ve prospěch svých zájmů soukromých. Tyto nahrazovaly politické programy. Každý velmož byl ve službách některé mocnosti, které zápasily o vliv v Polsku.

Největší politickou pohromou Polska v 17. století bylo povstání maloruských kozáků, které bylo jako by pramenem všech dalších jeho neštěstí. Mělo však i nepříznivé následky pro lid maloruský. Nehledě k těžkým hmotným následkům dlouholetých válek, na území maloruském vedených, vedlo k rozdělení Malé Rusi čili Ukrajiny mezi Polsko a Rusko. Tím svérázný kulturní život, jaký se vyvíjel dříve v západní Rusi, utrpěl velikou ránu, neboť ve ztenčené polské Ukrajině pak rychleji a pronikavěji pokračovalo popoľšťování šlechty a úpadek měšťanstva. Vylidněné krajiny obsadila polská šlechta, potomci statkářů Chmelnic-kým vypuzených, a uvedla maloruský lid selský, všelikými výhodami přivábený, ve stav poddanství, neustále se zhoršujícího, popuzujícího k častým vzpourám.

V ruské Ukrajině „starší“ kozáčtí proměnili se brzy ve statkáře, obdařené vládou moskevskou hojnými pozemky, jež z veliké části někdy náleživaly polským statkářům. Kozáčtí statkáři stali se právě takovými vrchnostmi lidu rolnického, uvedeného v nevolnictví, jako bývalí statkáři polští. Hejtman Mazepa uznal r. 1701 robotu za věc zákonitou. Samostatnost Ukrajiny byla vládou ruskou čím dále, tím více obmezována, zvláště po nezdařené vzpouře Mazepově, a r. 1780 úplně zrušena. Od samého počátku příslušnosti východní Ukrajiny k říši ruské

prováděla vláda moskevská úmyslné a pak i násilné porušování, zavádějíc ruštinu do úřadů, do církve a do škol a zapovídajíc posléze i vydávání knih psaných jazykem, blízkým živému jazyku lidovému; nejdůležitější jest zákaz vydaný r. 1720.

Jest zajímavé, že za tohoto úpadku národního uvědomění a vzdělanosti ukrajinské, v předešlém období do značné síly vypěstěné, se velice dařilo umění výtvarnému, zvláště stavitelství. Jako v Čechách a v Polsku, byli jeho podporovateli mocní pánové, ovládající lid rolnický, přetížený břemeny vrchnostenskými, v první řadě hejtmani ruské Ukrajiny. Z nich největším příznivcem stavitelství byl Mazepa, nenáviděný od lidu jakožto jeho utlačovatel. Mazepa dal podnět a poskytl náklad na značný počet rozsáhlých chrámů, zvláště v Kyjevě, které zasluhují pozornosti svou zvláštní odrůdou slohu barokového čili „kozáckým“ barokem.

V nejvyšších kruzích společnosti moskevské nebo velikoruské, zvláště pak na dvoře panovníckém, převládala po velikých vnějších i vnitřních otřesech doby samozvanců snaha přisvojiti si novodobé vymoženosti vzdělanosti západoevropské, a to především v oboru řemesel a průmyslu, poněvadž toho bylo potřeba k zesílení obrany proti nepřátelským sousedům, obrany jednak vojenské, jednak finanční. Rozkvětem průmyslu měly být rozmnoženy příjmy státní pokladny. V souvislosti s tím ujímaly se ve vyšší společnosti také cizí mravy a zvyky, jež dříve platily za kacířské, a to nejvíce polské.

Vůdčí kruhy ovládané byly vůbec snahou napravit nedostatky a zlořády života veřejného i soukromého, ale opravy, v oboru činnosti duševní předsevzaté, byly spíše couváním, nežli pokrokem nebo vůbec opravami ani nebyly. To platí jmenovitě o opravě bohoslužebných knih a církevních obřadů, provedené okolo r. 1660 patriarchou Nikonem. Opravy ty provedeny byly podle zásady, že, co je starší, to jest lepší, která jest charakteristickým příznakem církve byzantské. Návrat k starším řádům byzantským — to bylo heslo církevní reformy Nikonovy. Proti ní vznikl živelní takřka odpor církevních konservativců a nevzdělaného lidu proto, že tito vůbec každou změnu zamítali a zastávali zásadu nepohnutelnosti.

Společnost moskevská, jak viděti z průběhu událostí, souvisících s „opravami“ Nikonovými a zejména ze vzniku rozkolu v církvi ruské, úplně byla ještě ovládnuta zájmy náboženskými v duchu byzantského ultrakonservatismu. K utužení jeho přispěla nepochybně nemálo srážka s Poláky, ovládanými protireformační výbojností, v době samozvanců, a boj o svobodu, vedený s nimi pod heslem obrany a záchran pravoslavné víry, jimi ohrožené. Zájem náboženský se svým příznačným pravoslavným lpením na starobylosti činil z církve velmi mocného činitele společenského, který byl neodstranitelnou překážkou snah pokrokových. Proto všechny pokrokové změny a opravy, jimiž bylo zdokonalováno od doby Petra Velikého státní zřízení a zesilována moc státu se zřetelem k jeho mezinárodnímu postavení, nesrůstaly organicky s celou společností, nýbrž vytvářely

nový kulturní útvar vedle církve. Panovníci ruští zaujali sice od vítězství císaře Alekseje nad patriarchou Nikonem (formálně od zrušení patriarchátu r. 1721) vzhledem k církvi postavení byzantských císařů, stali se vlastními náčelníky církve ruské, ale podobně jako císařové byzantští byli jí spíše ovládnuti, nežli ona jimi, poněvadž jakožto náčelníci církve byli nuceni býti představiteli a obhájci její prastaré věrouky a jejích nehybných řádů. Jedinou výhodou měl tento poměr tu, že nevyhnutelná rozhodná srážka mezi státem a církvi nebo lépe mezi vzdělaností církevní a světskou byla tím oddalována až do pádu monarchie. Pokrok se západní vzdělaností razily sobě cestu do Ruska spíše proti vůli společnosti, nežli na její vyzvání — nátlakem velmi obtížného mezinárodního postavení Ruska.

Nelze podceňovati toho, co Petr Veliký učinil, aby z Ruska udělal stát, který by se mohl nejen mocí, nýbrž i vzdělaností vyrovnati nejpokročilejším státům západoevropským, ale to bylo teprve símě, které neslo ovoce, širší kruhy živící, teprve vlastně po válkách napoleonských, když na delší dobu zavládl v Rusku poměrný mír.

Vzdělanost, kterou Petr a jeho nástupci vnucovali ruské společnosti, byla jí pocítována jako břímě státní povinnosti a neměla jiného účelu, než aby státu se dostalo úředníků a vojáků, opatřených nejpotřebnějšími vědomostmi odbornými. Jako sedlák byl povinen odváděti platy a robotovati svým vrchnostem, tak šlechtic byl povinen do 15. roku se učiti ve škole, aby mohl pak z neodložitelné povinnosti zastávati službu státní. I šlechtic byl svého druhu nevolníkem — nevolníkem vzdělanosti. Nevolníky byli i průmyslníci a obchodníci, poněvadž byli nuceni pracovati hlavně za tím účelem, aby stát z toho měl užitek. Proto také všecko nadlidské úsilí Petra Velikého, vytvořiti v Rusku vzdělanost takovou, jakou poznal v západní Evropě, mělo výsledky poměrně skrovné — a i těch bylo dosahováno jen používáním násilí.

Petr Veliký přesazoval sice na půdu ruskou západní vzdělanost, kvetoucí ve státech protestantských, ale nezamezoval přístup vzdělanosti povahy katolické, přicházející ode dávna z Polska, a to buď přímo, buď prostřednictvím Ukrajiny. S touto vzdělaností, jejíž vliv se uplatňoval v 2. polovici 17. a na počátku 18. století i ve školách, všeobecného vzdělání poskytujících, pronikalo na Rus i západoevropské umění výtvarné, které zvláště ve stavitelství mělo podobné účinky jako na Ukrajině: šířilo barokový sloh, pozměňovalo domácí sloh byzantsko-národní a vytvářelo tím nové původní tvary. Petr Veliký tento vývoj přerušil tím, že ve svém chvatu, aby co nejdříve měl nové hlavní město, zapověděl (1714) stavěti v jiných městech kamenné budovy a všechny umělecké a pracovní síly soustředil v Petrohradě. Jinak zaměstnával je budováním pevností. Od té doby po půl druhého století bylo ruské stavitelství jen napodobením stavitelství západního, jmenovitě francouzského a nizozemského.

OBROZENÍ A OSVOBOZENÍ NÁRODŮ SLOVANSKÝCH.

Od sklonku 18. století měnily se vnější podmínky mezinárodních poměrů pro Slovanstvo příznivě a tím se stalo, že jednotliví národové slovanští se mohli vzchopiti k novému samostatnějšímu životu a usilovati o to, aby se stali zase činnými účastníky všeobecného vývoje politického i kulturního. Především Rusko rozšířivši své území stálými válkami s Turkotatary a Turky a vzímajíc se novými a novými, více méně nezbytnými výboji v Asii, stalo se na počátku 19. století jedním z nejmocnějších politických činitelů vzdělané Evropy, jednou z evropských velmocí. Zasahujíc už od doby Petra Velikého čím dále, tím patrněji a vlivněji do událostí západoevropských, stalo se v době veliké revoluce francouzské, když se střetly ve velikém zápase proud demokraticko-republikánský s proudem šlechticko-monarchistickým, nepostradatelným spojencem ohrožených monarchií. Jakožto nejhorlivější a nejvytrvalejší obhájce starších, předrevolučních řádů (ancien régime) zjednálo si prvenství ve velikém tak zvaném osvobozovacím boji proti císaři Napoleonovi I. a nejvíce přispělo k jeho porážce i k obnovení (pokud to bylo možné) starého pořádku. Rusko (a vedle něho Rakousko) bdělo po kongresu vídeňském (1815) nad tím, aby tento pořádek byl zachováván, a pomáhalo potlačovati hnutí revoluční, usilující o svobodu myšlení, vymanění společnosti z nadvlády církve a o účastenství širších vrstev (měšťanstva) ve vládě čili o zavedení zřízení konstitučního. Úsilí toto nebylo sice provázeno plným úspěchem, ale Rusko v nejbližším svém sousedství dovedlo dlouho zamezovati vítězství snah revolučních. Jsouc samo zasaženo účinky revoluce červencové (r. 1830), totiž vypuknutím polského povstání, nemohlo, jak to chtěl cář Mikuláš I., zakročiti ve vzdáleném západě, ale když r. 1848 vypukla revoluce v Německu a v Rakousku, týž Mikuláš válečným potlačením povstání maďarského pomohl udusiti hnutí revoluční v celém Rakousku a důtklivou hrozbou bránil Prusku zříditi revoluční (měšťansko-liberálně-nacionální) císařství německé. Nová demokraticko-liberální a konstituční západní Evropa, vzniklá přes odpor Ruska, donutila sice s Francií a Velkou Británií v čele autokratické a zpátečnické Rusko krymskou válkou, aby se vzdalo svého dosavadního zasahování do západních

záležitostí*) a naopak sama přisvojovala si právo spolurozhodovati s ním v otázce turecké čili východní, kterou Rusko dosud pokládalo za obor sobě vyhrazený; ale minulo jen 20 let, když samy západní mocnosti Rusku takřka uložily, aby válkou potrestalo Turecko (1877), poněvadž toto podle jejich vůle se nechtělo přizpůsobiti vzdělanosti, řádům a zřízení států západoevropských a hrozilo zkázou a vyhlazením svým křesťanským poddaným. Tytéž mocnosti připravily pak sice Rusko o velikou část výtěžku jeho úspěšně vykonaného úkolu a donutily je, aby se zase odvracelo od záležitostí západoevropských, ale rozpory a srážky, jež se mezi nimi záhy dostavily, poskytly Rusku vhodnou příležitost, aby znovu svůj vliv na záležitosti evropské uplatňovalo. Francie, ohrožená Německem a toužící po odvetě za rok 1870—71, nabídla mu uzavření spolku, který také r. 1891 byl uskutečněn a stal se velmi důležitou protiváhou trojspolku Německa, Rakousko-Uherska a Italie i dokladem nezbytného účastenství Ruska v záležitostech západoevropských.

Vedle toho, že Rusko od počátku 19. století bylo velmi důležitým (ne-li rozhodujícím, aspoň rovnocenným) činitelem mezi evropskými velmocmi, záležel jeho politický význam také v tom, že svým vytrvalým úsilím zničilo dosavadní politický význam Turecka a učinilo je válkou r. 1877—78 trpným činitelem politickým.

Zničení panství turecké v Evropě a osvoboditi pravoslavné křesťany z jařma jeho, bylo pokládáno ode dávna za přední úkol panovníků ruských. Ke srážce s Turky by bylo došlo nepochybně postupným podmaňováním Tatarů, sídlících ve stepích černomořských, poněvadž tito byli od r. 1474 poddanými tureckého sultána. Zápas vznikl a vyvíjel se sice z příčin jiných, někdy dosti nahodilých, ale byl nevyhnutelný. První příčinou byly důsledky povstání Bohdana Chmelnického, totiž okolnost, že kozácký hejtman Petr Dorošenko uznal vrchní panství turecké. Později poštvál Turky k útoku na Rusko nešťastný švédský král Karel XII. po své porážce u Poltavy (1709), a pak zase Francie (r. 1768), chtějíc s pomocí Turecka zachrániti Polsko před pádem.

Tenkráté už hrozila zkáza samému Turecku, neboť Kateřina II. způsobivši mu těžké pohromy, umluvila se svým spojencem Josefem II. jeho rozdělení. Ve smyslu starých rusko-pravoslavných tradic mělo býti obnoveno císařství byzantské a na staroslavném trůně cařihradském měl zasednouti člen ruské dynastie,

*) Tenkráté i ve vážné vědecké literatuře západní byli Rusové vylučováni vůbec ze společnosti vzdělaných národů západoevropských jakožto národ mongolský a turanský (viz *Lamanskij*, Ob istoričeskom izučení grekoslavjanskago mira 278 a násl.) a s druhé strany někteří Rusové, kráčejíci ve šlépějích slavjanofilů, zdůrazňovali svůj odpor proti shnilé západní Evropě, dovozovali svou povýšenost nad národy západními a přisuzovali si úlohu spasitele jejich pomocí své nezkažené původní, byť i primitivní vzdělanosti, vtělené ve svém pravoslaví. Po válce krymské vydal Danilevskij svůj spis „Rossija a Evropa“, „evangelium“ pravoslavného messianismu.

nazývané Romanovskou, Kateřinin vnuk, Pavel. V odporu s národní myšlenkou osvobození pravoslavných křesťanů z jařma tureckého byl ovšem záměr, aby Habsburkové opanovali západní část Balkánského poloostrova, jmenovitě země srbské. Na zničení Turecka bylo sice ještě příliš brzy m. j. také proto, že poevropšťující se Rusko bylo strženo do proudu událostí západních, do boje s francouzskou revolucí, ale Rusko přece dokončilo ještě opanování černomořských stepí a dosáhlo severního pobřeží moře Černého i Azovského s Krymem. Otázkou času jen bylo rozšíření panství ruského do přílehlých podunajských knížectví, moldavského a valašského, a pak i do východních částí poloostrova Balkánského. Tyto země souvisí nepřetržitě bez přirozených hranic a překážek s černomořskými stepmi jihoruskými. Opanovati je znamenalo pro Rusko zaokrouhliti nebo uceliti své černomořské území, dovršiti svou převahu nad Černým mořem a získati nejbližší cestu k opanování „druhého Říma“ starých moskevských písmáků, Cařihradu. Po nich toužil již barbarský kníže Svjatoslav z důvodů hospodářských a tyto důvody se hlásily k svému právu tím důtklivěji, čím více vzkvétalo zemědělství ve stepích černomořských, dříve pustých, a čím více toto potřebovalo mořských úžin k volnému vývozu svého obilí.

Tyto hospodářské příčiny však z počátku ustupovaly před zeměpisnými a nábožensko-národními. Mírem z r. 1774 (kučuk-kajnardžským) nabylo Rusko práva ochrany nad pravoslavnými křesťany říše turecké, a to mu poskytovalo možnost, kdykoliv v příhodné chvíli začítí válku s Tureckem. Tomu stála ovšem v cestě okolnost, že západní mocnosti, a to zejména Rakousko, v době císaře Napoleona I. změnily úplně své dřívější nazírání na Turecko a začaly z obavy před přílišným zesílením Ruska na účet jeho pokládati trvání Turecka za nezbytnou podmínku pro udržení evropské rovnováhy. Ale Rusko přes tuto překážku přece zasadilo Turecku v průběhu 19. století několik těžkých ran, že na sklonku jeho konečný zánik tohoto státu se zdál jen otázkou krátkého času.

Vydatným pomocníkem ruské politiky protiturecké byl západní liberálně-romantický proud, který střízlivé vlády západoevropské proti jejich vůli nutil k politice romantické humanity a křesťanské solidarity. Typickými jeho představiteli byli hlavně Britové, v první čtvrti 19. století romantik Byron a v poslední jeho čtvrti liberál Gladstone. Bezděčným spojencem Ruska byl nehybný a zarputilý islám, který se vzpíral všem pokusům o pokrokové a liberální reformy, jež Turecku se snažili vnutiti pro jeho záchranu jeho západoevropští ochránci. Tak Rusko po několika marných pokusech (r. 1806—12, 1828—29 a 1853—56) konečně za souhlasu celé Evropy a zvláště řevnivé Anglie a Rakousko-Uherska zasadilo Turecku válkou r. 1877—78 smrtelnou ránu, po které toto už jen živořilo.

Rusko-turecká válka r. 1877—78 a její následky byly dramatickým vyvrcholením dvoustoletého zápolení Ruska s Tureckem, ale mnohem úspěšnější bylo pro

ně pokračování v dřívějších několikastoletých bojích s Turkotatary a pak i s Mongoly na východě v Asii. Tam nebylo Rusku překáženo řevnivostí jeho západoevropských sousedů a proto klidilo čím dále, tím větší úspěchy, ač boje byly dosti jednotvárné a probíhaly, aniž k sobě poutaly živější zájem současníků. Konečný jejich výsledek byl ten, že Rusko na rozhraní století 19. a 20. opanovalo celou severní a střední Asii až k Altaji, vysočině Iránské a k hranicím čínským. Byl to sice nezbytný důsledek odvěkého obranně-výbojného postupu Ruska proti turkotatarským kočovníkům, ale rozšíření ohromného státu ruského až na břehy Tichého oceánu nabylo na sklonku 19. století velikého významu mezinárodního vzhledem k hromadnému zakládání zámořských osad a držav, ke kterému západoevropské mocnosti pudil netušený rozmach jejich průmyslu a přelidnění.

Panství v Asii mělo pro Rusko podobný význam, jako zámořské osady pro mocnosti západní. I Rusko potřebovalo velikého množství volné půdy pro rostoucí přebytek svého obyvatelstva. Příčiny tohoto přebytku byly sice jiné, nežli ve státech západních, ale shoda byla v tom, že pro obojí státy získání půdy osadnické bylo nezbytným prostředkem k vyvarování nesnázi hospodářských a sociálních. Tím, že živel ruský v ohromné Asii získal novou půdu k svému šíření, mohl se slovanský živel účastniti jako rovnocenný činitel veliké přirozené expanse evropského lidstva a jeho civilizace do všech konců světa. Rusko ovšem, podobně jako v 17. a 18. století, bylo ve svých asijských podnicích dynamikou svého mezinárodního postavení puženo mnohem dále, nežli souhlasilo s přirozeným vývojem věcí; v obavě, aby velmi důležitá říše čínská nebyla předčasně opanována mocnějšími soupeři, pustilo se do podniků, přesahujících jeho síly a utrpělo těžký nezdar ve válce s Japonskem (1904): ale jeho účastenství ve válce světové přece ukázalo, že i přese všechny své vnitřní nesnáze zůstalo mocným činitelem v politice světové.

Neobyčejný vzrůst říše ruské a její politické síly povznášel nejen národ ruský mezi jinými národy evropskými, nýbrž byl prospěšný i všem ostatním Slovanům, a to buď přímo, buď i nepřímo. Rusko neprovozovalo sice žádné uvědomělé a vyhraněné politiky slovanské v tom smyslu, že by bylo plnilo politické tužby, přání a potřeby jednotlivých stíněných a bezmocných slovanských národů, nýbrž politiku sobecky ruskou, hovějící především zájmům ruského státu, ať skutečným či domnělým, a to i v takových případech, kde se přímo dovolávalo součinnosti ostatních Slovanů (totiž pravoslavných): ale skutečnost, že jeho podniky byli namnoze nepříznivě zasahováni a poškozováni nepřátelé a utlačovatelé národů slovanských, byla těmto ku prospěchu. Takový účinek měl zejména zápas Ruska s Tureckem.

Cílem Ruska bylo opanovati ne-li celý poloostrov balkánský, tedy aspoň východní jeho část, aniž pomýšlelo na obnovení někdejších slovanských států tamějších. Události však se vyvinuly tak, že Rusko (hlavně pro odpor svých západo-

evropských soupeřů) chtít nechť dávalo svůj souhlas ke zřízení zvláštních států slovanských. Mohlo to činiti tím spíše, že balkánští Slované ode dávna v něm spatřovali svého osvoboditele z jařma tureckého; a byvše jím už od doby Petra Velikého vyzýváni k součinnosti v boji s Turky věřili všem slibům jeho, a proto když dosáhli obnovení svých států, tíhli dobrovolně k němu a podrobili se bez zdráhání jeho politickému vlivu.

Války Ruska s Tureckem v době Napoleona I. i po jeho pádu usnadnily nemálo zdar vzpoury, kterou proti Turkům zdvihli r. 1804 stateční Srbové a tato se stala základem jejich nového, skrovného sice, ale nadějně se rozvíjejícího státu. Nad ním drželo Rusko pak ve svém vlastním zájmu ochrannou ruku a dovedlo mu vynutiti na Turecku značné zlepšení jeho státoprávního poměru k říši turecké i rozšíření území (1827). Podobné péči Ruska se těšila Černá Hora, proměněná r. 1851 z dědičného biskupství ve světské knížectví, která ovšem Rusku svým trvalým odbojem proti panství tureckému už od doby Petra Velikého prokazovala dosti cenné služby. Válka pak rusko-turecká z r. 1877—78 zjedнала politickou samostatnost ve vlastním státě Bulharům (1878) a způsobila vůbec veliký obrat v dosavadním vývoji balkánských Slovanů ve směru rychlého jejich obrození a povznesení s pomocí západoevropské vzdělanosti.

Jestliže úspěchy Ruska v jeho staletém zápase s Turky položily základ k samostatnosti Srbů a Bulharů, vlivné jeho zasahování do událostí západoevropských přinášelo nepřímou prospěch Slovanům pod panstvím německých Habsburků. Mohutnému vystupování Ruska ve válkách napoleonských radovali se Čechové (na příklad Jungmann a Marek), očekávali odtud příznivý vliv na zlepšení svého postavení, ba snili i o sloučení všeho Slovanstva pod náčelnictvím ruského cíře. Naděje takové nebyly jen pouhou romantikou a něco z nich se přece splnilo. Od nešťastného tažení Napoleona I. na Rus bylo Rusko až do války krymské nejvlivnějším činitelem politickým v Evropě. Zmařilo revoluční velkoněmecké snahy o zřízení císařství německého s Pruskem v čele a udusilo maďarskou revoluci, chtějící obnoviti samostatnost Uher — obě věci, které mohly míti nedozírně neblahé následky pro budoucnost středoevropského Slovanstva. Cář Mikuláš I. neučinil toho proto, aby Slovanstvu prospěl, nýbrž aby potlačoval svobodomyšlnou revoluci, ale rakouští a uherští Slované z toho měli užitek.

Vedle prospěchu, který měli balkánští a rakouští i uherští Slované z rostoucí síly a moci Ruska, přispívala k zlepšení jejich postavení a ke vzrůstu vlastní síly také klesající moc habsburské monarchie, řada porážek a politických neúspěchů jejich.

Postavení habsburského soustátí značně se zhoršilo vyměněním habsburského rodu po meči, poněvadž s několika stran bylo ohroženo nápadníky na dědictví Karla VI. Udržení jádra říše byla nucena dcera jeho Marie Terezie zaplatiti těžkou

ztrátou Slezska na prospěch krále pruského. Tato pak měla za následek zesílení starší již soutěže habsbursko-hohenzollernské a trvalé nepřátelské napětí mezi oběma stranami, které vyvrcholilo válkou r. 1866. Habsbursko-hohenzollernská řevnivost a nepřátelství bylo překážkou, pro kterou Němci nebyli s to, aby se v duchu národního proudu a myšlenky národního sebeurčení sjednotili ve velikém a silném společném státě, v nějakém obnoveném německém císařství v době, kdy Slované, ovládaní jejich německými dynastiemi, teprve se probouzeli k novému životu kulturnímu a politickému. Kdyby se byly předčasně uskutečnily velkoněmecké snahy, byli by západní Slované, Čechové, Poláci, Slovinci a Chorvaté upadli v postavení téměř beznadějně.

Řevnivost rakousko-pruská nebyla odstraněna ani zřízením hohenzollernského císařství a překážela dlouho opravdové soudržnosti Německa a Rakousko-Uherska, i když je mezinárodní konstelace donutila k těsnému politickému spolenectví (1879). To byla jedna z velmi důležitých příčin, které držitele státní moci v soustátí habsburském nutily, aby nespatořovali jen v Němcích, jako dříve, oporu státu, nýbrž aby hleděli získavati pro sebe i Slovany. K tomu ovšem bylo potřebí, aby vladaření Slovanům nepřiznivě bylo přeměňováno v soustavu vyhovující aspoň do jisté míry jejich národním tužbám a potřebám.

Jiná věc, která k této změně nemálo přispívala a ji podporovala, byly porážky, které soustátí rakouské utrpělo v bojích s revolučním hnutím národním, jakožto hlavní představitel starého pořádku (ancien régime), obnoveného vídeňským kongresem r. 1815, a jmenovitě jakožto hlavní odpůrce národního hnutí vlášského, které usilovalo o sjednocení všech Vlachů v jednom národním státě. Porážky utrpěné r. 1859 a r. 1866 nejen donutily Rakousko vydati své hohenzollernské državy vítězné Sardinii, nýbrž i provésti hlubokou změnu ve způsobě vladaření zavedením ústavnosti; tato národům slovanským usnadnila dobývání rovných práv s Němci, kteří dosud měli výsadní postavení ve státě.

Kromě výše naznačených, pro Slovany příznivých změn ve vnějším vzájemném nebo mezinárodním postavení jednotlivých států evropských, přál Slovanstvu také všeobecný proud a duch, ovládající vzdělanost evropskou od sklonku 18. století.

Byla to touha a snaha o všestranné osvobození člověka z pout, kterými jej svíraly dosavadní řády společenské, a to jmenovitě církevní, státní a stavovské; ony poskytovaly sice svého druhu určité výsady jednotlivcům nebo některým skupinám a vrstvám, ale převážně většině lidstva kladly překážky ve volném rozvoji duševním i hmotném. Přirozený pátrací pud člověka, osmělený řadou vynálezů a objevů, provedených zvláště po skončení náboženských válek 16. a 17. století, jimiž byla poodhalena záclona tajemných sil a zákonů přírodních, pociťoval čím dále, tím trapněji tíhu vládnoucí církve a náboženství, jež svými před-

pisy a tresty zdržovaly pokrok činnosti rozumové. Proto se vzráhal požadavek náboženské svobody.

Z týchž důvodů a zároveň jakožto požadavek přirozeného práva člověka byla žádána svoboda politická čili takové státní zřízení, které by se shodovalo s přirozeným právem člověka — tedy zejména zřízení takové, aby se správy státu a jeho zákonodárství mohly účastniti i vrstvy, které dosud jen trpně svými platy a břemeny jej podpíraly a plnily vůli skupin, obdařených výsadami, nebo pouze vůli několika jednotlivců, uchvátivších státní moc. Poněvadž výsadní postavení měly nejen jisté kruhy téže národní společnosti ve státě, nýbrž někde i jistý národ, vládnoucí ve státě na úkor národa jiného nebo jiných, vyrostl z požadavku přirozeného práva na účastenství ve vládě požadavek, aby každý národ sám si vládl prostřednictvím svých zástupců čili požadavek národního sebeurčení nebo jinak národního osvobození od panství národů cizích.

Žítí podle přírody nebo vrátiti se ku přirozenému způsobu života stalo se základním heslem doby a požadavek tento byl obrácen m. j. také na národní nebo státní hospodářství. Hlasatelé zásady, že státní hospodářství se má opíratí o přirozené bohatství státu, uložené v jeho půdě, fysiokraté, naléhali na to, aby byl podporován hlavně rozvoj rolnického zemědělství místo průmyslu a obchodu a domáhali se tudíž oprav na prospěch znevolničeného lidu selského, žádající jeho osvobození od povinností a břemen vrchnostenských čili zrušení vrchnostenských výsad. S tím souhlasily v podstatě i dalekosáhlejší požadavky vyslovované s jiné strany, aby byly zrušeny šlechtické a vůbec všechny stavovské výsady a zavedena byla rovnost všech občanů a jejich stejné účastenství na vládě, čili žádána demokratisace celé státní společnosti. Sama nejvyšší vrstva společnosti, šlechta, sdílela z veliké míry tyto snahy, jsouc ovládána smýšlením humanitním, filantropickým i altruistickým, čili duchem lidumilnosti a soucitu s ponížnými a utiskovanými. Všeobecně vzráhala se snaha povznášeti tyto vrstvy, kulturně z ostatlé vlivem své bídy, osvětou k blahobytu.

Hlasatelé výše uvedených zásad a požadavků našli pro ně dosti záhy jisté porozumění i u některých panovníků, poněvadž těmto ze zrušení výsad stavovských a církevních kynulo zesílení moci státní a rozmnožení hmotných prostředků k jejímu provozování, zvláště pak měli-li činiti zadost rostoucím úkolům, jaké vyžadovala čím dále, tím složitější a obtížnější politika zahraniční. Proto hlavně začali novodobé požadavky předních vzdělanců uskutečňovati také Marie Terezie a Josef II., kteří obmezili výsady velkostatkářské šlechty, přesunuli část berní s poddaných na vrchnosti, zmenšili břímě selské roboty a účinným dozorem zamezovali zhoršování stavu poddaných. Obmezením výsad církevních, podrobením církve státnímu doзору a zřízením státního školství položili základ k rychlejšímu pokroku vzdělanosti světské a tím i k zvýšení úrovně vzdělanosti

všeobecné, zvláště ve vrstvách měšťanských a selských. Důsledek toho ve spojení s péčí o povznesení průmyslu a obchodu bylo i stoupání blahobytu v nižších vrstvách, vzrůst politické a národní uvědomělosti a snahy po spolurozhodování s dosavadními držiteli moci státní o záležitostech, celé státní společnosti se týkajících.

To všecko neobyčejně prospívalo národům slovanským v soustátí habsburském (nejvíce Čechům), kteří v dřívějších dobách pozbyli poněmčením své šlechty i měšťanstva a skládali se skoro jen výhradně z rolnictva. Toto jsouc germanisací dosud téměř nedotčeno mohlo, zesílíc se hmotně a povznesouc se osvětě, svým přirozeným přílivem do měst obroditi nebo nahraditi degenerující se poněmčené měšťanstvo čerstvým živlem slovanským. Byla to doba, kdy měšťanstvu kynulo vůdčí politické postavení ve státech, v nichž absolutismus, opírající se o šlechtu, byl nucen ustoupiti ústavnosti, hovějící zájmům a potřebám středních vrstev. Ostatně znenáhla i rolnictvo, setrvávající při svém zemědělském zaměstnání, nabývalo vedle obrozeného měšťanstva přiměřeného podílu na moci státní. Poněvadž podobný postup se děl všude jinde, nabývali zotavující se národové slovanští, zastoupení rolnictvem a pak i měšťanstvem, rovného postavení s jinými národy, zvláště když později i pokrokem své vzdělanosti a osvěty se jim mohli vyrovnávati.

Vypuknutí veliké revoluce francouzské a dlouholeté války z ní se vyvinuvší zdržely sice značně hmotné i kulturní povznesení slovanského rolnictva a měšťanstva v soustátí habsburském, ale s druhé strany přispěly nemálo k tomu, že v nich učinilo vlivem všeobecného proudu národního veliký pokrok národní uvědomění a později i snahy o uskutečňování národního sebeurčení, třeba jen v úzkých mezích národně složitého habsburského soustátí.

Jinou překážkou, pro kterou zotavovací a zesilovací pochod slovanských národů v soustátí habsburském pokračoval z počátku velmi zdlouhavě, byl odpor vládnoucího Německa a později i Maďarů proti sebeurčovacím snahám slovanským, odpor zesílený vlivem téhož národního proudu, který probouzel a pobízel Slované k většímu úsilí ve prospěch zlepšení svého postavení.

Maďarům, kteří směřovali k těmto cíli jako Slované, totiž aby byli vlastními rozhodčími o svých osudech, se podařilo dříve dojíti k cíli, poněvadž v čele jejich zápasu stála národně uvědomělá šlechta, která hájíc svých výsad proti osvícenému absolutismu zároveň bránila národních zájmů státu, který chtěla ovládati. Obrana šlechtických výsad proti osvícenému absolutismu přiměla i jistou část šlechty české, chorvatské a polské, aby podporovala snahy národní, českou jmenovitě, aby hájila samostatnosti státu českého jakožto někdejšího majetku národa: ale rozpor mezi snahami šlechtickými a středostavovskými překážel vždycky soudržnosti a součinnosti šlechty se vzráhajícími se měšťanstvem a rolnictvem.

Shora vytčené překážky byly příčinou, že Slované soustátí habsburského téprve vlivem revoluce únorové r. 1848 se vzchopili, aby se domáhali rovných práv s jinými národy a aby měli svými volenými zástupci účastenství ve státních záležitostech. Ale všeobecné poměry přece ještě nebyly jim příznivé. Slované vidouce se ohroženi dalekosáhlými národními snahami Němců a Maďarů, byli nuceni podporovati reakci dvora sobě nepříznivého. Tento si troufal, potlačiv hnutí revoluční, prováděti znovu germanisaci. Byl však přece nucen jinak prováděti opravy ve směru kulturního pokroku, jejichž účinek uspišil hmotné a osvětové povznesení nižších vrstev slovanských, jmenovitě provésti úplné osvobození rolnictva ode vsí závislosti na vrchnostech a zavésti rovnost všech občanů před zákonem. Porážka, kterou r. 1859 Rakousko utrpělo na poli válečném, byla zároveň porážkou absolutismu a základem ústavnosti, jež slovanským národům poskytovala možnost zjednávat si zápasem parlamentním lepší podmínky svého života.

Získávané úspěchy vyžadovaly však velmi houževnatého úsilí a nebyly v poměru ani k němu, ani k cílům, které si Slované vytýkali. Zápas byl Slovanům neobyčejně stížen tak zvaným rakousko-uherským vyrovnáním (1867), jímž Rakousko bylo rozděleno ve dva zvláštní státy za tím účelem, aby byl zamezen pro budoucnost společný postup všech Slovanů a aby Maďaři a Němci nad rozdělenými snáze mohli vládnouti. Zájmové rozpory mezi jednotlivými slovanskými národy ovšem jim to ještě více usnadňovaly. Přes to však zlepšilo se poněkud postavení Slovanů v Rakousku chybou, které se r. 1878 dopustili Němci odporem proti obsazení Bosny a Hercegoviny, a pak r. 1907 zavedením všeobecného rovného hlasovacího práva při volbách do říšské rady, jež si vynutila četná a sociální síla dělnictva, vzrůstající od několika desetiletí s rozkvětem továrního průmyslu. Ač dělnictvu záleželo hlavně na provádění reforem socialistických a byly mu lhostejné některé články snah národních, přece zesílení slovanského živlu ve sborech zákonodárných bylo příčinou netušených nesnází státu rakouského, poněvadž Němci, dosud v něm vládnoucí, vším úsilím se vzpírali postoupiti Slovanům přiměřeného podílu na státní moci nebo aspoň přiměřeným způsobem vyhovovati jejich národním a osvětovým potřebám. Nebezpečí poslovanění Rakouska pudilo držitele moci státní r. 1914 do válečného podniku se Srbskem, který měl všechny vyhlídky zdaru a po jehož šťastném skončení měly být odčiněny dosavadní úspěchy Slovanstva. Vládnoucí kruhy maďarské, rozcházející se s Vídní v jednotlivostech, v celku s tím souhlasily jednak proto, že pokorení Srbska znamenalo pro Uhry větší zisk nežli pro Rakousko, jednak proto, že si nevěděly rady s rostoucí smělostí chorvatsko-srbské oposice, zřejmě usilující o odtržení zemí jihoslovanských od říše, a se vzímající se národním hnutím rumunským i slovenským.

Shora vypsané zlepšené vnější podmínky života národů slovanských nebyly by

bývaly účinkovaly, kdyby v lůně Slovanstva samého nebyla bývala vyvíjena činnost, snažící se z nich co nejvíce těžiti. To byla především usilovná a na mnoze obětavá činnost nečetných vzdělanců, usilujících v jednotlivých národech o to, aby celá národní společnost nabyla náležité národní uvědomělosti tak, aby mohla odolávati podmaňovacím a odnárodňovacím vlivům vzdělanosti cizí, to jest německé, která jakožto nejbližší vyšší vzdělanost byla přece pro Slovanstvo kulturně pokleslé nepostradatelnou.

Vzdělanci, kteří větším dílem sami vyšli z nižších vrstev, měšťanské nebo rolnické, snažili se sice probouzeti i odnárodnělou šlechtu k národnímu vědomí, ale hlavní svůj zřetel obraceli na lid venkovský i měšťský. Obeznamující všechny vrstvy s lepší, ba slavnou minulostí národa a probouzejíce tím lásku k němu a jeho vlasti, národní hrdost a snahu vyrovnati se národům, pokládaným za vyšší a lepší, shledávali potřebným povznáseti vrstvy lidové osvětou jednak za tím účelem, aby snáze chápaly jejich snahy vlastenecké, jednak i proto, aby vzdělání jim bylo základem většího blahobytu a větší hospodářské síly. V lidových vrstvách byla také spatřována celá budoucnost národa se zřetelem k jeho kulturní svéráznosti a samobytnosti, poněvadž se věřilo, že lidové vrstvy uchovaly čisté národní živly a prvky, které dlužno jen náležitě dále rozvíjeti, aby byly ochranou proti nebezpečným vlivům uniformující a nivelisující vyšší vzdělanosti, přicházející ze západní Evropy prostředím německým.

Abý národové slovanští každý zvlášť a všichni dohromady tvořili zvláštní, svérázný kulturní celek, v tom spatřován jeden z hlavních prostředků jejich záchrany před hrozícím odnárodněním, hlavně poněmčením. Proto také v dějinách jejich bylo pilně vyhledáváno vše, co mohlo býti pokládáno za příznak jejich samobytnosti nebo i význačnosti. Čechové to viděli ve svém husitství a českobratrství, Poláci v šlechticko-republikánském zřízení svého státu a Rusové ve svém pravoslaví, které vůbec pokládali za hlavní známku čistého slovanství. Jinak všeobecně byly ceněny a sbírány národní písně, pověsti, pohádky a přísloví, kroje, zvyky a mravy. Nejvíce byly v oblibě národní písně a hrdinské zpěvy srbské a ukrajinské. U Čechů, kde nic takového se nezachovalo, byly za účelem povznesení národního vědomí a hrdosti starobylé národní zpěvy padělaný.

Poněvadž jazyk lidový pokládán byl za čistší a neporušenější, nežli nové jazyky spisovné a poněvadž těmto lid rozuměl málo a s nesnázemi se jim učil, začalo se namnoze psáti lidovými nářečím, také proto, aby lid snáze byl získáván snahám národním, jimž písemnictví, knihy a čím dále, tím více noviny byly hlavním prostředkem.

U Slovanů pravoslavných, kteří v písemnictví dosud užívali jazyka církevně-slovanského, vznikly tímto způsobem nové spisovné jazyky: ruský, ukrajinský, srbský a bulharský. Tyto mnohem lépe vyhovovaly osvětovým potřebám lidu,

poněvadž jazyk církevní, třebaž že přirozeně podléhal vlivu místních živých řečí a jim se přizpůsoboval, měl pro svou starobylost a zvláštní (makedonský) ráz takový asi význam, jako pro západní národy mrtvá církevní latina. Bylo potřebí se mu dosti dlouho učit ve školách, a ty mohli navštěvovat jen nečetní vyvolenci.

U Slovanů nepravoslavných vznikl nový spisovný jazyk slovenský, poněvadž spisovná čeština, známá Slovákům hlavně ve svém biblickém útvaru, se jim zdála poněkud cizí, při čemž ovšem také příslušnost Slováků k jinému politickému organismu, než k jakému náleželi Čechové, a neznalost husitských tradic československých ve většině lidu slovenského měly svůj vliv.

Vznikem zvláštního spisovného jazyka ukrajinského a slovenského byla ovšem porušena národní jednoty ruská a československá, ale tato byla spíše jen zdánlivá nežli skutečná. Malorusové, žijíce odděleně od Velikorusů ve státě polsko-litevském od konce 14. století, vytvářeli si zvláštní literaturu, zejména v 16. a 17. století, kdy obrana pravoslavy proti církvi římské a uniatské jí dodávala silných podnětů. Církevně-slovanský jazyk, jímž byla psána, měl velmi výraznou povahu jihoruskou. Úplné uvedení lidového jazyka do literatury, vytvářené v Malé Rusi nebo v Ukrajině, bylo mimo jiné také důsledkem dřívější dlouhé odloučenosti Malé Rusi od Veliké a její poměrné samostatnosti kulturní a literární. U Slováků vznik vlastního spisovného jazyka a zvláštní literatury byl následkem toho, že dříve, pokud nepodléhali vlivu českému, to jest hlavně vlivu husitství a české reformace, účastnili se osvěty uherské a užívali tamější literatury latinské. To jim dostačilo, poněvadž vyšší vzdělané kruhy (šlechta) tíhly vždycky přirozeně k Budínu a ne k Praze. Když se dostavila potřeba, aby i širší vrstvy nabývaly vyšší osvěty, došlo k řešení otázky, zdali postačí čeština a její literatura či zdali spíše dlužno užívat jazyka lidu srozumitelnějšího. Poměry politické byly příliš silným činitelem, než aby byla zvítězila čeština.

Zvláštní spisovný jazyk a literatura ukrajinská vedle ruské a slovenská vedle české pomáhaly sice utvrzovati a zesilovati zájmové rozdíly mezi Velikorusy i Ukrajinci a Čechy i Slováky, avšak mnohem větší měrou byly jen jejich známkou nebo ukazovatelem. Mnohem působivější příčinou rostoucích rozdílů byly dřívější půltisícileté a tisícileté dějiny, které podmiňovaly odluku, která skutkem trvala už dávno před tím, nežli se stala na venek zjevnou. Ostatně literatura ukrajinská i slovenská plnily dostatečnou měrou úkol, kterým byly probuzeny k životu, totiž probouzení a povznášení širokých vrstev lidových k vyššímu duševnímu a osvětovému životu a jeho vlivem k hospodářskému zesílení a k politickému zápasu za účastenství na vládě.

U národů, kteří už dávno měli své jazyky spisovné jakožto normativní vzory lidových nářečí, jako byl jazyk český a polský, děly se pokusy o jejich vytříbení jednak na základě dobrých spisovatelů starších, jednak podle jazyka lidového,

zvláště co do výrazů přejatých z jazyků cizích, jmenovitě z němčiny, a co do skladby, která byla dosud převážně latinská nebo německá.

Vzdělanci slovanští, kteří šířením osvěty a vzdělanosti se snažili povznášeti lid, shledávali, že značnou toho překážkou jest nesnadný pravopis, opírající se o latinskou abecedu a vyjadřující tudíž slovanské hlásky podle německého příkladu nevhodným spojováním několika písmen latinských. Proto na několika místech (u Slovinců, Chorvatů, Lužických Srbů i u Čechů a Slováků) se děly pokusy o vhodnou úpravu pravopisu, a to hlavně na zásadách, které u Čechů již na sklonku 14. století hlásal mistr Jan Hus a které zvítězily pak v 16. století v knihách tištěných. V této věci, na pohled malicherné, ale přece pro praktický život velmi důležité, ti Slované, kteří se rozhodli následovati českého příkladu (Chorvaté, Slovinci a Lužičtí Srbové), předstihli národy západoevropské. U Poláků, jak se zdá, vědomí jakési povýšenosti nad Čechy a šlechtický konservatismus jest překážkou přijetí zásad pravopisu českého.

Vidouce, jak u západních pokročilejších národů, zvláště u Němců, rozkvétá krásná literatura pod vlivem mohutného hnutí romanticko-národního, snažili se vzdělanci slovanští opatřiti podobnou i svým vlastním národům a proto se buď pokoušeli v básnění a v skládání prací románových, buď cizí vzorná díla překládali do své mateřštiny.

Podléhají všeobecnému proudu živého zájmu o vědecké prozkoumání a vy-pátrání záhad života a přírody, věnovala část nečetných slovanských vzdělanců své síly i této práci a snažila se jí povznášeti vzdělanostní úroveň svého národa. Zakládány ze soukromých prostředků vědecké společnosti, sbírky, knihovny a musea, tato také za tím účelem, aby se stala přístupnými širším kruhům. Ve snaze vyrovnati se nebo aspoň doháněti co možná jiné národy pokročilejší, vzdělanci slovanští snažili se obohatiti své národy i vědeckou literaturou, psanou vlastním jazykem, a usilovali za tím účelem vytvořiti vlastní vědecké názvosloví. Poněvadž však ze zkušenosti poznávali, že soukromé přičinění jednotlivců nestačí k soutěži s pokročilejšími, samostatnými národy, kteří za pomoci a podpory svých států mohli soustavně pracovati a vědecký dorost vychovávat ve státních vysokých školách, proto zřizování vlastních vysokých škol se stalo jedním z hlavních cílů jejich tužeb a pro svou důležitost nabylo významu politického. Národové politicky samostatnější, Rusové a Poláci, měli sice novodobé university již na počátku 19. století (Rusové od r. 1755), ale ty nemohly vzkvétat pro odpor vlády ruské proti kulturnímu pokroku. Proto vědecké snahy ruských vzdělanců co do překonávání všelikých vnějších překážek měly mnoho podobného se snahami národů politicky závislých.

Ač národní a osvětové snahy slovanských vzdělanců se v celku dařily, poněvadž mezinárodní postavení Slovanstva bylo od konce 18. století značně přízni-

vější nežli dříve, narážely přece na velmi četné překážky. Z nich hlavní byla ta, že Slovanstvo žilo ve státech, zásadně nepřátelských novodobým proudům osvěty a svobody jakož i snahám povznést široké vrstvy lidu slovanského vůbec. Slované žili jednak pod panstvím islámského Turecka, odmítajícího vůbec každou změnu odporující koránu, jednak pod panstvím Habsburků, kteří od vypuknutí veliké francouzské revoluce stáli v čele snah zpátečnických, jednak ve státě ruském, který s Rakouskem byl v té věci za jedno. Mimo to Rakousko chtělo býti státem německým nebo aspoň jen německo-maďarským, Rusko výlučně ruským a Turecko nemínilo se vzdáti panství nad svými Slovany. Proto snahy o národní probuzení a kulturní povznesení lidu se časem změnily v politický boj proti nepřátelským držitelům státní moci, a to buď o úplné osvobození od ní, od cizího panství, buď o dobytí přiměřeného podílu na státní moci. Politický boj by se byl dostavil i jinak, poněvadž stejně jako na západě, by se byl lid bez toho domáhal účastenství v rozhodování o záležitostech státních na účet šlechty a byrokracie.

V boji politickém se objevily překážky jiné a shledalo se, že vedle vzdělání a osvěty jest velmi důležitým činitelem politické moci také hospodářská síla; proto vzniklo úsilí po hospodářském zesílení, po zbohatnutí, po vytváření kapitálů a po tom, čím kapitály se tvoří, průmyslu a obchodu. Proud tento byl ovšem i ohlasec obecného hospodářského proudu, který na sklonku 19. století počal ovládati celý vzdělaný svět. Snahy o hospodářské zesílení měly ke konci 19. a na počátku 20. století již znatelný úspěch, který měl své důsledky jednak tím, že vzdělanost se stávala mnohostrannou a mohla již soutěžit se vzdělaností národů západních, jednak tím, že politický tlak Slovanů se stal pro jejich odporce nesnesitelným.

Přehlédneme-li povšechný vývoj jednotlivých národů slovanských od konce 18. století až do vypuknutí světové války, shledáme, že všude nejprve převládá snaha vzdělanců o kulturní a osvětové povznesení národa, a zvláště pak lidových vrstev, a to jednak za tím účelem, aby bylo možno dohoniti kulturní pokrok národů západních, jednak aby národní uvědomělost pronikla co nejhluběji. I v Rusku, ač tam již od doby Petra Velikého mnoho činila vláda sama, přece skutečný pokrok byl dílem hlavně několika soukromých jednotlivců, kdežto držitelé státní moci od veliké revoluce francouzské mu spíše překáželi a jej zdržovali.

Jestliže v Rusku vláda pod snahami osvětovými hledala převratné cíle politické, bylo to v podstatě správné, neboť osvětou všude se mělo dospěti k politické svobodě a rovnoprávnosti vrstev, které dosud žádného účastenství na veřejných záležitostech neměly, i k politickému osvobození národů ujařmených. Záleželo však na místních okolnostech a síle i podnikavosti jednotlivých národních skupin, aby snahy osvětové nabyly větší nebo menší měrou, dříve nebo později povahy politické, nebo aby nad činností osvětovou nabyla převaha činnost poli-

tická. Poláci v království polském, kteří měli tam hotovou politickou organizaci, a to tak silnou, že pak r. 1830—1831 dosti úspěšně válčili s Ruskem, byli k činnosti politické podníceni již r. 1830 vlivem revoluce červencové, ale Poláci v Prusku a v Rakousku sdíleli osud politicky nesamostatných národů slovanských, které k politické činnosti povzbudila teprve revoluce únorová r. 1848 nebo lépe to hnutí politické, které v revoluci únorové a v jejích východních ohlasech vrcholilo. Hnutí toto mělo ohlas (třebas jen slabý) i na Rusi a Ukrajině (spiknutí Petraševců a politický program bratrstva kyrillo-methodějského) a vyvolalo společné politické porady všech Slovanů na slovanském sjezdu v Praze (1848).

Byvši potlačena absolutistickou reakcí, nabývá politická osvobozovací činnost národů slovanských nové síly v souvislosti s porážkou Ruska ve válce krymské a Rakouska ve válce se Sardinií a Francií (r. 1859), kteréžto obě války dlužno pokládati za projev odporu pokrokové a liberální Evropy proti hlavním představitelům zpátečnictví. Politická činnost a zápas Slovanů o osvobození stává se v Rakousku parlamentní, v říši turecké, otrásané vnitřní krizí, má povahu ozbrojené vzpoury podrobených Slovanů a národního povstání a v říši ruské, pokořené válkou krymskou, záleží jednak v boji o pokrokové opravy ve prospěch širších vrstev (selských) a v zápase vzdělanců o zavedení ústavnosti, jednak v odboji Poláků proti ruské nadvládě.

Na počátku 20. století nabývají politické zápasy v Rakousko-Uhersku a v Rusku neobyčejné síly a přiostrění tak, že jde už takřka o bytí a nebytí těchto států; zároveň balkánští Slované se chystají k tomu, aby nadobro vyřídili s Tureckem nerozřešené záležitosti balkánské, jejich životních zájmů se dotýkající. Příležitost k tomu jim zavládl nový vnitřní otřes Turecka, způsobený zdařilým převrácením Mladoturků (1908). Politická krize ruská byla důsledkem neúspěchu Ruska ve válce s Japonskem (1904—1905) a nesnáze Rakousko-Uherska vyplývaly z velkého zesílení tamějšího Slovanstva.

Trojí tato krize, ve všech případech slovanská, byla podstatnou složkou mezi těmi příčinami, které vyvolaly válku světovou. Tato válka rozřešila veliký kus slovanské otázky — ale přinesla nové obtíže, nové činitele a živly, které rozřešení jejího zbytku ve smyslu přesného a spravedlivého práva národního seburčení velice ztěžují.

Potřeba pokroku ve vzdělanosti, zvýšení osvětové úrovně, rozšíření vzdělanosti do širokých vrstev a probouzení těchto vrstev k národnímu vědomí i k péči o udržení své národnosti v nebezpečí cizích vlivů odnárodňovacích hlásila se u jednotlivých národů slovanských, ovšem jen porůznu a ojedinele, již před tím, nežli k tomu přicházel popud ze vzdělanosti západní. Ten význam mají zajisté dějepisné práce Balbínovy a zvláště jeho spis na obranu jazyka českého, „Dissertatio apologetica pro lingua slavonica praecipue bohemica“, psaný v l. 1672—1673,

pak jazykově očištné snahy Rosovy, třebaš nevhodné, a politické, hospodářské i jazykové snahy Chorvata Križaniće, působícího na Rusi a podávajícího cáři moskevskému rady, jak povznést Rusko, aby se vyrovnalo státům západním a mohlo provést osvobození všech Slovanů z cizího panství. V Polsku v době nejhlubšího kulturního úpadku osvícení jednotlivci zasévali sítě kulturního obrození, jako bratři Josef a Ondřej Stanislav Załuští, kteří shromáždili před r. 1745 rozsáhlou vědeckou knihovnu, bohatou na cenné rukopisy, darovali ji státu a podporovali studia historická. Pijarista Stanislav Konarski zahájil pěstování věd exaktních a přírodních ve školách svého řádu a sesazený král Stanislav Leszczyński ve svém „Glosu wolném“ (z let 1734—1737) domáhal se pokrokových reforem, mezi nimiž zvláště osobní svobody rolnictva a zrušení roboty. Někteří jednotlivci už tenkrát na svých statcích to činili; již r. 1733 městská rada poznaňská poskytla svým poddaným jistých úlev. Na Rusi Petr Veliký již o něco dříve svými reformami se snažil buditi smysl pro důležitost a nezbytnost vzdělanosti. Srbové, kteří se r. 1690 přestěhovali do Slavonie a do jižních Uher, pečovali o zřízení řádného školství, a to s pomocí Petra Velikého. Zachariáš Orfelin svou literární činností se snažil šířiti osvětu a probouzel city vlastenecké. Ale to vše a jiné podobné jevy byly jen první červánky. Skutečné jitro nastávalo teprve pod mocným vlivem západního osvícenství a s ním nerozlučně spjatého, třebaš proti-
chůdného romantismu.

Nejdříve a nejživější ohlas mezi Slovany měl proud osvícenský v Polsku, kde čím dále, tím více pronikalo poznání, že stát, ohrožený rozpínavostí silnějších sousedů, posílených opravami státních organismů, jak je prováděl osvícený absolutismus, se nemůže zachrániti, leč zavedením oprav podobných. Poněvadž v Polsku s jeho šlechticko-republikánským zřízením nebylo pomyslení na to, aby přiměřené opravy byly provedeny od krále a bezmocné ústřední vlády, běželo o to, jak by nečetní prozíraví vzdělanci dovedli pro to získati zaostalé, nevzdělané a v náboženské vášnivosti pohroužené šlechtické davy. To bylo možno jen obrácením veřejné pozornosti na vady a zlořády státního zřízení a společenského života a na různé návrhy k jejich odstranění. Proto vznikla hojná literatura, jež takové otázky přetrásala, zvláště po prvním rozdělení Polska (1772), nejvíce v době zasedání čtyřletého sněmu (1788—1791), který mnohé zásadní opravy uzákonil. Literatura tato se opírala o zásady a názory západního, nejvíce francouzského osvícenství. Jaká důležitost byla přikládána v Polsku zásadním a theoretickým opravným návrhům francouzských publicistů, týkajícím se státu a společnosti vůbec, možno posouditi z toho, že právě z kruhů konservativních byli požádáni po prvním rozdělení Polska Rousseau a Mably, aby Polákům poskytlí své rady, jak by měli opravití své státní zřízení. Z návrhů polských pokrokářů a osvícenců se staly nejproslulejšími návrhy Staszicův a Kollatajův. Pod vlivem

jejich a jiných podobných spisů vypracoval dotčený čtyřletý sněm proslulou „ústavu 3. máje“ (z r. 1791), která se měla státi základem lepší budoucnosti národa polského. Zavádějíc rovnoprávnost (ač neúplnou) měšťanstva se šlechtou, dovolávala se přirozených práv člověka. Mnoho pozornosti bylo věnováno osvobození selského lidu. Již sněm r. 1768 odňal šlechtě právo trestati poddané smrtí. Někteří velmoži zaváděli na svých statcích různé úlevy, zejména robotu proměňovali v peněžité platy. Kościuszko a jeho přátelé, zvláště ti, kteří byli tvůrci konstituce 3. máje, viděli jedinou záchranu Polska v úplném osvobození lidu selského a chtěli jej tím podnítiti k účastenství v povstání celého národa za obnovení státní samostatnosti. Ve velkovévodství varšavském (r. 1807 zřízeném) poddaní nabyli osobní svobody.

Mnohem účinněji, než v této věci, uplatnil se vliv francouzského osvícenství ve veliké reformě školství, prováděné po zrušení řádu jezuitského t. zv. edukační komisí, která posvěťivši školství, znovu je zorganizovala a množství škol založila; krakovskou a vilenskou universitu přetvořila v duchu nové doby za pomoci cizích učenců. Vědecké badání však už dříve a lépe prospívalo soukromým přičiněním jednotlivců, na prvním místě krále Stanislava Augusta a několika velmožů, kteří zakládali knihovny a vědecké sbírky a nesli náklad na vědecké knihy, jako byl Naruszewiczův spis o dějinách polských, opírající se o původní prameny a provádějící vědeckou kritiku zpráv. Také literatura krásná, zvláště pak básnická, byla živým a namnoze zdařilým ohlasem současné klassické literatury francouzské. I o ni měl zájem král Stanislav August, tak že varšavský dvůr jeho byl střediskem ruchu literárního a uměleckého. Básníci Ignác Krasicki, František Karpiński a František Kniaźnin, kteří si přisvojili zvláště Rousseauovy myšlenky o prvotním šťastném stavu lidstva, vydali plody, které nezůstávají příliš pozadu za nejlepšími výtvyry západními a staly se tudíž přístupnějšími vzory českým obdivovatelům a napodobitelům literatury západní. Polští spisovatelé (básníci) znali a napodobili skoro všechny současné literární proudy, které znali hlavně z četby literatury francouzské. Tato zůstala trvale jejich hlavním vzorem.

Na Polsko účinkovaly dosti znatelně i tehdejší proudy hospodářské, jmenovitě fysiokratism. Mimo úlevy poskytované poddanému lidu rolnickému prozíraví velkostatkářští hospodáři zakládali na svých statcích různé továrny, čímž přílišný dovoz cizího zboží, Polsko ochuzující, měl býti obmezován. Vláda, pokud byla s to, pečovala o povznesení hluboko pokleslých měst, aby také v nich byla probuzena činnost průmyslová. Opanování Krymu Ruskem a otevření Dardanell jeho lodím přišlo velice vhod polskému vývozu obilí.

Pád říše polské byl sice velikou pohromou národa polského, a dlouholeté války napoleonské, jimiž i polské země byly silně zasahovány (zvláště po r. 1805) měly mnohé účinky škodlivé, ale sítě nového pokrokového života nebylo již zmařeno.

Poláci stáli v první polovici 19. století pořád ještě v čele Slovanstva co do vzdělanosti přese všechny nehody a nesnáze, které jim přinášel jejich neblahý stav politický, rozdělení národa pod trojím cizím panstvím. Duch osvícenství a romantismu, ovládající ruského cíře Alexandra I., nemálo přispíval k tomu, že politický stav jejich se značně zlepšil tím, že přičiněním Alexandrovým bylo Polsko do jisté míry obnoveno, nejprve jakožto velkovévodství varšavské (1807) a později jakožto království polské (1815), sloučené ovšem personální unii s říší ruskou.

V království polském vpučely znovu haluze nové vzdělanosti a pokroku, zvadlé pádem říše polské. Zejména učiněn byl značný pokrok v práci vědecké, jejímž střediskem již r. 1800 se stalo varšavské „Towarzystwo przyjaciól nauk” a r. 1818 nově založená universita ve Varšavě. Obzvláštnímu zájmu se těšily dějiny polské a slovanské. Niemcewicz začal vydávati velikou sbírku pramenů k dějinám polským, Lelewel, znalec západoevropské dějepisné literatury, přinesl nové pojetí dějin polských, Linde, původce velikého plánu soustavného studia slavistického, proslul svým slovníkem jazyka polského, Majewski, Rakowiecki a Surowiecki vydali pozoruhodné spisy, obírající se obecnými nejstaršími dějinami slovanskými, které byly předchůdci pozdějšího badání Šafaříkova o starožitnostech slovanských. Adam Czarnocki upozornil na velikou cenu národopisu a stal se jeho zakladatelem. Maciejowski a Hube jali se prováděti srovnávací studie v oboru starého slovanského práva. Stanislaw Potocki jako ministr osvěty zorganizoval školství na zásadě novodobého pokroku a dal podnět ke zrušení značného počtu klášterů. Xaver Lubecki jakožto ministr financí snažil se Polsku zabezpečiti pevné postavení finanční a rozmnožiti příjmy státní zvelebením průmyslu a obchodu.

Království polské, obdařené velmi svobodomyšlnou ústavou na ten čas (ve sněmu bylo vedle 77 poslanců šlechtických 51 poslanců zastupujících obce, jmenovitě města) bylo pokrokovými snahami svých vůdčích činitelů něčím, co se dobře nehodilo do zpátečnického ovzduší, jaké po kongresu vídeňském zavládlo po celé Evropě na dvorech a vládách: z toho se vyvinula nevyhnutelná srážka jeho s ruským dvorem, zvláště když r. 1825 na trůn nastoupil Mikuláš I., rozhodný odpůrce ústavnosti, demokratismu a kulturního pokroku. R. 1830 vypuklo polské povstání za účelem odtržení Polska od Ruska, ale bylo krvavě potlačeno. Přivalila se silná vlna nepříznivých následků, kterými slibný vývoj polského národa a jeho vzdělanosti byl sice zadržován, nemohl však býti zastaven. Pohroma r. 1831 měla do jisté míry i vliv příznivý, neboť vyvolala svými podněty mimořádné vzepětí polského národního umění, a to především básnického, které v Adamu Mickiewiczzi dosáhlo svého vyvrcholení a obdařilo národ polský básníkem významu světového a všelidského. Polskou hudbu proslavil touž dobou nesmrtelný

Chopin, tlumočnick ducha polského před světem, a polské malířství Grottger, líčící svými symbolickými obrazy utrpení národa polského. Nemožnost prováděti politiku, leda ve vyhnanství, nutila hledati útěchu a zapomenutí v práci hospodářské a vědecké, ač tato byla stížena tím, že ruská vláda cenné knihovny a sbírky varšavské a puřavské odvezla do Ruska. Proto lépe se dařila vědecká práce ve vyhnanství, kde Paříž byla jejím střediskem.

Ve vyhnanství se zrodila také polská národní filosofie, mesiánství, která Polákům a Slovanstvu s Poláky v čele přidělovala veliké úkoly, směřující k obrození všeho lidstva uskutečňováním pravého a dokonalého křesťanství. Tvořili ji náboženští mystikové jako Towiański a racionalisticko-romantičtí filosofové jako Hoene-Wroński, a hlásali ji básničtí geniové prvního řádu jako Mickiewicz, Krasiański a Slowacki. Byl to ohlas a napodobení německé filosofie Schellingovy a Hegelovy, a to ve snaze vymeziti nešťastnému, ale vzdělanému národu polskému (a vůbec Slovanstvu) čestnější místo mezi národy evropskými, než jaké mu vykazovali filosofové němečtí, a určití Polákům a Slovanům zvláštní úkol a poslání v dějinách lidstva ve shodě s představou o plemenné odlišnosti Slovanstva od západních Germánů a Románů, činících si dosud nároky na vůdcovství všeho lidstva. Byla to útěcha národa v jeho neštěstí, naděje v lepší budoucnost.

Rostoucí nespokojenost národů západoevropských a snahy demokratické a svobodomyšlné, rozvíjející se znenáhla v široké hnutí revoluční, byly půdou, na které polští uprchlíci a vyhnanci pěstovali neutuchající pokusy o odčinění polské pohromy z r. 1831 novým povstáním. Ale síly Poláků se ukázaly nedostatečné, zvláště r. 1846. Ani rok 1848 nepřinesl žádné změny k lepšímu, ač vláda pruská a rakouská ve chvíli nebezpečí činily Polákům, kladoucím politické požadavky, dosti slibné vyhlídky na úlevy a ústupky ve prospěch uspokojení nejdůležitějších národních potřeb polských. Povšechný průběh revolučního hnutí r. 1848 posílil absolutism, Slovanům a tudíž i Polákům nepříznivý.

Rusko hned při vypuknutí veliké revoluce francouzské se postavilo do řady odpůrců všeho hnutí svobodomyšlného, demokratického a ústavního. Bylo to zcela přirozené, poněvadž v něm teprve nedlouho před revolucí dospělo k úplnému vytvoření to, co v západních státech nazýváme starým způsobem vládaření (ancien régime). Teprve veliké privilegium Kateřiny II., r. 1785 udělené šlechtě, znamenalo pro tuto dosažení všeho toho, co šlechta západní měla už v 17. století. Kateřina II., která v mládí se nassála myšlenek osvícenských a humanitních, na počátku své vlády, dříve, než se po svém státě náležitě rozhlédla, chtěla prováděti opravy požadované osvícenci, jmenovitě zrušiti nebo zmírniti selské nevolnictví, ale když r. 1767 svolala zástupce jednotlivých stavů k poradě, přesvědčila se, že jest nucena dokonati vývoj ve směru šlechtického nadprávi, býti právě tak představitelkou zájmů šlechtických, jako byli panovníci západoevropští; zůstala

sice věrna svým sympathiím pro francouzské encyklopaedisty a také její důvěrníci a přátelé jejich spisy se vzdělávali a jejich myšlenky opakovali, ale praktických důsledků z nich vyvozovali málo. Vnuk Kateřiny II., cíř Alexandr I., vyrostlý v prostředí nasyceném myšlenkami humanity a svobodomyšlnosti, zabýval se neustále záměry povolati všechny vrstvy k účastenství na vládě zavedením ústavnosti, spočívající na rozsáhlém právu hlasovacím, a chtěl za tím účelem provésti osvobození lidu selského; ale strach před odporem všemocné šlechty, která ovládala státní správu, mu ukládal co největší zdrželivost. Nástupce jeho Mikuláš I. lišil se od něho tím, že okázale se hlásil k zásadám zpátečnickým a bez ostychu potlačoval všechno, co se mu zdálo podezřelým snahami nebo nebezpečím revoluce, ale i on se svými důvěrníky se neustále zabýval záměry a návrhy oprav v duchu osvícensko-humanitním, jmenovitě otázkou zrušení selského nevolnictví.

Ruští panovníci nemohli se proti šlechtě, vzpírající se opravám, opřít ani o měšťanstvo, kterého v Rusku dotud nebylo, ani o rolnictvo, poněvadž toto bylo nevzdělané a hospodářsky bezmocné. Avšak přípravy a rozpravy, kterými se v kruzích dvorských přetřásala potřeba změn ve státním a společenském zřízení, měly ten účinek, že čím dále, tím více přibývalo jejich přívrženců a že rostl zájem a znalost novodobých myšlenkových proudů a snah západních a že zájem tento čím dále, tím více se projevoval i v literatuře. K tomu působily i přímé styky ruských vzdělanců, šlechtických i nešlechtických, se západními, zvláště za válek napoleonských, zejména když vojska ruská po porážce Napoleonově vtrhla do Francie.

Jaký pokrok učinil svobodomyšlně-humanitní proud na Rusi již v době cíře Alexandra I., viděti ze snah tajných spolků, vzniklých po válkách napoleonských, které měly za následek i vypuknutí vzpoury t. zv. děkabristů (25. prosince 1825). Tito, ač převážně šlechtici, zamýšleli vedle zavedení konstituce provésti také zrušení nevolnictví stavu selského.

Krutým potrestáním děkabristů a pronásledováním snah ústavních i svobodomyšlných docílil sice cíř Mikuláš, že se nikdo neodvážil zřejmě brojiti proti trvajícimu státnímu pořádku a činnosti vlády. Že však mezi vzdělanci nespokojenost nevymizela a že přes veškeré osamocování Ruska západní pokrokové myšlenky a snahy přece působily, jest viděti z toho, že r. 1849 se prozradily snahy Petraševského a jeho přátel, řešiti selskou otázku na zásadách socialismu. Všechen odpor vlády ruské nestačil k udušení snah pokrokových a měl pouze ten účinek, že pokrok zdržoval.

Proud zpátečnický, západnímu pokroku nepřátelský, nejen se neodvažoval úplně potlačiti veškeru vzdělanost západní, nýbrž byl nucen mnohé nebezpečné stránky její připouštěti, ba přímo i přivolávat. Tak na př. nebylo možno zamítati

výtěžky vědeckého badání a technického zdokonalování, poněvadž stát potřeboval vlastních, domácích továren a rostoucí počet obyvatelstva pokročilejšího zemědělství, a vůbec jevila se potřeba hojnějšího těžení z bohaté ruské přírody. Bylo nutno volati cizí učence a odborníky, aby tito Rusku vychovávali vlastní vědecký a technický dorost, poněvadž bez pokroku toho druhu Rusko nemohlo vydržeti politickou soutěž se západními mocnostmi. Bylo nutno zřizovati university a jiné vědecké i odborné ústavy. Učilo se na nich sice bídě, neměly významu samostatného pokroku — ale konec konců přece pomalu vychovávaly řadu lidí s vyšším vzděláním a vědeckým smyslem, tvořily společnost opravdových vzdělanců se širokým rozhledem, podobných vzdělancům západním. Ostatně čím dále, tím větší počet vědychtivých jednotlivců hledal vzdělání na cizích universitách a na ně byli posíláni i mladí odchovanci domácích universit, určení za budoucí jejich učitele. Ač rozkvětu universit, akademie věd a vědeckých společností byly velice na překážku osobnosti, řídící nejvyšší úřady, jmenovitě ministerstvo osvěty a policejní soustava vládní, přece již ke konci let třicátých a na počátku let čtyřicátých v hlavních městech v Moskvě a v Petrohradě byla skupina lidí, kteří byli velmi dobře obeznámeni s pokrokem vědy a osvěty západní a bylo již i několik odborných vědců, jejichž badání mělo důležitost obecnou. To byl zejména chirurg a anatom N. I. Pirogov, od r. 1841 professor petrohradské medicínsko-chirurgické akademie.

Mnohem větší pokrok ovšem byl učiněn v průběhu 1. polovice 19. století ve vědách duchových, zvláště v dějepise a jazykozpytu, ovšem více mimo university. Už od doby Petra Velikého vyskytovali se výjimeční jednotlivci, kteří přisvojivše sobě vzdělanost západní, snažili se jí užívati ke studiu své vlasti a k šíření vědomostí o ní. To byli zejména Tatiščev a Lomonosov již v 18. století a v 19. století pak celá řada jiných, z nichž nejznamenitější byl spisovatel stkvělé a dosud cenné „Istorije“ Ruska, Mikuláš Karamzin. K němu se druží mecenáš dějepisných studií N. P. Rumjancev, náčelník celé skupiny badatelů a sběratelů, která zahájila soustavný výzkum a shromáždění dějepisné látky po Rusi rozptýlené a stala se základem stálého ústavu, r. 1837 zřízeného pode jménem „Archeografické komise“. Postupně vydávání pramenů dějin ruských, touto komisí prováděné, má nemenší důležitost nežli o něco časnější podniky dějzpytných společností západoevropských, na př. společnosti pro starší dějiny německé.

Z kroužku Rumjancevova vyšli také první ruští slavisté, odborní učenci, obírající se badáním slovanských jazyků, vzdělanosti a dějin, jako byli Kalajdovič a Vostokov. Vedle nich však byli ještě někteří jiní, jako A. I. Turgenev a P. S. Kajsarov, odchovanci moskevské university, dále Šiškov a Keppen, Kačenovskij, professor ruských dějin na universitě moskevské, zakladatel celé školy (skeptické) ruských dějepisců, a později Pogodin, plný podnětů a zájmů. Všichni znali

z vlastní zkušenosti země a národy slovanské a udržovali vědecké styky s předními jejich učiteli, zejména pak s Dobrovským a Šafaříkem, kteří platili za největší autority a měli také svými radami a poučováním značný podíl na rozkvětu slavistických studií na Rusi. Ruští slavisté záhy si uvědomili také potřebu, aby slavistika byla soustavně pěstována na universitách a docílili toho (Pogodin), že r. 1835 byly zřízeny professory slovanských „literatur a jazyků“, které zaujali význační později odborníci Bodjanskij, Prejs, Sreznevskij a Grigorovič, kteří, aby se k úkolu svému připravili, pobýli před tím několik let na studiích v zemích slovanských.

Ač ruské university velice pokulhávaly za západními, přece vědecké a filosofické vzdělání pronikalo i do širších kruhů. V Moskvě výkvět vzdělanců tamějších, seskupený v kroužcích „slavjanofilů“ a „západníků“, přetřásal horlivě otázky týkající se poměru ruské vzdělanosti ke vzdělanosti západní, a to zvláště na podkladě současné německé filosofie idealistické. Velice oblíbený professor všeobecných dějin Granovskij budil svými přednáškami zájem širšího obecnstva. Znamenitý kritik Bělinskij přisvojiv si současné západní názory filosofické, velmi případně chápal a posuzoval dotavadní a tehdejší krásnou literaturu a razil svými názory cesty novým, svérázným směrům a velikým talentům. Krásná literatura, která ještě na rozhraní 18. a 19. stol. se spokojovala býti odleskem literatury západní, vzmohla se již v době Alexandra I. a Mikuláše na geniálního básníka prvního řádu, jakým byl Puškin, který ač tvořil pod vlivem poesie západní, zvláště Byronovy, přece zůstal samostatným, svérázným, národním básníkem ruským, a dovedl vyjádřiti ruský život, ruské tradice, vlastnosti ruských lidí a zobrazovati ruskou přírodu. K němu družil se prosaik Gogol svým pronikavým, realistickým líčením stinných stránek ruského života a společnosti v minulosti i v přítomnosti.

Podobný význam jako Puškin v ruském básnictví, má Glinka v ruské hudbě, jakožto skladatel oper. Ovládaje úplně všechny dosavadní vymoženosti a pokroky umění hudebního, jako nej přednější současní skladatelé západní, hleděl využívat ve svých skladbách živly národní, jmenovitě motivy ruské národní písně, a podařilo se mu vytvořiti tak ruskou národní hudbu.

V umění výtvarném nebyl postup k samostatnosti a původnosti tak příznivý, ale vedle mistrů cizích vyrůstali již umělci domácí, z nichž někteří už činili náběh k osamostatnění a znárodnění, jako v malířství Ivanov a Venecianov. Stavitelství stavělo od doby Petra Velikého slohy, na západě obvyklými, panovnické a velmožské paláce i letní sídla, vládní budovy i pravoslavné chrámy, které zvláště hlavním městům dodávaly cizokrajné ozdoby a měly hlavně ten účel dokázati, že mocné Rusko se může vyrovnati vnější stavitelskou okázalostí svých residencí starým residencím západním. Pod vlivem národního proudu vydal cář Mikuláš I. heslo, aby se stavělo slohem národním, t. j. aby západní sloh se přizpůsoboval

byzantsko-ruskému, a tak vzniklo několik budov ve slohu lžinárodním, jako velkolepý jinak chrám Krista Spasitele v Moskvě.

Rusko také v ohledu hospodářském se začalo více a rychleji podobati státům západním, neboť počet továren se vzrůstal a rostl obchod s cizinou. Rusko začalo čím dále, tím více těžiti z vývozu svého obilí, po němž rostla poptávka v západní Evropě. Přibývalo peněz, rostly kapitály; se zřetelem k potřebě intensivnějšího zemědělství začala se jeviti nucená práce nevolnických sedláků nevhodnou a proto rostlo mezi statkáři pochopení pro zrušení nevolnictví a tím se připravovala znenáhla proměna opožděného Ruska ze státu feudálního ve stát kapitalistický a přesunutí moci státní z velkostatkářské šlechty na vzrůstající se stav střední.

Pod vlivem západního romantismu a hnutí národního také na Rusi si vzdělanci začali čím dále, tím více všimati lidu obecného, jsouce o ruském lidu pro jeho neobyčejnou zaostalost přesvědčeni, že nepoznav vůbec vzdělanosti západní zachoval tím spíše prvky a základní rysy prastaré, původní vzdělanosti slovanské. Proto horlivě sbírali jeho přísloví, pořekadla, pohádky a pověsti a zapisovali jeho písně, mravy a zvyky a vydávali tiskem obzvláště sbírky písní. To se dělo obzvláště hojně v jižní čili v Malé Rusi, kde tento národopisný a historický zájem byl stupňován sentimentálními vzpomínkami na někdejší slávu ukrajinského kozáctva, na jeho boje s Tatary a Turky a na zápasy o víru a svobodu proti Polákům, jakož i vzpomínkami na nedávnou ještě politickou samostatnost nebo aspoň samosprávnost Ukrajiny, zrušenou teprve r. 1780. Zároveň se zájmem o písně, v nichž objeveno veliké bohatství historické látky i básnické formy, aesthetiky i morálky, rostl zájem o lidový jazyk, jímž poruštění vzdělanci dříve opovrhovali, a čím dále, tím více množila se literatura psaná tímto jazykem, který se značně lišil od obvyklého literárního jazyka ruského. K tomu nemálo přispívala i snaha povznésti pomocí literatury lidu srozumitelné jeho vzdělanost a tím mu pomáhati i k zlepšení jeho neblahého postavení společenského a hospodářského.

Tak na počátku 19. století vznikl v jihozápadním Rusku nebo v někdejší polské Ukrajině nový slovanský spisovný jazyk a nová literatura; nebylo pro ně sice ještě ustáleného jednotného jména (teprve ke konci 19. století zevšeobecnělo přídavné jméno „ukrajinský“), avšak ony vyjadřovaly jisté tradice a ideály, vlastní a společné sice jen určité skupině vzdělanců, soustředěných zvláště v Kyjevě a v Charkově, tito však byli představiteli mnoha milionů uvědomělých a ještě více neuvědomělých obyvatelů té Rusi, která několik století žila ve státním svazku říše polsko-litevské, a částečně teprve koncem 17. století a částečně až na sklonku 18. století (při rozdělení říše polské) se dostala ve spojení s říší ruskou. Bylo jen vyšším stupněm uvědomělosti a odvahy (se zřetelem k úsilí ruské vlády dokonati co nejdříve úplně poruštění ukrajinského lidu), když po r. 1845 členové

kyjevského tajného „bratrstva sv. Kyrilla a Metoděje“ ve svém programu vyjádřili snahu, aby „Jihorusové“ si dobyli zároveň s jinými národy slovanskými úplné svobody politické a aby místo despotické monarchie ruské, porobivší část Slovanů, byl zřízen spolkový (foederativní) stát slovanský, v němž by vládla rovnoprávnost všech národů.

Tak se na sklonku první polovice 19. století vyvinulo v jižní Rusi z původního romanticko-humanitního zájmu o obecný lid pronikavé hnutí národní, které sice bylo obmezeno na kruhy vzdělců, ale mělo v sobě přitažlivost i pro široké vrstvy měšťanstva a lidu rolnického; získání jejich bylo jen otázkou času nebo lépe otázkou, jak rychle bude se šířiti v lidu novodobá vzdělanost. Že hnutí bude mít nepochybný úspěch, tomu nasvědčovaly nejen pevné a přirozené jeho kořeny, t. j. okolnost, že vycházelo z kulturních prvků lidových (písňe a p.), nýbrž i hojná a cenná umělá literatura, v jejíž čelo se vyšvihl geniální básník Taras Ševčenko, který podobně jako současný Mickiewicz, dovedl utrpení a touhy národní vyjádřiti způsobem nevyrovnatelně uměleckým a zároveň přirozeným a pravdivým.

O něco později nežli na Rusi probudili se k národnímu vědomí Malorusové v Rakousku, a to jednak v Haliči, jednak v Podkarpatské Rusi. Ku probuzení haličských Ukrajinců přispěl velice zájem polských vzdělců o maloruský lid a jeho vzdělanost, zvláště pak o jeho písňe, které od nich byly sbírány, vydávány tiskem a napodobovány umělými básníky polskými. Poněvadž v Haliči vyšší vrstvy maloruské byly už dávno úplně zpolštěny, nemohla tam nastati taková přeměna ve vzdělcích jako na Rusi, nýbrž vrstva vzdělců musela teprve vzniknouti. První vzdělance poskytla uniatská církev svými duchovními, když těmto se od vídeňské vlády dostalo lepších prostředků ku vzdělání a lepšího hmotného zaopatření, než jaké měli za dob říše polsko-litevské. Když zlepšeny byly životní podmínky lidu selského opravami Marie Terezie a Josefa II., mohli i z této vrstvy vycházeti nečetní vzdělanci. Ale maloruští vzdělanci haličtí, zvláště kněží, Inuli dlouho k obvyklému jazyku církevnímu; teprve když sami Poláci, chtějíce lid získati k boji za obnovení Polska, snažili se naň působiti literaturou, psanou jazykem živým, začali také literáti maloruští ho užívat, s lidem více a více se sbližovati, jej studovati a pracovati k jeho hmotnému i duševnímu povznesení.

Přes to, že životní podmínky haličských Ukrajinců byly mnohem horší nežli jejich jihoruských soukmenovců, získali vývojem politických poměrů rakouských v bouřlivém roce 1848 postavení výhodnější, když vládě vídeňské běželo o to, aby v Ukrajincích našla jistou protiváhu proti polské šlechtě, která nepřestávala usilovati o obnovení Polska. Ač po překonání revolučního hnutí zase Poláci v Haliči byli pokládáni za vládnoucí živél, přece Ukrajinci mohli už vedle knih si vydávati i několik časopisů a novin; užívali v nich nově upraveného pravopisu, který

byl zaveden i do škol jejich. Tak pěstování jazyka a literatury ukrajinské bylo postaveno na pevný základ státního uznání, třebaž že jen v míře velmi skrovné poskytovaného. To nabylo veliké důležitosti zvláště od té doby, kdy na Rusi se začalo kruté a soustavné pronásledování a vyhlazování ukrajinštiny a její literatury. Halič se stala pak ohniskem a útočištěm literárních a národních snah ukrajinských a ohnisko toto tím více zářilo, čím více politické poměry rakouské nutily vládu vídeňskou krok za krokem ustupovati požadavkům vzrůstajících se národů slovanských.

Mnohem méně příznivě se vyvinuly politické poměry pro Ukrajince Podkarpatské Rusi. Tam sice péče vídeňské vlády o zvýšení vzdělanosti uniatského duchovenstva měla za následek časně probuzení jeho národní uvědomělosti a oživení jeho činnosti literární mnohem dříve než v Haliči (takže mnozí podkarpatští Rusové působili na vzdělávacích ústavech v Haliči i na Rusi), ale bídný stav lidu rolnického a výbojně národní hnutí maďarské bylo na překážku pokroku národní uvědomělosti v širších vrstvách. Maďaři na účet podkarpatských Rusinů šířili a upevňovali maďarštinu ve školách i ve veřejném životě a počínali si tak směle, že Rusiní se neodvažovali ani svých národních práv a nároků veřejně hájiti a r. 1848 ani nevyslali svých zástupců na slovanský sjezd do Prahy.

Jako polští velmoži, tak i čeští byli záhy dotčeni vlivy západní vzdělanosti, a to snad ještě dříve, uvážíme-li, že již na sklonku 17. a na počátku 18. století živě sledovali pokroky západního umění výtvarného a hudebního a přičiňovali se o jeho přenášení a pěstění ve svých palácích a statcích. Jednotlivci (jako hrabě Sporck) již v polovici 18. století sledovali pokroky západní vědy a hleděli s výtěžky jejími seznamovati širší kruhy svých přátel šlechtických i nešlechtických. Pozdější velmožtí mecenáši předstihovali se podporující a pobádající ku plodné práci vědecké, zvláště dějepisné, své „plebejské“ přátele, nejvíce duchovní, zejména řeholní, kteří svým povoláním tíhli k badatelské práci. Biskup Emanuel Arnošt z Valdštejna (†1789) zjednal si zásluhu o značnou část dějepisných prací Gelasia Dobnera, tohoto zakladatele kritického dějezpytu českého. František Antonín Nostic a František Josef Kinský byli ohniskem kruhu učenců, v němž otec slavistiky Dobrovský a znamenitý dějepisec Pelcl byli nejvýznačnějšími, a z kruhu tohoto se zrodila záhy (1774) Soukromá vědecká společnost, pozdější slavná a v českém národním obrození památná „Král. česká společnost nauk“, jedna z nejstarších akademií ve střední Evropě.

Vedle bohatých soukromých knihoven a vědeckých sbírek v palácích a zámcích šlechtických, založeno bylo r. 1818 Františkovo museum v Brně a Vlastenecké (později Zemské) museum v Praze, a to za tím účelem, aby jejich pomocí se širší kruhy obyvatelstva obeznamovaly s výtěžky badání vědeckého, zvláště pokud jde o poznávání vlastní země a jejího obyvatelstva, jejich předností a zvláštností

v duchu romantických snah o zvelebení vlastního národa a udržování jeho svéráznosti. Šlechtičtí velmoži svými vlastními sbírkami (zvláště to byl Kašpar Šternberk) položili základ k oběma ústavům a peněžitými příspěvky zabezpečili jejich trvání pro další budoucnost.

Ač čeští velmoži, světští i duchovní, stejnou, ne-li větší měrou, jako polská šlechta se přičiňovali o pokrok a šíření osvícenské vzdělanosti, a to jednak vlastním studiem a prací, jednak hmotnou a mravní podporou nešlechtických vzdělanců, vědecky pracujících, lišila se přece česká kulturní práce od současné polské tím, že jejím hlavním orgánem, pokud se projevovala v písemnictví, byl (vedle latiny) jazyk německý. Ale to byla jen vnější kůra, která vlivem nepříznivého vývoje politického se utvořila kolem jádra národního vědomí, dosud neutlumeného, kolem jádra lásky k vlasti, se kterou byla nerozlučně spojena pamět bývalé slávy a samostatnosti národní a vědomí příslušnosti k velikému slovanskému celku. Proto také vidíme, že v popředí vědeckých snah, probuzených západním osvícenstvím a romantismem, stojí studie dějepisné, hledící probádati českou minulost, a studie jazykozpytné, snažící se poznati stupeň příbuznosti Čechů s ostatním Slovanstvem. Česká šlechta vystupovala sice ve veřejnosti i ve vzájemném společenském i písemném styku jako by byla německou, mluvíc buď francouzsky nebo německy, ale ve většině starobylých českých rodů žilo české národní vědomí a udržovala se větší nebo menší znalost jazyka českého; a užívání jeho pokládala šlechta za nezbytné při jednání sněmovním a při korunovací panovníkově, poněvadž se starobylými formulami spojovala nejen svá práva a výsady, nýbrž i politickou samobytnost české koruny, vídeňským německým absolutismem ohrožovanou. Když Marie Terezie začala prováděti germanisaci do školství, ozval se proti tomu důrazně hrabě František Josef Kinský (1773) a dokazoval důležitost a potřebu jazyka českého ve veřejném životě. Vlivu české šlechty, jmenovitě tedy šlechticů, kteří zaujímali význačná místa ve správě státní, dlužno zajisté přičísti, že vláda vídeňská se neodvažovala prováděti germanisaci vytrvale a pronikavě, že činila češtině větší nebo menší ústupky a že vůbec neustále kolísala mezi zaváděním němčiny a připouštěním češtiny.

Opírajíce se o větší nebo menší souhlas nebo i o podporu šlechty mohli vzdělanci, z lidu pocházející, s větší odvahou pracovati o národním probuzení lidu, a to zvláště vrstev měšťanských, které byly národu velmi silně již odcizeny. Proto také mohlo býti na př. české divadlo, které tak působivě účinkovalo ku probouzení národní uvědomělosti v lidu, býti přičleněno k divadlu stavovskému.

Českému národu, ohroženému poněmčeným školstvím a státní správou, nestačilo šíření osvícenské vzdělanosti k jeho povznesení, poněvadž potřeboval, aby především jeho vlastní jazyk, jakožto hlavní prostředek vzdělanosti, byl zveleben hojnějším vytvářením literatury s novodobým obsahem a aby byl povznesen

k větší vážnosti a platnosti ve veřejném životě. K tomu nestačily pouhé sympathie a podpora vyšších kruhů, nýbrž bylo potřebí usilovné práce produktivních vzdělanců, jimž tvoření literatury a šíření její do vrstev lidových bylo povoláním. Kdežto velmoži a jejich měšťanští přátelé byli přesvědčeni, že není možno vytvořiti české literatury rovnocenné s německou a že by pro ni nebylo ani čtenářů nebo odběratelů, v kruzích šlechtě vzdálenějších rostla čím dále, tím více snaha literaturu takovou stůj co stůj vytvořiti a přibývalo čím dále, tím více zdařilých výsledků. Od překládání a neumělého napodobování cizích vzorů básnických a belletristických, jež se dělo na sklonku století 18., přešlo se již ke konci první čtvrti století 19. k samostatnému tvoření básnickému (r. 1824 vyšla Kollárova „Slávy dcera“), o něco málo později (1827) začato vydávání českého vědeckého časopisu „Časopisu Českého Musea“ a r. 1830 založena Maticе Česká, aby vydávala česká díla vědecká. Okolo r. 1840 měla česká literatura již několik poetických i vědeckých děl, která mohla soutěžit s vynikajícími plody literatur západních. V letech 1835—39 vyšel Jungmannův Slovník, r. 1837 Šafaříkovy „Slovanské starožitnosti“, vedle Kollára zářil jako básník Čelakovský a byla tu již velmi četná obec jiných spisovatelů a badatelů jak ve vědách duchových, tak i v přírodních. Byl tu již Preslův „Rostlinář“ a časopis „Krok“. Palacký, Šafařík, Purkyně a jiní uveřejňovali ještě větším dílem své spisy jazykem německým, ale v cizině bylo o nich všeobecně známo, že jsou to Čechové a že jsou to vědci prvního řádu, vynikající i širokým rozhledem po světě a rozsáhlými styky. Německé jejich spisy nemálo k tomu přispívaly, zvyšující zároveň vážnost celého národa, což platí obzvláště o Palackého „Geschichte Böhmens“. Jako v dřívějších letech Dobrovský, tak později zase Šafařík požíval úcty nejlepšího znalce Slovanstva a k němu putovali pro poučení učenci z celého světa slovanského, zvláště pak ruští. Už tenkrát se jednalo o tom, aby čeští učenci na nově zřízených ruských universitách zaujali místo prvních profesorů slavistiky. Čelakovský a Purkyně působili na universitě v Bratislavě.

Se vzrůstem a zdokonalováním literatury přibývalo a pronikalo do všech vrstev národní uvědomění, posilujíc se své strany rozkvět literatury. Poněvadž vláda byla nucena pečovati o pokrok vzdělanosti, aby stát nezůstal pozadu za sousedy, rostla i politická uvědomělost měšťanstva a do jisté míry i rolnictva; vlivem západního hnutí revolučního i konstitučního, zvláště po červencové revoluci r. 1830, pronikaly snahy po účastenství širších vrstev ve správě státní a probouzelo se i vědomí, že českému národu náleží jistá práva politická, přirozená i historická. Kdežto až dotud literatura byla omezena jen na poesii, belletrii a vědu, mladý Karel Havlíček začal nedlouho před r. 1848 psáti pro lid i články politické a když pak revoluční hnutí přineslo tiskovou svobodu, s rychlým úspěchem šířil svými novinami politické vzdělání a nabádal k politické činnosti.

Když vlny revoluce únorové pronikly do Rakouska a rozvířily tam veliké hnutí demokraticko-konstituční, nezastaly Čechy nepřipraveny, neboť jejich vzdělanci dovedli již ohlásiti určité politické požadavky i program a pracovati k jejich uskutečnění s obdivuhodnou taktikou ráznosti, spojenou s umírněností a oportunistem, svědčícím, že dobře chápali nesnadné a složité poměry tehdejší a že si byli vědomi poměrné politické slabosti českého národa, budícího se teprve ve svých širokých vrstvách k uvědomění národnímu a k politické činnosti. Vůdce politického hnutí českého vyrostli sice v demokratickém ovzduší tehdejší literatury a filosofie a usilovali o demokraticko-liberální opravy (na příklad o osvobození rolnictva z vrchnostenského poddanství a o účastenství lidu ve sborech zákonodárných), ale chtěli udržeti dobrý poměr a spolek se šlechtou, která od r. 1845 bojovala s vládou vídeňskou o obnovení starého českého státu — ovšem stavovského. Poněvadž šlechta i vůdce lidu uznávali potřebu společného postupu obou vrstev, nebylo nemožné obnoviti českou samostatnost ke spokojenosti obojí strany, třebaž že byla i strana, společnému postupu demokratů se šlechtou zásadně odporná. Tato strana nechápala zvláštního postavení českých zemí, že ve všeobecném víru revolučního hnutí stály hodně stranou, poněvadž těžiště krise rakouské leželo v Uhrách, že tudíž Čechové v boji mezi Němci a Maďary, ohroženými i Chorvaty, mohli býti třetím, který se směje, a že činné účastenství v zápase by je nezbytně připravilo o toto výhodné postavení. Když Čechové, ne bez vlivu svých radikálních demokratů, byli strženi ke vzpouře, ukázala se vlastně jejich malá politická cena pro vídeňský dvůr, neboť tento si musel pomoci a pomohl si z nesnází bez nich.

Jest zajímavé, že mezi nejpřednějšími vůdci českého obrození byli dva Slováci, Šafařík a Kollár, a Čech, který nabyl svého průpravného vzdělání na školách slovenských, zejména v Bratislavě, Palacký. Okolnost, že tito Slováci tíhli ku Praze a sdílíce úplně snahy českých vlastenců i uznávajíce Jungmanna za svého vůdce, později s větší energií a ohnivějším tempem následovali jeho příkladu, jest zajisté svědectvím duševní a vzdělanostní těsné spojitosti Slovenska se zeměmi českými, která ovšem rušením historické samostatnosti zemí českých i uherských, jak je prováděl dvůr vídeňský za Marie Terezie a Josefa II., nabývala veliké posily. Slovensko jakožto součást státu uherského tíhlo hospodářsky i kulturně k Budínu, který byl maďarský přes to, že úředním jazykem státu uherského byla latina. Šlechta slovenská řídila se příkladem šlechty, která v Budíně vládla, a ke sklonku stol. 18. byla už skoro všechna pomaďarštěna. Vrstvy lidové ovšem neměly ani zájmu, ani potřeby jazyka maďarského, a když s hnutím reformačním, podobně jako bylo v jiných kulturně zaostalejších končinách, se v nich probudila touha po duševní stravě, po čtení, mohla jim dostatečného uspokojení poskytnouti česká literatura, známá ovšem již z dob husitských, zvláště z doby panství Jiskry z Brandýsa na Slovensku.

Vlivem protireformace objevil se sice v 2. polovici 18. století jistý odpor proti spisovné češtině a katoličtí duchovní začali psáti jazykem lidovým (nářečím západoslovenským), ale skuteční vzdělanci slovenští, stojící na výši doby, pokládali za spisovný jazyk Slováků češtinu a jakožto spisovatelé dokonale jí vládli. Když však kulturní obrození Slováků se začalo stupňovati k činnosti politické, v téže asi době jako v zemích českých (nedlouho před r. 1848), L'udevít Štúr a jeho přátelé pokládali za potřebné jednak působiti na lid jazykem jemu srozumitelnějším, jednak jazykovou odlukou od Čechů získati od Maďarů politické ústupky, zabezpečující Slovákům zákonodárnou samosprávu v rámci obrozeného státu uherského, a proto učinili z nářečí středoslovenského nový spisovný jazyk slovenský. Pro snahy své hledali pak přívrženci spisovné slovenštiny theoretické odůvodnění (opírající se o hegelovskou filosofii), ale vlastní příčinou byla politika, to jest skutečnost, že Slováci nemohli postupovati v politice ruku v ruce s Čechy, poněvadž ti i oni byli nuceni vycházeti od dané politické skutečnosti a tato byla značně jiná na Slovensku, než v Čechách a na Moravě. Čechové, kteří se teprve nedávno politicky probudili, měli příliš mnoho činiti sami s sebou, než aby se byli mohli starati o Slováky; tito byli odkázáni sami na sebe a povýšení slovenského nářečí za jazyk spisovný bylo jim jednou stránkou svépomoci — jejíž užitečnost z místního vlastenectví přeceňovali a škodlivost pro nedostatek rozhledu nedovedli odhadnouti.

Štúr a jeho skupina dovedli vytvořiti svým novým spisovným jazykem malou literaturu, zvláště básnickou, která znamenala značné obohacení duševního života na Slovensku, literaturu, která se snažila napodobiti lidové písně a proto spisovatelé byli nuceni vůbec studovati lid, při čemž se snažili jej i povznášeti ke vzdělanosti, vštěpovati mu národní uvědomění a získavati jej k součinnosti za práva politická. Nebyly tudíž snahy Štúrovy neužitečné a byly by měly trvalý účinek, kdyby vývoj poměrů politických se byl utvářil pro Slováky příznivěji.

Výbojně, přemrštěně národní snahy Maďarů, usilujících vytvořiti z celého Uherska jednotný maďarský národní stát, donutily r. 1848 Slováky se Štúrem v čele, aby se domáhali na vládě vídeňské zvláštních národních ústupků, jmenovitě zavedení slovenštiny do škol a úřadů ve slovenských stolicích. Nepřátelské chování Maďarů pohnulo vůdce Slováků, že po příkladě Chorvatů zorganizovali brannou vzpouřu a zúčastnili se r. 1849 s malým dobrovolnickým vojskem bojů císařských vojsk s Maďary. Ale to přece nestačilo získati vídeňské vlády, aby si všimly jejich požadavků.

Mezi Chorvaty, žijícími v několika územích, vzájemně sice zeměpisně souvisících, ale oddělených hranicemi politickými (totiž ve vlastním království chorvatském, ve Vojenské hranici, v Slavonii, v benátské a pak rakouské Dalmácii, v republice Dubrovnícké, v turecké Bósně a Hercegovině a Přímoří), pokleslo na

sklonku 18. století vlivem protireformace a nepříznivých událostí politických hluboce národní uvědomění. Nevymřela sice úplně chorvatská literatura, ale spisy její neměly významu obecně národního, nýbrž jen místní, už proto, že byly psány různými nářečmi. Jazyku chorvatskému se nevyučovalo na školách, poněvadž latina měla význam jazyka školského, vědeckého a veřejného, a to tím spíše, že byla úředním jazykem v celém Uhersku, nezbytným zvláště při styku Chorvatů s Maďary na společných sněmích. Vyšší vrstvy, šlechta a zámožné měšťanstvo, byly národu většinou odcizeny: v Dubrovniku se znovu poitalstily a v království chorvatském, v Slavonii a jinde se buď poněmčily nebo pomadžarštily, zvláště když odpor proti reformám Marie Terezie a Josefa II., zbavujícím Chorvatsko jeho samostatnosti, šlechtu chorvatskou vedl k nejtěsnějšímu sblížení se šlechtou maďarskou. Představiteli vyššího duševního života bylo několik duchovních nízkého původu, z nichž jen výjimečně někdo se stával biskupem. Snahy osvícenské a romantický zájem o lid a národ pronikly sice již dosti záhy mezi Chorvaty, ale zůstávaly dlouho obmezeny jen na několik jednotlivců, jako byl již před r. 1760 františkán Kašić-Miošić na ostrově Brači, záhřebský biskup Max. Vrhovac († 1827) a kněz Tomo Mikloušić († 1833), kteří usilovali o národní probuzení a osvětové povznesení lidu. Větší účinek měl později přímý styk mladých chorvatských vzdělanců, vyhledávajících německé vysoké školy, s novodobými proudy kulturními v západnějších osvětových ohniscích, jako byla Vídeň, Štýrský Hradec, Pešť a pak i Praha: tam nalézali soudruhy i učitele z jiných národů slovanských a od nich se jim dostávalo poučování a povzbuzování.

Přemýšlejíce o potřebách lidu, ve vzdělanosti zaostalého, a o osvětovém povznesení celého národa, uvědomovali si chorvatští vzdělanci nedostatek spojitosti mezi roztráštěnými součástkami svého národa a želeli jmenovitě, že Chorvaté nemají ani jednotného spisovného jazyka. Pouhé tužby po uskutečnění tohoto nejdůležitějšího pojítka národního, dosti hojně mezi vzdělanci vyslovované, pokusil se r. 1836 prakticky prováděti Ljudevit Gaj, a to s úplným zdarem tím, že Záhřeb, středisko kajkavského nářečí, učinil novým ohniskem literatury, psané nejrozšířenějším nářečím jihoslovanským, totiž nářečím štokavským. Jeho pokus na pohled smělý, poněvadž se neopíral o žádné vyšší, na příklad vládní zmocnění, se zdařil hlavně proto, že vycházel vstříc potřebě dávno již pocítované a uznávané. Náboženská literatura protireformační, kterou měli býti získáni církvi katolické všichni balkánští Slované, i mohamedánští, byla psána bosenským nářečím štokavsko-jekavským, kterým se mluví také v zemích srbských.

Gaj a jeho přátelé a přívrženci chtěli sblížit Chorvaty pomocí štokavského spisovného jazyka nejen mezi sebou, nýbrž i s pravoslavnými Srby, u nichž nedávno působením osvíceného Dositeje Obradoviće a Vuka Stefanoviće Karadžiće také štokavština byla povýšena za jazyk spisovný a vytlačila dosavadní církevní

slovanštinu (ovšem srbštinou a ruštinou silně promíšenou) z literatury. Jako kajkavští Chorvaté, tak i Slovinci, kteří dotud neměli ustáleného jazyka spisovného a literatura jejich byla chudá, měli psáti jen štokavštinou; básník Vraz to také skutečně činil a zjednával přívržence „illyrství“ mezi svými krajany. Někteří slovinští vzdělanci byli horlivými stoupenci „illyrství“. Slovinec Jenko složil srbskou národní hymnu.

Vůbec všichni jižní Slované od Drávy až k moři Černému a Egejskému měli vystupovati jako jeden národní a kulturní celek. Cizí i vlastní vzdělanci pokládali je už bez toho dávno za takový a od doby humanismu je i označovali jedním společným jménem „Illyrové“ v předpokladu, že jsou přímými potomky tohoto starověkého národa, jehož jméno dlouho do středověku měla Dalmácie s okolními zeměmi. Když císař Napoleon odňal Rakousku jeho jižní, převážně slovanské země (1809), utvořil z nich zvláštní správní celek, nazvaný „illyrské provincie“. Ze snah původně osvětově-literárních vyvinula se přirozeně myšlenka i politického sjednocení všech „Illyrů“, zvláště od té doby, co Maďari směle začali Chorvatům vnucovati maďarštinu a usilovati o úplné přivtělení Chorvatska k Uhrám. A poněvadž zákonití představitelé chorvatského národa ve sněmu chorvatském a uherském, velmoži a šlechta, z nechuti a obavy před vídeňským dvorem, ohrožujícím jejich stavovské výsady, si počínali vůči útokům Maďarů chabě tak, že r. 1827 na sněmu záhřebském připustili, aby maďarština byla zavedena do škol jako povinný předmět: stal se „illyrský“ politický program heslem chorvatských demokratů, k nimž se přidružil vlastenecký zlomek šlechty. Hrabě Janko Drašković r. 1832 první uveřejnil politický program „Illyrů.“

Od té doby nastal rozmach obrodného, vlasteneckého hnutí chorvatského s Ljudevitem Gajem v čele, které vyvolalo svěží literaturu a usilovalo o větší ráznost v boji s Maďary za účelem úplného odtržení od Uherska. To vedlo k boji „Illyrů“ s „Maďarony“, čili přemrštěnými přívrženci Maďarů a jejich šovinistické rozpínivosti. Maďaroni označovali „Illyry“ za velezrádce, sloužící Rusku, a vymohli si u krále, že jméno „Illyrové“ bylo zapověděno. S odstraněním symbolu nebylo ovšem udušeno hnutí samo, nýbrž rostlo dále pode jménem „strany národní“, a tato se uchopila vedení politiky zvláště v bouřlivém roce 1848.

Obdivuhodný rozmach a úspěchy maďarské útočnosti donutily Chorvaty zapomenouti na program „illyrského“ sjednocení, na ten čas neuskutečnitelný, a brániti se Maďarům ve spolku se dvorem vídeňským. Vlastenecký chorvatský básník Josef Jelačić prokázal tomuto svou neohrožeností a rázností velmi cenné služby proti Maďarům v době nejtěžší, avšak ukázalo se přece, že Chorvaté ani s uherskými Srby a Slováky nestačí k překonání maďarského povstání. Bez pomoci Ruska byli by Maďari zvítězili i nad Chorvaty. Proto domníval se dvůr vídeňský, že netřeba míti zřetele na Chorvaty — a tak po skončeném maďarském povstání

byl zaveden i v Chorvatsku, jako v celé monarchii, germanisující absolutism. Přes to však nebylo činné a rázné účastenství Chorvatů v kritických událostech roku 1848 a 1849 bez užítku; oktrojovaná ústava z r. 1849 uznala úplnou nezávislost Chorvatska a r. 1853 bylo záhřebské biskupství povýšeno na arcibiskupství.

U Slovinců, roztržštěných podobně jako Chorvaté, po několika správních územích (v Kraňsku, Korutansku, Štýrsku, Goricku a Istrii), žilo jisté národní vědomí v lidu rolnickém po venkově, podporované i literaturou převážně náboženskou, žijící od doby Trubarovy, ovšem protireformační. Na sklonku 18. a na počátku 19. století někteří spisovatelé (jako Val. Vodnik), dotčeni byvše proudem osvícensko-romantickým, rozmnožovali tuto literaturu napodobením cizí (německé) poesie i domácích písní národních. Poněvadž spisovatelé doby protireformační nedbali jazyka zavedeného Trubarem, nýbrž řídili se místními nářečmi a psali bez určitého pravopisu, zápasili Slovinci v době svého obrození o ustálení jednotného jazyka spisovného a jeho pravopisu. Proto mnozí spisovatelé byli pro to, aby byla přijata za spisovný jazyk Gajova „štokavština“ a jeho pravopis, upravený podle vzoru pravopisu českého („gajica“). Mezi Slovinci již před zřízením „illyrských provincií“ bylo rozšířeno mínění, že jsou potomky Illyrů, a Napoleon I. na radu Lublaňana hraběte Cobenzla zavedl tento úřední název pro země roku 1809 na Rakousku dobyté. Ve Štýrském Hradci byl roku 1823 zřízen vlastenecký „Illyrský klub“. Nebylo tudíž divu, že mnozí Slovinci byli horlivými přívrženci i politického programu „illyrismu“. Ostatně i u větších národů, jako byli Čechevé se Slováky, vládlo tehdy mínění, že by bylo lépe, aby menší národové slovanští splynuli s většími, nežli aby byli odnárodněni živlem neslovanským.

Bylo ovšem také zcela přirozené, že vznikl i opačný proud, usilující o vyvíjení samostatného života národního, proud, který si získával převahu tou měrou, jakou se dařil vzrůst národního uvědomění a poznávána byla vnitřní síla a schopnost k životu širokých vrstev lidových. Proti snahám slovanských „Illyrů“ postavil se učený Kopitar, obecně uznávaná vědecká autorita ve slovanské filologii, a později Miklosich. Výsledek zápasu mezi oběma proudy byl sice ten, že Slovinci zůstali zvláštním, samostatným národem, ale sjednocovací snahy illyrské přispěly nemálo k ustálení jejich spisovného jazyka ve směru sblížení se spisovným jazykem chorvatským tím, že východní nářečí v něm nabyly převahy a pak i tím, že Slovinci přijali Gajův pravopis.

Když nedlouho po roce 1840 „illyrský“ proud mezi Slovinci opadl, zjednával si největší zásluhy o šíření osvětového, národního i politického uvědomění v lidu Jan Bleiweis svým časopisem „Novice“, podobně asi jako v Čechách Havlíček. Slovanští vzdělanci pracovali pro věc národní i ve Štýrském Hradci a ve Vídni, kde od r. 1838 žil Miklosich. Tento dal také r. 1848 podnět k tomu, že Slovinci

ve Vídni žijící a seskupení ve spolku „Slovenija“, ohlásili (20. dubna) svůj politický program, žádající sloučení všech zemí slovanských v jeden politický celek a rovnoprávnost slovinštiny s němčinou.

Tak Slovinci, kteří po krátkém vystoupení svém v nejstarších dějinách slovanských, upadli v tisícileté zapomenutí, se znovu přihlásili k dějinnému životu. Pro velikou životní sílu a příznivý budoucí jejich vývoj může mluvit okolnost, že oni vedle Čechů dali vědě o Slovanstvu dva veliké jazykozpytce, Kopitara a Miklosiche, z nichž tomuto bylo určeno, aby se stal učitelem celé školy slavistů slovanských i neslovanských. Malý národ tento již v prvních dobách svého obrození zrodil velikého básníka Prešerna, jakým by se mohli chlubití nejpřednější vzdělání národové.

Srbové po ztrátě své státní samostatnosti žili pohromadě v říši turecké od té doby, co tato své panství rozšířila až do středních Uher; jen malý zlomek, nepoddajní „hajduci“ a „uskokové“ zdržovali se také na půdě habsburské. Majíce církevní samosprávu pod pečským patriarchátem, byli v tomto oboru jednotným tělesem, v němž se udržovalo vědomí jistých stejných zájmů a snah. Vystěhování značné části Srbů s patriarchou Arsenijem Crnojevičem v čele do jižních Uher (r. 1690) z obavy před pomstou Turků za to, že se za války přidali na stranu císařovou, byla tato jednota porušena. Ale přímý styk uherských Srbů se západní vzdělaností účinkoval na ně příznivě tak, že začali pilně pečovat o zvýšení a rozšíření své vlastní vzdělanosti školami a literaturou. Touha po vzdělání obrátila záhy pozornost některých vzdělanců na novodobé západní proudy, zvláště na proud osvícenský. Poznávše jeho cenu, snažili se (Orfelin a Obradović) zjednávat mu porozumění mezi svými krajany. Bylo jim ovšem v pravoslavném a tudíž nadmíru setrvačném prostředí srbském překonávat větší nesnáze, nežli katolickým vzdělancům slovanským, poněvadž i veliká část katolického duchovenstva (i mnozí jesuité) byla přívržencem osvícenství, kdežto duchovenstvo pravoslavné proudům nové doby bylo nepřístupné. Doklad toho poskytují jmenovitě nesnáze, s jakými bylo nutno vybojovat lidovému jazyku právo jazyka spisovného proti staré církevní slovanštině. Ač již Orfelin okolo r. 1770 začal psát jazykem lidovým a ač Obradović na počátku 19. století mu dovedl získati mnoho přátel, bylo přece ještě jeho žáku Vukovi Karadžići vybojovat celé tažení proti několikerým nepřítelům, nežli okolo roku 1840 bylo štokavské, a to jižní hercegovské nářečí, obecně uznáno za spisovný jazyk srbský. Poněvadž současně s výbojným postupem Karadžiće a jeho přátel také u Chorvatů dosáhly vítězství snahy „Illyrů“ o povýšení štokavštiny za spisovný jazyk chorvatský, zjednána byla takto základní podmínka pro budoucí uskutečnění sjednocovacího úsilí illyrismu, a to především pro splynutí Chorvatů a Srbů, dosud kulturně (to jest hlavně nábožensky) a politicky od sebe odloučených, v jeden národ, jakým byli dosud pouze pro filology.

Mezi tím co Srbové v Uhrách, majíce od doby Leopolda II. uspokojivé politické postavení, jmenovitě jistou samosprávu, zvláště církevní, soustřeďovali své snahy k svému osvětovému a hospodářskému povznesení, část Srbů v říši turecké žijících byla donucena zlořády státní správy ku povstání (1804) a vybojovala si zbraní i vyjednáváním, jsouc podporována válečnými událostmi doby Napoleony, vypuknutím řeckého povstání (1821) a protitureckou politikou Ruska (jež měla za následek ruskotureckou válku r. 1828—29, pro Rusko vítěznou), státní samostatnost (na dobro r. 1830), obmezenou sice vrchním panstvím tureckým, ale přece takovou, že v novém knížectví srbském se jejich národní život mohl svobodněji a příznivěji rozvíjeti nežli v Uhrách. Proto se tam také začalo pomalu přesunovati těžiště jejich duševního života a stěhovali se tam srbští vzdělanci z Uher, kde vzrůstem maďarského šovinismu podmínky života národního se víc a více zhoršovaly. Již r. 1844 zřízena v Bělehradě vysoká škola a r. 1841 založeno „Društvo srbské slovesnosti“, kolébka pozdější akademie věd. Vuk Karadžić svými sbírkami národních písní srbských obrátil na samorostlou obdivuhodnou poesii srbskou pozornost celé Evropy a svým Slovníkem jazyka srbského i svým překladem Nového Zákona našel místo mezi nej přednějšími filology slovanskými.

Vedle knížectví srbského už od konce 18. století byli politicky samostatní Srbové v Černé Hoře. Země tato neměla sice vlivu na vzrůst vzdělanosti srbské, ale právě z ní vyšel největší tehdejší srbský básník, opravdu národní, Petr Petrović N'egoš, vládce černohorský.

Politický rozmach Maďarů r. 1848 donutil uherské Srby k činnosti politické, k postavení vlastního politického programu (1. května 1848), kterým se domáhali zřízení zvláštního správního celku (vévodství) z území Srby obývaného a církevní samostatnosti, jakož i k společnému válečnému postupu s Chorvaty proti Maďarům. V boji s Maďary přišli jim ku pomoci i Srbové z knížectví. Srbové docílili ještě r. 1848 zřízení zvláštního vévodství a uznání zvoleného patriarchy. Ač vláda vídeňská po vítězství nad Maďary v provádění svého uznání se chovala neupřímně, přece odloučení vévodství srbského od státní správy uherské mělo velikou cenu.

Proud osvětových snah a národního zájmu dostal se prostřednictvím Srbů až do vzdáleného Bulharska, pohrouženého v hlubokém úpadku. R. 1758 přišel do kláštera Chilandar na Svaté Hoře Athonské srbský buditel Jovan Rajić, aby tam hledal prameny k dějinám srbským a setkal se tam s bulharským mnichem Pajsijem. Tento následuje příkladu Rajićova sepsal spis o dějinách bulharských (r. 1762), který, ač v rukopisných opisích šířený, se stal základem národního probuzení Bulharů, neboť povzbudil několik horlivých vlastenců, aby školním vyučováním a lidovou literaturou pečovali o rozšíření vzdělání a národního uvědo-

mění. Příklad Srbů, zvláště uherských (Obradovićův), zůstal Bulharům i později vzorem.

Ve snaze své o školství a vzdělání naráželi Bulhaři na odpor Řeků a zápas s nimi vyčerpával skoro všechny jejich síly, až když r. 1870 (1872) se jim podařilo nabytí úplné církevní a tím i kulturní nezávislosti na nich zřízením bulharského exarchátu, nezávislého na cařihradském patriarchátu. Ukřutnost Turků sice vyvolávala tu a tam zoufalé pokusy o vzpoury, a v blízkém sousedství říše turecké (v Bukurešti) mladí bulharští emigranti, podléhající vlivům západního hnutí revolučního, tvořili revoluční organizace, ale směrodatní činitelé národa bulharského projevovali okázalou oddanost sultánovi, doufajíce tím nabytí opory u Porty v zápase s Řeky. Větší význam nežli emigrantské revoluční snahy měly pro pokrok Bulharů na ten čas spolky osvětové, jako bylo „Učeno družество“ v Cařihradě (r. 1858 vzniklé).

Jako u Srbů, i u Bulharů s probuzením činnosti literární hlásila se potřeba zavedení jazyka lidového místo církevní slovanštiny. První, kdo živému jazyku razil cestu v literatuře, byl mnich Neofyt Rylský, „patriarcha bulharských učitelů a spisovatelů“ (†1881).

Mnohem dříve, než myšlenky a snahy romantismu i humanity se rozšířily ve směrodatných kruzích vzdělců 18. století, vyskytlo se v Německu několik významných lidí, kteří se soucitem pozorovali současný zrychlený postup, jímž zbytky polabských Slovanů kráčely vstříc svému konečnému poněmčení. Filosof Leibniz již okolo r. 1690 obrátil svou pozornost na kmen Drevanů (srov. str. 86). V Sasku se objevilo mezi Němci několik upřímných přátel lužických Srbů, jako byl Jiří Körner (okolo r. 1766) a Karel Anton (okolo r. 1780), kteří pokládali za potřebné nejen zachovati pro budoucnost jejich památku, nýbrž pečovati i o to, aby se neponěmčili úplně. Vedle nich, ale příkladem jejich velice byvše posilnění, ovšem pracovali i někteří srbští vzdělanci, kteří usilovali o vzdělávání jazyka srbského literaturou a její pomocí hleděli lid probuditi k národnímu vědomí a k snaze o sebezáchovu.

Nemajíce žádné úřední opory, jsouce rozdělení na katolíky a evangelíky, dosti příkře proti sobě stojící, a na Dolní a Horní Lužičany, s dosti odchylnými nářečnými, vzájemně málo souvisícími, zápasili Srbové těžce o vytvoření spisovného jazyka a ustálení svého pravopisu, ale přes to vše dosáhli pozoruhodných výsledků svého obrození přes to, že poněmčováním se víc a víc ztenčoval jejich počet. Politické události r. 1849 jim mimoděk poskytly značnou posilu; poněvadž srbský pluk při drážďanském povstání 19. května 1849 kráľi poskytl vydatnou ochranu, splněny byly některé národní požadavky Srbů hornolužických, předložené vládě saské r. 1848: jmenovitě dovoleno vyučovati v obecných školách srbskému čtení a náboženství na základě mateřštiny a zavedena srbština

jako nepovinný předmět na gymnasiu budyšínském a v učitelských ústavech tamějších.

Snahy vzdělavců, kteří u jednotlivých národů slovanských pracovali ku poznání jejich ducha, zvláštních vlastností a minulosti slavnější než byla přítomnost, k jejich uvědomění a kulturnímu povznesení, měly povahu význačně všeslovanskou, to jest zájem jejich se vztahoval mimo vlastní svůj národ také na jiné nebo i na všechny ostatní národy slovanské a proto také jednotliví pracovníci byli v živých, různě se proplétajících stycích se vzdělavci jiných národů slovanských a jedni druhým ochotně pomáhali a podporovali se slovem i skutkem. Vyskytlo se také několik více nebo méně propracovaných návrhů, jak by měl býti pro budoucnost upraven vzájemný poměr jednotlivých národů, aby všem plynul z toho jistý prospěch v jejich nesnadném mezinárodním postavení, zvláště pak aby jedni druhé podporovali a bránili proti útočné neslovanské cizině.

Vedle zušlechťování a obohacování jednoho jazyka slovanského jinými jazyky slovanskými, vedle překládání krásné i vědecké literatury do jiných slovanských jazyků a vedle napodobování děl jedněch jinými, bylo psáno a mluveno o pravidelném a takřka soustavném vyměňování literárních plodů mezi jednotlivými národy slovanskými tak, aby všichni Slované měli takřka jedinou literaturu všem společnou, ba i o zavedení jediného jazyka literárního nebo aspoň o upravení jednotného pravopisu nebo vlastně o zavedení jediné společné grafiky (abecedy). A konečně se uvažovalo a psalo o možnosti politického sjednocení všech Slovanů v jedné veliké slovanské říši. Ve vědecké literatuře tehdejší objevilo se několik význačných děl, která pojednávala o minulosti všech národů slovanských, a v literatuře filosofické i básnické všeslovanský zájem dal podnět k několika nadšeným obrazům slavnější slovanské minulosti a k vidinám stkvělé budoucnosti Slovanstva.

Bylo zcela přirozené, že slovanští vlastenci a buditelé, pociťující osamocenosť svých národů, obklopených cizinci, kteří si je byli podmanili a hrozili je odnárodniti, hledali záchranu v seskupení rozptýlených sil slovanských, kladli své naděje v probuzení vědomí příbuzenského, doufali ve veliký počet Slovanstva a očekávali skutečnou pomoc zvláště od jediného, ale rozsáhlého státu slovanského — Ruska. Toto vědomí a tyto snahy dodávaly nových a nových podnětů zájmu vědeckému o poznání své vlastní minulosti i přítomnosti, který vlivem západní vzdělanosti byl probuzen i u Slovanů a nemohl nevyvolávat studii srovnávacích při příbuznosti slovanských národů do očí bijící. Snaha zachrániti ohrožené bytí vytvářela vědecké badání a krásnou literaturu za okolností namnoze naprosto nepříznivých, za kterých jen obětavost a náboženské takřka nadšení umožňovalo práci plnou odříkání.

Poněvadž s pokrokem obecné vzdělanosti, jmenovitě se zdokonalením spo-

jení poštovního a se zlepšením podmínek cestovních, zvláště když přibývalo železnic, se staly styky mezi jednotlivými zeměmi a národy snazší, mohli také slovanští vzdělavci navazovati a udržovati své vzájemné spojení, osobní i listovní, sledovati literární produkci jinosslovanskou a tím více a více poznávati jiné slovanské národy.

Čech Josef Dobrovský, chtěje shledati české literární památky do ciziny zavezené, vypravil se r. 1792 na Rus a vrátiv se obeznámil své krajany s ruským jazykem. „Pracovna Dobrovského stala se vůbec první českou školou ruského jazyka“ (Prelog) a s druhé strany od pobytu Dobrovského v Petrohradě „začíná se jistý zájem ruských učenců o západoslovanské národy“ (Prelog). Česko-ruské styky (vědecké a literární) nabyly dalšího podnětu tažením a pobytem ruských vojsk v zemích českých a měly vůbec velmi blahodárny vliv na vzrůst národního uvědomění českého a pokrok vědecké práce v oboru slovanovědy jak u Čechů, tak i u Rusů. Veliký užitek měl pro Šafaříkovy práce jeho styk s Pogodinem, který měl živý zájem o jeho badání a všemožně jej podporoval, zvláště opatrováním ruských knih. Pogodinovi a zvláště pak mladším ruským slovanovědcům (Bodjanskému) byl Šafařík učitelem. O udržování čilých styků s ruským světem vědeckým pečoval zvláště Hanka, který si získal zásluhu o to, že knihovna národního musea má vzácné spisy ruské literatury z doby slovanského obrození. K jeho podnětu bylo r. 1843 na ruských universitách zřízeno několik učitelských stolic pro slovanovědu. Jako Rusové o Čechy, tak ještě více Čechové o Rusy měli zájem tak veliký, že nejpřednější čeští vlastenci (Jungmann, Marek, Puchmajer, Hanka) nepokládali za hřích myšlenku, aby ruština se stala jazykem všech Slovanů a Rusko společným jejich státem. Ruská literatura ovšem požívala u Čechů vážnosti mimořádné a byla čtena co nejhrolivěji.

Ale čeští vlastenečtí vědci a vzdělavci nebyli výlučnými rusofily, nýbrž vážili si a pěstovali styky i s Poláky a od nich mnohému se učili. Dobrovský měl blízké styky se slovníkářem Lindem, Puchmajer napodobil polské básníky (Karpińského, Kniažnina a Krasického). Poesie Mickiewiczova nebyla bez vlivu na české byronisty, jmenovitě na Máchu. Štulc již r. 1837 přeložil Mickiewiczova Konrada Wallenroda. Rusofil Čelakovský měl přátelské styky s Brodzińským, sympatisoval s Poláky v jejich boji s cářem Mikulášem r. 1830—1831 a Mickiewicz cenil si výše nežli Kollára. Mickiewiczovy „Knihy národa polského“ byly čteny s nadšením studenty českými. Šafaříkovi k jeho spisům o Slovanech daly podnět práce Rakowieckého a Surowieckého.

Jako Čechové se zajímali o polskou literaturu, tak i Poláci o českou. Vilenský biskup Jan Kossakowski r. 1803 navštívil Prahu a měl pak ve varšavském „Towarzystwé Przyjaciól nauk“ přednášku o české literatuře a o poměru Čechů a Poláků. Brodziński překládal české písně do polštiny a přijel do Prahy, aby po-

znal české literáty, zvláště Čelakovského a Hanku. Bielowski překládal básně z Kollárových „Slávy dcery“. Všichni slovanští národové přeložili si básně rukopisem kralovdorského a ruské „Slovo o polku Igorevě“.

Byly živé styky Čechů i se vzdělanci jiných národů slovanských. Dobrovský a později Šafařík byli ve styku takřka s celým světem slovanským. Dobrovského spojovalo upřímné přátelství se znamenitým slovinským slovanovědcem Kopitarem, žijícím ve Vídni; Jungmann měl styky se Slovincem Vodnikem; Čelakovský a Mácha s Prešernem; Šafařík, Erben a Zap byli přispěvateli Vrazova časopisu „Kolo“; Kollár měl styky s Gajem a jinými Jihoslovany, na které vůbec měla jeho poesie a ještě více jeho politické myšlenky pronikavý vliv. Již Durych byl v písemném styku s podkarpatským Rusínem Bačinským. Koubek a Zap, kteří působili ve Lvově, uvedli české vzdělance ve styk se vzdělanci maloruskými, jmenovitě Vahylevyče se Šafaříkem. Holovac'kyj přispíval do „Čas. Českého Musea“. Havlíček, který na své cestě na Rus byl nucen delší čas se zdržeti ve Lvově, seznámil se tam osobně s maloruskými vzdělanci a pak doma se s rozhodností sobě vlastní zastával národní samostatnosti ukrajinské. Na Rusi poznal moskevskou společnost vzdělců a v Praze u Štulce měl příležitost stykati se s Poláky.

Čechové, poněvadž snaha po obrození a vybrednutí z úpadku je pudila, aby sami jiné Slovany vyhledávali a styky s nimi navazovali, a poněvadž u nich slovanověda měla své nejvýznačnější pěstovatele, od nichž jiným se bylo učiti, měli nejhojnější styky mezislovanské, ale tyto rozvíjely se dosti živě i u jiných národů slovanských. Vuk Karadžić, kterého Kopitar uvedl na cestu práce vědecké, vypravil se r. 1819 na Rus, aby si tam zjednal podporu pro své práce, a našel porozumění v kruhu Rumjancevových. S druhé strany Kajsarov a Turgenjev (r. 1804) a později Köppen se vypravili k Jihoslovánům, aby sblížili tamější učence a spisovatele s ruskými. Polák Alexandr Sapiěha r. 1802 a 1803 cestoval po Istrii, Dalmácii, chorvatském Přímorí, po Bosně a Hercegovině a pobýval delší dobu zvláště v Dubrovníce. Vědecký kruh vilenské university, jemuž kníže Czartoryski stál v čele, vypravil r. 1817 uniatského kněze Bobrovského na studijní cestu do zemí slovanských, jmenovitě do Prahy, do Vídne (ke Kopitarovi), do Lublaně k bar. Zoisovi a do Dalmácie. V době polského království před r. 1830 měli mez, sebou slibné styky učenci polští a ruští; tito projevovali značnou úctu před tím co byli již vykonali ve vědě Poláci a hleděli na ně jako na svůj vzor (metropolita Eugenij, člen kruhu Rumjancevova). Básníci Žukovskij a Puškin se obdivovali poesii Mickewiczově. Na konci dvacátých let 19. století čtli Rusové čím dále, tím více polské spisovatele a jméno Puškinovo čím dále, tím hojněji se objevovalo v polských časopisech. St. Vraz měl mimo jiné Slovany také blízké styky s Rusy, zvláště pak se Srezněvským. „Preis, Grigorovič a Bodjanskij vůbec ze Záhřeba,

vešedše ve styk s vůdci Illyrů, přijali, jakož i z Prahy, veliký díl svých ideálů a snah“ (Prelog). Vraz byl Srezněvskému nějaký čas informátorem. Gaj navazoval styky s ruskými vědeckými kruhy, jmenovitě s Uvarovem, a získal i značnou peněžitou podporu pro uskutečňování svého záměru, aby kyrillice byla přijata za písmo pro celou literaturu jihoslovanskou („illyrskou“). Slovinci Čop a Prešern se zajímali o polskou literaturu, zvláště o Zaleského a Mickiewicze.

Polští vzdělanci byli mezi Slovany první, kdo svými pracemi projevovali zájem všeslovanský. Byl to jmenovitě Jan Potocki svým francouzským spisem o dějinách národů slovanských (r. 1793). Woronicz († 1829) svou básní Assarmot, ve které Slovanům předpovídá velikou budoucnost a hlásá dobývání převahy humanitou, jest předchůdcem Kollárovým. Linde sestavil plán polsko-slovanské společnosti, jež by byla zřízena ku provádění soustavné vědecké práce slavistické, její vedení by bylo v rukách Poláků. Pro budoucnost měla připravovati vzájemné sblížení jazyků slovanských za účelem vytvoření jediného jazyka všem společného. Zajímavá instrukce Lindeho pro kandidáty professury slovanovědy (ve Varšavě) předpisuje čtyřleté studium téměř ve všech zemích slovanských u nejvýznačnějších odborníků. Lindeho žáci, Rakowiecki a Surowiecki, stali se známými právě svými všeslovanskými pracemi.

Mimo všeslovanský zájem vědecký objevuje se u Poláků také myšlenka všeslovanského státu nebo všeslovanské státní foederace; vyložil ji zejména polský osvícenec St. Staszic ve chvíli, kdy Kościuszko beznadějně bojoval o záchranu polské samostatnosti. Staszic hledal záchranu Polska v rámci slovanské foederace pod náčelnictvím Ruska. Po pádu Polska byl až do polského povstání r. 1830 stále značný počet polských vzdělců, kteří byli upřímnými přívrženci myšlenky státní jednoty Polska s Ruskem; a mnozí z nich byli ve styku a dorozumění s ruskými pokrokovci, seskupenými v tajných spolcích, ve kterých se osnovaly plány na sjednocení všech Slovanů ve spolku a pod náčelnictvím Ruska.

Všeslovanský zájem byl příznačný zvláště pro československé obrození. Již Durych se obíral nejstarší minulostí slovanskou, ale nebyl s to, aby své studie vtělil v zamýšlené velké dílo. Mnohem dále dospěl jeho žák Dobrovský svým základním dílem o jazyku staroslověnském („Institutiones“ 1822). Dobrovský zahájil svým „Slávinem“ (1806) vydávání časopisu, věnovaného studiu dějin a starožitností slovanských. Všeslovanský zájem, spojený se snahou rehabilitovati Slovanstvo ve světě vzdělců a politiků evropských a zároveň Slovanům samým dodat sebedůvěru, sebeúcty a naděje v lepší budoucnost, povzbuzoval Šafaříka při jeho monumentálních a klassických dílech o slovanských literaturách a starožitnostech. Všeslovanský zájem nadchl Kollára k jeho „Slávy dceři“ a vedl jej k narýsování úctyhodného programu slovanské vzájemnosti (1836-7). Týž zájem dal podnět Štúrovi, aby Hegelovu filosofii dějin nahradil slovanskou filosofii dějin.

Počáteční všeslovanství české, hotové vzdání se vlastní národní osobitosti ve prospěch velikého všeslovanského, totiž ruského celku, ustupovalo ovšem zne-
náhla snaze rozvíjeti co nejvíce tuto vlastní osobitost tím více, čím více rostly
naděje v její záchranu. Kollárov program slovenské vzájemnosti jest příznakem
už většího sebevědomí nežli jeho „Slávy dcera“. O něco pozdější Havlíčkův
„Slovan a Čech“ znamená předzvěst sebevědomého spoléhání na své vlastní síly,
ač vyhlídky na úspěch politické činnosti nebyly ještě valné. Na Slovensku ovšem
ještě Kuzmány, Hodža a Štúr byli přívrženci jednotného literárního jazyka slo-
vanského, t. j. ruského, ač na druhé straně usilovali o to, aby slovenština se stala
jazykem spisovným.

Ač na Rusi na podkladě velkorysé podmaňovací politiky zahraniční, která
už od několika století se zabývala plány, hledícími k osvobození balkánských,
pravoslavných Slovanů, se snadno mohly zroditi myšlenky sjednotiti všechny
Slovany pod ruským panstvím (jak to chtěl už Križanić), jest přece příznačné,
že záměry takové byly osnovány na počátku 19. století hlavně v té ruské společ-
nosti, která si co nejvíce hleděla přisvojiti vzdělanost západní a její myšlenky a
snahy politické (konstituční); byli to členové zednářských loží a tajných spolků,
v nichž byli seskupeni pozdější „děkabristé“. A tak bylo i mezi pokrokovými,
romantickými Ukrajinci, seskupenými před r. 1847 v „Kyrillo-metodějském bra-
trstvu“ kyjevském, které sestavilo dosti podobný program slovenské politické
foederace.

Otázkou poměru Ruska k Slovanstvu byli nuceni se zabývati také ruští slav-
janofilové a jejich odpůrci západníci, ač se snažili si ujasniti hlavně postavení
Rusů k západní vzdělanosti. Ruští slovanovědcové ovšem čím dále, tím více byli
vedeni svým studiem, aby se zaměstnávali poměrem Ruska k Slovanstvu; hi-
storik Pogodin předložil vládě ruské několik pamětních spisů o slovenské otázce
(1838, 1839 a 1842) za tím účelem, aby ji pobídl k činnosti, jejímž cílem by bylo
rozbití zvětšelo Rakouska a Turecka a sjednocení všech Slovanů pod žezlem
ruského cíře.

Slovanovědec Köppen, vrátiv se ze své cesty po zemích západních a jižních Slo-
vanů, začal r. 1825 vydávati „Bibliografické listy“, první to všeslovanský časopis
vědecký, do něhož přispívali vědci téměř všech národů slovanských. R. 1826 po-
myšlel Šiškov, jakožto ministr osvěty, zříditi professury slovanovědy na ruských
universitách a r. 1843 věc byla ku podnětu Hankovu a Pogodinovu uskutečněna,
když kandidáti professur se vrátili ze svých studií v zemích slovanských. Ku pod-
nětu Köppenovu byli r. 1836 vyznamenáni od ruské akademie věd Kopitar, Ša-
fařík a Karadžić a o něco později obdrželi peněžitou podporu Šafařík a Hanka.

Také obrození Chorvatů, Srbů a Slovinců bylo ovládáno duchem všeslovan-
ského zájmu a slovenské vzájemnosti. Vraz, z nejhorlivějších šířitelů illyrismu,

přijímá Kollárovy myšlenky z jeho „Slávy dcery“ a ze spisu o slovenské vzájem-
nosti. Slovenská vzájemnost jest „mocné křídlo, které povznáší duchy illyrské“.
„Všude jest cítiti její ohlas: v poesii Tom. Blažka, v Utješinovicově Ostrožinské
Vile, v poesii Stoosově, Vukotinovicově, Rakovcově, Mat. Topalovicově a j.“

Mezi Srby všeslovanský zájem zasel Šafařík za svého pobytu v Novém Sadě.
Ještě r. 1847 Rajačić a Stratimirović se vyslovovali pro jednotný jazyk slovenský.
Mezi Slovinci kněz Japelj se obíral spisováním všeslovanské mluvnice (1807).
Kopitar, který mnohem strážlivěji posuzoval postavení Slovanů a možnosti je-
jich dalšího rozvoje, nežli všichni jeho vrstevníci, byl rovněž ovládán zájmem
všeslovanským aspoň potud, že chtěl vědeckou slovanovědnou práci rakouských
Slovanů soustřediti ve Vídni, kterou pokládal za vhodnou jako sídlo budoucí
slovenské akademie (1810).

Únorová revoluce r. 1848 se svými možnými následky, pro Slovany rakouské
a německé říše dalekosáhlými a velmi nebezpečnými (zřízení velikého Německa
a šlechticko-národního maďarského Uherska) nutila je, aby od literární a kul-
turní slovenské vzájemnosti přešli ku praktičtější a účinnější součinnosti politické
tak, aby jednak společnými silami odrazili nebezpečí vytvoření základů pro bu-
doucí svůj vývoj daleko nepříznivějších, než byl stav dosavadní, jednak aby jeden
národ druhému dopomohl k dosažení takových podmínek, jaké každý z nich po-
kládal pro sebe za nejprospěšnější. Z několika stran najednou (z Prahy, ze Zá-
hřeba a z Poznaň) vyšel podnět, aby se sešli zástupcové slovenských národů
k poradě, co by se mělo činiti se zřetelem k velikým událostem, vyvolaným
v Německu a v Rakousku revolucí únorovou. Jest zajisté příznačné, že jak Poláci,
tak Chorvaté, tak i Slovinci bez váhání hned při zrození této myšlenky označili
Prahu jako shromážděti slovenského sjezdu a Čechy chtěli míti pořadatelem jeho.
A jest neméně příznačné, že největší znalec Slovanstva, Šafařík, a strážlivý, ale
pronikavý Havlíček, při tom nabyli vlivu největšího a dovedli ve shodě s jinými
českými vzdělanci a ve smyslu snah Palackého věc postaviti na půdu skutečnosti,
na základ austroslavismu, t. j. zachování jednotného Rakouska a seskupení jeho
rozptýleného Slovanstva v jeden obranně-útočný šik, který měl bojovati za rovná
práva všech rakouských národů, tedy i neslovenských, ač Slované měli v Rakous-
ku většinu. Čeští pořadatelé slovenského sjezdu pražského si však dobře při tom
byli vědomi, že tužby a potřeby slovenských národů nelze uspokojiti jen splně-
ním toho, čeho potřebují Slované rakouští. Sjezdový program (složený Zachem)
podává o tom příznivé svědectví, že na jiné Slovany nezapomněli, že však dobře
dovedli rozeznati to, co jest nejpotřebnější a nejsnáze uskutečnitelné. Myšlenka
sjezdu, přípravy k němu, naděje k němu připínané a průběh jeho ovšem také
svědčí, že jak původci, tak i pořadatelé a účastníci jeho, vedle jasného a strážlivého
názírání, v některých věcech byli ovládáni také mlhovitými představami a ro-

mantickou nepraktičností, zvláště jestliže se domnívali, že usnesení sjezdová mohou mítí závaznou platnost a skutečnou účinnost u národů, jejichž jménem bylo jednáno.

Hlavní význam slovanského sjezdu pražského záležel v tom, že to byla veliká a pozoruhodná manifestace vzájemnosti Slovanů rakouských a německých a první jejich projev, že chtějí společně pracovati politicky za zlepšení svého stavu vzhledem k národům neslovanským, především k Němcům a Maďarům, a vzhledem k dynastii rakouské a těm kruhům, kterým záleželo na udržení jednotného Rakouska, což Slované s Čechy v čele prohlašovali za svůj hlavní cíl. Začátek jednání o konkrétních účelích sjezdu čili o tom, v jakých konkrétních otázkách by měli Slované společně postupovati, vyvolal sice rozpory, ale to bylo zcela přirozené a nevyhnutelné, jestliže se od pouhých tužeb a přání přecházelo k otázce, co z nich lze ve skutečnosti vykonati. Sjezd přirozeně klopýtal přes velmi těžkou otázku obnovení říše polské, od jejíhož pádu minulo teprve půl století; polským povstáním z roku 1830 byla otázka před 18 lety mimořádně rozvířena. Ale tato otázka nebyla příčinou, pro kterou sjezd nedospěl k svému cíli. Sjezd nebyl místem a prostředkem k vypracování a provádění společného postupu; to bylo možné jen na praktické půdě parlamentu: veliké otázky mohly býti řešeny jen pomalu propracováním malých, které tvořily články, z nichž se skládal řetěz otázek velikých. I kdyby svatodušní bouře nebyly zmařily jednání sjezdu, nemohla jeho usnesení mítí hned praktických důsledků.

Poněvadž od sjezdu bylo očekáváno daleko více, než bylo možné, proto výsledek jeho způsobil veliké zklamání a ochlazení ve vzájemných stycích slovanských; ale toto bylo mnohem více podmíněno takovým průběhem událostí politických, který jednotlivé národy slovanské nutil, aby se především spoléhali a starali sami o sebe. Každý jednotlivý národ byl tak zaměstnán svými vlastními nesnázemi, že při nejlepší vůli nemohl pomoci druhému. První říšský sněm rakouský (od července 1848 do března r. 1849 zasedající) svedl sice zástupce slovanských národů na společné politické kolbiště, ale krátké jeho trvání zmařilo slibné začátky slovanské soudržnosti.

Novou, mnohem slibnější příležitost k společné politické práci poskytovala slovanským národům říše rakouské její obnovená ústavnost r. 1860. Ale Slované přesvědčivše se r. 1848—1849 o obtížích zápasu v ústředním parlamentě, domnívali se, že snáze dojdou k cíli v rámci historických práv svých vlastí, ve kterých tvořili většinu obyvatelstva. Proto Chorvaté vůbec neposlali svých zástupců do vídeňské říšské rady, Čechové ji opustili r. 1862 s protestem a Poláci, kteří Halič začali pokládati za podobný politicko-historický celek, jako byly země české a chorvatské, přestali ji navštěvovati r. 1864. S hlediska událostí brzy na to následujících byla to chyba, neboť Slované tím jen posilovali odpor Maďarů

proti ústřednímu parlamentu a nutili dvůr, jim nepříznivý, aby se na jejich škodu s Maďary dorozuměl. S hlediska velikých událostí války světové odpor Slovanů proti Schmerlingově ústavě způsobil říši rakouské zkázonosnou trhlinu, jakou pro ni bylo rakousko-uherské vyrovnání r. 1867.

Tím, že Slované zaujali proti ústřednímu parlamentu stanovisko odmítavé, střížili si velice svůj další politický zápas, poněvadž byli nuceni jej pak vésti rozděleně, každý národ jen svými vlastními silami. Rakousko-uherské vyrovnání z r. 1867 znemožnilo pro budoucnost jejich společný politický postup, přičlenivši Chorvaty, Srby a Slováky k Uhersku a Čechy s Poláky, Rusíny a Slovinci k t. zv. Předlitavsku. Chorvaté učinili sice koncem r. 1866 pokus o to, aby zmařili chystané dorozumění vídeňského dvora s Maďary, ale bylo už pozdě. Čechům zaslavila naděje r. 1871 na rozřešení české otázky (t. j. obnovení samostatnosti české koruny) v rámci spolkového státu rakouského, ale mezinárodní síla její se ukázala nedostatečnou.

Rakousko-uherské vyrovnání, kterým jedna část Slovanů se stala závislou na Němcích, jakožto držitelích státní moci, a druhá na Maďarích v téže vlastnosti, ukázalo se dočasně pevným hlavně proto, že bylo základem politické a hospodářské rozpínivosti zotaveného mocnářství (zvaného od r. 1867 rakousko-uherským), obrácené po vytlačení Habsburků z Německa k východu, a to především k sousednímu Balkánskému poloostrovu. Maďari byli její páteří a Němci hybnou silou. Slovanští národové, jimž teprve začalo růsti měšťanstvo a s ním průmysl, obchod a kapitál, a jejichž rolnictvo po zrušení poddanství (r. 1848) teprve se počalo probouzeti k samostatnému životu, nemohli tomu překážeti, ba později byli nuceni to spíše ve vlastním zájmu podporovati, aby sami také svou účastí z toho těžili k svému hospodářskému zesílení.

Slované (Chorvaté se Srby a Čechové), ač samo neupřímné a neslušné jednání dvora vídeňského je popuzovalo proti rakousko-uherskému vyrovnání a ač osvěžený romantický proud, ovládající jejich světový názor, v nich budil velmi trpké pocity nad ztrátou nebo zkrácením práv historických, čím dále, tím víc oceňovaných, přece byli skutečným životem nuceni smířiti se s hotovými událostmi. Nestalo se to ovšem beze vnitřních bojů a otřesů, neboť všude spolu zápasily dva hlavní proudy politické, proud zásad a proud skutečných potřeb. Ale tyto vnitřní rozbroje a zápasy znamenaly pro ně rozvoj a pokrok.

Rakousko-uherské vyrovnání uznali nejdříve Poláci, kteří vlivem nešťastného povstání svých krajanů v Rusku (roku 1863) se obávali jiných ještě pohrom od vlády vídeňské a měli naopak vyhlídky svou úslužností leccos získati. Hlasovali pro vyrovnání ve vídeňské říšské radě v květnu r. 1867. Chorvaté je uznali za dokonanou událost r. 1868, když chorvatský sněm, zvolený pod nátlakem maďarským, se s Maďary dohodl o upravení státoprávního poměru Chorvatska k Uhrám.

Čechové teprve po několikaletém trpném, neúspěšném odporu uznali za potřebné (r. 1879) postavit se na půdu skutečnosti, na ten čas nezměnitelné.

Ač boj proti rakousko-uherskému vyrovnání byl ztracen, získali přece Chorvaté, Poláci a Čechové za jeho zastavení a za uznání platného státního zřízení a řádů, pojišťujících Němcům a Maďarům převahu a nadvládu ve státě, jistých, na pohled sice drobných, ale ve skutečnosti velmi cenných kulturních a národních ústupků, které byly důležitým základem jejich dalšího vzrůstání a zesilování přes to, že držitelé státní moci o to pečovali, aby Slované nepřekračovali meze, které jejich dalšímu rozvoji určili. Ostatně jistých kulturně-národních vymožeností nabyli Slované i bez politického zápasu, prostě svou početní a kulturní silou, v zájmu hospodářského a politického zesílení celé říše, když se úsilí je zgermanisovati ukázalo bláhovým. Proto na př. školství obecné a střední bylo brzy po pádu absolutismu znárodněno a novými školami rozmnožováno, neboť stát potřeboval vzdělaných vojáků a úředníků, vládnoucích jazyky slovanského obyvatelstva. Vysoké školství ovšem bylo nutno si teprve vybojovati, jednak proto, že Slované byli prohlašováni za neschopné vědeckého vzdělání, jednak proto, že zřizování slovanských vysokých škol vyžadovalo velikého nákladu.

Chorvaté, ač národní strana jejich vyrovnání s Uhry pokládala za velice škodlivé, poněvadž nebylo provedeno sjednocení Dalmácie, Rjeki a Vojenské Hranice s Chorvatskem a toto finančně bylo učiněno závislým na Uhrách, získali jím přece samosprávu v kultu, školství a soudnictví. Poláci si vymohli, že polština se r. 1869 stala vnitřním jazykem haličských úřadů a soudů, že popoštěny byly university krakovská (1870) a lvovská (1871), že v Krakově byla zřízena akademie věd (1872) a že od r. 1871 stálým členem předlitavského ministerstva byl polský zástupce Haliče. Čechové dosáhli toho, že r. 1880 českému jazyku bylo přiznáno stejné právo s němčinou ve vnějším úřadování, že r. 1882 pražská universita byla rozdělena v českou a německou a že v zemské samosprávě Čech Čechům byla zajištěna převaha.

Pouze Poláci, kteří jen ve vzdálené budoucnosti doufali dojít splnění své hlavní tužby, obnovení říše polské, a Halič pokládali za jediné útočiště své národnosti, přestávali na tom, co získali v důsledku rakousko-uherského vyrovnání, ale Chorvaté a Čechové pokládali své vymoženosti jen za počátek dalších. Ale poněvadž na druhé straně Maďaři a Němci je pokládali za nejvyšší míru svých ústupků, proto se rozvíjel znenáhla čím dále, tím tužší zápas mezi oběma stranami.

Politické dějiny chorvatské od rakousko-uherského vyrovnání r. 1867 až do počátku světové války jsou jediným, takřka nepřetržitým pásmem nezákonitě a někdy i násilnické vlády, provozované náčelníky zemské vlády chorvatské, bány, jmenovanými králem podle návrhu uherského ministerstva. Poněvadž převážná

většina národa usilovala o zrušení vyrovnání, proto bánové všemi dovolenými i nedovolenými prostředky si vytvářeli ve sněmu chorvatském umělou, poslušnou většinu, skládající se jednak z t. zv. unionistů čili maďaronů, jednak z poslanců zastupujících srbské obyvatelstvo. Neblaze proslul obzvláště bán hrabě Khuen-Héderváry, Maďar, který v Chorvatsku měl statky a který téměř dvacet let Chorvaty železnou pěstí ovládal (1883—1903). Uherská vláda, která podržela ve své moci finanční správu Chorvatska a železnice pokládala za podnik státu uherského, učinila v těchto oborech průlom do chorvatského jazyka, v úřadech vládnoucím, a počala zaváděti maďarštinu do úřadů i do škol.

Hlavní pomůckou vladaření Khuenova bylo těžení z rozporů a rozdmýchávání rozbrojů mezi Chorvaty a Srby, usedlými v Chorvatsku, které měly svůj základ v náboženských a kulturních rozdílech a v řevnivosti hospodářské. Jinou výhodou mu byly rozpory a rozbroje mezi chorvatskými politickými stranami. Tyto spočívaly hlavně v tom, že strana vládnoucí nebo vládní v jedné své části lnula k Uhrám (proto, že její příslušníci, šlechta, buď byli maďarští šlechtici, v Chorvatsku mající své statky, buď silně byli pomadařštěni, takže v tomto smyslu zasluhovala jméno maďaronů) a v druhé své části (v kruzích nejvyšší intelligence) se obávala zhoršení politického stavu Chorvatů, kdyby vyrovnání s Maďary bylo povaleno, kdežto strany opoziční Maďary nenáviděly a nechtěly s Uhry míti nic společného.

Ale na rozhraní století 19. a 20. nastávala podstatná změna politických poměrů v Chorvatsku, poněvadž mladé pokolení chorvatské i srbské se začalo sblížovati, rozpory mezi chorvatskými stranami se začaly vyrovnávati a poněvadž národní uvědomění zachvátilo již nejširší vrstvy obyvatelstva, které čím dále, tím důtklivěji pociťovaly maďarský útlak. R. 1903 ozval se bouřlivý odpor obyvatelstva záhřebského i venkovského, když na novém nádraží záhřebském byl umístěn maďarský nápis a když na nádraží v Zaprešići byl vyvěšen maďarský prapor. Ještě r. 1902 dovedla vláda Khuenova poštvati Záhřebany k demonstracím proti Srbům, ale současně již se ozývaly jak mezi Chorvaty, tak i mezi Srby hlasy poukazující na nezbytnost dorozumění a společného politického postupu obou národů. V čele proudu tohoto stáli vůdcové nové strany chorvatské, zvané pokrokovou, kteří přišedše r. 1895 do Prahy na studie (byvše vyloučeni ze záhřebské university pro spálení maďarského praporu) přisvojili si osobním stykem s prof. Masarykem jeho pokrokové snahy. Pokroková strana přitáhla k sobě všechny významnější představitele starých opozičních stran a vešla ve styk i se stranami chorvatskými v Dalmácii a Istrii. Na společné schůzi poslanců z Chorvatska, Dalmácie a Istrii ve Rjece 3. října r. 1905 přijata byla památná resoluce, jejíž význam spočívá hlavně v tom, že obsahuje společný politický program Chorvatů, rozdělených od sebe příslušností jedněch k Předlitavsku a druhých k Uhersku.

Hlavním společným cílem Chorvatů předlitavských i zalitavských bylo připojení Dalmácie, Istrie a Rjegy k Chorvatsku v „trojjediné“ království chorvatsko-slavonsko-dalmatské a dosažení jeho úplné politické nezávislosti. Význam rjecké resoluce stoupl, když ji také 26 srbských poslanců z Chorvatska a Dalmácie 17. října 1905 přijalo za svou a o něco později k ní přistoupily i obě srbské strany v Chorvatsku.

Chorvatsko-srbská koalice z počátku doufala, že získá pro své požadavky Maďary, kteří se tou dobou dostali do konfliktu s vídeňským dvorem, poněvadž usilovali o úplnou nezávislost Uher, ale brzy se přesvědčila o svém omylu. Nová koaliční vláda uherská pokračovala ve snaze Chorvatsko podřizovati zájmům maďarským a zaváděti maďarštinu (zvláště v železniční správě) a lámala odpor Chorvatů a Srbů ještě drsněji a křiklavěji, než dříve (zvláště bán Pavel Rauch roku 1908—1909 a královský komisař Cuvaj roku 1912—1913). Velikou pozornost a všeobecné pohoršení vážných politiků vyvolal nezdařený pokus bána Raucha usvědčiti soudně vůdce a významné vzdělance chorvatských Srbů z velezrádných piklů (ze spojení s vládou srbskou), k čemuž se mu hodilo současné přivtělení Bosny a Hercegoviny k Rakousko-Uhersku (r. 1908).

Ale všecko úsilí Maďarů změnití smýšlení i snahy Chorvatů a Srbů stupňovalo jen jejich odpor a nechut k spojení Chorvatska s Uhrami. Odpor tento šířil se a zesiloval tak, že samy rozhodující kruhy vídeňské i cizí pozorovatelé (Brit Seton-Watson) uznávali neudržitelnost tehdejšího státoprávního poměru Chorvatska k Uhrám a pomýšleli na zavedení trialismu místo trvajících dualismu mocnářství rakousko-uherského. Mezi Chorvaty pak se čím dále, tím více vzrůstala vedle programu sjednocení všech zemí chorvatských, Bosnu a Hercegovinu v to počítaje, myšlenka spojení všech zemí jihoslovanských, chorvatských, srbských a slovinských v jeden stát, jak to zamýšleli už před r. 1843 chorvatští a slovinskí „Illyrové“. K pokroku této myšlenky přispěly nemálo úspěchy Srbů ve válce s Tureckem r. 1912—1913.

Přes to, že Chorvaté ve svém politickém zápase s Maďary neměli úspěchu, samospráva Chorvatska (a Slavonska) spočívající v rukách chorvatského úřednictva, přece byla kořenem zcela uspokojivého kulturního a hospodářského rozvoje jak Chorvatů, tak i Srbů chorvatsko-slavonských a jihouherských. Poněvadž Chorvatsko jsouc finančně závislé na Uhrách bylo zkracováno ve vyměřování nákladů na své osvětové potřeby, obětovali na ně ze soukromého jmění někteří vlastenci, z nichž nejvíce Josef Jiří Strossmayer, biskup djakovský, stkvělý řečník, který proslul i jako theologický odborník, když r. 1870 na vatikánském koncilu odporoval návrhu na prohlášení papežské neomylnosti. Tento svými peněžitými dary položil základ ke zřízení národní obrazárny, Jihoslovanské akademie věd (1867) a chorvatské university (1874), které se staly ohnisky velmi plodné činnosti

vědecké a semeništem vyšší osvěty pro širší kruhy, zvláště měšťanské. Jihoslovanská akademie, snažící se soustředovati v sobě vědce nejen chorvatské, nýbrž i srbské a slovinské ze všech zemí jihoslovanských, vyvíjela velmi plodnou činnost zvláště v dějepise jihoslovanském, pěstovaném Kukuljevičem, Račným, Smičiklasem, Bogišićem a později Klaičem a Šišićem. Její člen Vatroslav Jagić, který ze záhřebské university přešel do petrohradské akademie věd a později působil jako Miklosichův nástupce na universitě vídeňské, nabyt světového jména jakožto jazykozpytec, literární historik, zakladatel celé školy slovanských slovanovědců a organisátor vědecké práce, která se soustřeďovala v jeho „Archivu für slavische Philologie“, prvním všeslovanském a zároveň i mezinárodním ohnisku slovanské filologie v nejširším slova smyslu (od r. 1875).

„Rad“ (Práce) Jihoslovanské akademie věd a jiné její periodické publikace vyrostly záhy v celou knihovnu o několika stech svazků. Mladší vědecké pokolení akademie působil zároveň na universitě. Na tuto byla povolána také řada vědců českých, jako Haněl, Geitler, Zahradník, Jiruš, Dvořák, Janeček a j. Vedle akademie rozvíjela horlivou činnost vydavatelskou Maticе Chorvatská (dříve illyrská), založená r. 1836 podle vzoru Maticе České, pečujíc od založení akademie hlavně o vydávání vzdělávací a zábavné literatury lidové. Vedle university zřizovány nové školy střední a starší odňaty řádovému duchovenstvu a posvěštěny. Také na středních školách působil několik českých učitelů v duchu slovanské vzájemnosti, jako byl dějepisec František Kořínek, který první sepsal dějepisnou učebnici chorvatskou. Jinak užíváno bylo na středních školách chorvatských také učebnic z češtiny přeložených (jako Pokorného Přírodopis). Od r. 1874, kdy obecné školy byly posvěštěny a návštěva jejich se stala povinnou, začalo se také šířiti vzdělání v kruzích rolnictva, které v době Bachova absolutismu nabylo úplného osvobození od poddanství a stalo se vlastníkem svých pozemků.

Přibýváním vzdělanosti rostl krásné literatuře počet čtenářstva a tím sama literatura se stávala dokonalejší. Přibývalo spisovatelů a někteří z nich získali si již význam přesahující hranice své vlasti, jako epický básník Ivan Mažuranić, romanopisci Aug. Šenoa a Šandor Gjalski a dramatický básník Ivo Vojnović. Také v umění výtvarném vyskytli se mistři, kteří mohou soutěžit s předními současnými umělci západoevropskými, jako jest malíř Vlaho Bukovac a sochař Ivan Meštrović. V letech 1880—1890 požívala evropské pověsti chorvatská tragédka Marie Růžicková-Strozziová. V oboru umění hudebního vynikli žáci pražské konservatoře Dobronić a Štolcar. Dějepisec Klaić zjednával české hudbě přívržence mezi Chorvaty. Přibývání a šíření vzdělanosti mělo též příznivý účinek na zlepšení hospodářského stavu obyvatelstva chorvatského i srbského, jmenovitě na zdokonalování těžby zemědělské a tím i vzrůst zámožnosti obyvatelstva rolnického.

Příznivě v celku se rozvíjeli i Srbové žijící v království chorvatsko-slavonském a v jižních Uhrách, zvláště proto, že maďaronská vláda chorvatská potřebovala slavonských Srbů jako své podpory ve sněmu. Střediskem kulturního života jejich byl Novi Sad, působiště někdy Šafaříkovo, kde Srbská Matica, r. 1864 založená, vydávala mimo jiné velmi dobrý vědecký „Letopis M. S.“ Z Chorvatska vyšel světoznámý elektrotechnik Nik. Tesla, působící v Chicagu.

Slavonští a jihouherští Srbové, jsouce ve vzdělanosti pokročilejší, měli ode dávna značný vliv na Srby v knížectví (království). Na sklonku 19. století vliv tento projevil se zejména v oboru krásné literatury, kde romantický lyrik Zmaj Jovan Jovanović (okolo r. 1860—1870) a vedle něho Jiří Jakšić předcházeli svým příkladem básníky z knížectví. Ve vědeckém badání Ilarion Ruvarac proslul jako spisovatel mnoha důležitých prací o dějinách srbských.

Poláci těmi zisky, kterých nabyli v době, kdy dvoru vídeňskému záleželo na utvrzení rakousko-uherského vyrovnání, si zjednali takové postavení v Haliči, že bylo poměrně výhodnější nežli postavení Chorvatů v jejich starobylém království. Poláci získali takřka rázem všecko, co Němci, Maďaři a vídeňský dvůr pokládali za nejkrajnější výhody, dosažitelné Slovanům rakousko-uherského mocnářství, které nemělo nikdy nabýti povahy státu národně smíšeného. Čechové se takových výhod marně domáhali až do světové války. Mimo jazykové a kulturní výhody zmocnili se Poláci zemské státní správy, a to i na úkor východohaličských Rusínů, kteří jsouce kulturně i politicky málo vyspělí a skládající se převážně z malého, zaostalého rolnictva, byli dlouho úplně závislí na polské šlechtě. Se zřetelem k tuhému zápasu Čechů s Němci a Vídní, nejprve o uznání státního práva českého a pak o jazykové, kulturní a hospodářské výhody i ústupky, Poláci byli třetím, kdo se směje, t. j. dovedli si udržeti a zajistiti své výhody hlavně tím, že jejich politikové bývali nezbytnými členy předlitavské vlády a že v ústředních úřadech se polští úředníci stávali vlivnými činiteli.

Poněvadž Polákům nebylo potřebí vésti politický zápas, leda od r. 1887 s Rusíny, mohli svou péči soustředit k svému kulturnímu a hospodářskému zesilování v Haliči. Tato země stala se také ohniskem polské osvěty a vědy; Lvov, jakožto sídlo zemské vlády, a Krakov, jakožto sídlo nejstarší polské university, začaly soutěžit s polskou Paříží, Varšavou. V čele kulturní práce stála krakovská akademie věd, která zvláště v oboru věd humanitních, především dějepisu, vydala řadu plodů pozoruhodných, takže se začalo mluvit i o zvláštní krakovské škole dějepisné (Szujski, Bobrzyński, Smolka). Krakovská, staroslavná jagellovská universita zároveň se Lvovskou tvořily pilíře této vědecké práce, přitahovaly k sobě vědce z jiných zemí polských a vychovávaly v přesné kritické methodě nové vědecké pokolení, které pak, když světová válka přinesla obnovení Polska, mohlo obsaditi najednou šest universit.

Na krakovské malířské akademii působil největší novodobý malíř polský, Jan Matejko, stkvělý epigon západního malířství historického, který svými obrazy vyjadřoval vlastenecké vzpomínky a tužby národní. V duchu Matejkově pokračovali a umění jeho ve směru novodobém se zdokonalovali význační žáci jeho, Jan Styka a Stanislav Wyspiański, z nichž tento se stal proslulým ještě jakožto originální dramatický básník, dotýkající se svými symbolickými postavami nejtravnějších otázek národní minulosti a budoucnosti. Vedle Matejka proslul realista Jul. Kossak svými obrazy minulého života polského.

Na sklonku 19. století začal se ozývat v kruzích haličsko-polských odpor vzdělanců, vyšších převážně z kruhů lidových, městských i rolnických, a vzdělaných v četných polských středních školách haličských a na dvou universitách, proti politickému postupu vůdčích politiků haličsko-polských, kteří byli převážnou většinou šlechtici a sledovali tudíž vedle prospěchu národního hlavně zájmy své třídy. Odpor se obracel hlavně proti tomu, že podporovali vytrvale vlády vídeňské, ač tyto, jsouce představiteli národních zájmů německých, pracovaly k co nejtěsnějšímu spolku Rakousko-Uherska s Německem, které přece provozovalo bezohlednou, čím dále, tím ostřejší vyhlazovací politiku proti Polákům v pruském Pozňansku. Proto proti šlechtickému „staňčictví“ čili oddanosti k státu (Polákům cizímu) se vzráhalo demokratické „všepolství“, t. j. snaha sjednotiti všechny Poláky v jednom vlastním, samostatném státě. Tento nový politický směr mladšího pokolení viděl budoucnost obnoveného státu polského v rolnictvu, jako kdysi Kościuszko, a proto usiloval o to, aby je získal myšlenky všeobecného národního povstání, a za tím účelem se také snažil povznesti je hmotně i kulturně. O to se starali již dávno před tím (okolo r. 1880) jednotliví vzdělanci z lidu vyšší, kteří také šlechtu obviňovali, že ze sobeckých důvodů lid udržuje v zaostalosti a hmotné bídě. Proslulým stal se zejména Stanislav Szczepanowski svou brožurou „Nędza w Galicyi“ (1888), kterou odhalil velmi neutěšený stav polského rolnictva v Haliči.

Působením obětavých jednotlivců, kteří se starali o zakládání spolků a ústavů hospodářsko-osvětových, ale také vlivem školství obecného a středního, pomalu sice, ale v celku příznivě se rozvíjejícího, nabýval rolnický lid znenáhla větší a větší vzdělanosti, chuti ku práci a pokrokovějšímu hospodaření, a tak se již na sklonku 19. století domohl několika zástupců do sborů zákonodárných (jako byl kněz Stojalowski). Když pak r. 1897 v Předlitavsku bylo rozšířeno právo volební a roku 1907 zavedeno všeobecné právo hlasovací, přesunulo se těžiště politického vlivu z kruhů šlechtických do lidu městského i rolnického. Ale poněvadž zástupcové nových stran se nevyrovnali šlechtickým politikům ani vzdělaností, ani zkušeností, proto si tito přece až do světové války zachovali vůdčí postavení a udávali směr politického postupu celého haličsko-polského zastupitelstva ve vídeňské

sněmovně. Jaký politický význam měla haličská šlechta přes to, že v lidu se vzdmáhal čím dále, tím větší odpor proti ní, jest viděti z toho, že Polák Goluchowski byl v letech 1895—1906 zahraničním ministrem rakousko-uherským, Polák Kazimír Bađeni rakouským ministerským předsedou (r. 1896—1897) a Polák Biliński před vypuknutím války říšským ministrem financí, jemuž náležela i správa Bosny a Hercegoviny.

Když Čechové po dvanáctiletém trpném odporu uznali rakousko-uherské vyrovnání a tím to uspořádání státní správy, které neuznávalo státní samostatnosti zemí koruny české, pokládali to všeobecně za dočasnou nezbytnost, které nutno se co nejdříve zbavit. České politické zastupitelstvo zaujalo ve vídeňské sněmovně podobné postavení jako polské, pomáhalo tvořiti většinu vládě, složené převážně z Němců, ale nebylo za své služby odměňováno ani tak, jako Poláci. Při rozdělení pražské university v německou a českou, dostalo se německé všech ústavů a fondů, které měla universita dosavadní a české teprve líknavě byly porizovány. O zavedení češtiny do státních úřadů bylo marně zápaseno až do světové války. Uskutečnění českého státního práva ukazovalo se čím dále, tím beznadějnějším. Liberální Němci, kteří dříve vládli, jsouce odsunuti většinou, skládající se z Němců konservativních, Poláků a Čechů, vynucovali si svým prudkým odporem ústupky; a ty ohrožovaly skrovné výhody, kterých Čechové dosáhli za uznání rakousko-uherského vyrovnání; jmenovitě vynutili si zajištění své národní državy v Čechách (1890), aby ji mohli rozšiřovati na účet Čechů. Proto rostla nespokojenost a odpor Čechů proti Vídni i proti českému zastupitelstvu a r. 1891 Mladočeši nastoupili na místo Staročechů. Ale poněvadž skutečný život nedovoľoval vedení zásadního odporu do krajnosti, proto Mladočeši r. 1896 vstoupili ve šlépěje Staročechů. Vynutili si sice prudkým bojem v sněmovně (obstrukcí) jisté výhody povahy hlavně hospodářské a osobní (několik let byla některá ministerstva obsazována Čechy), ale větší úspěchy jejich zápasu byly mařeny tím, že Němci užívali stejného způsobu boje (obstrukce). Jakousi vyhlídku na zesílení živlu slovanského ve vídeňské sněmovně poskytovalo rozšíření volebního práva r. 1896 a 1907, ale volby přivedly do ní mnoho zástupců stran, které zápas státoprávní a národnostní pokládaly za přítěž, t. j. zástupce stran socialistických a rolnických. Odpor Němců proti sebe menším ústupkům ve prospěch Čechů měl ovšem za následek, že i ve sněmovně, zvolené všeobecným hlasovacím právem, propukly nové zápasy, jimiž sněmování bylo úplně ochromeno. Výkonná moc přešla úplně na úřednictvo a politický význam a vliv českého zastupitelstva velice poklesl.

Ačkoliv politické úspěchy Čechů zůstávaly značně pozadu za hlavním cílem, touhami a úsilím jejich a ačkoliv vnější nezdary byly příčinou i značného rozbroje mezi nimi, točícího se o správnost cílů a politického postupu, přece politický význam a vliv jejich v mocnárství rakousko-uherském značně stoupl v po-

měru k době předcházející; t. zv. česká otázka docházela čím dále, tím více pozornosti i u sousedů, jmenovitě u mocností, které Rakousko-Uhersko a jeho spojence Německo pokládaly za své soupeře a nepřátele, jako Francie a Rusko i Anglie. Proto také cizí učenci a publicisté novější dějiny rakousko-uherské začali podrobněji studovati, jako Francouz Eisemann rakousko-uherské vyrovnání a Brit Seton-Watson otázku jihoslovanskou a slovenskou. Slavný profesor pařížské Sorbonny, Arnošt Denis, osvětlil mezinárodní veřejnosti průběh českých dějin svými znamenitými spisy, obzvláště pak knihou „Čechy po Bílé Hoře“, ze které i Čechové sami nabyli velikého poučení. Ruský svět politický a vědecký pokračoval ve stycích, s Čechy již v dřívější době navázaných, a ruští učenci přispěli několika cennými pracemi k osvětlení dějin českých (Grot, Jasinskij, Francev, Jastrebov).

Sami Čechové se snažili vzbuditi zájem přátelské ciziny o svůj politický zápas i o národ svůj vůbec. Již v době napjatého boje proti rakousko-uherskému vyrovnání podnikla družina předních mužů (Palacký, Rieger a Brauner) demonstrativní pout na národopisnou výstavu v Moskvě (r. 1867) a výprava byla přijata v audienci cářem Aleksandrem II. R. 1869 pak Rieger podal vládě císaře Napoleona III. memorandum o potřebě změny říše rakousko-uherské ve stát foederalistický. Ale poněvadž tehdejší ani pozdější poměry mezinárodní nemohly podstatně účinkovati na změnu soustavy vnitřní správy rakousko-uherské, nabývala pro Čechy čím dále, tím větší účinnosti propagace jejich kulturních úspěchů a pokroků.

Na sklonku 19. století začala si raziti vítězně cestu do celého světa hudba Smetanova a dříve již stal se proslulým na západě svými svéráznými skladbami Dvořák. Čeští umělci výtvarní v Itálii, zvláště v Římě, a také v Paříži obraceli k sobě pozornost odborných znalců; hlavně malíř Václav Brožík svými monumentálními komposicemi. Architekt Hlávka zbudoval vídeňskou operu. Sochař Myslbek náležel mezi největší mistry své doby. Prof. Masaryk obrátil na sebe pozornost zvláště svým vědeckým rozbořem socialistické soustavy Marxovy a bezprostředně před válkou svou pronikavou kritikou ruské filosofie, jakožto příznaku hluboké krise celého ruského života. Široké francouzské veřejnosti stali se Čechové známými pozoruhodnými výkony svých Sokolů. Organizace Sokola se svými tělesně otužovacími, kulturně pokrokovými a obětavě vlasteneckými snahami se stala vzorem všem Slovanům, na konec i Rusům, podobně, jako dříve Matice Česká.

Vnější kulturní úspěchy měly ovšem za základ intensivní, čím dále, tím více rostoucí kulturní práci doma. V tomto směru nejdůležitějším se ukázalo působení české university pražské brzy po jejím zřízení. Prof. Gebauer svými hlubokými pracemi položil základ k historické mluvnici jazyka českého a byl tudíž s to, aby rozřešil nadobro ožehavou otázku pravosti sporných rukopisů zelenohorského a kralodvorského. Tím také postavena do nového světla a mohla býti správ-

něji, realisticky, chápána nejstarší doba dějin českých i slovanských. Vedle jazykozpytu pěstovány na nové české universitě horlivě dějiny české literatury a obzvláště pak dějepis. Prof. Goll svým badáním a zvláště svým učitelským působením založil kritickou školu dějezpytnou a pečoval o rozkvět dějepisného badání náležitým rozvětvením dějepisných oborů na universitě i o organizaci výzkumné práce archivní. Prof. Masaryk obeznamoval české vzdělance s filosofií francouzskou (Comteovou) i anglickou (Spencerovou) a se sociologií a snažil se nahraditi romantismus staršího pokolení realistickým názorem světovým v každém oboru, jmenovitě v politice a ve slovanské vzájemnosti. Působení jeho objevilo se brzy i v činné politice a účinkovalo i na studující slovenské a jihoslovanské. Masaryk byl jedním z prvních, kdo poznali velikou důležitost dělnictva a rostoucí jeho sílu politickou. Prof. Král spojoval s hlubokým studiem klassické filologie živý zájem o potřeby současné české vzdělanosti, jmenovitě básnické prosodie. Právnická fakulta měla sbor vynikajících právníků, jako byl Antonín Randa. Fakulta lékařská povolala z ciziny vynikající české učence, jako byl Tomsa. Ve Vídni působil veliký chirurg Albert, který se přičiňoval, aby s českým básnictvím seznámil cizinu pomocí svých německých překladů. Rostoucí síť gymnasií dodávala universitě hojnost dorostu. Aby česká věda nabyla samostatného nejvyššího rozhodčího a směrodatného ohniska, jakým nebyla česko-německá král. česká společnost nauk, přispěl architekt Hlávka peněžítým základem ke zřízení české akademie věd a umění (1891). Vůbec kulturní potřeby opatřovány z veliké části z darů bohatších jednotlivců a ze sbírek národních. Tak vzniklo jmenovitě Národní Divadlo (1883), v němž byla obecně spatřována škola osvěty pro širší vrstvy.

Domácí dramatická literatura se sice valně nedařila, ale za to velmi utěšeně vzkvétalo básnictví lyrické, které v Jaroslavu Vrchlickém mělo nedostižného mistra umělé formy a jeho nesčetnými plody, namnoze dokonalými, reagovalo na cizokrajné podněty všech dob; jimi a ještě více pak velkolepými výtvary Březinovými se stavělo do řady plodů významu světového. Národní bolesti a nesnáze vyjadřoval uhlazenou formou Sv. Čech a později prudkými výlevy Machar. V belletristické prose největšího významu nabyli Jirásek svými historickými obrazy z doby husitské a z doby obrození. Množící se časopisy belletristické, kritické a odborné nalézaly čím dále, tím více čtenářů; a čím se poměry politické stávaly složitějšími a rozmanitějšími, tím více rostl počet novin a časopisů politických. Rozkvětem literatury podporován byl průmysl grafický, takže už na sklonku 19. století byl zaměstnáván cizozemskými zakázkami. Čím dále, tím větší zájem a potřeba technických odborníků vynucovala na vládě vídeňské zřízení ško reálných, které svými absolventy naplňovaly vysokou školu technickou v Praze; k té pak r. 1897 přibyla technika brněnská. Z českých techniků vynikl k významu evropskému vynálezce v oboru elektrotechnickém Frant. Křížík. Velmi utěšeně

vzmáhaly se a rostly závody průmyslové, původně hlavně v horských pohraničních krajinách německých zakládané, ale pak šířící se i do krajin českých. Okolo r. 1870 vznikaly v českých krajinách hlavně cukrovary, jednak šlechticko-velkostatkářské, jednak i rolnické; české cukrovarnictví nabylo brzy významu světového a vývoz českého cukru se stal jedním z hlavních zdrojů státních příjmů rakouských. Vedle toho čím dále, tím více českých závodů přibývalo ve sklářství, plátenictví, soukenictví a ve výrobě strojů, zvláště zemědělských. Jak velikou měrou Čechové pokročili v průmyslu, ukázala již zemská jubilejní výstava v Praze r. 1891, které se Němci z politických příčin nezúčastnili.

Od té doby až do světové války ovšem učinili Čechové pokrok neobyčejný, třebaže pořad ještě převaha ve výrobě zůstávala na straně německé. Avšak české krajiny v Čechách a na Moravě nabývaly čím dále většího hospodářského významu tím, že od osvobození lidu rolnického z poddanství české rolnictvo nabývalo množícími se školami obecnými, středními a zvláště odbornými větší a větší vzdělanosti a zámožnosti. České zemědělství dovedlo vydatně umělým zlepšováním a strojovou těžbou z půdy mnoho těžiti, nejprve na velkostatech a pak i na statech středních. Pokročilé těžení obracelo k sobě pozornost slovanských zemědělců, zvláště ruských, jako vzorné. Přebytek množícího se obyvatelstva rolnického plynul do německých průmyslových měst na obvodě zemí českých a vytvářel tam velmi četné dělnictvo, které, ač bylo namnoze německými podnikateli donucováno k zapírání své národnosti a k plnění německých škol svými dětmi, přece se domáhalo práva národní nezávislosti. Jemu hlavně na pomoc založena Ústřední Matice Školská, aby zřizovala české školy v území německém, a několik obranných spolků k zadržení germanisace, která hrozila pohliti nejen nový příliv českého obyvatelstva, nýbrž už před tím si podmanila celou řadu osad dříve českých (jako Litoměřice a Zatec). Poněvadž spolky tyto byly nedostatečné, proto posilován český živel v ohrožených osadách zřizováním českých továren; tak zachráněny byly na př. České Budějovice zásluhou prozíravého Dra Zátky. Na Moravě pokrok národního uvědomění a hospodářského zesilování i osamostatňování měl za následek počestění celé řady měst vnitřních, z nichž některá měla povahu německou od samého svého založení (Litovel).

Vzmáhání zámožnosti ve středních vrstvách způsobilo zakládání nových ústavů peněžních, na jejichž pak základě vyrůstaly podniky povahy mezinárodní; z nich zejména Živnostenská banka již před válkou nabyla významu evropského. Ústavy tyto počaly již také prováděti expansi finanční i průmyslově obchodní do zemí slovanských, do Srbska, Bulharska, Haliče, Chorvatska a do Kraňska i Dalmácie.

Demokratisace veřejného života rakouského, nastalá po revolučním hnutí roku 1848 a souvisící jednak s opravami ve státní správě provedenými, jednak s osvo-

bozením lidu rolnického a uvolněním soukromé podnikavosti, jednak s obecnou povinností navštěvovati obecné školy, kterou vyžadovalo vytvoření zdatného vojska, byla nedoceněným základem hmotného i osvětového pokroku i Slovinců, zvláště v Kraňsku a v Přímoří, Chorvatů v Dalmácii a Ukrajinců ve Východní Haliči.

Srovnáme-li dřívější stav Slovinců, jmenovitě jejich dřívější nedostatečné projevy národního života a vzdělanostní zaostalost, s rozkvětem jejich národního a kulturního ruchu od počátku ústavnosti v Rakousku, možno mluvit takřka o rozmachu tohoto národa. Slovinci, lid převážně rolnický, zůstávali i po zrušení robotnického poddanství dlouho v hospodářské i politické závislosti na německých statkářích tak, že i část jejich poslanců v říšské radě vídeňské byli Němci (na př. hrabě Hohenwart). Ale s pokrokem vzdělanosti a zámožnosti stávali se čím dále, tím samostatnějšími. Slovinští poslanci náleželi k většině, o kterou se opírala vláda Taaffeova, a za to získali některé drobné výhody politické, jako obmezené právo užívání jazyka slovinského v úřadech a zavedení slovinštiny jakožto jazyka vyučovacího do nižších gymnasií — do vyšších středních škol byl připuštěn teprve r. 1908. Volebními opravami z r. 1896 a 1907 získali větší počet svých zástupců ve vídeňské sněmovně, kde větším dílem stále se družili k Čechům, zejména r. 1908, kdy annexe Bosny a Hercegoviny k Rakousku-Uhersku přiměla předlitavské Jihoslovany, že se s Čechy spojili v klub „Slovanská jednota“.

Rozšířením volebního práva do zemských sněmů získali Slovinci převahu v zemské samosprávě Kraňska a značný podíl v ní v Goricku, Štýrsku, v Istrii a Terstu. Jen v Korutansku zůstali v područí Němců a utištěné slovinské obyvatelstvo se nezmohlo k náležitě uvědomělosti, takže plebiscit o příslušnosti jižního Korutanska r. 1920 vypadl ve prospěch poválečného Rakouska. Vlivu na zemskou samosprávu využili Slovinci (nejvíce ovšem v Kraňsku) ke zřízení četných škol obecných, které, jsouce dobře spravovány, staly se základem široce se rozvíjející národní uvědomělosti a ovšem i vzdělanosti, která tak pokračovala, že Slovinci po Češích měli nejméně analfabetů ze všech slovanských národů předlitavských.

Pro rozšíření osvěty učinila velmi mnoho i katolická národní strana (později r. 1905 lidovou nazvaná), jejíž vůdcové (hlavně kněží) jsouce v neustálém styku s lidem, bližším, nežli městští svobodomyšlní vzdělanci, pečovali ve svém vlastním zájmu o jeho hospodářské vzdělávání a národní probouzení. Později (asi od roku 1900) začala s ní soutěžit, hlavně mezi dělnictvem, strana sociálně demokratická, jejíž vůdcové (Dermota a bratří Kristanovi) vyšli ze školy Masarykovy.

Stoupání a šíření vzdělanosti účinkovalo přirozeně velmi příznivě na rozvoj literatury a umění. Rostl počet novin a časopisů především belletristických, ale k nim počaly se družiti už i časopisy kritické a vědecké. Ivanem Cankarem, který

znal realism a socialistické názory Masarykovy, dostoupila zábavná literatura výše evropské, čehož příznakem jest, že byla překládána do jiných jazyků, především ovšem slovanských. Jistý vliv měla na vývoj novodobé literatury slovinské literatura česká, kterou i širší čtenářstvo znalo z překladů, vydávaných m. j. Slovinskou Maticí. Zofka Kvedrová (feministka) psala slovinsky, chorvatsky i česky. Mnoho Slovinců přicházelo studovat na českou universitu v Praze, zvláště když požadavek zřízení slovinské university byl odmítán vídeňskými vládami. Byl to zejména básník Ant. Aškerc, význačný realista, a beletrista Ivan Lach, který svými náměty z dějin reformace přenášel z Čech nábožensko-vlastenecké tendence do své vlasti. Čech Ant. Foerster měl veliký vliv na vývoj novodobé slovinské národní hudby. Z domácích skladatelů největšího významu si dobyl Ant. Lajovic, snažící se novodobou světovou hudbu sloučiti s domácími motivy národní písně. Parmovy operety našly místo i ve Vídni. Čechové Hráský a Hrubý vypracovali plán budovy pro Národní Divadlo slovinské v Lublani, které mělo nemenší význam pro Slovince, nežli české Národní Divadlo v Praze pro Čechy. Čelné místo v něm měly české hry divadelní a čeští herci i pěvci byli pro ně takřka nepostradatelnými.

Jako v krásné literatuře, tak i ve výtvarném umění vyšlo ze slovinského národa několik mistrů, kteří se mohli měřiti s nejlepšími umělci západoevropskými. Byl to především Ant. Ažbe, jehož malířská škola v Mnichově, tvořící přechod mezi realismem a impressionismem, měla velikou pověst a na slovinské malíře měla vliv rozhodující; pak bratří Šubičové, z nichž Jan pracoval i na výzdobě pražského Národního Divadla, a impressionista Jakopič.

Také slovinské a chorvatské obyvatelstvo v Dalmácii učinilo na sklonku 19. a na počátku 20. století značný pokrok hospodářský, kulturní i politický přes to, že vláda rakouská Dalmácii hospodářsky velice zanedbávala a tamějším Italům projevovala nadměrnou přízeň v mylném domnění, že tito mohou býti hlavní oporou rakouského panství. Také nevyřešená otázka státoprávní příslušnosti Dalmácie (kterou Chorvaté požadovali k Chorvatsku) byla příčinou, že pro Dalmácii se nic nedělalo. Teprve ku podnětu Čecha Kaizla, člena vlády Thunovy, začali si ve Vídni Dalmácie všimati a pak, když moře Jaderské začalo nabývatí důležitosti pro vývoz vzrůstajícího se rakouského průmyslu. Poněvadž pak poměr Rakousko-Uherska k Itálii se ukazoval nejistým, poznávána potřeba, aby slovanské obyvatelstvo její bylo získáno, zvláště když v starožitných přímořských městech (jako ve Splitu) mimo Zadar a na ostrovech nabylo rozhodující převahy nad Italy. Tyto okolnosti byly příčinou, že r. 1909 byla připuštěna chorvatština do vnitřního úřadování státních úřadů, kdežto až do té doby vládla italština vedle němčiny. Stísněné poměry neúrodné Dalmácie nutily obyvatelstvo k podnikavosti i daleko mimo vlast. Z takovýchto Dalmatánů nabyl veliké pověsti Nikola

Mihanović, proslulý velkoobchodník v Jižní Americe. Doma v Dalmácii starožitník F. Bulić stal se proslulým výzkumem Splitu, Salony a jiných měst.

Haličtí Ukrajinci, zvaní Rusíni, skládající se skoro výhradně z lidu rolnického a jen skrovnou měrou z městského řemeslnictva, byli dlouho zastupováni ve sněmovně vídeňské i v zemském sněmu větším dílem polskými poslanci šlechtickými. Rolnictvo trpělo nedostatkem půdy, zaostalým zemědělstvím a nedostatečným vzděláním, zaviněným malým počtem ukrajinských škol. Ale pokrokovými reformami, prováděnými v Rakousku po r. 1848, zlepšovaly se přece pomalu jeho životní podmínky a ústavnost mu poskytovala jisté volnosti. Vzdělanci, množící se jednak přílivem z Ruska (kde ukrajinské národní hnutí a literatura byly pronásledovány), jednak školami, probouzelí lid k uvědomělosti, k práci, sporiivosti a osvětě (veliký vliv měl spolek Pros'vita), takže znenáhla přibývalo i ukrajinských poslanců, kteří především v haličském sněmu se domáhali zřízení vyšších škol aspoň dvojjazyčných. Že národním požadavkům Ukrajinců bylo z části zemskou vládou učiněno zadost, k tomu přispěla nemálo snaha vlády vídeňské utlumiti rusofilství t. zv. Starorusů, které směřovalo k splynutí Ukrajinců s Velikorusy a proto tudíž zamítalo rozvíjení zvláštního literárního jazyka ukrajinského. Vláda vídeňská začala naléhati na Poláky, aby hleděli co možná vycházeti Ukrajincům vstříc, hlavně po r. 1887, kdy hrozila válka s Ruskem. Za místodržitelování hr. Kazimíra Badeniho (1890—1896) získali Ukrajinci několik gymnasií a několik stolic na universitě Lvovské, kterou vůbec požadovali pro sebe. Ač to vše Ukrajince neuspokojovalo a ačkoliv čím dále, tím více rostla jejich nespokojenost, poněvadž požadovali pro sebe celou východní Halič jako zvláštní správní celek, přece vůči hledě rostla jejich síla a politický význam, zvláště když volební reformy z r. 1896 a 1907 přinesly jim značné rozmnožení jejich zástupců ve vídeňské sněmovně, třebaže právě Ukrajincům právo volební bylo naměřeno nejméně spravedlivě.

Příznakem rostoucí vzdělanosti bylo, že se vyskytla řada velmi dobrých, v pravdě národních spisovatelů, jako byl Ivan Franko, jehož spisy mají význam evropský, a kolem ukrajinských universitních profesorů, jako byl znamenitý dějepisec Michal Hruševs'kyj, který dovedl vlastenecké tendence své „Istoriije Ukrainy-Rusi“ dobře spojití s úplně vědeckým zpracováním látky, vyrůstala kritická generace vědeckých badatelů, jimž Lvovské „Tovarystvo naukove imeny Ševčenko“ (r. 1873) bylo tím, čím jinde byly akademie.

Jestliže Němci a Maďaři, rozdělivše se r. 1867 o nadvládu v mocnářství rakousko-uherském, byli nuceni učiniti Polákům, Čechům a Chorvatům značné ústupky národní, z nichž pak těžili i Slovinci a Ukrajinci, ležela příčina toho mimo jiné v tom, že to byli národové, mající do nedávna své vlastní státy a že požadavků jejich hájila účinně i šlechta, která si po revolučním otřesu r. 1848

udržela značný politický význam. Hůře bylo Slovákům a uherským Rusům: ti proti vzpupné šlechtě maďarské, jež ovládla osamostatněné Uhry, nemohli postaviti šlechtických obhájců. Ústavnost v Uhrách byla prováděna jen, pokud se týkala Maďarů, a to především urozených. Slovenští a rusínští vzdělanci umlčeni a lid znásilňován, aby volil za své zástupce do sněmu i do stoličnických zastupitelstev Maďary. Ač r. 1868 byl vydán jazykový zákon, kterým se nemaďarským národům povolovala jistá obmezená práva veřejného užívání jejich jazyků, nebyl nikdy prováděn a všude zaváděna bezprávně maďarština. Několik slovenských středních škol, zřízených v době vlády Schmerlingovy (1861—1865), a Slovenská Matice, r. 1862 založená, zrušeny (r. 1874 a 1875). Slovenština a rusínština zůstaly vyučovacím jazyky jen na školách obecných, a to proto, že tyto byly placeny církvemi. Ale i tam byla maďarština postupně zaváděna, ne sice jako jazyk vyučovací, ale přece takovou měrou, že to bylo ve skutečnosti proměňování ve školy maďarské. Největší pohromou byly v tom směru zákony ministra osvěty Apponyiho z r. 1907. Důsledek toho byl, že široké vrstvy lidu byly udržovány v hrubé nevzdělanosti a že tudíž tonuly i v hmotné bídě. Proto také se vzrůstal silný proud vystěhovalcký, směřující hlavně do Spojených států severoamerických. Uherští velmoži a židovští obchodníci a podnikatelé vykořisťovali obyvatelstvo zbývající neslychaným způsobem.

A přece, ač maďarisace se mohla vykázati rostoucími úspěchy, přece od sklonku století 19. i mezi Slováky se začala objevovati blahodárná reakce a úsilí vybědnoti z beznadějné tísně. Kdežto starší pokolení (jehož význačným představitelem byl zvláště básník Svetozár Hurban-Vajanský), majíc na paměti zakročení cíře Mikuláše I. proti maďarské revoluci (1849), upíralo své naděje k Rusku, mladší pokolení, kupíc se od r. 1898 kolem časopisu „Hlas“, spatřovalo jediné východisko ve vlastní síle, t. j. v práci směřující k hospodářskému zesílení a osamostatnění, k zvýšení a rozšíření osvěty i mravní úrovně a pak i v těsnějším připnutí k Čechům, jejichž vzdělanost bylo možno pokládati za vzor a příklad, a v pěstování československé vzájemnosti především poznáváním české literatury. Za tím účelem také „Hlasisté“ odporovali přemrštěné snaze zjednatí slovenštině výhradnou platnost, jmenovitě i v církvi lutherské. Hnutí toto vedené několika vzdělanci, kteří v Praze studovali a byli ve stycích s realisty, zvláště s prof. Masarykem, v drobné práci mezi lidem vidělo svůj nejdůležitější úkol. V zemích českých se mu vycházelo všemožně vstříc tím, že šířeny vědomosti o literatuře slovenské a že poskytována Slovákům mravní i hmotná podpora. Pěstování styků a vzájemnosti československé obrala si za úkol zvláště „Československá Jednota“ v Praze. Byly činěny i pokusy o společné průmyslové a obchodní podniky československé na Slovensku, což ovšem naráželo na odpor bdělých Maďarů.

Snahy „Hlasistů“ měly ten účinek, že stoupalo a šířilo se národní vědomí a odpor proti odnárodňovacímu úsilí Maďarů; ale samy byly z veliké části jen důsledkem a ukazovatelem rostoucího sebevědomí lidu slovenského, který maďarské velmožstvo nemohlo udržovati neustále v porobě, když přece ústavnost nebylo možno tak křiklavě porušovati. Rozpory a odpor proti vládnoucím kruhům mezi Maďary samými vynucovaly si jisté opravy ve státním zřízení, jmenovitě ve volebním řádě, které přicházely vhod zotavujícím se Slovákům. Tak již r. 1901 přese všecky násilnosti a podvody maďarské získali Slováci čtyři poslance a r. 1906 osm. Rozbroje mezi politickými stranami maďarskými a boj s vídeňským dvorem o úplné osamostatnění Uher byly příčinou, že se lidová strana maďarská snažila získati pro sebe Slováky a činila jim vyhlídky na různé výhody. Slovenští poslanci (Hodža) však na druhé straně hledali posilu ve spolku s poslanci jiných utlačovaných národů uherských, jmenovitě se Srby jihohouberskými.

Vnitřní zesilování Slováků projevovalo se na zevnějšek i slibným rozkvětem časopisectva, denního i měsíčního, v němž vedle krásného písemnictví i vědecké práce docházely k uvěřejnění, jmenovitě básnické plody několika velmi nadaných básníků, jako byl zvláště Hviezdoslav.

Podobné postavení, jako Slováci v ústavních Uhrách, měli také Poláci v Prusku, kde se vládlo ústavně hlavně po obnovení říše německé (1871). Když vídeňským kongresem bylo Prusku přisouzeno Poznaňsko, požívali tam Poláci dosti rozsáhlé samosprávy a tudíž i jazyka polského bylo užíváno při úřadech a vyučováno jím ve školách. Pohroma, kterou utrpěli Poláci v království polském nezdarem povstání r. 1830—1831, měla pro ně neblahé následky i v Prusku. Zemský prezident poznaňský Flottwell zahájil potlačování jazyka polského ve veřejném životě i ve školství a začal kupovati polské statky, exekučně prodávané, se záměrem osazovati na místo hmotně klesající šlechty polské německé osadníky. Po dočasném zmírnění této politiky pruské před r. 1848 a r. 1848 začal soustavně a čím dále, tím ostřejší a pronikavější utlačování Poláků nejen v Poznaňsku, nýbrž i západním Prusku, Pomořansku a horním Slezsku Bismarck, nejprve jakožto předseda vlády pruské (od r. 1862), ale zvláště pak jakožto kancléř obnovené říše německé. Snaha jeho směřovala k tomu, aby úplným vyhubením polské národnosti tyto země se co nejdříve staly německými. Proto především byla polština (v l. 1872—1876) z veřejného života téměř úplně vyloučena a ve školách ponechána (dočasně) jen při vyučování náboženství (v nižších třídách). V rámci tak zv. kulturního boje státu proti katolické církvi, hleděla vláda pruská co nejvíce obmeziti občanský vliv duchovenstva polského a postavití je do germanisačních služeb státu.

Poněvadž přese všecko pronásledování polského obyvatelstva přibývalo více, nežli německého, vymohl si Bismarck na říšském sněmu zákon (r. 1886), kterým

vládě pruské bylo povoleno 100 milionů marek, aby mohla vykupovati polské pozemky a osazovati na nich německé osadníky. Později, r. 1898, byl fond tento zdvojnásoben a po několika letech (1902) zvýšen na 470 milionů marek až před válkou (1914) dosáhl výše 1 miliardy marek. Mimo to r. 1908 k nátlaku t. zv. hakatistů, soustředěných v Ostmarkenvereinu, který měl za účel šířiti německví vyhlazováním Poláků a jiných Slovanů, vydán byl zákon o vyvlastňování pozemků polským majitelům za účelem podporování německví.

Tato a různá jiná opatření vlády pruské, podporována jsouce čím dále, tím vášnivější součinností německé společnosti, „hakatistů“, kteří ji pobízeli k nebrutálnějšímu postupu, měla účinek dosti pronikavý. Počáteční činnost „kolonisační komise“, jež výkup měla prováděti, byla vyvažována, ano i předstihována Poláky (v l. 1896—1906) tím, že mnoho šlechtických pozemků přešlo do rukou polských rolníků, ba že němečtí osadníci, nemohouce se přizpůsobiti nezvyklým poměrům, sami prodávali své pozemky polským rolníkům; ale pak již rostly ztráty polské a polského obyvatelstva začalo ubývati přes to, že vyvlastňovací zákon z ohledu na válku s Ruskem, hrozící zvláště r. 1908, nebyl prováděn tak, jak byl zamýšlen.

Ztráty, které Poláci vůbec utrpěli na pozemcích od doby Flottwelowy, byly v celku značné a také germanisace Poznaňska, zvláště ve městech, pokročila vydatně, ale na druhé straně Poláci získali mnoho tím, že značný počet jich byl nucen věnovati se průmyslu a obchodu, poněvadž služba ve státních úřadech jim byla nepřístupna a poněvadž půda sama nestačila k zaopatření množících se rodin. Zdar polských podniků průmyslových a obchodních byl podporován svorným bojkotem, provozovaným Poláky proti podnikům německým. Polské duchovenstvo, jakožto vůdčí vzdělanci, nejen hájilo do krajnosti užívání jazyka polského při bohoslužbách a vyučování náboženství, nýbrž i pomáhalo organizovati hospodářskou obranu lidu rolnického a řemeslnického. Proslulým se stal zvláště kněz Wawrzyniak, který zakládal spolky hospodářské, výdělkové a spořitelní. Na tomto základě vytvořili si poznaňští Poláci samostatné peněžnictví; v jeho čele stála parcelační banka poznaňská (od r. 1896), jež rolníkům usnadňovala kupování půdy.

Mimo Poznaňsko bránili se Poláci germanisaci podobným způsobem i v horním Slezsku, kde zejména v hornických a hutních lidnatých městech žilo veliké množství polského dělnictva, které zároveň se snahami socialistickými usilovalo o zabezpečení své národnosti. R. 1907 bylo tam zvoleno 5 poslanců polských. Také v Pomořansku probudili se Poláci a Kašubové, rovněž tak v záp. Prusích, a Mazurové ve vých. Prusku. Všude zápaseno o národní samobytnost podobným způsobem a s podobnými úspěchy jako v Poznaňsku tak, že v předvečer světové války přese všecku zuřivost Němců, s jakou polský živel utlačovali, polská otázka byla pro Prusko věcí velice palčivou.

Tytěž snahy zachrániti stůj co stůj svou ohroženou národnost s užitím všech prostředků, které poskytuje novodobý demokratismus a ústavnost, jmenovitě pomocí časopisů, literatury a spolčování za účely osvětovými a hospodářskými, vyvíjením úsilovné činnosti hospodářské a spořivosti za účelem nabytí hospodářské samostatnosti, tytéž snahy, které vyvíjeli všichni ohrožení národové slovanští, lze sledovati v malých rozměrech i u Lužických Srbů, žijících jednak ve státě saském, jednak ve státě pruském. Bylo sice odborníky zjištěno, že Lužických Srbů před válkou neustále ubývalo, zvláště v Prusku, ale ztráty tyto neznamenaly ještě počátek jejich vyhynutí, ač se území jejich od doby reformace značně scvrklo. Naproti tomu však možno pozorovati, že národní uvědomělost se v lidu hluboce zakořenila, třebaže v něm není dost místa pro vzdělance, kteří by mohli čerpati obživu jen z něho samého, takže hlavně jen duchovní jsou jeho přirozenými vůdci. Národní uvědomění se udržuje pomocí všelikých kulturních a hospodářských organisací, z nichž nejdůležitější jest „Mačica Serbska“, která od r. 1848 vydává vědecký „Časopis M. S.“. Od r. 1854 mají hornolužičtí Srbové svůj politický časopis „Serbske Nowiny“ a skupinu velmi dobrých badatelů a spisovatelů, jako byli Smolef, Hórnik a nověji zvláště Muka, pak básník Bart-Čišinski; jeho plody nezůstávají pozadu za lepšími básníky slovanskými (českými a polskými), kteří mu byli vzory. V posledních letech před světovou válkou měli saští Srbové i jakési politické zastoupení v saském sněmu svými 2 poslanci.

Revoluční, demokraticko-ústavní hnutí západoevropské, které r. 1830 a 1848 propuklo v povstání ve Francii i jinde, účinkovalo i na říši tureckou; Řekům se tam podařilo nabýti samostatnosti a Srbům, již dříve povstalým, jejího upevnění. Tento úspěch pobízel i jiné křesťanské poddané tureckého sultána, aby se pokoušeli o dobytí svobody; byli to Srbové a Chorvaté v Bosně, Hercegovině a sousedních krajinách a Bulhaři mezi Dunajem a Balkánem, jižně Balkánu a v Makedonii. Křesťanské slovanské obyvatelstvo snášelo čím dále, tím tíže a netrpělivěji břemena a útisky, kterých se dopouštěli na něm muslimští feudální statkáři a úplatné, protože vládou špatně placené, turecké úřednictvo. Vláda turecká uznávala sice jednak z popudu prozíravějších Turků, jednak pod nátlakem evropských velmocí, že jest nutno zavéstí pokrokové a svobodomyšlné opravy ve státním zřízení, které by křesťanské nevolníky, „ráji“, povýšily na občany rovnoprávné s muslimy, ale opravy tyto zůstávaly větším dílem mrtvou literou, poněvadž jim odporovala silná strana konservativních muslimů s duchovenstvem v čele a poněvadž nebylo schopných a řádně placených výkonných úředníků. Pokud opravy ty byly skutečně prováděny (území bulharské zřízeno r. 1864 jakožto vzorná provincie), přispívaly sice nemálo k zlepšení hmotného stavu křesťanského obyvatelstva, ale toto zlepšení posilovalo jen jeho snahy odstředivé,

živené zahraniční emigrací. Evropské velmoci ze vzájemné řevnivosti a hlavně z obavy před přílišným zesílením Ruska chtěly pomocí vnitřních oprav zachrániti Turecko před rozbitím, ale křesťanští slovanští poddaní jeho pracovali proti tomu. Počítali při tom po válce krymské, která Rusko připravila na delší dobu o jeho dřívější politický vliv na poloostrově Balkánském, hlavně na pomoc svobodných Srbů. Tehdejší srbský kníže Michal (1860—1868) zanášel se záměrem seskupiti kolem sebe všechny Srby i jiné Jihoslovany, zříditi veliký stát srbský a připojiti k němu i Chorvatsko s Dalmácií. I Bulhaři byli ochotni se připojiti k jeho podniku. Bukurešťský revoluční výbor bulharský se usnesl r. 1867, aby bylo zřízeno cárství všech jižních Slovanů, Srbů (Chorvatů) i Bulharů, nad nimiž kníže Michal měl panovati dědičně.

Myšlenka tato se rozšířila a našla značný ohlas mezi všemi Jihoslovany (i Chorvaty) a měla veliký vliv na vzrůst osvobozovacího hnutí, které v létě roku 1875 propuklo povstáním v Hercegovině; toto se brzy rozšířilo i do Bosny a na jaře r. 1876 se objevilo také v Bulharsku. Okolní země jihoslovanské, jmenovitě také Chorvatsko, přijímaly uprchlíky a podporovaly všemožně povstalce. Černá Hora a Srbsko vypověděly Turecku válku a když Srbsko od Turků bylo ohroženo ve svém trvání, zakročilo na jeho ochranu Rusko, kde veřejné mínění se slavjanofily v čele se bouřlivě domáhalo, aby Rusko dokonalo osvobození balkánských Slovanů.

Že vláda ruská vyšla hnutí tomuto vstříc a započala s Tureckem roku 1877 válku, to jí usnadnila nepovolnost Turecka k velmocím, žádajícím provádění dalších oprav ve prospěch křesťanů. Válka s Tureckem (1877—1878) nebyla Rusku snadná, poněvadž Turecku se dostalo vydatné podpory od Anglie (obávající se opanování Cařihradu Ruskem), a vyžádala si na něm velikých obětí. Konečným výsledkem války a diplomatického zápasu s velmocmi na kongresu berlínském (1878) bylo zřízení knížectví bulharského mezi Dunajem a Balkánem, rozšíření knížectví srbského i černohorského a obsazení Bosny i Hercegoviny Rakousko-Uherskem. Ke knížectví bulharskému již r. 1885 se připojila bulharská Vých. Rumelie proti vůli velmocí.

Poněvadž k osvobození Bulharů a k odtržení jiných zemí od Turecka nestačily síly balkánských Slovanů, proto někdejší snaha knížete srbského Michala, aby sami o svých osudech rozhodovali, byla potlačena soutěží Rakousko-Uherska a Ruska. Tyto mocnosti se již před válkou dohodly o rozdělení svého vlivu nad poloostrovem na ten způsob, jak to kdysi umluvila Kateřina II. s Josefem II. Bulharským knížetem se stal synovec cáře Alexandra II., Alexandr Battenberský, a Rusko, pomáhajíc novému státu se zařizovati, provozovalo nad ním svými generály a diplomatickými zástupci skutečné poručnictví. Srbsku, když se na kongresu berlínském dožadovalo na Rusku podpory svých požadavků, bylo do-

poručeno hledati svou oporu v Rakousku-Uhersku a toto také se snažilo podřízovati je svým zájmům. Ač panovníci srbský (Milan) a bulharský (Alexandr) skutečně snažili se řídití touto skutečností, národové jim podřízení naopak usilovali o nabytí úplné samostatnosti a proto Srbsko tíhlo k Rusku a Bulharsko zase spíše k Rakousku-Uhersku i Anglii. Tím ovšem znovu vznikala a rostla řevnivost mezi Ruskem a Rakousko-Uherskem; a když časem z ní vznikaly i skutečné diplomatické srážky, ba i nebezpečí války, vážil mnohem více vliv Ruska v Srbsku, nežli v Bulharsku a naopak zase Rakousko-Uherska více v Bulharsku, nežli v Srbsku.

Rozpory a srážky bulharských liberálů s knížetem pro jeho přízeň ke konservativcům, podřizujícím se vlivu ruskému; a srážky samého knížete s ruskými generály a diplomaty (osobujícím si neomalené zasahování do sporů stran a do rozhodování vlády), s ruskou vládou a dokonce i s cářem Alexandrem III., měly za následek, že se Rusko postavilo na odpor proti přivtělení Východní Rumelie k Bulharsku; a když toto přece bylo provedeno, vynutilo si vypuzení knížete Alexandra. Ale za jeho nástupce byl zvolen Ferdinand Koburský, který mohl spoléhat nejen na podporu Rakousko-Uherska, nýbrž i jiných mocností, hlavně Anglie, které nechtěly dopustiti, aby Bulharsko se stalo pouhým přívěskem Ruska. Ač v Bulharsku byla dosti silná strana Rusku oddaná, přece Ferdinand Koburský se udržel hlavně přičiněním náčelníka vlády Stambulova, který s užitím násilí potlačoval odpor a pokusy o převrat po celých sedm let (do r. 1894). Stambulov, který stůj co stůj sám chtěl vládnouti na účet knížete, stal se obecně nenáviděným a byl nucen s hanbou odstoupiti, když Ferdinandovi kynulo uznání se strany Ruska. Po celou dobu trvání Bulharska od jeho obnovení roku 1878 až do pádu Stambulova byla země rozvířována prudkými boji stran a osob a vladařeno bylo neústavně a časem i násilně. Teprve r. 1894 nastal vývoj klidnější a pravidelnější. Nezavládla sice úplná ústavnost, poněvadž každá vláda měla tolik moci, aby si vytvořila poslušnou většinu sněmovní, a poněvadž kníže povolával k vládě strany, které se mu zdály nejpříhodnější, ale zápasy stran a vůbec politické rozpory nevybočovaly již z mezí zákonnosti. K vnitřnímu uklidnění přispěla ovšem nemálo silná vláda Stambulova, která postavení knížete Ferdinanda upevnila uvnitř i na venek, takže se mu znenáhla dostalo uznání všech evropských mocností, které několik let vyčkávaly, jak se vnitřní poměry vyvinou. R. 1895 dostalo se Ferdinandovi uznání i od Ruska.

Ačkoliv vnitropolitické poměry bulharské byly velmi neklidné a ještě i po uznání knížete Ferdinanda cizími státy a po odstoupení Stambulovově (1894) byly rozvířovány politickými vraždami, přece již za silné vlády Stambulovovy a pak zvláště za samostatného panování Ferdinanda Bulharsko se rychle měnilo z nekulturní turecké provincie v řádně zřízený a spravovaný novodobý stát evropský, v němž západoevropská vzdělanost činila rychlý pokrok, neboť vzdě-

lanci bulharští již před obnovením samostatnosti bulharské nabývali svého vzdělání zhusta ve Francii. Tam také mladší pokolení si přisvojilo svobodomyšlné názory politické, kterými se dostalo v rozpor s představiteli ruského dvora a vlády i s knížetem Alexandrem. Rusové ovšem nemálo přispěli k utvrzení nového státu, jemuž zařídili státní úřady a zvláště dobré vojsko, řízené ruskými generály a důstojníky. Mnozí vzdělanci dále, jako dřívě, chodili také na Rus za vzděláním, jmenovitě professoři vysoké školy, r. 1888 v Sofii zřízené a r. 1904 na universitu (ovšem zatím neúplnou) povýšené.

Nemalý podíl na organisaci a šíření domácího vzdělávání měli Čechové, a to na prvním místě Konstantin Jireček. Tento obrátiv na sebe pozornost Bulharů v době jejich povstání svými „Dějiny Bulharů“ (1876), byl povolán za řídicího úředníka ministerstva osvěty a pečoval (v l. 1879—1884) mimo jiné zvláště o organisaci učitelských ústavů jako základů všeho vzdělání a osvěty. Posílal bulharské studenty na české školy a volal české professoři na bulharské střední školy. Pečoval o to, aby i vědecká práce se rozvíjela a sám podnikl velmi cenný archaeologický výzkum Bulharska. K němu družili se zvláště archaeologové bratři Škorpilové. Malíř a učitel kreslení Mrkvička získal si veliké zásluhy o zdařilé zobrazování krajů a typů bulharských a o probouzení uměleckého zájmu i práce ve společnosti bulharské. On a Jaroslav Věšín byli dlouho jedinými představiteli výtvarného umění v Bulharsku, nehledě ovšem k samorostlému umění lidovému. Teprve v posledním dvacátiletí před válkou se vyskytli také domorodí umělci, jako malíři Petrov, Marinov, Denev a j.

Ač mezi strážlivými Bulhary, vyrostlými v těžké turecké škole života, mnohem více se dařilo praktickým oborům povolání, jmenovitě obchodu a zemědělství, přece vyskytlo se i několik dobrých spisovatelů a přibývalo i vědeckých pracovníků. Činnost literární, zvláště básnická, se probudila u Bulharů ještě před jejich osvobozením, jsouc jednak důsledkem, jednak předchůdcem a povzbuzovatelem úsilí osvobozovacího, a proto má povahu vzrušeně vlasteneckou, jako u Slavejkova, Karavelova a Boteva. Po osvobození vrcholil ve vlasteneckých a slovanstvím prodchnutých verších Ivana Vazova, jakož i v jeho románě „Z pod jařma“, líčícím Bulharsko před osvobozením; Vazov svým významem přesahuje území bulharského národa. Z vědců již před osvobozením historik Drinov požíval veliké vážnosti v celém světě slovanském, jmenovitě na Rusi, a z novějších stojí v popředí Šišmanov, Miletič a Zlatarski, zasluhující uznání všeslovanského. Bulharská universita a akademie a zvláště národní museum rychle dohánějí svými četnými spisy pokrok vědy západní. Vynikají zvláště jejich publikace národopisné. Až do r. 1894 nebylo v Bulharsku denních listů, ale od té doby také novinařství se začalo vyvíjeti dosti bohatě.

Velmi neklidné byly vnitřní poměry i v knížectví srbském, od jeho upevnění

pod vládou Miloše Obrenoviće (r. 1830 jmenovaného dědičným knížetem) až do konečného nastolení soupeřské dynastie Karađorđevićů (1903). Srbsko zmítáno bylo nejprve vzájemnou soutěží velmocí (i Turecka) o převahu svého vlivu na ně; ve spojení s tím kníže Miloš, chtěje vládnouti neobmezeně, potýkal se úporně s oligarchickými snahami velitelů vojska a náčelníků státní správy (starešin), tvořícími státní radu. R. 1842 Miloš byl vypuzen a místo něho povolán Alexandr Karađorđević, ale i tento se s oligarchy rozešel a zemi opustil (1858). Na to Obrenovići se upevnili opírajíce se o sněm (skupštinu). Ani kníže Michal (1860 až 1868), ani Milan (1868—1889) nevládli sice úplně ústavně, ale státní správa stávala se čím dále, tím spořádanější podle vzorů západních států tou měrou, jakou přibývalo odborně vzdělaných a širším rozhledem se vyznačujících státníků na místech směrodatných a úředníků na místech podřízených. Nejvíce to byli Srbové z Uher příchozí. Až do r. 1867 byly v Srbsku rozloženy turecké posádky. Jejich odstraněním nabylo Srbsko povahy státu suverenního přes to, že formální jeho závislost na Turecku byla zrušena teprve kongresem berlínským (r. 1878).

R. 1882 kníže Milan se svolením Rakousko-Uherska prohlásil Srbsko za království, ale toto ve skutečnosti bylo od války rusko-turecké silně závislé na Rakousko-Uhersku (se kterým r. 1881 Milan uzavřel tajnou smlouvu), zvláště v oboru hospodářském. Toto však nedovedlo k sobě připoutat Srbsko jinak, leč hrozbami a tlakem. Závislost Srbska byla příčinou mnoha třenic a prudkých srážek stran, jmenovitě mezi liberály, pokrokaři a radikály, které dělila hlavně otázka poměru k Rakousko-Uhersku a její důsledky. Pokrokaři přijímace závislost Srbska na Rakousko-Uhersku jako nezbytnost, dočasně nezměnitelnou, podporovali krále Milana a provozovali vládu nezřídka dosti násilnou, aby nepřišli k vládě přívrženci myšlenky úplné samostatnosti, kteří nedbali nebezpečí válečné srážky s mocným sousedem. Vnitřní rozpory byly značně stupňovány osobním jednáním královým, které nemálo přispívalo i k finančním nesnázím. Když se r. 1885 Východní Rumelie připojila povstáním plovdivským k Bulharsku, Milan začal s ním válku odůvodňuje ji porušením balkánské politické rovnováhy. Rusko ve prospěch Bulharska neučinilo nic, poněvadž převrat se stal proti jeho vůli, a Rakousko-Uhersko nevidělo nerado srážku „slovanských bratří“. Krátká a ostudná pro Srbsko válka s Bulharskem porušila dřívější příznivý poměr mezi Srby a Bulhary a stala se příčinou rostoucího napětí, zvláště když k tomu přistoupila soutěž srbsko-bulharská o vliv v Makedonii. Rakousko-Uhersko ovšem se také přičiňovalo, aby selo rozpory nejen mezi Srby a Bulhary, nýbrž i mezi Srbskem a Černou Horou a vůbec mezi jednotlivými krajinami srbsko-chorvatskými za účelem rozrušování přirozené soudržnosti mezi soukmenovci.

Když král Milan, stav se obecně neoblíbeným, roku 1889 odstoupil, netr-

valo dlouho zlepšení vnitřních poměrů, poněvadž syn jeho Alexandr (1889 až 1903) veřejné mínění proti sobě popuzoval svým křiklavým porušováním ústavy a zvláště pak svým nerovným, pohoršlivým sňatkem.

Když byl r. 1903 zavražděn, nastala sice s nastolením krále Petra Karađorđeviče přísná ústavnost, ale rostlo čím dále, tím nebezpečněji napětí s Rakousko-Uherskem, které nemile neslo úsilí Srbska vymaniti se z jeho područí a naléztí v Rusku oporu. V lednu r. 1906 začal se prudký celní zápas mezi Srbskem a Rakousko-Uherskem, kterým Srbsko mělo býti donuceno, aby výzbroj svého vojska opatřovalo v Rakousko-Uhersku. Srbsko, ač značně poškozeno, vyšlo přece z boje nepokořeno, ale pro nejbližší budoucnost jeho postavení bylo silně ohrožováno politickou i hospodářskou rozpínavostí Rakousko-Uherska, které těžíc z oslabení Ruska válkou s Japonskem (1904—1905), troufalo si na poloostrově Balkánském vystupovati mnohem rozhodněji a samostatněji a směřovalo k dosažení přímého spojení s přístavem solunským, ovládajícím severní břehy moře Egejského. Vzájemný poměr Srbska a Rakousko-Uherska byl v zápětí po skončené celní válce nejvyšší měrou zhoršen přivtělením Bosny a Hercegoviny k říši rakousko-uherské (poč. října r. 1908).

Přes své obtížné mezinárodní postavení, znesnadňující docílení úplné nezávislosti, a přes neklidné, ba někdy i bouřlivé vnitřní poměry s tím související, učinilo Srbsko veliký pokrok ve vzdělanosti, zvláště po válce rusko-turecké, kdy byla zbudována železnice, spojující je se střední a západní Evropou. V čele vědecké práce stojí bělehradská akademie, původně (od r. 1842) skromná společnost, r. 1886 za královskou akademií povýšená, která svými četnými pracemi (ve svém „Glasu“ a „Spomeniku“) si nezadá s jinými podobnými ústavy slovanskými i neslovanskými. Jména jejích učenců, Daničić (který měl značný vliv na Konstantina Jirečka), Novakoviće, Stojanoviće, Cvijiće, Žujoviće a j. mají dobrý zvuk mezi předními učiteli evropskými. K nim se druží synovec slavného Pavla Josefa Šafaříka, Janko, zakladatel bělehradského národního musea a knihovny. Starší vysoká škola bělehradská učinila takový pokrok, že r. 1905 byla povýšena na universitu, kde v novější době vynikli zvláště dějepisci Stanojević a Radonić, literární historikové † Skerlić a Pavel Popović a jazykozpytec Belić.

V krásné literatuře vynikl nade všechny dřívější i současné básníky Vojislav Ilić, mistr srbského slova, který se vzdělal hlavně na Puškinovi a Lermontovu a prostřednictvím ruské literatury poznal i západoevropské básnictví. Byl významným lyrikem rázu klassického a tvoří přechod od t. zv. omladinského romantismu, horujícího pro sjednocení všech Srbů, k pozdějšímu realismu. V letech 1870—1890 byl sluncem, kolem něhož se otáčely srbské i chorvatské hvězdy básnické druhého řádu. Z realistů má největší hodnotu Laza K. Lazarević, který rovněž se opíral o ruské vzory a získal si jméno „srbského Turgeneva“. Na vývoj

krásné literatury měl veliký vliv kritik a aesthet Bogdan Popović, pracující též ve srovnávacích dějinách literatury.

Srbský národ, veskrze demokratický, skládající se převážně ze zemědělců, ale tíhnoucí ode dávna i k činnosti obchodní, provedl u sebe velmi pokročilou organisaci hospodářskou; jejím základem jest družstevnictví, o jehož vývoj třicet let pracoval Mich. Avramović. Velmi důležitým podkladem této organisace jest vzdělanost širokých vrstev obyvatelstva, které nabývají ve velmi dobře zřízených školách lidových; nad nimi jest zbudováno neméně dobré školství střední a odborné.

Také chudá Černá Hora se v celku příznivě rozvíjela, zvláště po válce rusko-turecké (1877—1878), která jí zabezpečila úplnou nezávislost na Turecku a zjednotila jí přístup k moři. Kníže Nikola I., jenž se svolením Rakouska a Ruska nastoupil vládu jakožto světský panovník (kdežto do té doby tam vládli biskupové cetynští z rodu Nikolova — N'egošů), dovedl obratnou diplomacií získávati mravní i hmotnou podporu od Ruska, Rakousko-Uherska i od Itálie. Staré styky Černé Hory s Itálií (s Benátkami) utuženy zvláště sňatkem dcery Nikolovy s králem italským. V prosinci r. 1905 Nikola, dotud patriarchální absolutista, uznal za potřebné dáti své zemi ústavu. Poněvadž však ani on, ani ti, s nimiž vládl, ústavnosti nemohli zvyknouti, nastal prudký boj mezi mladším a starším pokolením, který však minul bez nepříznivých následků. R. 1910 prohlásil se Nikola za krále.

Válkou s Tureckem nepodařilo se Rusku získati svobodu všem balkánským Slovanům. Pod panstvím tureckým zůstala nadále ještě Makedonie, národně sice silně smíšená, přece však převážně obydlená Bulhary a Srby, a Staré Srbsko, obydlené Srby i Albánci. Rakousko-Uhersku bylo nutno ponechati Bosnu, Hercegovinu a kolébku starého státu srbského čili rašského, Novopazarsko.

Rakousko-Uhersko, obsadivši tyto země, bylo nuceno ukázati, že se stará o jejich hmotné i duševní povznesení lépe, nežli Turecko, a proto věnovalo značný náklad na zařízení dobré státní správy a spojovadel. Nedůvěřujíc srbskému, pravoslavnému obyvatelstvu ($\frac{2}{5}$ všeho obyvatelstva) pro jeho soudržnost se Srby v království, prokazovalo zvláštní přízeň muslimským statkářům, kteří za panství tureckého bývali v Bosně neobmezenými pány a zdvihali krvavé odboje proti pokusům o opravy ve prospěch nižších, křesťanských vrstev. Proto také se neodvažovalo řešiti otázku pozemkovou; a tak lid rolnický, převážně pravoslavný, žil v dosti stísněném postavení jako poddaní, a byl svým muslimským (feudálním) statkářům povinen platiti často i polovinu výtěžku žní ze svých polí, která zůstávala vlastnictvím statkářů. Mimo to bylo obyvatelstvo povinno platiti plodinový desátek, který nebyl dlouho změněn v daň méně tíživou. Pravoslavní nesli též těžce obmezování církevní a školské samosprávy. Mnohem více nežli pravoslavným, bylo přáno katolíkům čili Chorvatům, zejména v oboru školství.

Jinak však bylo školství lidové zanedbáváno tak, že většina lidu zůstávala analfabety. Chorvaté z království byli také povoláváni za úředníky (vedle Němců a Čechů).

Proto také bosenští Chorvaté učinili značný pokrok ve vzdělanosti. Sarajevo se stalo ohniskem bosensko-chorvatské literární družiny, která v letech 1893 až 1903 vydávala pod vedením básníka Silvia Strachimira Kranjčeviće svůj časopis „Nada“; český malíř Ludvík Kuba tam uveřejňoval své ilustrace. Kranjčević podobá se českému Macharovi. Ředitel zemského musea Truhelka vydával svůj vědecko-archaeologický musejní „Vjesnik“. Vedle toho však i srbští spisovatelé, jmenovitě z Hercegoviny, vydávali svůj časopis „Bosanska Vila“ s cennými ethnografickými příspěvky. Vůdcem jejich byl modernista Jovan Dučić.

Přes to, že otázka pozemková zůstávala neřešena, vedlo se obyvatelstvu za sporádané správy rakousko-uherské mnohem lépe, nežli pod panstvím tureckým, a proto vzrůstal v něm i značný blahobyt. Nemálo k němu přispíval zahraniční obchod švestkami, který dosáhl významu mezinárodního.

Vzrůstem blahobytu a přibýváním vzdělanosti rostla v obyvatelstvu, zvláště srbském, politická uvědomělost a ono se domáhalo větší svobody občanské a účastenství obyvatelstva v zákonodárství a státní správě. Roku 1906 podali bosensko-hercegovští spisovatelé a publicisté bez rozdílu národnosti a víry vládě pamětní spis, žádající za svobodu tisku a slova, za svobodu spolčovacích a shromažďovacích. R. 1907 srbští předáci požadovali zavedení samosprávy. To byl začátek rostoucího hnutí, kterému po annexi Bosny a Hercegoviny k Rakousko-Uhersku (1908) bylo vyhověno tím, že r. 1910 byla pro Bosnu a Hercegovinu vydána ústava. Ale, ač byl uveden v život bosensko-hercegovinský sněm, v podstatě se ve vnitřní správě země nic nezměnilo, hlavně proto, že každá změna dosavadního způsobu státní správy vyžadovala rozřešení otázky, zdali země tyto přísluší státoprávně k Předlitavsku či k Uhrám.

Makedonie, obydlená Rumuny (Kucovlachy), Řeky, Albánci a kmeny mluvícími osmi nářečnými srbsko-bulharskými, t. j. nářečnými přechodnými, jejichž větší část má příznaky převážně bulharské, byla mírem svatoštěpánským (r. 1878) přirůknuta skoro celá Bulharsku, ale kongres berlínský ji ponechal Turecku s požadavkem, aby v ní zavedlo samosprávu a novodobé opravy. Porta turecká ovšem neučinila ani kroku a vládla v Makedonii vůbec tak, že země tato se na rozhraní století 19. a 20. stala jevištěm surového boje mezi jednotlivými národnostmi, při čemž hlavně Bulhaři od Řeků a Albánců trpěli, ale mstili se atentáty, podnikanými od tajných organisací vlasteneckých „komitů“. Turci, obávající se, že ztráta Makedonie ve prospěch Bulharska jest jen otázkou času, podnikovali proti Bulharům ostatní národnosti, jmenovitě Řeky. Řeckými biskupy obsazována také biskupství, ač podle ustanovení z r. 1870 náležela pod pravomoc bulharského

exarcha. Teprve, když se Bulharsko rozešlo s Ruskem, bylo dovoleno zase exarchovi obsazovati některá biskupství makedonská (od r. 1890).

Poněvadž Turecko v Makedonii nic nepodnikalo k jejímu hmotnému a osvětovému povznesení, staraly se o její obyvatelstvo vlády sousedních států, podporující své soukmenovce, Bulharsko Bulhary, Řecko Řeky, Rumunsko Kucvlachy, Srbsko Srby. Ježto jednotlivým státům se jednalo o to, aby časem zabraly buď celou Makedonii nebo aspoň co největší její část, proto usilovaly o to, aby co největší počet obyvatelstva se hlásil k jejich národnosti. Řekové už ode dávna prohlašovali za Řeka každého, kdo náležel pod církevní pravomoc řeckého biskupa. Církev (biskupové) pak pomocí škol, které hlavně jí byly spravovány, hleděla vpravovati neuvědomělému lidu určitou národní uvědomělost. Řečtí biskupové se pokoušeli počítovati Bulhary a Rumuny. Bulharské duchovenstvo po zřízení exarchátu si činilo nároky na všecko slovanské obyvatelstvo v Makedonii, snažilo se v něm povzbuditi národní vědomí bulharské a také dosáhlo značných úspěchů, poněvadž Srbové z knížectví jim v tom nepřekáželi. Srbové si začali všimati Makedonie hlavně teprve po okupaci Bosny a Hercegoviny Rakousko-Uherskem (1878), poněvadž to jim zamezovalo volný přístup k moři Jaderskému. Skrže Makedonii bylo možno ještě získati přístup k moři Egejskému. Domáhali se proto na vládě turecké, aby jistá biskupství byla obsazována srbskými duchovními, a dosáhli toho v Prizrenu a ve Skoplji (1902). V Srbsku se utvořil spolek (Svatého Sávy), který pečoval o zřizování srbských škol v Makedonii.

Z toho vznikaly v Makedonii nejen třenice a spory mezi Bulhary a Srby, nýbrž i značné napětí mezi Bulharskem a Srbskem, o jehož odstranění r. 1897 a 1904 marně se vyjednávalo. V souvislosti s tím vznikala i hojná literatura vědecká, obírající se otázkou, komu vlastně náleží slovanský lid makedonský, zdali spíše Bulharům či Srbům, nebo jak by se tito národové měli spravedlivě o něj rozdělit.

Rostoucí rozbroje a nepořádky, které vláda turecká spíše rozdmýchovala než zamezovala, a hrozící z toho nebezpečí války, které snadno mohlo zachvátiti i veliké státy evropské, pohnuly Rakousko-Uhersko a Rusko, jakožto sousedy nejvíce zasahované, že se dohodli (1897) o společný postup v otázce makedonské; podle smlouvy mürzstegské (1903) začali vymáhati na Turecku provádění oprav správních a finančních a bděli nad veřejným pořádkem pomocí mezinárodního četnictva. Po ukliďnění mělo býti provedeno nové správní rozdělení Makedonie na zásadě národní samosprávy. Rozchodem Ruska a Rakousko-Uherska, nastalým pro anexi Bosny a Hercegoviny, postup tento utrpěl těžkou poruchou.

Makedonie, země velmi zaostalá, ale v ohledu starožitnickém velmi zajímavá svými kulturními přežitky, začala se přece na sklonku století 19. měniti ve vzdě-

lanější působením přibývajících škol. Obyvatelstvo začalo těžiti z výnosného vývozu tabáku a opia, který nabýval významu světového.

Revoluční hnutí r. 1848, zachvátivší větší část Evropy, bylo všude sice záhy utlumeno a všude se rozhostila silnější nebo slabší politická reakce, ale potřeba širokých vrstev, bohatnoucího a ve vzdělanosti stoupajícího měšťanstva i osvobozeného rolnictva, aby se uplatnily ve správě státní a v zákonodárství, rostla tou měrou, že ani obnovený osvícený absolutism nebyl s to se obejít bez uvolnění veřejného mínění a zasahování volených zástupců lidu do řízení státních záležitostí. Potřeby zahraniční politiky, a to buď snaha po nových úspěších a ziscích, buď teprve neúspěchy, uspišovaly ústupnost držitelů státní moci ve prospěch ústavnosti. Jestliže ve Francii výbojné záměry císaře Napoleona III. byly po r. 1859 příčinou vladaření svobodomyšlnějšího, v Rakousku a v Rusku válečné porážky daly podnět k zahájení lidovější nebo demokratičtější politiky vnitřní. Porážka ve válce krymské donutila ruský dvůr k zrušení selského nevolnictví (1861) a ku provedení selské reformy ve směru hospodářského osamostatnění lidu rolnického; nutnost toho chápala již i značná část šlechty, zvláště té, která zřizovala na svých statcích továrny, neboť těm se mohlo dařiti jen prací svobodného a přiměřeně odměňovaného dělnictva. Totéž však se jevilo potřebným i v zemědělské práci na velkostatech. Stát potřeboval, aby široké vrstvy obyvatelstva nabyly většího blahobytu a zámožnosti, měly-li jeho finanční potřeby (rostoucí se vzrůstajícími a množícími se úkoly zahraniční politiky v soutěži se vzdělanějšími soupeři) dojíti náležitého uspokojení. Poněvadž úřednictvo, z ústředí řízené, nestačilo ku poznávání a ukájení potřeb obyvatelstva, bylo potřebí tomuto poskytnouti jistého podílu na státní správě a zákonodárství propůjčením místní (vesnické a městské) a oblastné (zemské) samosprávy, které by byly účastny všechny vrstvy daním podrobené. Bylo potřebí zdokonaliti všechna odvětví státní správy, zejména finanční; učiniti konec administrativní libovůli ve spravedlnosti a zříditi řádné nezávislé soudnictví se soudy porotními na prvním místě; uvolniti veřejné mínění, zvláště tiskem projevované; a přičiniti se o vytvoření četnějšího vzdělanstva zdokonalením a rozmnožením škol v čele s universitami, obdařenými náležitou svobodou učení, bez které skutečná, o vědecké badání se opírající vzdělanost jest nemožná.

Ve smyslu těchto potřeb byla skutečně vedle selské reformy prováděna za vlády Alexandra II. (1855—1881) celá řada oprav jiných, jimiž bylo dosaženo značného zlepšení vnitřních poměrů ruských tak, že se Rusko velice přiblížilo pokročilejším zemím západním. Avšak vládnoucí kruhy, dvorské a úřednické, a většina šlechty, která se těžce loučila se svými stavovskými výsadami a společenským nadprávím, činily ústupky ve prospěch lidu nerady a polovičatě. Zejména v otázce selské, protože rolnictvo obdrželo půdy málo, a zůstalo ve skutečnosti

politicky i hospodářsky velice závislé na šlechtických statkářích a k tomu přetěžováno daněmi státními a platy samosprávnými. Samospráva venkovská i městská byla značně omezoována ve prospěch šlechty a úřednictva, které stále zůstávalo strážcem zájmů šlechtických a nenaučilo se své vlastní zájmy podřizovati potřebám všeobecným.

Většina šlechty, majíc své vlastní stavovské sjezdy, které jí stačily k uplatňování jejích zájmů, a ovládajíc zemskou samosprávu, nepřála zavedení ústavnosti, o kterou se hlásili vzdělanci a pokrokovější část šlechty, poněvadž ústavnost by nezbytně byla přivodila účastenství širokých vrstev v zákonodárství a ve státní správě a tím i podlomení šlechtického nadpráví. Úřednictvo, pověstné svými zlořády a úplatností, nemohlo si přáti dozoru občanského. Dvůr a dynastie, žárlivá na moc panovnickou v theorii neobmezenou, mohla býti jen obecným nátlakem veřejného mínění přinucena, aby se části její vzdala. Odpor všech těchto nepřátel ústavnosti nalézal vydatnou podporu v církvi, která ode dávna zastávala byzantský názor o neobmezenosti moci císařské, a ještě více v značné části vzdělců a literatury, která od doby slavjanofilů spatřovala v panovnickém absolutismu čili v samoděržaví hlavní podstatný příznak ruské národní svéráznosti.

Důležitou však příčinou odporu dvorských kruhů proti ústavnosti byla i okolnost, že mladé pokolení vzdělců, zejména studentstvo (v první řadě petrohradské) a mladí spisovatelé, příliš bouřlivě projevovalo svou náklonnost k nejnovějším kulturním, politickým a hospodářským směrům západoevropským a zřejmě usilovalo ne o pozvolný přechod, nýbrž o překotný převrat; a když se setkávalo s překážkami, usilovalo si vynutiti splnění svých tužeb organisovanými násilnostmi čili terorismem, jako bylo hromadné zakládání požárů v Petrohradě a útoky na život cářův a vysokých státních hodnostů. Comteův vědecký positivism a nejnovější výtěžky badání přírodovědeckého se svými nejkrajnějšími důsledky filosofickými a ethickými, vrcholícími v atheismu a anarchismu, a současná literatura socialistická se spisy Saint-Simonovými, Proudhonovými a Marxovými v čele, hltná mládež v dosti pochybných odvarech novinářských, měly takový vliv na mladé pokolení, že toto chtělo ruský stát přeměnití rázem a násilně v organismus, sestrojený na zásadách socialistických. Proto také socialistickými snahami bylo skrz na skrz proniknuto užitečné jinak působení mladých vzdělců na lid selský za účelem jeho osvětového povznesení. Hnutí toto nazýváno bylo v letech 1860—1880 nihilismem (po příkladě Ivana Turgeneva), ale pod jeho bořivými snahami se skrývalo vášnivé úsilí učiniti z Ruska stát, představující největší pokrok osvětový a společenský. Osudné ovšem bylo, že ohromná většina ruské společnosti žila ve světovém názoru byzantského mnicha 3. století po Kristu a že proti ní mladé pokolení hlásalo nejmaterialističtější filosofii Feuerbachovu — jak to výstižně vyjádřil Masaryk ve svém „Rusku a Evropě“.

Dvůr a vůbec držitelé státní moci uznávali, že pro Rusko jest nezbytné přisvojit si co možná všechny vymoženosti západní vzdělanosti, chce-li se udržeti na výši své moci mezi jinými státy, a že to není možné bez občanské volnosti a bez účastenství širších vrstev na státní správě. Proto vláda cáře Alexandra II. i jeho nástupců neustále se pokoušely sloučiti dohánění západního pokroku se zachováním vnitřního klidu a převahy i nadpráví šlechty a úřednictva nad ostatním obyvatelstvem. To ovšem mělo za následek, že nebyla zavedena ústavnost, která jediná by byla mohla tlumiti nebo přiměřeně upravovati přirozené výstřelky radikalismu a tím usnadňovati přechod od zastaralých řádů k novým. Místo boje sněmovního trval plných třicet let úporný a krvavý boj vládní policie s tajnými organisacemi politickými, který celý národní a společenský život ruský učinil nejistým a hrůzným, kulturní pokrok neobyčejně zdržoval a stěžoval, a široké vrstvy lidu udržoval v bídě a nedostatku, které občas propukaly i v hladové epidemie. Poněvadž selský lid trpěl nedostatkem půdy, bylo možno mu pomoci jednak zabavením jisté části půdy velkostatkářsko-šlechtické, jednak zvýšením jeho vzdělanosti, aby dovedl lépe a vydatněji půdu vzdělávati a rozumněji hospodařiti. Ale k tomu se vlády ruské nemohly odhodlati, jednak proto, že šlechtické vlastnictví půdy pokládaly za nedotknutelné, jednak proto, že se osvěty bály jako příčiny snah převratných. Jiné prostředky k napravení selské bídy nevedly k cíli, ani soustavná kolonisace Sibíře, zvláště po zbudování veliké sibiřské železnice, poněvadž zásoba vhodných pozemků byla tam brzy vyčerpána.

Bída lidu selského byla pociťována na sklonku 19. století státními financemi, takže zemědělskými daněmi nebylo možno dále už zvyšovati příjmy státní. Proto finanční ministr Vitte se snažil vytvořiti veliký průmysl tovární, aby z jeho výtěžku mohl státní finance posílit. Průmyslové výrobky, třebaš méně cenné, měly odbyt mimo Rusko i v Asii. Dosáhl tím sice značného rozmnožení státních příjmů, ale vyvolal zároveň nebezpečnou otázku dělnickou, a ta zesilovala starší socialistické snahy vzdělců, kteří v selské obci s jejím obcovým vlastnictvím půdy spatřovali velmi vhodný podklad pro organisaci ruské společnosti na zásadách komunismu. Od doby boje s nihilismem zvykla si vláda ruská snahy socialistické bezohledně a krutě potírat, aniž podnikala zároveň vydatné kroky k řešení otázky dělnické na ten způsob, jak se to dělo v současném Německu, Rakousku-Uhersku a j., kde stát se ujímal dělníků proti vykořisťování podnikatelů. Průmyslová krise r. 1902 vyvolala velikou nezaměstnanost dělnictva a pudila je ku provádění politiky převratné. Současně nespokojenost rolnictva již propukala v časté útoky na velkostatky, v plení a loupení velkostatkářského majetku, v zabírání sklizně z velkostatkářských pozemků a nezákonné jejich užívání.

Několik let před vypuknutím války s Japonskem zavládlo vůbec veliké vření v nižších vrstvách obyvatelstva i ve značné části vzdělanstva, jmenovitě ve stu-

dentstvu; vření se projevovalo také řadou vražedných útoků na vysoké státní hodnosti a r. 1904 i na strýce cářova, velkoknížete Sergěje Alexandroviče. Neúspěch ve válce s Japonskem (1904—5) oslabil vážnost a moc vládních kruhů tou měrou, že pokládaly za potřebné získati pro sebe jistou část rozezlené společnosti zavedením ústavnosti. Nemálo ovšem přispěl k tomu i ohled na západní finančníky, od kterých Rusko potřebovalo velikou výpůjčku, poněvadž tito v účastenství národa ve vládě spatřovali pro sebe záruku.

Víme, že předcházející vlády nepečovaly o vytvoření zámožného rolnictva s osobním vlastnictvím půdy, a místo, aby usnadňovaly příliv sedláků, na které by se vzrůstem rodin nedostávalo půdy, do měst k živnostem a řemeslům, držely je v zajetí selské obce, shánějící peníze na daně, a místo vytváření středního měšťanstva podporovaly překotný vzrůst velkopřemyslu: proto dvůr a jeho vláda při zahájení ústavnosti nenalézaly ve sněmu žádné konservativní většiny, schopné ku provádění nenáhlych změn zřízení státního a společenského. První ruský sněm, který se sešel 10. května 1906, chtěl především provést radikální rozřešení otázky rolnické vyvlastněním pozemků dvorských, státních, církevních i šlechtických, a proto byl rozpuštěn. Druhý byl ještě radikálnější a proto jej stihl týž osud (16. června 1907). Pak teprve, když vláda provedla násilnou změnu volebního řádu a zjednala si většinu umělou, nalezena byla jistá základna pro spolupráci sněmu s vládou v potlačování osvobozovacích snah podmaněných neruských národů; třetí sněm zasedal téměř pět let v dosti plodné práci zákonodárné (od 14. listopadu 1907 do 11. září 1912). Ministerský předseda Stolypin jevil vážnou snahu uspokojovati skutečné potřeby společnosti, především rolnictva, a pevnou rukou tlumil snahy převratné. Stal se však (14. září 1911) obětí vražedného útoku, podniknutého od policejního agenta, který jednal podle přání byrokracie, obávající se oprav Stolypinových. Bezprostředně před vypuknutím světové války zavládl zase ve vládě proud naprosto nepříznivý snahám opravným a pokrokovým a znovu rozpoutal se boj mezi vládou a terorismem hnutí revolučního.

Ač vnitřní politické poměry Ruska nebyly zdravé, ač vnitřní klid byl udržován hlavně používáním drastických prostředků policejních a výjimečnými opatřeními proti všem, kdo se způsobem vladaření nebyli spokojeni, ač veliký počet vzdělanců hynul v krutých žalářích a na šibenicích: učinilo přece Rusko od války krymské až do války světové veliký, obdivuhodný pokrok ve vzdělanosti a nabylo také nových neobyčejných úspěchů politických opanováním rozsáhlých zemí asijských. Jsouc vyzbrojeno vzdělaností již poměrně vysokou, ze které i negramotné rolnictvo mělo jistý užitek, mohlo ovládati méně vzdělané národy asijské už svou kulturní převahou.

Již v 17. století dospěla ruská kolonisace v Sibíři k Tichému oceánu a Rusové zabrali Kamčatku. Za války Číny s Anglií a Francií (1857-1860) dalo si Rusko od

Číny postoupiti levý břeh řeky Amuru a pravý břeh její od jejího ústí až k ústí řeky Ussuri (1860). Nejdůležitějším místem v těchto stranách se stal tichomořský přístav Vladivostok. R. 1864 bylo dokončeno podmanění divokých horalů kavkazských, s nimiž bylo zápaseno od doby Alexandra I. V letech 1864—1881 nabyto rozsáhlého území ve střední Asii na účet chanátu kokanského, chivského a bucharského, jejichž obyvatelstvo olupovalo ruské obchodní karavany a napadalo sousední ruské území. Chanát kokanský přivtělen k Rusku (1875) a chanáty chivský a bucharský upadly v závislost. R. 1884 dokonáno podmanění Zakaspicka s jeho nejdivočejšími Turkotatary (Turkmény). R. 1887 po značném napětí s Anglií získalo Rusko i část Afganistanu na základě dohody s Anglií a r. 1907 rozdělilo se s ní o vliv nad Persií — v době, kdy ohled na neočekávaný rozmach Německa nutil oba nitroasijské soupeře hledati základnu společného postupu ve světové politice.

Na sklonku 19. století mělo Rusko veliké politické úspěchy v Číně, která prožívala těžké doby vnitřního kvašení a války s Japonskem. Ono ze všech evropských mocností, jež se do války čínsko-japonské a do vnitřních rozbrojů vmísily, dovedlo si nejvíce Čínu nakloniti, a proto dostalo téměř úplně do své moci rozsáhlé Mandžusko, důležité pro zkrácení cesty do Vladivostoku. Lehkomyslná srážka s Japonskem, vyvolaná hlavně hospodářskými zájmy dvora v japonské Koreji, způsobila sice Rusku veliké ztráty na březích oceánu a otrásla jeho vlivem v Číně a Mandžusku, ale nezměnila nic na velmocenském významu Ruska ve světové politice — ovšem měla ten důležitý vliv, že Rusko, které od počátku vlády Mikuláše II. sledovalo „panasijské“ cíle, obrátilo zase hlavní svůj zřetel k „blízkému východu“, t. j. k Balkánskému poloostrovu, kde na jeho účet chtěly se Rakousko-Uhersko a Německo rozpínati.

Srážkou se západními mocnostmi ve válce krymské pochopily vládnoucí kruhy, které dosud byly přesvědčeny o mnohostranné převaze Ruska nad západní Evropou, že má-li Rusko udržeti své velmocenské postavení, musí dohoniti především vzdělanost západní, a že toho nelze dosíci jinak, leč na základě vědy. Ministr osvěty Norov veřejně hlásal všude, že věda jest první ruskou nezbytností. Proto také vláda Alexandra II. na počátku šedesátých let usilovně se přičiňovala, aby západní věda byla co nejvíce svobodně pěstována. Za tím účelem se dostalo r. 1863 universitám velmi svobodnomyslného zřízení, založena nová universita v Odesse, zakládány i jiné vyšší školy, reformovány školy střední a staly se jisté kroky k zlepšení školství lidového. University byly vybavovány vydatnějšími dotacemi, novými professurami a obzvláště vědeckými laboratořemi a ústavy, jmenovitě chemickými a fyzikálními.

Dříve ještě, nežli vláda se začala starati o rozkvět vědeckého studia a badání, společnost sama se horlivě vrhala na ně a veliký počet snaživých studentů odcházel na studia do ciziny, do Francie, Anglie a zvláště do Německa. Obecně

probuzení zájmu a snahy o nabytí co nejdůkladnějšího vědeckého vzdělání, plynoucí ze všeobecného uvolnění politických poměrů a z obnoveného spojení se západem, bylo téměř současně s neobyčejným rozkvětem přírodovědeckého badání v západní Evropě, v němž první místo zaujímala chemie. Proto ruští studenti hrnuli se hlavně k Liebigovi do Giessenu. Z jeho školy vyšlo několik velmi význačných ruských chemiků, z nichž někteří si zjednali slávu koryfeů této vědy na poli mezinárodním. Žák Liebigův Zinin vytvořil na kazaňské universitě proslulou kazaňskou školu chemickou; v Petrohradě již v letech 1857—1859 se objevili jakožto professoři chemie jiní dva žáci Liebigovi, Sokolov a světoznámý Mendelěev; tento r. 1869 vydal své slavné dílo „Osnovy chemií“, v němž rozvinul velkolepou přírodní generalisaci, zvanou periodický zákon a periodickou soustavu prvků. Mendelěev také si zjednal zásluhy o rozvoj chemického petrolejového průmyslu na Rusi. Byl to zároveň muž filosoficky hledící na svět, vynikající neobyčejným rozhledem po všech oborech vědeckých. K Mendelěevu se však družila ještě celá obec prvotřídních chemických badatelů, jejichž práce mají význam základních kamenů, jako byl Butlerov, Beketov, Mešutkin a Markovnikov. Okolo r. 1870 již stála ruská chemie výše nežli anglická. Vedle chemie učinila na Rusi veliké pokroky fyziologie zásluhou botanika Cenkovského a jeho žáků, a biologie přičiněním Kovalevského a zvláště Mečnikova, který se stal obecně proslulým svým učením o fagocytech čili o tom, jak organismy vzdorují zhoubným nákazám. Z jiných přírodovědeckých oborů se dařilo badání zeměpisné a meteorologické. Z četných odborníků nejvíce se stal známým mimo Rusko Voejkov svým základním spisem o podnebních pásmech zeměkoule.

Jestliže Petrohrad se svou universitou, hojností vyšších škol odborných a četnými vědeckými spolky soustřeďoval v sobě hlavně badání přírodovědecké, Moskva zase byla hlavním ohniskem věd duchových, na prvním místě dějepisu. Tam působil jako profesor ruských dějin 30 let (do r. 1879) Sergěj M. Solov'ev, vzdělaný na západních universitách, spisovatel velikého, 29 svazkového díla o dějinách ruských od nejstarších dob (do prostřed vlády Kateřiny II.), které má význam základního spisu, opřeného o prameny a sestrojeného pojetím, vlastním tehdy nejlepším syntetickým dílům západoevropským, t. j. pojetím organického vývoje a nerozlučné souvislosti jednotlivých význačných osobností s jejich prostředím. Jeho nástupcem se stal Vas. O. Ključevskij, jeden z nejlepších filosofů dějin ruských, který na základě látky, svými předchůdci snesené, se snažil pochopiti vědecký smysl ruských dějin, a to zejména po stránce hospodářské. Mladší soudruh Ključevského, P. Miljukov, dovedl svými samostatnými názory o dějinách ruských vzbuditi veliký zájem o ně v celém Západě a vynikl pak i jako vůdčí politik bojující o demokratickou svobodu. Ale i Petrohrad měl velmi význačné dějepisce, jako byl Bestužev-Rjumin, spisovatel výborné příruční knihy dějin ruských; z jeho školy

vyšla skupina velmi dobrých žáků, z nichž zejména zmínku zasluhuje S. F. Platonov: jeho práce o bouřlivé době dějin ruských položila základ k správnému pochopení dějin ruských vůbec a přispěla k tomu, že průběh jejich možno srovnávat s průběhem dějin států a národů západoevropských.

Pro ruskou vědu dějepisnou jest příznačné, že od doby romantismu jest silně ovládána filosofií, jmenovitě pokud jejím předmětem jsou dějiny ruské, neboť ústřední otázkou ruských vzdělavců, o dějiny se zajímajících, se stalo, poznati „světové poslání“ ruského národa a státu, čili jaké místo nebo úloha připadá Rusku a Rusům v dějinách světových. Tato otázka byla předmětem vášnivé diskuse již mezi západníky a slavjanofily a zůstala od té doby nerozlučnou příměsí všeho dějepisného badání (dějiny literatury, filologii, archeologii a jiné příbuzné obory v to počítaje). Hledání smyslu dějin, pronikavý rozbor zpráv o událostech, široký rozhled a složitá kombinace zpráv — toť jsou věci, které vůbec charakterisují dějepisné badání ruské. Jsou založeny v povaze ruského člověka a souvisí zajisté s ohromností a rovinatostí země ruské. Jest příznačné, že jeden z největších syntetiků dějin všeobecných a jeden z nejpronikavějších theoretiků vědy dějepisné jest Rus — Nik. Iv. Karěev.

Ruská věda dějepisná, jak svými velikými, mnohosvazkovými koncepcemi, tak svým všestranným zájmem (na př. o Slovanstvo a o dějiny říše byzantské), tak svou organisací a soustavným vydáváním pramenů, mohla se před válkou měřiti s dějepisnou prací národů nejpokročilejších.

K vlastnímu dějepisu druží se ruská slovanověda v čele s Vlad. Iv. Laman-ským, professorem university petrohradské, zakladatelem široce rozvětvené a velmi plodné školy ruských slovanovědců, ruská věda právnická, zvláště historicko-právní a jiné obory duchovědné.

Obeznamování mladého pokolení s podivuhodnými výtěžky západní vědy, zvláště přírodovědy, filosofie pozitivní, historiosofie Marxovy a j., mělo mnohé účinky, nežádoucí pro vládu ruskou a kruhy moc držící (viz str. 210—212). Bouřlivé projevy nových názorů a snah, jejich potlačování a vzniklý z toho terorismus pronásledovaných, to vše způsobilo zpětný proud ve školství, který již r. 1866 se projevil obmezením studia věd přírodních ve prospěch „klassicismu“ na školách středních a měl později důsledky ještě nepříznivější. Na universitách r. 1884 byla zrušena samospráva, volnost vyučování a obmezeno praktické vzdělávání ústavní (seminární). Mnohem horší však pro celou ruskou vzdělanost bylo, že vláda pečovala o to, aby širokým vrstvám lidovým se nedostávalo potřebných škol, že překážela zemské samosprávě při jejich zřizování a že obmezovala přijímání žáků do škol středních. Tím se stalo, že Rusko přese všechny překážky, s nimiž vědě bylo zápasiti, sice v celku zachovávalo krok s vědou západní, ale poněvadž vědecký pokrok se neopíral o přiměřeně vysoké vzdělání lidu, měl

vědecký rozkvět význam exotické květiny, chované v půdě cizí, odjinud přivezené. Proto pak také ruská věda politickým převratem r. 1918 a let následujících, opírajícím se o nevzdělaný lid, utrpěla těžkou pohromou.

Více nežli vědou stali se Rusové proslulými v poslední čtvrti 19. století v celém světě svou zvláštní, pessimistickým světovým názorem proniknutou krásnou literaturou. Za nepříznivých poměrů censurních bylo možno jen jejím prostřednictvím prováděti hlubší kritiku a rozbor neutěšených poměrů společenských, podmíněných nejvíce politickou nesvobodou. Proto krásná literatura se stala věrným zrcadlem duše a ruského národního života se všemi jeho touhami a strastmi, které přední spisovatelé promítali do poměrů obecně lidských. Začíná se tato literatura Ivanem Sergějevičem Turgenevem, jež svými „Lovcovými zápisky“ podstatně přispěl ku pádu nevolnictví a vrcholí ve Lvu Nik. Tolstém a Fedoru Mich. Dostoevském. V těchto dvou ruský realismus značně předhonal realismus západoevropský. Oba tito apoštolé lidskosti liší se značně způsobem, kterým se snažili dosáhnouti svého cíle. Tolstoj od románu, v němž mistrně zobrazoval život lepší společnosti, přešel k publicistickému hlásání pravé lásky křesťanské a odporu proti všemu násilí, byť se dalo i v zájmu státu a k jeho rozkazu. Dostoevskij, líče hrozné obrazy ze života lidí chorých a nešťastných, vzbuzuje hluboký soucit. Nepřekonatelné jsou jeho hluboké rozborů složitých povah lidských a duševních rozporů i bojů, vyvolávaných neutěšeným prostředím. Mimo krásnou literaturu měla velikou sociálně-politickou důležitost i tehdejší literární kritika, kterou stkvěle představoval Michajlovskij.

Pro všechny ruské vzdělance, počínaje už od děkabristů, jest charakteristický veliký zájem o uhnětený a zubožený lid, zvláště rolnický, v němž už slavjanofilové viděli celou lepší budoucnost ruského národa, zájem, který se stupňoval po válce krymské, kdy všeobecně usilováno o rychlé hmotné a osvětové povznesení lidu. Zájem tento projevoval se mimo krásnou literaturu (kde hlavně Nekrasov stojí v popředí) také v umění hudebním a výtvarném, která v lidových pracích hledala osvěžení a zúrodnění. Lidovost a zároveň realismus jest charakteristickou známkou „nové ruské školy“ hudebních skladatelů, proslulé pětky: Balakireva, Kjuje, Musorgského, Borodina a Rimského-Korsakova; z nich tento poslední znamená vyvrcholení národního směru, navazujícího na Glucka, se svým nenapodobitelně mistrným a uměleckým zpracováním národních melodií a schopností vyjadřovati duch „bylinně“ pohádkové poesie. Musorgskij měl svou snahou, aby hudba přesně vyjadřovala slova, veliký vliv na mladou hudební školu francouzskou. Světoznámým se stal hudební kosmopolita, melancholický a fatalistický Čajkovskij, zvláště svými velkolepými symfoniemi. Starší Rubinstejn proslavil jméno ruské spíše jakožto klavírní virtuos, nežli hudební skladatel, ač jeho skladby náležejí mezi svého druhu nejlepší.

Jestliže krásná literatura slovy, líčením a vypravováním „žalovala“ na ruské „bezpráví“, jež se dělo lidu, činilo totéž ruské malířství zobrazováním prosté, nezkrášlované skutečnosti, a to především té, ve které žil lid. Od let šedesátých až do let devadesátých převládal v malířství směr t. zv. peredvižníků („stěhovavců“ — protože pořádali stěhovavé výstavy), kteří kladli větší váhu na „pravdu“, nežli na krásu a chtěli býti ne tak zobrazovateli života, jako spíše jeho soudci a oprávcí. Ten účel měly zejména Vereščaginovy obrazy bojů a bitev — byl to boj proti válce. Vereščagin (jehož obrazy mají ráz kosmopolitický — představující lid uhnětený) a vedle něho Rěpin se svými historickými obrazy (jako Ivan Hrozný, zabivší svého syna, nebo Záporožci) i se svými žánry, zobrazujícími lidový dav (Procesi, Burlaki — lodní dělníci), získali si veliké jméno i mimo Rusko. V tom ohledu z mladšího pokolení malířského se k nim druží především V. Vasnecov, představitel ruského „modernismu“, který v odporu proti lidoveckému realismu předcházejícího směru zdůrazňuje čisté umění a krásu. Vasnecov proslul především jako malíř pravoslavi (svými freskami v kyjevském chrámě sv. Vladimíra) a byl nazván jeho Rafaelem a Michel-Angelem.

Lidový a národní proud, který se zmocnil ruské společnosti na počátku šedesátých let 19. století, měl vliv i na ruské stavitelství tak, že toto větší měrou, nežli v době Mikuláše I., se hledělo zbaviti cizích vzorů a přijímalo živly domácí ze stavitelství dřevěného. Hlubší studium lidového umění umožnilo překonati lži-domácí sloh a stavěti opravdu v duchu národním, ač ovšem novodobé požadavky pohodlného bydlení, prostorných a četných úřadoven, skladišť a krámů, nutí ku pozměňování. Vedle několika monumentálních budov, zbudovaných více nebo méně zdařile ve slohu národním (moskevská radnice a tržnice), hlavně v Moskvě, většina městských budov, činžovních domů má ráz západoevropský, ač některými odstíny a hlavně svou jednoduchostí přece se liší. V celku však ruská města, jmenovitě hlavní, na sklonku 19. století začala (mizením dřevěných rodinných domků) rychle nabývatí vzezření západoevropského, zvláště také svými pouličními železnicemi, vyjímaje ovšem pravoslavné chrámy s jejich charakteristickými báními.

Ruský venkov měnil svou vnější tvářnost budováním železnic a továren. Vláda Mikuláše I. železnice pokládala za nebezpečné spojovadlo Ruska s revoluční záp. Evropou: proto za Alexandra II. a jeho nástupců bylo mnoho doháněti, aby bylo opatřeno nejnutnější spojení, bez kterého nebyl možný obchod, jakého potřeboval stát, v němž od selské reformy roku 1861 hospodaření naturální rychle ustupovalo hospodaření peněžnímu a kapitalistickému podnikání průmyslovému i obchodnímu. Hromadné takřka budování železnic, které zvláště se dělo po roku 1890 — mnoho připadá ovšem na účet sibiřské železnice — podporovalo především veliký a rychlý vzrůst těžkého, kovového průmyslu, ale

prospívalo průmyslu vůbec a ovšem i obchodní výměně vnitřní i zahraniční. Od r. 1854 do počátku 20. století rozmnožil se počet továren z 10.000 na více než 50.000. Ruský průmysl byl ovšem pořád ještě větším dílem v rukách cizinců, zvláště Němců, poněvadž domácím lidem se jednak nedostávalo přiměřeného vzdělání, jednak i kapitálu. Ale lidu obecnému byl ku prospěchu, poněvadž mu poskytoval výživu, zvláště rolníkům, jimž skrovná výměra jejich pozemků nestačila k zaopatření všech členů rodiny. Ač Rusko při své ohromné rozloze mohlo pomýšlet na to, aby tvořilo jediný uzavřený hospodářský celek, a ač svou nevyspělou průmyslovou výrobu úzkostlivě chránilo před soutěží ciziny, přece se neuchránilo vlivu obecné světové průmyslové krise r. 1902, která měla pro ně účinky zhoubnější než jinde, poněvadž ruský průmysl neměl dosti přirozeného základu ve skutečné potřebě svého obyvatelstva, chudého s malou spotřebou továrních výrobků. Proto tato krise měla v zápětí veliké přiostržení otázky dělnické, tím větší, čím více vnitřní poměry byly otráveny zpátečnickým vladařením Mikuláše II. Z účinku průmyslové krise r. 1902 na Rusko jest nejlépe viděti, jak nerozlučně již Rusko bylo spojeno se západní Evropou a jak spolu s ní bylo již důležitým činitelem světové kultury.

Obecné uvolnění politického života v Rusku po válce krymské mělo svůj účinek i v království polském, ovládaném od roku 1831 železnou rukou vítězného Paskeviče. Obecně byly očekávány od ruské vlády ústupky ve směru obnovení samobytnosti království polského; když nepřicházely, vzrůstal se odpor proti ruskému panství vůbec. Poněvadž vláda petrohradská projevovala slabost tím, že ústupky činila teprve pod dojmem bouřlivých demonstrací, nabyl v polské společnosti převahy proud, usilující o úplné odtržení od Ruska a dne 22. ledna r. 1863 propuklo povstání. Toto však, nejsouc dostatečně připraveno, nemajíc hlubšího základu v širokých vrstvách, jsouc pouze hnutím drobné šlechty a vzdělanců a nemajíc žádné podpory zahraniční, bylo snadno potlačeno (1864). Od té doby nastalo důsledné a čím dále, tím více stupňované dušení všeho samostatného národního života polského se snahami porušovacími, které se projevovaly jednak ve školství, jednak v církvi, jakožto v hlavním útočišti jazyka polského v jeho veřejném užívání. Ovšem tak daleko přece se vláda ruská neodvážila, aby potlačovala polské písemnictví a novinářství. To činila pouze na Litvě, která měla býti opravdu proměněna v zemi ruskou, kdežto v Polsku šlo jen o to, aby národ polský se nevzmohl více, nežli bylo v zájmu ruského imperialismu.

V některých chvílích (okolo r. 1880 a zase okolo r. 1894, kdy nastoupil cář Mikuláš II.) zmírňovala vláda ruská útisk (pod vlivem zahraniční politiky) a tato okolnost pobízela zámožné kruhy polské, aby se přičiňovaly o získání snesitelných podmínek pro život polského národa v rámci říše ruské. Byly ochotny vzdáti se všech nadějí a snah o vzkříšení říše polské a podříditi úplně národní

zájmy polské zájmům ruského státu. Tito „smířliví“ (ugodowcy) byli spokojeni s tím, že Poláci, zaměstnávající se průmyslem a obchodem, měli veliký prospěch z rostoucího odbytu polských továren v širé Rusi. Průmysl a obchod se stal pro polské vzdělance a nezámožnou šlechtu velmi důležitým základem jejich živobytí a čím dále, tím nepostradatelnější oporou celé vzdělanosti polské, poněvadž Poláci neměli přístupu do státních úřadů a osvětová a kulturní práce nedocházela žádné hmotné podpory od státu a odkázána byla jen na soukromou obětavost. Průmysl a obchod byl převážně v rukách Židů; ale poněvadž tito byli od vlády ruské také pronásledováni (na př. tím, že bylo omezeno přijímání jejich do středních škol), činila veliké pokroky jejich assimilace tak, že rodiny bohaté a vzdělané se hlásily k polské národnosti a štědře podporovaly polskou vědu, literaturu a umění. To ovšem činili dávno také bohatí šlechtičtí velmoži, kteří již brzy po povstání r. 1863 hlásali heslo dorozumění s Ruskem.

Proti „smířlivé“ politice vystupovaly s počátku kruhy středního měšťanstva a vzdělanstva, ale pak v celku přijaly její taktický postup, když se zřetelem k zuřivému pronásledování Poláků v Německu nabyly přesvědčení, že Němci jsou mnohem nebezpečnějšími nepřáteli Poláků nežli Rusové. Straně těchto vrstev, nazývajících se národně-demokratickou, připadl po zavedení ústavnosti v Rusku úkol zastupovati národ polský v říšském sněmu petrohradském. Poslanci polští zaujali v druhém říšském sněmu (r. 1907) postavení velmi vlivné, poněvadž jen s jejich hlasy byla v něm možná nějaká většina. Za svou podporu vlády ovšem požadovali rozsáhlé ústupky, jejichž uskutečnění by bylo znamenalo samosprávu království polského.

Avšak vláda ruská, aby Poláků nepotřebovala a aby vůbec si zjedнала sněm, který by byl prostě jen ústavní záclonou absolutismu, provedla násilnou změnu volebního řádu, kterým počet polských poslanců byl ztenčen ze 36 na 15. Proti jistým úlevám, které koncem r. 1905 učinila Polákům ve školství (zřizování škol soukromých), nastal vlivem vlády německé zase proud nepřívznivý, který se projevil jmenovitě rozpuštěním polské „Matice školské“ (v prosinci 1907), postátněním varšavsko-vídeňské železnice, která byla zavedla polské úřadování, vyloučením t. zv. Cholmské Rusi z království polského a kupováním polských velkostatků ruským erárem.

Nové tyto rány, zasazené polskému oportunismu úředním Ruskem a většinou sněmu, podkopaly vliv národně-demokratických poslanců v polské společnosti a posílily stranu, která v cářském absolutismu viděla zásadního nepřítel lidu pracujícího, dělnictva, a proto byla odhodlána postupovati souhlasně se sociální demokracií říše německé, jež neodmítala myšlenku znovuzřízení říše polské. Na rozdíl od „smířlivé“ národní demokracie polští socialisté směřovali k novému povstání proti Rusku, třeba s i s pomocí Německa, kdežto v národní demokracii

měl převahu proud protiněmecký, ba i jakási náchylnost ku provádění myšlenky slovanské vzájemnosti. R. 1892 zorganizovali se polští socialisté ve stranu (nezákonitou) a vydávali redakcí Pilsudského tajné noviny („Robotnik“). Až do roku 1908 socialisté a národní demokraté případ od případu se sblížovali ve svých hlediscích a postupu, ale toho roku se rozešli úplně. Národní demokracie přestala udávat tón v politice polské a v širších vrstvách nabývá převahy proud, připravující v souhlase s vládou rakouskou Poláky k budoucí válce s Ruskem.

Jak řečeno, v království polském a v Litvě Poláci neměli přístupu do úřadů a byli nuceni věnovati se životu praktickému; nastalo tudíž zvolnění v činnosti duševní, hlavně ovšem ve vědě. Jen několik zámožných nebo zase obětavých nadšenců pracovalo jakožto soukromí učenci hlavně v dějepise (Jablonowski, Korzoń, Kraushar, Chmielowski, Chlebowski) a buď z odkazů nebo štědrostí zámožných mecenášů vydávány byly jejich práce, zvláště pak sbírky pramenů. Lépe se dařilo krásné literatuře, která nalézala hojnost čtenářstva a plnila důležitý úkol uchovávatí národní vědomí a povzbuzovatí k vytrvalosti v národním boji. Jindřich Sienkiewicz svými historickými romány přispíval k osvěžení paměti někdejší slávy válečné, Boleslav Prus a Vladislav Reymont hlavně svými obrazy těžkého života selského se stali známými, Eliza Orzeszková, žijící na Litvě, kde se přičiňovala o šíření dobré četby, obracela pozornost k různým společenským typům a postavám i snahám, jednotlivé vrstvy ovládajícím. Tito spisovatelé a k nim družící se básníci, jako obdivovaný Štěpán Žeromski, přičinili se nemálo o to, že světová pověst polské literatury, které jí dobyli Mickiewicz, Słowacki a Krasziński, zůstala na výši doby. Z výtvarných umělců polských, žijících v Rusku, získal si velikou slávu a obdiv malíř Jindřich Siemiradzki, odchovanec petrohradské akademie umění, zvláště svými „Pochodněmi Neronovými“. V hudbě obrátili na sebe pozornost ostatního světa Moniuszko svou znárodnělou operou „Halkou“, Wieniawski a Paderewski jakožto skladatelé i výborní virtuosové, první jakožto houslista, druhý jako světový virtuos klavírní. Mnozí polští technické se stali proslulými v cizině, jako Janicki svými pracemi kanalisačními (na řece Moskvě) a přístavními (ve Rěce) a Malinowski návrhem železnice přes Andy (v Peru). Smoluchowski stal se známým jako theoretický fysik a chemička Marie Curieová-Sklodowska svým dalekosáhlým objevem radia.

Volnější politické a zvláště tiskové poměry, jaké nastaly po válce krymské, dovolovaly také Malorusům, později zvaným Ukrajincům, vydávati různé spisy v jazyce lidovém, jako almanach „Chata“ a měsíčník „Osnova“. Marie Markovičová (Vovčok) v duchu Turgenevově líčila život lidu nevolnického. Vzdělanci pečovali o povznášení obecného lidu v nedělních školách a i někteří ruští vzdělanci podali r. 1862 vládě návrh, aby ukrajinský lid byl vyučován v jazyce lidovém. Ale vzniklo podezření, že se Ukrajinci ve spolku s Poláky chtějí odtrhnouti

od říše ruské, a proto začala vláda ukrajinské vlastenectví potlačovati, a to tak, že hleděla zameziti šíření jeho snah mezi lid obecný. Ministr vnitra Valuev zapověděl roku 1863 vydávání ukrajinské literatury mimo krásnou a vědeckou, určenou pro vzdělance, a odůvodňoval svůj zákaz tím, „že žádného zvláštního maloruského jazyka nebylo, není a býti nemůže.“ Sv. synoda zapověděla ukrajinský překlad bible.

Po r. 1870 pronásledování ukrajinské literatury poněkud ustalo a tu se stal Kyjev ohniskem ukrajinské práce vědecké a beletristické. Několik vynikajících badatelů jako Kostomarov, Antonovyč, Drahomanov a Čubyns'kyj, snažilo se odůvodniti vědecky ukrajinské vlastenectví probadáním dějinných událostí i současného života. Práce tyto soustřeďovaly se v kyjevském odboru ruské zeměpisné společnosti, r. 1872 zřízeném. V krásné literatuře se objevilo několik nových nadaných básníků a spisovatelů, hlásících se k ukrajinství, jako byl Rudans'kyj, Nečuj-Levyč'kyj, Myrnyj a j. Kdežto vzdělanci převážně se obmezovali na kulturní stránku ukrajinského vlastenectví, Michal Drahomanov zdůrazňoval potřebu pečovatí o jeho stránku hmotnou, a to především šířením socialistických myšlenek mezi zubožený lid rolnický, v němž podobně jako ruští „lidovci“ (narodniki) spatřoval velmi vhodnou půdu pro provádění socialistické organizace společenské. V socialistickém povznesení hmotného stavu lidu obecného (selského) viděl celou budoucnost ukrajinské národní myšlenky. Snahy Drahomanovy však teprve na sklonku 19. století (o 20 let později) nabyly praktického významu, když politické poměry se jim staly příznivějšími.

Obrození ukrajinského hnutí trvalo jen do r. 1876, kdy vlivem černyhovského statkáře Juzefoviče vláda ruská vydala nový přísný rozkaz o potlačování literatury ukrajinské; tím bylo hnutí na několik let takřka udušeno, takže hlavní jeho šifitelé byli nuceni přenéstí těžiště své činnosti do Haliče. Od r. asi 1890 nastalo zase jakési uvolnění politického tlaku a proto literatura oživla pracemi nových spisovatelů, jako byli Kocjubyns'kyj, Hrinčenko, Samijlenko, a Vynnyčenko, a rozvíjelo se i divadlo. V hudbě vynikl Mykola Lysenko a v umění výtvarném malíř a stavitel Vas. Kryčevs'kyj.

Tou měrou, jakou neústupně pokračovalo vzdělávání lidu obecného a zlepšoval se jeho stav hmotný, vzrůstalo a šířilo se i národní uvědomění ukrajinské. Tato okolnost a úspěchy, jichž Ukrajinci dobyli v Haliči, byly příčinou, že už r. 1897 byl učiněn první pokus utvořiti zvláštní politickou organizaci ukrajinskou za účelem vedení politického zápasu o práva národní. Zavedení ústavnosti v celé Rusi (1905) ovšem tuto práci usnadňovalo a tak se tehdy ustavilo již několik politických stran. Když se v průběhu války rusko-japonské hlásila potřeba pronikavé přeměny vnitřního zřízení ruského státu, Ukrajinci tiskem a peticemi se domáhali národních práv, a docílili toho, že v prosinci r. 1904 věc se stala před-

mětem jednání v t. zv. komitetu ministrů. Nedlouho na to pak petrohradská akademie věd ve zvláštním pamětním spise vyložila historicky zvláštní postavení Ukrajinců a samostatný vývoj jejich spisovného jazyka a vyslovila se pro jeho udržení i proti jeho pronásledování. Zákony, vydanými na podzim r. 1905, nabýli Ukrajinci možnost tisknouti a vydávati svým spisovným jazykem vše, co chtěli, pokud ovšem censurou to bylo dovoleno.

Když byl svolán první ruský říšský sněm, nebylo ukrajinské národní vědomí v lidu ještě tak pokročilé, aby byli zvoleni za poslance jen uvědomělí Ukrajinci; ale přes to vznikla z uvědomělých poslanců ukrajinských frakce, která se domáhala udělení samosprávy pro Ukrajinu. Násilná změna volebního řádu r. 1907 připravila Ukrajince o zastoupení v říšském sněmu. Ukrajincům se tudíž nepodařilo docílití zavedení ukrajinského jazyka do škol. Přes to však národní uvědomění neustále pokračovalo tak, že roku 1917 na venkově bylo již téměř všeobecné, kdežto ve městech vrstvy vyšší stále ještě se cítily ruskými. V celku však učinilo národní vědomí a národní život osvětový v ruské Ukrajině po r. 1905 takový pokrok, že tam se přesunulo těžiště jeho z Haliče, a to především do Kyjeva.

V souvislosti a pod vlivem rostoucího národního uvědomění a snah po politickém osvobození, jaké se vzrnaly od počátku 20. století v celé Rusi, také lid běloruský se začal tou dobou hlásiti o přiznání národní samostatnosti a domáhal se i samosprávy. Před tím po celé takřka století 19. lid sám se choval trpně a nečinně a jen nečetní polští literáti, z Bílé Rusi pocházející, a několik vzdělaných Bělorusů psalo lidovým jazykem plody převážně básnické, ze zájmu hlavně národopisného. Ale na počátku 20. století běloruští studenti začali vážně a horlivě usilovati o národní a politické probuzení lidu, a revoluční hnutí celou Rus zachvátilo jim vítanou podporou. Národní hnutí sloučilo se těsně se socialistickým a rolnickým, poněvadž běželo o osvobození lidu, valnou většinou utištěného vyššími vrstvami. Hnutím tímto byla velice podporována literární plodnost, takže rázem vznikla hojná literatura, zvláště časopisecká.

Ač jednotliví, možno říci všichni, slovanští národové rostli svou silou politickou i svým významem kulturním, přece nemohli býti svým stavem spokojeni, zvláště pak ne ti, kteří neměli svých vlastních států. Tento nedostatek nejvíce pocítovali ti, kteří ve starších dobách požívali veliké vážnosti mezi ostatními národy, totiž Čechové a Poláci. Vývoj směrodatných událostí dějinných způsobil, že po prvním pokusu společné obrany a vývoje, učiněném roku 1848, jednotliví národové slovanští se rozešli na různá místní bojiště a namnoze se stali i vzájemnými odpůrci, jako Poláci a Ukrajinci, Ukrajinci a Rusové, Poláci a Čechové, Chorvati a Srbové, Srbové a Bulhaři. Přes to však pudová snaha hledati v příbuzných národech své přirozené politické přátele a spojence neutuchala a přihlašovala

se v jednotlivých případech k svému právu, a to mimo politiky z povolání; nejvíce v literatuře a v umění, ale pak i v oboru života hmotného. Pro stálé a soustavné sledování politického a osvětového života, proudícího v jednotlivých skupinách Slovanstva, a pro poučování širších kruhů vzdělanců o tom, zakládány byly zvláštní vážné časopisy (revue): první z nich „Slovanský sborník“ (po r. 1880) a jeho nástupce „Slovanský přehled“ (po r. 1890) u Čechů, a po něm „Świat słowiański“ u Poláků. Podobné pokusy ruské však se nedařily jednak pro nedostatek odborníků, jednak pro nedostatek čtenářstva a pro jednostranné pravoslavně-nacionální stanovisko pořadatelů.

Jako ve starší době podle vzoru „Maticе České“ byly zřizovány u jiných národů podobné společnosti s úkoly osvětovými, tak od počátku ústavního období, kdy bylo možno se rozmanitě spolčovati, zakládány byly podle českého vzoru jednoty sokolské, které vedle pěstování tělesné zdatnosti hleděly pečovati též o mravní a osvětové povznášení svých národů a tělocvičnou kázní je vychovávat k vnitřní soudržnosti. Vzájemné návštěvy („slety“) se staly jedním z nejdůležitějších prostředků ku pěstování slovanské vzájemnosti osobním poznáváním a přímým vyměňováním názorů. Tím a vedle toho vzrnajícím se novinářstvím a styky novinářů slovanských mezi sebou, pěstování slovanské vzájemnosti se rozšířilo z úzkého kruhu literátů a učenců do širokých vrstev lidových. Pořádány byly nejen sjezdy slovanských učenců (filologů), lékařů a novinářů, nýbrž i sjezdy různých živnostníků. Obzvláště přitažlivé bývaly výstavy, jako pražské (jubilejní r. 1891 a národopisná r. 1895) nebo Iovovská a varšavská (r. 1909). Úspěchy českého zemědělství, kteréž s pomocí strojů a umělými hnojivy dovedlo na poměrně malém prostranství docílovati vydatné úrody a povznášelo se zvláště pěstováním cukrovky a jiných obchodních plodin, obrátily na sebe pozornost ruských zemědělců, kteří pořád pocítovali nedostatek půdy a začali se nedlouho před světovou válkou u českých statkářů prakticky přiučovati rolničení pokročilejšímu.

Tyto a mnohé jiné, čím dále, tím více se množící a všelijak se propletající styky mezi jednotlivými slovanskými národy ovšem nestačily, aby vymýtily nebo vyrovnaly různé jejich velmi těžké a spletilé rozpory a spory, nahromaděné průběhem předešlých dějin.

Z nich k sobě poutal největší pozornost a mezislovanské styky nejvíce ztěžoval spor rusko-polský, který se zdál nerozřešitelným, poněvadž na jedné straně stálo nemilosrdné vytlačování jazyka polského z veřejného života, jmenovitě i ze škol, v ruském Polsku a v zemích litevských, které kdysi náležely k říši polské, nelidské často pronásledování polského živlu, kruté trestání okázalejších projevů polských snah národních a zásadní zamítání oportunistických návrhů na smír, činěných se strany polské, a na druhé straně opovržlivé nazírání na Rusy jako na barbary, neschopné vyšší vzdělanosti, přezírání jejich mimořádných pokroků ve vzděla-

nosti, nevykořenitelná touha po obnovení „jagellovského“ Polska „od moře k moři“ s ovládním živlu maloruského a běloruského a vyvíjení ultramontánních katolických snah proti ruskému nacionalistickému pravoslaví. Protiruský proud nabýval čím dále, tím větší síly v širokých vrstvách polského národa tou měrou, jakou opožděný ruský pravoslavný nacionalismus se zesiloval, zvláště po zavedení ústavnosti v Rusku. Ohniskem protiruského proudu se stala rakouská Halič a jádrem jeho přívrženci socialismu, v Rusku krutě pronásledovaní. Budoucí porážka a rozbití Ruska, v němž všichni ostatní Slované spatřovali poslední svou oporu a záštitu, ve veliké srážce mezinárodní bylo pokládáno od polských vlastenců za hlavní podmínku k uskutečnění jejich tužeb.

Méně závažný, ale přece jen ve stycích mezislovanských rušivě působící byl spor polsko-ukrajinský, který měl svou stránku sociální (poměr ukrajinského lidu rolnického k polským velkostatkářům v Haliči a v ruské Ukrajině), stránku osvětovou (uspokojení školských a jiných osvětových potřeb ukrajinských se strany zemské vlády haličské a vídeňské vlády předlitavské — jmenovitě zřízení samostatné ukrajinské university) a svou stránku politickou (rozmožnění ukrajinských poslanců v zákonodárných sborech a přiměřené zastoupení Ukrajinců ve státních úřadech). Jistá část Poláků (Poláci východohaličtí) byla z odporu proti Ukrajincům pužena do tábora k Rusku se klonícího, totiž k národní demokracii s Rom. Dmowským v čele.

Ukrajinci sami zaujímal valnou většinou postavení Rusku nepřátelské a připravovali se podobně jako většina Poláků k odboji a povstání proti Rusku pro případ jeho válečné srážky s Německem a Rakouskem; přáli si tudíž stejně jako Poláci jeho rozbití, aby na troskách jeho si zřídili samostatný stát ukrajinský. Polská a ukrajinská otázka hrozila státi se Rusku v případě války velmi nebezpečnou, zvláště kdyby se stala složitější snahami Finů a baltických Němců o odtržení od Ruska a vůbec rozpoutáním otázky národního sebeurčení u četných neslovanských národů rozsáhlé říše ruské, jako Litevců, Lotyšů, Estonců a různých Turkotatarů.

Národní a státoprávní snahy Poláků nespokojovaly se s obnovením Polska „jagellovského“, nýbrž vztahovaly se ve smyslu sebeurčovacího práva národů i na přivtělení slezských Poláků a proto i celého rakouského Slezska k budoucí říši polské: tím se dostávaly v rozpor se státoprávními snahami českými, které zbytek někdejšího velikého Slezska, Slezsko rakouské, pokládaly za nerozlučný díl budoucí obnovené české koruny. To značně kalilo snahy české o získání Poláků k společnému politickému postupu ve vídeňské sněmovně, které ostatně neměly výsledku pro Čechy uspokojivého a proto měly samy za následek vzájemnou nedůvěru, propukající občas v zjevnou nevoli.

Na slovanském jihu největší závadou příznivých styků mezislovanských byla otázka makedonská, t. j. otázka, komu po konečném zatlačení Turků do Malé

Asie bude patřiti národnostně smíšená, ale přece převážně slovanská Makedonie, na kterou si činili vedle Řeků a Rumunů nároky především Bulhaři i Srbové. Srbsko-bulharský boj o biskupství, farnosti a školy a s tím souvisící vědecko-publicistická vášnivá diskuse o národnosti makedonských Slovanů vytvářely dusné ovzduší, které vzbuzovalo veliké obavy u jiných národů slovanských před zhoubnou válečnou srážkou srbsko-bulharskou.

Některé mezislovanské spory se pokusil vyrovnati nebo aspoň zmírniti slovanský sjezd pražský v červnu r. 1908, který se sešel sice z příčiny dosti nahodilé, totiž na památku šedesátého výročí slovanského sjezdu z r. 1848 a nebyl vyvolán podobnou obecně pocítovanou potřebou vzájemného určitějšího dorozumění jako onen sjezd, byl však uvítán s radostí obzvláště od ruských Poláků smířlivého směru, kteří doufali, že by se mohli dorozuměti o své národní požadavky s vůdčími ruskými politiky prostřednictvím Čechů (jmenovitě Dra Kramáře), požívajících značné důvěry se strany ruské vlády i u ruských politiků směru pokrokového i národního. Ruští účastníci sjezdu slibovali sice přičiňovati se o uspokojení Poláků a o smír jejich s Ruskem na tomto základě, ale nebyli to lidé nejvlivnější a souhlas jejich nebyl závazný. Vedle otázky rusko-polské dorozumívali se i Srbové a Bulhaři o Makedonii a tato dohoda měla pak účinek dosti příznivý, neboť se stala podkladem (ne ovšem jediným) ke společnému postupu Srbska a Bulharska proti Turecku r. 1912.

Pražský sjezd vyhlásil ku podnětu Dra Kramáře heslo „novoslovanství“, jako protivu panslavismu, hlásaného dotud ruskými nacionalisty a jakožto novodobou obdobu kollárovske slovanské vzájemnosti. Rozumělo se jím co nejpronikavější kulturní a také hospodářské sjednocení i soudržnost všech slovanských národů, kteří nemohou býti sjednoceni politicky, poněvadž by muselo předcházeti násilné rozbití daných státních útvarů, v nichž v celku klidně žijí a dosti úspěšně prospívají, především Rakousko-Uherska. Místo válečné srážky tohoto státu s hlavním státem slovanským, Ruskem, Slované, a to v první řadě Slované rakousko-uherské (z nich především Čechové), měli usilovati o to, aby Rakousko-Uhersko se co nejvíce spřátelilo s Ruskem a tím ovšem se odpoutalo od Německa. Tak bylo možno očekávati, že Slované se budou moci v Rakousko-Uhersku náležitě uplatniti a že pak tento stát pozbude svého rázu německo-maďarského a stane se tím, čím jej chtěl míti Palacký, totiž státem rovnoprávných národů, útočištěm a ochranou malých národů před sobeckým imperialismem velmocí.

Vývoj směrodatných událostí dějin světových bral se ovšem jiným směrem, a to mimo jiné příčiny zvláště proto, že oba státy, jejichž srážku novoslovanství chtělo zameziti, vědomě a úmyslně srážky této si přály, pouze s tím rozdílem, že Rusko, oslabené neúspěšnou válkou s Japonskem, ji kladlo do vzdálené budoucnosti, chtějíc se k ní náležitě připraviti, kdežto Rakousko-Uhersko ji chtělo

míti brzy, aby využítково dočasné neschopnosti Ruska k válce. Staré soupeřství Rakouska a Ruska o vliv na poloostrově Balkánském, utlumené poněkud tím, že Rusko uznalo v Bulharsku Ferdinanda Koburského, oživilo, když Rusko po válce s Japonskem hledalo v „blízkém východě“ náhradu za ztráty, utrpěné v „dalekém východě“, jmenovitě opanováním mořských úžin, ovládaných Cařihradem: kdežto Rakousko-Uhersko z jeho oslabení chtělo těžiti k rozšíření a zesílení svého vlivu na poloostrově Balkánském. Rychle se vzímající průmysl rakousko-uherský potřeboval ještě jednoho, lepšího přístupu k moři a proto rakouská zahraniční politika hleděla připravovati opanování západních končin poloostrova, aby rakousko-uherský vývoz přes Makedonii získal přístav solunský. Mladoturecká revoluce r. 1908 poskytla Rakousko-Uhersku příležitost ku prohlášení Bosny a Hercegoviny nerozlučnou součástíku říše (k annexi) a odtud pak mělo v dohledné době dojíti k dalšímu postupu na Solun. K tomu bylo Rakousko puženo i okolností, že Srbsko se úplně vymklo z jeho vlivu a že spoléhajíc na podporu Ruska začalo vzdorovati jeho nátlaku a hrozbám.

Annexe Bosny a Hercegoviny k Rakousko-Uhersku byla prvním úderem pěstního zápasu rakousko-ruského, který se pak rozvinul až v boj o bytí a nebytí obou soupeřů. Že soutěž ona se takovou měrou rozpoutala, k tomu nutkáno bylo Rakousko-Uhersko hospodářskými a národními zájmy svými i říšských Němců, a obzvláště soutěží Německa s Anglií a Francií v koloniální politice.

Nedlouho po annexi, která znamenala jisté poškození balkánské politiky Ruska, předstihlo toto Rakousko-Uhersko tím, že Bulharsko, kde vládu do rukou dostali slavjanofilové, zavřelo se Srbskem v březnu r. 1912 válečný spolek proti Turecku: tento spolek byl jaksi postaven pod záštitu ruského cíře ustanovením, že on má rozhodnouti případný spor, kdyby spor vznikl v území, jehož bude dobyto na Turecku v Makedonii. Také další vývoj událostí balkánských nebyl pro Rakousko-Uhersko příznivý.

Bulharsko, které přes svůj spolek se Srbskem pěstovalo prostřednictvím krále Ferdinanda důvěrné přátelství s Rakousko-Uherskem, mělo ve válce s Tureckem, v říjnu r. 1912 vypuklé, spíše nezdar, nežli úspěch, a to nemalou měrou i přičiněním Ruska, které mu zapovědělo dokonati svůj vítězný postup opanováním Cařihradu, poněvadž jej pokládalo za svou budoucí državu. Tato politika vedla Rusko i k tomu, že souhlasilo s Rakouskem, aby Srbové nedostali přístupu k moři Jaderskému, a že proto naléhalo na Bulhary, aby Srbsku ustoupili v Makedonii. To pudilo Bulhary, aby se těsněji přimkli k Rakousko-Uhersku, ale toto nemělo z toho žádného užítku. Srbsko, které po annexi mohlo býti pokládáno za nepřítel Rakousko-Uherska, vyznamenalo se neobyčejnou chrabrostí, dobývalo vítězství za vítězství a rozšířilo své území daleko na jih do Makedonie, stavějíc tím hrázi proti rakousko-uherské rozpínavosti. Bulharsko však se zdráhalo vy-

hověti žádosti Srbska, aby mu postoupilo část svého území, získaného v Makedonii, v náhradu za požadovaný kus jaderského přímorie, a odmítlo rozhodčí výrok ruského cíře; to vedlo ke krátké válce se Srbskem, v níž byli Bulhaři poraženi (koncem června 1913), a to byla nová citelná rána pro Rakousko-Uhersko.

Rakousko-Uhersko podnikalo různé kroky, aby napravilo utrpěné porážky, na př. zřízením samostatné Albanie, která měla zamezovati Srbsku přístup k moři Jaderskému, a snahou o těsnější hospodářské připoutání Srbska k sobě, ale to naráželo na srbské úsilí dosáhnouti co největší politické a hospodářské nezávislosti. Proto Rakousko-Uhersko se připravovalo k válce se Srbskem a hledalo jen záminku k ní. To ovšem zavíralo v sobě i válku s Ruskem, ale té se Rakousko-Uhersko nebálo, poněvadž vědělo, že Rusko k ní není dostatečně připraveno, a poněvadž si bylo jisto pomocí Německa. Tak rozpor dvou největších slovanských států (většinu obyvatelstva rakousko-uherského tvořili Slované) stran vlivu jejich na poloostrově Balkánském vedl nezbytně k válce světové. Připravoval se „boj mezi Germánstvem a Slovanstvem“, jak to na jaře roku 1914 prohlašoval v říšském sněmu německém říšský kancléř Bethmann-Hollweg.

Válka, která pak skutečně vypukla, nabyla ovšem daleko větších rozměrů, stala se i válkou Románů a Anglosasů s Němci. Ale že skutečně v jádru svém byla bojem mezi Němectvem a Slovanstvem, možno posouditi z jejich výsledků — neboť, kdežto v poměru svém k jiným národům Němci pozbyli jen svých mimoevropských držav (osad) a poměrně jen malého Alsaska a Lotrinska, v poměru svém k sousedům slovanským utrpěli pohromu nesnadno odčinitelnou. Ztratili rozbitím Rakousko-Uherska panství nad Čechy, Poláky a Jihoslovany; Německo, pozbyvši Poznaňska, horního Slezska a západních Prus, přestalo býti rozhodujícím činitelem ve střední Evropě. Slované také vlastně rozhodli konečný výsledek války, neboť Rusko umožnilo Francii vítězství na Marně a po jeho rozvratu menší národové slovanští se stali jazýčkem na váze rozhodování. Po dlouhém nerozhodném zápolení obou stran se ukázalo, že vítězem zůstane ten, kdo bude mít na své straně malé slovanské národy říše rakousko-uherské, kterou západní mocnosti takřka do poslední chvíle chtěly udržeti celistvou pro své hospodářské zájmy a v mylném předpokladu, že z ní učiní svou oporu proti Německu. Proto teprve na jaře a v létě r. 1918 se dostalo úředního a mezinárodního uznání československým a jihoslovenským snahám osvobozovacím. Slovenská dobrovolnická národní vojska, utvořená z válečných zajatců, znamenala veliké posílení vyčerpaných vojsk spojeneckých, a jejich chrabré činy padly silně na váhu posledních rozhodujících zápasů. Nemálo přispěl k tomu i odboj bulharských pluků (v září 1918), který přispěl podstatně ku prolomení balkánské fronty ústředních mocností. Vydatná pomoc, se kterou západním spojencům přispěchaly na pomoc také v poslední takřka chvíli Spojené státy severoamerické, přivedla ovšem urych-

lení konce, ale vojska slovanská se osvědčila již před tím ve chvílích nejkritičtěj-
ších; zvláště pak československé legie svým hrdinným zápasem s poraženeckými
bolševiky ruskými zadržely v nejtěžších chvílích nebezpečný postup Němců Rus-
kem na východ.

Porážka Německa a Rakousko-Uherska, ztenčení panství německého, rozbití
Rakousko-Uherska a rozvrat Ruska i odtržení jeho západních kulturně pokročilých
zemí od něho vlivem jeho válečného neúspěchu, to přivedlo konečně vítěz-
ství demokracie nad aristokracií a theokracií v těchto tvrzích anachronického již
zpátečnictví. A k tomuto dovršení demokracie v Evropě přispěli podstatně malí
slovanští národové, kteří vyrůstali od doby svého obrození buď vůbec bez šlechty
(Jihoslované, Slováci a Ukrajinci) nebo tuto od sebe časem odpudili svými „pře-
mrštěnými“ snahami demokratickými (Čechové). Jest příznačné, že u Poláků
v čele osvobozovacího hnutí národního stáli „mezinárodní“ socialisté a že sku-
tečná šlechta, panstvo, vedla proud oportunistický, ochotný přijmouti i méně
cenné podmínky národního života pro další budoucnost.

Slované svým vlivným účastenstvím ve světové válce dobyli sobě takových
zisků a takového zesílení, že celkem nikdy ještě neměli tak příznivého mezi-
národního postavení, jakého nabyli po skončení války.

Světová válka vznikla ze mnoha příčin. Jednou z nich však byly i vnitropolitické
poměry v rakousko-uherském mocnářství. Slované tamější svým rozvojem hos-
podářským a osvětovým, kterým nejširší vrstvy nabyly velikého sebevědomí
národního, stávali se silným činitelem politickým a domáhali se čím dále, tím
usilovněji přiměřeného podílu ve státní moci, a to tak, že dosáhnouce ho, chtěli
ho použítí ku pronikavé změně státního zřízení, aby z Rakousko-Uherska vy-
tvořili stát spolkový. Tomu stála v cestě vůle dynastie a dvora, která nepřipouštěla
porušení soustavy centralisticko-dualistické, a obavy Němců i Maďarů o ztrátu
dotavadní převahy ve státě. Jejich nacionalism, stupňovaný očividnými pokroky
Slovanů do fanatického záští, směřoval spíše k novým výbojům nežli k ústupkům.
Maďaři pomocí státní správy i zákonodárných sborů prováděli bezohledné po-
maďařování Nemaďarů, zvláště pomocí škol; a Němci se o to pokoušeli v obecní
samosprávě a pomocí svého průmyslu i zvláštními spolky a společnostmi. Kromě
drobných zápasů a pútek v území smíšeném hlavně říšský sněm vídeňský byl
jevištěm prudkých srážek, kterými byl mařen pravidelný život ústavní. Volební
reforma r. 1907, od níž bylo očekáváno zmírnění národních zápasů přílivem
poslanců socialistických, neměla valného účinku. Němci a Maďaři uvědomovali
si, že nebude možno už dlouho užívatí rozmanitých praktik k udržování zdánlivé
ústavnosti a že buď dojde k ústavnosti skutečné s důsledky pro ně nežádoucími,
anebo že jim nezbude, leč otevřeně ústavnost zrušiti a užití státní moci k násil-
nému tlumení přirozeného vzrůstání Slovanstva. K tomu se dobře hodila válka,

jíž bylo možno použítí k odstranění ústavnosti a k vladaření pomocí výjimečných
opatření.

Válka mezi Němectvem a Slovanstvem překvapila Slovanstvo, zastihla je ne-
připravené, zastihla je ve stavu dosti neutěšeném. Srbsko bylo značně vyčer-
páno po těžké válce s Tureckem a Bulharskem, naráželo na značné obtíže při
zařizování nové státní správy v území nedávno získaném, a jeho nepřátelský po-
měr k Bulharsku nevěstil mu nic dobrého. Rusko počítalo s válkou teprve někdy
r. 1917 a bylo tudíž vyzbrojeno nedostatečně. Rakousko-uherská Slované ani do-
hromady, ani jednotlivě neměli žádného plánu, jak by si měli počínati, poně-
vadž s válkou vůbec nepočítali. V lůně jednotlivých národů zápasily mezi sebou
prudce strany politické, hlavně měšťanské a socialistické, poněvadž volební re-
forma r. 1907 dala stranám socialistickým neočekávaně veliké zastoupení sněmovní
a bylo tudíž potřebí delšího času k ustálení jakési nové rovnováhy. U Poláků,
rozdělených ve třech státech, jedna část (haličtí demokraté a socialisté) vystoupila
hned činně proti Rusku dobrovolnickými pluky, druhá část (měšťanské kruhy
ruského Polska a východohaličtí konservativci) zaujala stanovisko Rusku přátel-
ské, třetí část (západohaličtí konservativci) chtěla vyčkávati, jak se věci vyvinou.
V Čechách ještě nedoznely rány prudkého boje Mladočechů s nár. socialisty
o policejní konfidenci poslance Švihy. Haličtí Ukrajinci vedli prudký boj s ta-
mějšími Moskvofily.

Také celkový stav poměrů mezinárodních v Evropě a zvláště poměr válečných
sil a výzbroje mezi ústředními mocnostmi a trojdhodou poskytoval mnohem
větší vyhlídky na zdar oněm nežli této. Německo a Rakousko-Uhersko byly
k válce tak připraveny, že mohly vyraziti prudkým útokem, kdežto trojdhoda
byla schopna pouze obrany. Když Rusko bylo nuceno z ohledu na těžce ohro-
ženou Francii zahájití útočný postup, pocítilo záhy (po zadržení prvního roz-
machu rakouského a německého) velmi neblahé následky toho jednak v Prusku,
jednak v Haliči, a s ohromnými ztrátami svých vojsk i válečných zásob dalo se
na ústup (na jaře r. 1915) až k záp. Dvině, k pramenům Němenu, k horní
Pripeti a za Styr, ponechávajíc nepříteli na pospas celé Polsko, Litvu a Volyň.
Francie jen s napětím všech sil a účinkem zdatného svého velení zadržela sice
první náraz Němců, ale nebyla s to, aby je vypudila ze svého území a jen stěží
odolávala opětovanému útoku u Verdunu, v Champagni a v Belgii. Anglie teprve
po vypuknutí války začala vlastně zbrojiti a pečovala hlavně jen o to, aby se
Němci nerozvinuli také na moři. Ač bylo velikým ulehčením pro trojdhodu,
že Itálie při vypuknutí války zůstala nestrannou, přece zase na druhé straně
ústřední mocnosti byly posíleny Tureckem. Pohroma Ruska měla za následek
také připojení Bulharska k nepřátelům trojdhody a to přivedlo pak opanování
Srbska (v říjnu 1915) a Černé Hory, obsazení Albánie až k Valoně a Makedonie

až k Bitol' i a přímé spojení ústředních mocností s Tureckem, ohroženým ve svých asijských državách Anglií.

Žádné podstatné změny k lepšímu nepřivodilo vstoupení Italie do války (24. května 1915), obnovení ruského útoku (v létě 1916), vystoupení Rumunska proti ústředním mocnostem (koncem srpna 1916), vítězství anglického loďstva nad německým (31. května 1916), ani konečně vyhlášení války Německu Spojenými státy severoamerickými (v dubnu 1917); naopak, vyhlídky na šťastný konec války se nepřátelům Německa značně zhatily, když v Rusku (15. března 1917) došlo k revoluci a toto jejím vlivem se stalo neschopným dalšího boje (vlétě 1917). V listopadu r. 1917 následovala bolševická revoluce. Její vůdcové nebyli s to, aby čelili tlaku Němců a Rakušanů, když se s nimi nepohodli o podmínky míru. Tito zahájili rychlé tažení na Petrohrad, Kyjev a Odessu a zamýšleli vůbec celé Rusko obsadit a učiniti je svou zásobárnou ve chvíli, kdy, jsouce od moře odříznuti spojeneckou blokádou, trpěli již povážlivým nedostatkem potravin a oděvu. Zajatci němečtí, ze zajetí ruského uvolnění, mohli zesílit německá vojska na západě. Němci nabyvše (v únoru a v březnu 1918 — mírem brestsko-litevským) úplné volnosti na východě, mohli pak zesílit svůj výboj na západní frontě války až k svrchovanému nebezpečí jejího prolomení. Trvalý válečný neúspěch Italie, obsazení Rumunska ústředními mocnostmi, povážlivé ztráty spojeneckého loďstva, způsobované německými ponorkami, čím dále, tím důtklivěji se hlásící nedostatek potravin a jiných životních potřeb i v zemích dohodových a rostoucí poráženecký proud ve Francii — to všecko zachmuřovalo vyhlídky trojdohody na šťastný konec války.

Ve strašném tomto zápolení, v němž státy a národové celé zeměkoule uvedli v pohyb své válečné síly, převážná většina Slovanstva ukázala, že slovanský svět stojí na výši situace, že jest opět rovnocenným politickým i kulturním činitelem ve společnosti nejvzdělanějších i politicky nejmocnějších národů. Slované byli sice z největší části válkou poděšeni, poněvadž si dobře byli vědomi ohromné síly a organizační převahy Německva, ale brzy se vzpamatovali, a ti, jimž jejich politický stav nedovoloval, aby se války zúčastnili samostatně jakožto státní organismy, přičiňovali se o to, aby nebyli jen buď trpnými diváky nebo dokonce trpnými nástroji cizí politiky, jmenovitě ne politiky sobě zásadně nepřátelské. Všestranný pokrok, jaký Slované učinili až do světové války, vzdělanost a národní uvědomění, které bylo proniklo až do té doby do nejširších vrstev, mělo ten účinek, že prostý člověk z lidu byl si úplně vědom, že v této válce běží o bytí a nebytí jeho národa, o nejdražší statek jazyka a politické nezávislosti čili národního sebeurčení, poznával, na které z válčících stran jest jeho přirozené místo, a věděl, že jest jeho povinností ze všech sil přispěti k tomu, aby nezvítězila strana, od které jeho národním zájmům hrozilo svrchované nebezpečí.

Dosti vysoká úroveň vzdělanosti, ke které na sklonku 19. století dospěli jednotliví národové slovanští, byla příčinou, že živé národní vědomí se udržovalo i mezi slovanskými vystěhovalci, kteří v Americe a zvláště ve Spojených státech severoamerických byli hledali štěstí, jehož nenalezali ve své vlasti. Z veliké míry vystěhovalectví slovanského živlu bylo následkem neutěšených poměrů politických, v nichž jednotliví národové žili; proto nejvíce se stěhovali Poláci a Slováci, Čechové a Slovinci. Značná část slovanských vystěhovalců získala si v Novém Světě velikou zámožnost i jistý vliv politický. Tvoříce pevné organizace krajské s vlastním periodickým tiskem, mohli slovanští vystěhovalci za světové války velmi účinně podporovati osamostatňovací snahy svých evropských soukmenovců, především vydatnou pomocí peněžitou a hlasitými projevy tisku, který doma byl umlčován, a pak i tím, že četní dobrovolníci se hlásili do vojsk nepřátel Němců. Jestliže jednotliví národové ve své původní vlasti, jsouce pod knutou pronásledování, kolísali jistou dobu nevyhnutelně mezi politikou oportunistickou a zásadní, vystěhovalci, jdouce za svým přirozeným pudem, zcela jasně svým jednáním projevovali skutečné smýšlení a snahy svých domorodých krajanů. Zástupcové slovanských národů v zemích dohodových, kteří za války pracovali pro dosažení jejich samostatnosti, byli v těsném styku mezi sebou a vzájemně se podporovali a nejednou společně postupující pořádali i společné veřejné projevy. Jmenovitě byli ve stálém styku Čechové a Slováci s Jihoslovany. Prof. Masaryk měl značný podíl na vyrovnávání všelikých jejich sporů, vyplývajících z neustálených záměrů jejich a ovšem i z těžkého, neurčitého postavení zemí jihoslovanských. Bylo mu zejména tišiti jejich rozčilení pro snahy italské zabrat část zemí jihoslovanských. Také mezi zástupci Čechoslováků a Poláků vládla shoda velmi dobrá, jmenovitě mezi Masarykem na straně jedné a Dmowským i Paderewským na straně druhé. S tím pak souhlasil i velmi příznivý vzájemný poměr slovanských kolonií cizozemských, jmenovitě amerických ve Spojených státech. I v Rakousko-Uhersku postupovali Slované svorně, jmenovitě od r. 1917 Čechové s Jihoslovany a od jara r. 1918 (od pražských divadelních slavností) i Čechové s Poláky. Úřední Rusko (vláda) sice nejevilo dostatek dobré vůle k osvobozovacím snahám českým, jihoslovanským a k polským, ale mezi ruskými vzdělanci, jmenovitě pokrokovými, byl přece značný počet lidí, kteří slovem, tiskem i skutkem podporovali snahy zástupců národů slovanských, takže vlády, nastolené po pádu monarchie, hleděly uskutečňovati plané nebo liknavě plněné sliby vlády předrevoluční.

Rusko, v němž převážná většina Slovanstva ode dávna, ale zvláště v posledních napjatých letech před válkou, spatřovala svou nepostradatelnou oporu a záštitu, na počátku války bez rozpaků a z přesvědčení konalo svou slovanskou povinnost. Slovanská politika Ruska nebyla sice nikdy nezištná a také v této válce (ve které běželo i o udržení jeho vážnosti) se ukázalo, že její ředitelé sledují přede-

vším ruské státní a národní zájmy, pojímané s pravoslavně zpátečnického, velkoruského nacionálního hlediska (na př. ve východní Haliči na čas obsazené, kde vymycovány násilně všechny stopy ukrajinství); ale jisto jest, že nikdy před tím nebylo mezi Rusy tak jasného vědomí, že běží o zájmy všeho Slovanstva, a nikdy nebylo takové snahy a vůle poskytovat ohroženým spolubratřím záštitu a účinnou pomoc, jako tehdy. Od krajních liberálů, i radikální socialisty (kromě ovšem bolševiků) k nim počítaje, až po krajní konservativce všecko jednosvorně bylo odhodláno vésti válku až do konečného vítězství nehledíc na všechny oběti, jakých vyžadovala, nehledíc na těžké pohromy a ztráty, které již během roku 1914 byla Rusům způsobila. Že ve skutečnosti Rusko nebylo s to, aby vykonalo také všecko to, k čemu byly odhodlány vrstvy vzdělanější, toho hlavní příčinou byla osvětová zatemnělost a národní neuvědomělost převážné většiny lidu obecného, který tudíž, jednak ve vojště, jednak v továrnách, podlehl úsilovné agitaci marxistických theoretiků a doktrinářů; ti ovšem sami byli přesvědčeni, že přinášejí nejen ruskému lidu, nýbrž i celé Evropě, ba celému světu, konečné osvobození z jeho podřízenosti vyšším, kapitalistickým kruhům a úplnou rovnoprávnost v užívání darů přírody, výrobních prostředků i výtěžků výroby. Nevědouce, žili pod vlivem revolučního západoevropského romantismu z první polovice 19. století a ještě více snad pod vlivem slavjanofilského messiánství, které Rusům přisuzovalo záchranu a obrození prohnitého západu. Co do osvěty a národní uvědomělosti lidu tedy ruský národ nestál na výši situace. Ale dlužno uvážit, že ke zdaru bolševické agitace nemálo přispěly těžké následky válečných porážek Ruska, které právě dělnické vrstvy v městech pociťovaly nejvíce. Světová válka a její důsledky poskytly vlastně první možnost četným přívržencům ústavnosti, kteří ode dávna již byli přesvědčeni o zhoubnosti násilnického a zpátečnického samodržaví, aby je konečně nadobro odstranili. To ovšem nebylo možné bez souhlasu širokých vrstev lidových, jenže tyto si důsledky povalení absolutistické monarchie představovaly docela jinak, nežli vzdělanci. Ostatně převážná většina vůdčích vzdělanců také byla naplněna myšlenkami marxistickými.

Účastenství Ruska ve světové válce, hlavně za účelem záchranu Srbska a ve prospěch i jiných ohrožených Slovanů, bylo pro ně samé příčinou pádu, způsobilo mu vnitřní revoluci a tato revoluce podkopala jeho dosavadní politickou moc a vliv v poměrech mezinárodních — ale sama tato revoluce měla z veliké míry účinek ozdravovací, ne-li jinak, tedy v poměru Rusů k ostatnímu Slovanstvu, neboť jí hlavně bylo umožněno řešení nejtěžší mezislovanské otázky — totiž otázky polské. Ač Rusko v průběhu války světové přestalo býti činným jejím účastníkem a nemělo vlivu na konečné rozhodování o osudech Slovanstva, možno říci, že svůj osvobozovací úkol splnilo dostatečně již před tím, nežli se shroutilo, neboť Slovanům bylo potřebí jeho mohutné pomoci hlavně na počátku války a

pak již si dovedli pomáhati sami. Ba možno říci, že pro rakousko-uherské Slovanů další účastenství Ruska ve válce bylo nežádoucí, neboť to možno pokládati za jisté, že Rusko takové, jaké bylo před podlomením své schopnosti k válce, tedy před březnovou revolucí, by bylo vůbec nedopustilo, aby se z Rakousko-Uherska utvořily zcela samostatné státy národní, poněvadž to zavíralo v sobě důsledky pro ně samé velmi nebezpečné. Ředitelé ruské zahraniční politiky neměli vůbec žádného programu co do rakousko-uherských Slovanů, ani co do Poláků; z daleka slibovali mnoho, ale čím blíže přicházeli ke konkrétnímu řešení otázky slovanské, tím se stávali zdrženlivějšími. To se ukázalo zejména, když Čechoslováci se domáhali povolení zřídit samostatné národní vojsko. Sjednocení Jihoslovanů vůbec nepřáli. Jediný určitý cíl, který sledovali, bylo opanování mořských úžin z moře Černého do Egejského s Cařihradem. Právě tím, že Rusko se stalo boje neschopným, mohla se náležitě uplatnit váha pomoci menších slovanských národů.

Srbové, ač rok před vypuknutím války prožili nelehký boj s Turky a pak bratrovražedný prudký zápas s Bulhary, drželi se znovu nadmíru statečně a dovedli po dvakráte nejen vypuditi vojska mocného nepřítele ze své země, nýbrž i podniknouti výbojně tažení na jeho území a uvésti jej ve značné nesnáze ve chvíli, kdy byl tísněn útočným postupem Rusů. Nejsouc chráněno dostatečně přírodou, dovedlo si Srbsko více nežli rok jen chabrostí svých občanů zabezpečiti poměrný klid ve vlastní zemi. Teprve, když v říjnu r. 1915 bylo napadeno se tří stran ohromnou přesilou nepřátel, nemohlo jim odolati. Avšak statečné vojsko srbské, zachránivši se na ostrov Korfu, stalo se pak velmi důležitou složkou spojeneckého vojska na makedonském průčelí, které zamezilo proniknutí nepřátel k otevřenému moři Egejskému.

Bulharsko ovšem zradilo věc slovanskou a postavilo se po jistém zdánlivém kolísání na stranu nepřátel Slovanstva; ale třeba uvážit, že většina národa bulharského byla v podobném asi postavení, jako Slované rakousko-uherských, neboť jeho německý král byl vlastně představitelem rakousko-uherských, tedy německých zájmů a vlivů a Bulharsko, vesnaze udržeti svou samostatnost proti Rusku, opíralo se o Rakousko-Uhersko a tím jaksi uznávalo jeho skutečný protektorát. Bulharští držitelé státní moci, hájící státní samostatnosti vším úsilím, nenechali ústavnosti náležitě se rozvinouti (nebylo jí vlastně ani v Srbsku až do Petra Karadorděvice) a tak panovník byl skutečně ve své moci neobmezeným a nedlouho před balkánskou válkou mu sněm přiřkl právo, aby v zahraniční politice mohl rozhodovati samostatně. Bulharský král si jmenoval vždycky vládu podle své vůle a tato vláda si zjednávala sněmovní většinu volbami, konaným nesvobodně. Bulharský král našel vždycky dost lidí ctižádostivých, kteří byli ochotni plniti jeho vůli, jak to činil ministerský předseda Radoslavov. Politika Ruska,

jakou toto provozovalo na Balkánském poloostrově po r. 1908, zvláště pak za balkánské války r. 1912—13, přispěla ovšem nemálo k tomu, že Bulharsko se ještě těsněji přimklo k Rakousko-Uhersku (srův. str. 226).

Porážka, utrpěná od Srbů r. 1913 a její trpké důsledky v Makedonii, účinkovaly na utlumení nesouhlasu s neslovanskou politikou vlády, pokud tato ho nedusila prostředky násilnými. Ale spodní proud národního odporu proti spolku Bulharska s ústředními mocnostmi žil a rostl tou měrou, jakou mizely vyhlídky na rychlé a úspěšné skončení války, a provalil se ještě před jejím koncem vzpourou bulharských pluků na makedonské frontě v září r. 1918, která umožnila trojdohodě opanovati Bulharsko a postupovati na Rakousko-Uhersko z jihu. Vypuzení krále Ferdinanda připravilo půdu vládám národnějším, které zastupují poznání téměř všeho bulharského národa, že Bulharsko se dopustilo veliké viny tím, že vstoupilo do spolku s Němci, a jakési pokání, kterým má býti jednou docíleno odpuštění a odvolání citelných trestů, kterými mírová konference Bulharsko stihla. Bulharsko tedy samo přispělo nemálo k tomu, aby porážkou ústředních mocností se nadobro zbavilo cizího, německého protektorátu a stalo se státem opravdu slovanským.

Z těch slovanských národů, kteří neměli svých vlastních států, a nejdříve začali se hlásiti k činnému účastenství ve válce za tím účelem, aby z ní těžili ve prospěch svých národních cílů a snah, Poláci. Poláci, kteří ještě nezapomněli na to, že nedávno před tím, sto let nazpět, měli svůj vlastní stát, a kteří vědomí své někdejší samostatnosti osvěžovali a posilovali několikerými pokusy o povstání celého národa pro střešení cizí poroby, toužili dávno, ba modlili se (s Mickiewiczem) za světovou válku, za veliký zápas mezi evropskými velmocmi, který by měl tak pronikavé důsledky, aby mezinárodní diplomacie, ve spolku se zástupci polského národa, byla nucena se zabývati takovým řešením polské otázky, které by nebylo možné bez obnovení někdejšího státu polského, pokud možná v jeho historických hranicích. Proto sledovali ve všech svých kruzích a vrstvách vývoj mezinárodních poměrů mnohem pozorněji, nežli jiní Slované, uvědomovali si lépe konečné jejich důsledky a záhy se připravovali k činnému účastenství v nastávající všeobecné srážce. Světová válka měla pro Poláky tu nesmírnou cenu, že od rozdělení Polska se po prvé střetli v urputném zápase jeho rozchvatitelé, kteří až dotud právě z obavy o tuto kořist buď postupovali svorně nebo aspoň se válečné srážce vyhýbali.

Před válkou nejčinněji se k ní připravovali Poláci haličští, jimž rozsáhlá jejich samospráva poskytovala mnohem volnější pole působnosti, nežli Polákům, sevrženým vládou pruskou a hakatisty v Poznaňsku a policejní zvůlí v království polském. Proto také do Haliče se uchýlovali z ruského Polska ti, kdož toužili po rozvinutí pronikavých příprav k novému povstání — totiž socialisté s Jos. Piłsud-

ským v čele. Tento již r. 1910 a 1911 organisoval střelecké družiny, soustřeďoval kolem sebe přívržence radikálních stran a dal podnět ke zřízení jejich společné „Komise“ (1912), která r. 1913 podala londýnské konferenci vyslanců, jednajících o důsledcích války balkánské, pamětní spis o polské otázce.

Tento pamětní spis měl zřejmě směr protiruský, jako vůbec polská Halič byla ohniskem protiruské politiky těch Poláků, kteří ve válečné porážce Ruska spatřovali základ k obnovení polské samostatnosti a spoléhali hlavně na Rakousko-Uhersko, že toto ve svém vlastním zájmu se přičiní, aby z ruského dílu Polska se stalo základní jádro polského státu, který by přirozeně pak byl v nejtěsnějším spojení (po případě i státoprávním) s Rakousko-Uherskem. Ale tato „trojspolková“ nebo „německá“ orientace byla v odporu s míněním převážné většiny národa polského, poněvadž Poláci poznaštití neočekávali nic dobrého od Němců, jež pro jejich kruté útlaky nenáviděli, a Poláci v království, majíce voliti pro případ války „trojspolku“ s „trojdohodou“ mezi dvěma zly, viděli v Německu a Rakousko-Uhersku zlo mnohem větší, poněvadž proti Rusku byli chráněni svou vzdělaností. Od Němců, v případě jejich vítězství, mohli očekávati jen zhoršení svého postavení, kdežto od Ruska, kdyby zvítězilo, se nadáli sjednocení největší části zemí polských, a to by bylo znemožňovalo pokračování v politice útisku a porušování, zvláště při očekávaném pokroku života ústavního. Tyto rozdíly a rozpory mezi Poláky trvaly, i když válka skutečně vypukla.

Ruští Poláci, soustřeďení převážně ve straně národně-demokratické, projevíli nepokrytě v říšském sněmu i v říšské radě ruské (8. srpna 1914), že jejich sympathie jsou na straně Slovanstva, a postavili i malé dobrovolnické vojsko Rusku na pomoc (legii pułavskou). Haličští Poláci se sjednotili k společnému postupu v „Hlavním národním výboru“ (Naczelny Komitet Narodowy) pro Rakousko-Uhersko, postavili vlastní dobrovolnické vojsko (legie) a tyto podřízeny nejvyššímu velení vojska rakouského. První oddíl polských dobrovolníků již dne 6. srpna 1914 začal tažení proti Rusku (na Kielce).

Průběh války dlouho nepřispíval ke sblížení obou polských táborů, „aktivistů“ a „passivistů“, a také ani ústřední mocnosti, ani Rusko nejevily ochoty vyjíti vstříc národním snahám Poláků. Nejvyšší velitel ruského vojska, veliký kníže Nikolaj Nikolajevič, sliboval ve svém manifestě Polákům „vzkříšení národa polského“ pod žezlem ruského cíře, ale vláda ruská nemínla jim poskytnouti více, nežli velmi obmezenou samosprávu. Soupeři, kteří měřili své síly na půdě polské, chápali sice velikou její cenu, ale nepřipouštěli si obav, že by se Poláci mohli státi „třetím, který bude míti radost“ z jejich zápasu. Celá jejich polská politika záležela až do poslední takřka chvíle ve snaze získati Poláky na svou stranu za vydatné pomocníky prázdnyými sliby nebo zdánlivými výhodami. Rusko celkem činilo Polákům sliby mnohem dříve a mnohem rozsáhlejší, nežli ústřední

mocnosti, ale teprve tenkrát, k dyž už ruská vláda věděla, že Polska neudrží. Když celé ruské vojsko už bylo po gorlické porážce na ústupu, pozváni byli polští politikové (s Dmowským v čele) k jednání o řešení polské otázky v rámci Ruska (počátkem června 1915), ale tito z jednání vedeného ještě r. 1916 hned na počátku nabyli přesvědčení, že pomocí Ruska k cíli nedospějí, a usilovali pak vzbuditi o polskou otázku, jako o mezinárodní, zájem západních mocností i proti vůli jejich ruského spojence.

Ústřední mocnosti nemile se dotkly citů všech Poláků tím, že správu království polského, když je obsadily, rozdělily na dvě části, německou a rakousko-uherskou, které od sebe byly odděleny nepřekročitelnými hranicemi a nepřipouštěly žádných Poláků k účastenství ve správě. Německá správa dovolila sice zříditi ve Varšavě polskou universitu a techniku, ale jinak odpuzovala svými přehmaty a neochotou i Pilsudského a jeho přívržence, takže tento zastavil přijímání nových dobrovolníků do svého legionářského vojska a konečně v červenci 1916 se vzdal i velitelství nad ním. Teprve když v průběhu r. 1916 ústřední mocnosti začaly pociťovati nedostatek branných sil po svých neúspěšných útocích (zvláště na Verdun), ba i porážkách (od generála Brusilova) a rozmnožením nepřátel, uznaly za potřebné slíbiti Polákům, že z Polska, na Rusku dobytého, zřídí samostatný stát, ovšem připoutaný k nim (5. listopadu 1916). Tím chtěly hlavně přiměti Poláky, aby jim sehnali nové vojsko ze svých branných sil.

V důsledku toho byla na počátku r. 1917 zřízena v království polském státní rada, jakýsi sněm rázu převážně poradního. Později, vlivem horšících se poměrů válečných, vzrůstajícího se protiněmeckého proudu mezi Poláky, větší ochoty revoluční vlády ruské k nim a rostoucího zájmu o polskou otázku na západě, zřízena koncem října 1917 i tříčlenná rada regentská (arcibiskup varšavský, kníže Zd. Lubomirski a hr. Jos. Ostrowski), která jakožto zástupce hlavy státu jmenovala počátkem prosince první ministerstvo (s Janem Kucharzewským v čele). Ale ti polští „aktivisté“, kteří tyto „dary“ přijímali a z nich hleděli těžiti ve prospěch národa, neměli za sebou veřejného mínění polského. Toto čím dále, tím více a zřejměji se odvracelo od ústředních mocností a klonilo se k jejich nepřátelům, zvláště od té doby, co Rusko vlivem své revoluce a pokračujícího vnitřního rozvratu přestávalo míti činné účastenství ve válce a ztrácelo svůj politický vliv. Příznačné bylo a zároveň proud protiněmecký zesilovalo chování haličských Poláků od jara r. 1917. Jsouce nespokojeni s neochotou vlády vídeňské připojiti Halič ke království polskému, začali vystupovati proti ní opozičně ve vídeňské sněmovně; dne 28. května 1917 uveřejnili proslulou resoluci, ohlašující, že jedinou snahou národa polského jest obnovení samostatného a sjednoceného Polska s přístupem k moři. O něco později polské legie odeprly přísahati věrnost císaři německému a rakouskému, byly od Němců za to internovány a Pilsudski uvězněn v Magdeburce.

V Rusku vzrůstal od podzimu r. 1915 počet polského vojska dobrovolnického přes 20.000 mužů, ale ještě více přibývalo Poláků ve vojscích západních mocností, zejména pak francouzských a anglicko-kanadských. Poláci američtí (čítající ve Spojených státech severoamerických přes 2 mil. lidí) sjednotili se pod vlivem slavného klavírního virtuosa Ignáce Paderewského v listopadu r. 1916 v jediný protiněmecký tábor a protestovali (26. listopadu) proti tomu, aby Němci tvořili polské vojsko; prohlásili jako heslo zásadu, že „Polsko musí býti svobodné, nezávislé a jednotné“. Paderewskému se podařilo získati pro věc národního presidenta severoamerické unie, Wilsona, a tento 22. ledna 1917 prohlásil znovuzřízení samostatného státu polského za jednu ze základních podmínek budoucího všeobecného míru. Zatím také již veřejné mínění a vůdčí politikové západoevropští byli získáváni pro uznání polské samostatnosti různými polskými politiky, pracujícími v Anglii (Dmowski), ve Francii, ve Švýcarsku a v Itálii. Nebezpečí rozmnožení branné moci ústředních mocností vojskem polským pobízelo mocnosti západní, aby okázale nejen projevíly Polákům svůj souhlas s jejich snahami, nýbrž i uznali polský komitét v Paříži za vlastního představitele národa polského. Učinily to tím spíše, že po ruské revoluci nebylo už potřebí ohlížeti se na Rusko, zvláště když revoluční vláda ruská 30. března 1917 přiznala Polákům plné právo rozhodovati o svých vlastních osudech. Tak již v průběhu r. 1917 západní spojenci obecně uznávali, že válka nemůže býti jinak skončena, leč znovuzřízením Polska — a to také 8. ledna 1918 ohlásil ve svém mírovém programu představitel nejmocnějšího nepřítelů ústředních mocností, president Wilson, který byl pokládán za hlavního rozhodčího v nejbližší budoucnosti.

Poněvadž Němci v důsledku bolševického převratu v Rusku nabyli tam neočekávaně veliké moci a zdálo se, že po míru brestském uvolněním svých východních vojsk nabudou konečné převahy i nad svými západními nepřáteli, proto varšavská regentská rada teprve počátkem října 1918 odvážila se postavití proti nim prohlášením polské nezávislosti, když porážka ústředních mocností se stala už nepochybnou. Ač mnoho Poláků, zvláště pozdějším obdobím války, bojovalo na straně západních mocností, přece na straně Německa a Rakouska jich bylo více. Polské legie sloužily sice ústředním mocnostem nerady, ale měly pro ně přece význam „potravy pro děla“. Ač tedy v celku Poláci více pomáhali ústředním mocnostem skoro až do konce války, přece nepřátelé Německa a Rakousko-Uherska byli nuceni ve vlastním svém zájmu dopomáhati jim k obnovení jejich státu, zvláště když tento měl v budoucnosti přejmouti úlohu rozvráceného Ruska, totiž držeti Německo na úzdě. Nelze však přehlížeti, že právě Polákům nastala při konci války úloha dokonati porážku Německa vypuzením německých vojsk nejen z území vlastního Polska, nýbrž i z jiných zemí sousedních, jmenovitě z Ukrajiny a západní Rusi. O Poznaňsko bylo nutno svěsti

ještě ke konci r. 1918 krvavé boje s Němci, kteří se nemínili odtud hnouti. Západní Prusy s ústím Visly byly Polsku vydány teprve na počátku r. 1920, když Němci přijali podmínky míru. Byli tedy Poláci nuceni přece sami si na konec své země dobýti. Nejhladčeji (asi jako v Čechách) se to ovšem odbylo v západní Haliči s jejím ohniskem Krakovem.

S otázkou opanování územního základu nového Polska byla nerozlučně spletena otázka jeho ovládnutí a vladaření. Představitelé polských „aktivistů“, kteří skoro do poslední chvíle se drželi Němců, nebyli ochotni popustiti „passivistům“ státní moci, kterou dostali do rukou a ji značně rozšířili a zesílili tou měrou, jakou Němci byli nuceni Polákům během války činiti ústupky. Poněvadž „aktivisté“ s regentskou radou v čele byli zároveň šlechtici a plutokracií, proto běželo také o to, aby místo jejich zaujala demokracie národní i sociální a rolnictvo. Po jistém kolísání dospělo se na počátku r. 1919 k jakémusi kompromissu, podle kterého socialista Jos. Piłsudski, někdejší aktivista a přívrženec Němců, ale později „národní mučedník“, Němci vězněný, se stal zatímčím náčelníkem státu a Ignác Paderewski, původce Wilsonova rozhodnutí stran obnovení Polska, se stal předsedou ministerstva a ministrem věcí zahraničních, který měl Polsko zastupovati na mírové konferenci ve Versailích. Tak Polsko vzájemným sblížením stran, třebaš jen dočasným, a vytvořením koaliční vlády dospělo k jistému vnitřnímu uklidnění.

Mírová konference řešila mimo jiné věci zvláště rozhraničení Polska od Německa. Poláci, těžce z porážky Německa, požadovali pro svůj nový stát nejenom všechny ty země, které kdysi náležely k historickému čili „jagellovskému“ Polsku, nýbrž i ty, které měly většinu obyvatelstva polského, tedy mimo Poznaňsko a záp. Prusy s Gdanskem a ústím Visly také značnou část Pruska východního a horního Slezska. Mimo to si činili nároky na Slezsko těšínské, někdejší součástku koruny české, a na uherské Spišsko a Oravsko. Spory o tyto země byly po delším nesnadném vyjednávání vyřízeny vlivem velmocí jednak plebiscity, jednak nejvyšší radou mírovou tak, že východní Prusy zůstaly Německu a většina horního Slezska Polsku; z těšínského Slezska získalo Polsko menší východní část jeho a něco málo ze Spišska a Oravska. Gdansko prohlášeno za svobodné město, připojené státoprávně k Polsku.

Jako vzhledem k svým západním, tak i v poměru svém k východním sousedům Poláci snažili se dobýti svému státu, nemajícimu skoro žádných přirozených hranic, v rozhodující době válečných převratů co největšího území, uplatňující podle potřeby buď zásadu sebeurčení národů, buď práva historická, buď zřetele hospodářské, kulturní a strategické. V názoru, jak dalece při tom lze jíti bez újmy nebo nebezpečí skutečných zájmů národních, byly sice jisté rozdíly mezi národními demokraty, kteří si přáli Polsko menší a raději po národní stránce

jeho jednotnější, a socialisty, kteří chtěli míti veliký foederativní stát, k němuž by zejména Litva, Bílá Rus a Ukrajina náležely jako zvláštní národní celky, ale veřejné mínění v celku bylo jednotné ve snaze, aby bylo zabráno z okrajních končin co nejvíce.

Jestliže socialisté si přáli, aby Ukrajina byla s Polskem spojena jako spolkový útvar, nelišili se v podstatě od národních demokratů v úsilí, aby východní Halič, obydlená převážně Ukrajinci, stůj co stůj byla v co nejtěsnějším spojení s Polskem. Dávná příslušnost Červené Rusi k Polsku a okolnost, že Lvov byl za Rakouska sídlem zemské vlády, vykonávané Poláky, a tudíž i ohniskem kulturního života polského, činila východní Halič pro Poláky nepostradatelnou. Proto vynaložili všecky své síly na to, aby ji udrželi při Polsku přes odpor Ukrajinců. O Lvov bylo urputně bojováno mezi Poláky a Ukrajinci, kteří jej dvakrát obsadili, ale neudrželi. Podle ustanovení nejvyšší rady mírové měla býti východní Halič dočasně spravována Polskem, ale pro odpor Polska uznaly ji velmoci konečně (ač ne výslovně) 3. února r. 1923 za nerozlučnou součástku Polska.

Velikou historickou, kulturní a národní důležitost mělo pro Poláky i Vilno s okolím, mající relativní většinu obyvatelstva polského; činili si na ně nároky Litvané jako na historické ohnisko Litvy a také na chvíli je opanovali (v létě 1920). Avšak Poláci (Želigowski) je vypudili a Vilno si udrželi přes odpor Společnosti národů, která věc uznala v únoru 1923 za hotovou událost.

Otázka, jak daleko by mělo sáhati nové Polsko na východ ve svém poměru a sousedství k novému Rusku, proměněnému bolševickou vládou ve Svaz socialistických sovětských republik, málem by byla stála Polsko život, ale rozřešena byla šťastným sběhem okolností neočekávaně brzy a příznivě. Západoruské země byly z dob starého Polska silně prostoupeny polským obyvatelstvem, a to převážně zámožným, šlechtickými i nešlechtickými statkáři, a běloruské i ukrajinské obyvatelstvo bylo značně proniknuto polskou vzdělaností (na př. Bělorusové užívali polštiny v kostelích); proto Poláci se snažili posunouti území nového Polska co nejdále na východ. Ale po odchodě německých vojsk pronikala tam rychle vojska ruská a tak se zdálo, že se bude opakovati nová peripetie nekonečných územních bojů mezi Poláky a Rusy, jako se dělo po několik století před pádem starého Polska. Bolševická vláda byla odhodlána i opanovati nové Polsko, poněvadž doufala v něm najíti most k rozšíření komunistického převratu do západní Evropy — a k tomu ostatně byly dosti způsobilé neutěšené vnitřní, poválečné poměry Polska, plného zpustošení a bídy, plného nespokojenosti nižších vrstev, která se projevovala také tím, že ve východních částech Polska (v Lublínsku) se tvořily již podle ruského vzoru „rady dělníků a vojáků“ nebo „rady rolníků“.

Boj o hranice Polska a Ruska vyvrcholil v první polovici srpna 1920 ve velmi

nebezpečný útok Rusů na Varšavu, který však se skončil těžkou jejich porážkou; po té uznali za vhodné zavřít s Polskem konečný mír v Rize 18. března 1921, kterým bylo ustanoveno, že hranice mezi Polskem a Ruskem má jít od západní Dviny (záp. Polocka) přímo na jih ke Zbručí a po Zbručí až k jeho ústí do Dněstru. Tudíž západní Volyňsko a západní Bílá Rus připadly Polsku. Tím nejdůležitější otázka vnější byla nadobro na dlouhou dobu vyřízena. Svrchované nebezpečí, v kterém Polsko tehdy vězelo, přispělo nemálo i ke sblížení politických stran, daleko se rozcházejících ve svých názorech a snahách tak, že teprve pak bylo možno začít soustavnější práci ke vnitřnímu upevnění hospodářskému, jmenovitě finančnímu.

Kdežto Poláci při počátku války měli pro sebe jistou přízeň jak se strany Ruska, tak i ústředních mocností, rakousko-uherské Jihoslované, Srbové a uvědomělí, k jihoslované jednotě se hlásící Chorvaté a Slovinci, byli předmětem krutého pronásledování, kterým, zvláště v Bosně, Hercegovině a v Dalmácii, zahynulo desetitisíce obětí na šibenicích, v žalářích a internačních táborech. Kde bylo lze, štvání neuvědomělí Chorvaté proti Srbům, aby je vraždili, a chrabří vojáci chorvatští a slovinskí stavěni do předních šiků vojsk rakousko-uherských. Poněvadž ústavní život v Rakousku byl potlačen a v Uhersku byl od jakživa jen vnější přízdobou maďarského šovinismu, nemohli sněmovní zástupci Jihoslovanů tomu učiniti přítrž, zvláště když mnozí z nich sami byli pronásledováni a jiní prchli v čas do ciziny.

Jestliže skoro celý národ polský spatřoval ve válce vítanou příležitost, aby na poli mezinárodním rozvinul co nejdůrazněji otázku obnovení Polska, mezi rakousko-uherskými Jihoslovanými bylo s počátku jen několik uvědomělých a prozíravých politiků chorvatských a slovinských, kteří usilovali získati trojdohodové mocnosti pro myšlenku osvobození všech Jihoslovanů z cizího jařma a zároveň sjednocení v jednom společném státě ve smyslu snah illyrských a jihoslovanových z doby romantismu. V tom smyslu pracovali zvláště Ante Trumbić, Ante Mandić, Fran Supilo, Franko Potočnjak, Hinko Hinković, Milan Marjanović a Bogumil Vošnjak. Za tím účelem zřídili v Paříži (30. dubna 1915) zvláštní „Jihoslovanický výbor“, který měl za úkol poučovati veřejné mínění a vůdčí politiky o mezinárodním významu snah jihoslovanových a o důležitosti jejich pro nepřátele ústředních mocností při novém uspořádání politických poměrů po válce vítězně dobojované. Výbor vydával za tím účelem zvláštní literaturu, ke které přispívali svými pracemi i význační přátelé myšlenky jihoslovanové (Seton-Watson a A. Denis) a pořádal přednášky. Jednotliví jeho členové byli neustále na cestách po zemích dohodových, v Itálii, v Anglii, v Rusku, v Argentině, v Brasílii, Peru, Bolívii, Chile a ve Spojených státech severoamerických, jednak aby poučovali a přesvědčovali vůdčí politiky, jednak aby pobízeli své krajany k nepřátelskému

postupu proti ústředním mocnostem organisováním dobrovolnických vojsk a hojnými peněžitými prostředky na podporu činnosti osvobozovací.

Avšak činnost „Jihoslovanického výboru“ narážela na mnohé, často velmi těžké překážky. Hlavní z nich byl s počátku zřetel dohodových mocností na Itálii: aby své zbraně spojila s jejich zbraněmi, byly jí nuceny získati velikými závaznými sliby (londýnskou smlouvou z 25. dubna 1915), a ty přímo odporovaly myšlence sjednocení všech Jihoslovanů, poněvadž Itálii dovoľovaly opanovati Terst, Gorici a Gradišku, Istrii a řadu ostrovů, jako Cres a Lošinj mimo jiné menší, pak Dalmácii až k Čáče, která jde od moře blízko Planky mezi Trogirem a Šibenikem a drží se rozvodí, a k tomu dalmatské ostrovy na severu a západě dalmatského pobřeží (Vis, Hvar, Korčula a j.). Pro snahy jihoslovanové nemělo žádného pochopení ani slovanské Rusko, neboť jeho vůdčí politikové v ministerstvu věcí zahraničních připouštěli jen možnost rozšíření Srbska o rakousko-uherské Srby a vůbec nepřáli sjednocení katolických Chorvatů a Slovinců s pravoslavnými Srby. Teprve později, na sklonku r. 1916, získány byly ruské kruhy svobodomyšlné s P. Miljukovem v čele, avšak rychlý pád „měšťanské“ revoluční vlády ruské překazil příznivé toho účinky.

Před vypuknutím ruské revoluce obávali se také jihoslovanští politikové, aby Rusko nezmařilo jejich snahy zavřením zvláštního míru. Další vnitřní rozvrat Ruska a ztráta jeho politického vlivu zbavily je spíše obav nežli nadějí. Na počátku r. 1917 ohroženy byly snahy „Jihoslovanického výboru“ ještě nebezpečím zvláštního míru Rakousko-Uherska s mocnostmi dohodovými (nabízeného císařem Karlem prostřednictvím Sixta Bourbonského), ale pak už se vyhlídky stávaly čím dále, tím nadějnějšími tou měrou, jakou trojdohodové mocnosti, jmenovitě Itálie, poznávaly, že bez získání nespokojených a utiskovaných národů rakousko-uherských nemohou se nadíti úspěšného skončení války. K tomu však, aby se dohodové mocnosti rozhodly pro uznání válečných cílů jihoslovanových, bylo překonati politikům jihoslovanickým ještě velmi obtížnou překážku mezi samými Jihoslovanými.

Byl to rozpor mezi srbským pojetím jihoslovanického sjednocení a pojetím rakousko-uherských Slovanů, čili mezi centralistickým programem velikosrbským a foederalistickým programem jihoslovanickým. Mnoholetý, zasloužilý a mocný srbský ministr věcí zahraničních, Nikola Pašić, zástupce nejnárodnější a nejmocnější politické strany srbské, radikálů, neměl smyslu pro snahy rakousko-uherských Jihoslovanů, kteří stojíce na zásadě národního sebeurčení si představovali, že zástupci jejich uzavrou z dobré vůle státoprávní smlouvu se zástupci Srbska o zřízení společného jihoslovanického státu, v němž vzájemný poměr jednotlivých národů bude určitě vymezen. Pašić (a Srbové vůbec) pokládal zřízení nového jihoslovanického státu za pouhé rozšíření státu srbského na ostatní

země jihoslovanské; tyto jen Srbové měli z cizího panství osvoboditi, kdežto rakousko-uherská Jihoslovanská chtěli, aby k tomuto osvobození se sami přičinili svými dobrovolnickými vojsky, utvořenými jednak z Jihoslovanů usazených v cizině, jednak z válečných zajatců rakousko-uherských. Proto až do konce války nedošlo k žádoucímu dorozumění „Jihoslovanského výboru“ se srbskou vládou a proto také úsilí „Výboru“ o zřízení jihoslovanských legií a přičlenění jich k vojskům dohodovým bylo mařeno. Pod vlivem britských politiků, blízkých britskému ministerstvu věcí zahraničních (jako byl Seton-Watson) byla sice smlouvena mezi „Jihoslovanským výborem“ a srbskou vládou (Pašičem) kompromisní korfská deklarace z 20. července r. 1917, kterou obě strany projeví vůli, aby všichni Jihoslované byli sjednoceni v jednom společném státě pod panováním dynastie Karadorděvićů, ale přes to nedovedl „Jihoslovanský výbor“ na Pašičovi až do konce války vymoci žádného určitého dorozumění o tom, jak má vypadati budoucí stát Srbů, Chorvatů a Slovinců co do svého vnitřního zřízení, jmenovitě co do vzájemného poměru jednotlivých národních skupin. Mezinárodní poměry se vyvíjely v dalším průběhu války pro Jihoslovany příznivě, zvláště proto, že veřejné mínění italské a většina směrodatných politiků italských vlivem nepřetržitých válečných neúspěchů italských nabyli přesvědčení, že nutno uznati národní cíle Jihoslovanů a dorozuměti se s nimi o sporných otázkách. Také Francie, Anglie a Spojené státy severoamerické (nota Lansingova z 28. června 1918 uznala oprávněnost úplného osvobození) uznávaly oprávněnost osvobozenských snah jihoslovanských, zvláště když rakousko-uherská Jihoslovanská od jara r. 1917 (kdy císař Karel svolal říšskou radu vídeňskou) čím dále, tím otevřeněji a směleji a čím dále, tím jednomyslněji se domáhali úplné státní samostatnosti a zamítali vládní návrhy, snažící se upravit státoprávní poměr zemí jihoslovanských k dualistické monarchii (na př. trialismus).

Ježto však Jihoslovanský výbor nemohl od vlády srbské dosáhnouti dorozumění, nemohli býti rakousko-uherská Jihoslovanská uznání od dohodových mocností za spojence, a tak se stalo, že velmocí při zavírání příměří s Rakousko-Uherskem 3. listopadu 1918 ustanovily Itálii za svého zástupce; ona prováděla obsazování zemí jihoslovanských jako zemí nepřátelských a zmocnila se také válečného i obchodního loďstva rakousko-uherského, které před tím rakousko-uherské ministerstvo války vydalo „Národní radě jihoslovanské“, sídlící v Záhřebě, jakožto představitelce Srbů, Chorvatů a Slovinců, odtrhnuvších se od Rakousko-Uherska.

Že neústupnost Pašičova a jeho stoupenců neměla pro všechny Jihoslovany následky ještě horší a přímo osudné, to dlužno přičísti nezlomnému přesvědčení a vůli rakousko-uherských Jihoslovanů, že ve své převážné většině nepřipouštěli vůbec možnosti ustaviti zvláštní jihoslovanský stát vedle Srbska, a byli

ochotni učiniti Srbsku všemožné věcné ústupky, jen když by byla zachována zásada, že se z dobré vůle právem sebeurčení připojují k státu srbskému a s ním společně tvoří nový stát společný: království Srbů, Chorvatů a Slovinců. Vůli tuto dali na jevo hlavně po 28. říjnu 1918, kdy Rakousko-Uhersko přijalo za podmínku jednání o mír požadavek presidenta Wilsona, aby Jihoslovanská sami rozhodli, zdali chtějí nadále zůstávati ve státoprávním spojení s Rakousko-Uherskem. Dne 29. října chorvatský sněm ve slavném sedění prohlásil, že Chorvatsko, Slavonie a Dalmácie vstupují do společného národního státu Srbů, Chorvatů a Slovinců na celém ethnickém území tohoto národa a přiznal „Národní radě Slovinců, Chorvatů a Srbů“, 5. a 6. října 1918 zřízené a všechny rakousko-uherské Jihoslovany zastupující, nejvyšší vládní moc. Na to následovalo převzetí zemských vlád Národní radou, pokud země ony nebyly obsazeny Itálií. Zástupci Národní rady podali pak 1. prosince 1918 srbskému regentovi, králevici Alexandrovi, adresu, žádající ho, aby král Petr vykonával vladařskou moc na celém území jednotného státu Srbů, Chorvatů a Slovinců, načež Alexandr uznáv ve své odpovědi jménem krále Petra právo sebeurčení rakousko-uherských Jihoslovanů, prohlásil nový stát za ustavený.

Dne 30. prosince srbský sněm se usnesl, že království srbské přestává trvati jako zvláštní politická individualita a že vstupuje do státu Srbů, Chorvatů a Slovinců. Před tím (20. prosince) ustavilo se první ministerstvo nového státu ze zástupců všech hlavních zemí jihoslovanských; v jeho čelo postaven Stojan Protić a jeho nejvýznačnějším členem se stal Dr. Trumbić, vlastní tvůrce nového společného státu, jakožto ministr věcí zahraničních, kdežto Pašić, hlavní odpůrce jeho snah, z vlády vůbec odpadl. Dne 26. listopadu 1918 černohorský sněm prohlásil přivtělení své země k společnému státu jihoslovanskému. Konečné ustálení hranic nového státu bylo provedeno mírem st.-germainským z r. 1919, versailským (trianonským) z r. 1920 a smlouvou s Itálií, zavřenou 12. listopadu 1920 v Rapallu, kterou Itálii byla ponechána Istrie, Gorice a Gradiška, Terst a západní část Kraňska (Postojna a Idrie), Zadar, ostrovy Cres a Lošinj a jiné menší.

Nejmenší vyhlídky na nabytí úplné politické samostatnosti měli při počátku války Čechové a Slováci, vklínění do středu rozpínavého Německa a sevření na jihovýchodě vzpurnými Maďary. Poněvadž bylo velmi pravděpodobné, že válka v každém případě přinese nějaké řešení otázky polské a jihoslovanské, bylo nebezpečí, že uvolněním poměru zemí polských a jihoslovanských k Předlitavsku a k Uhrám budou Čechové a Slováci osamoceni a vydáni na pospas Němcům i Maďarům, kteří se těsněji přimknou k říši německé. Jen pro případ naprosté porážky ústředních mocností bylo možno doufati v uskutečnění dávných tužeb státoprávních. Československé země byly sice svou ústřední polohou chráněny před zhoubami války, jaké v plné míře zakusily země polské a jihoslovanské, ale

za to obyvatelstvo bylo odsouzeno k trpnému chování, poněvadž sebe menší pokus o vzpouru by byl vyvolal krutou pomstu držitelů státní moci, kteří by byli rádi provedli převrat v dosavadním, ústavou poněkud chráněném postavení Čechů a Slováků. Tito (t. j. hlavně Čechové) jsouce toho sobě vědomi, chovali se tedy na oko poddaně; a majíce proto značnou důvěru kruhů rozhodujících (jako českého místopředsedu kn. Frant. Thuna), v nichž měli i své lidi (ve vídeňském ministerstvu Ot. Trnku), dovedli mařiti různé pokusy o pronásledování. K tomu přispívala i okolnost, že státní úřady v českých zemích byly již hluboce proniknuty českými úředníky, kteří byli na zevnějšek poslušni, ale kde mohli pracovali pro zájmy národní. Tím uchráněni byli četní čeští vzdělanci před konáním služby válečné, kterou silně byla ztenčena inteligence jihoslovanská.

Vnější trpnost a poddanost ovšem nevylučovala nejživější zájem o průběh války a sympatie všech vrstev k nepřátelům ústředních mocností. Všeobecně se pociťovala potřeba míti tajné spojení s vůdčími politiky dohodovými, hlavně za tím účelem, aby pro případ porážky ústředních mocností při mírovém jednání bylo možno dosíci nějakých výhod pro Čechy a po případě i pro Slováky. Proto záhy se děly pokusy o navázání styků s cizinou a z usnesení politických kruhů (poslaneckých) se vypravil do ciziny prof. Masaryk, aby na vůdčích politických místech budil zájem o československou otázku, vysvětloval její důležitost, získával pro ni přátele a udával určitý směr snahám zahraničních Čechů a Slováků, kteří hned od počátku chtěli pracovati pro mocnosti dohodové. Masaryk nalezl mezi nimi dosti spolupracovníků; k nim se přidružili čeští uprchlíci z Rakousko-Uherska, jmenovitě Ed. Beneš, který se stal pravou rukou Masarykovou. Masaryk vahou svých vědomostí a své prozíravosti dovedl svěsti rozptýlené pramenky zahraničního osvobozovacího hnutí v jedno řečiště pod svým vedením. Bylo toho potřebí zvláště na Rusi, kde se prudce srážely dvě různorodá hlediska a pojetí válečných, slovanských a zejména československých cílů politiky ruské. Tam bylo nutno potlačit zejména přílišnou důvěřivost poslance Düricha a jeho přívrženců v „slovanství“ ruských ředitelů politiky zahraniční a ochotu býti pouhými nástroji jejich.

V cizině, ústředním mocnostem nepřátelské, kde nebylo potřebí se tajiti s pravým smýšlením, Čechové a uvědomělí Slovinci jednomyslně projevovali svou náklonnost státům dohodovým a hned od počátku se v značném počtu hlásili dobrovolně do jejich vojska; jsouce lidé převážně vzdělaní, vynikli záhy platnými službami, zvláště výzvednými, ale i neobyčejnou chrabrostí. Čeští vojáci, sloužící ve vojscích rakousko-uherských, nastupovali sice poslušně do služby, ale jakmile se jim naskytovala příležitost, přebíhali v celých oddílech k nepříteli, k Srbům a Rusům, a proto české pluky byly pak stavěny hlavně proti Italii. Čím dále, tím více množily se známky, že Čechové smýšlejí s Rakouskem nepřátelsky a proto

začalo přibývatí pronásledování a stíhání podezřelých. Pohnání Drů Kramáře (jemuž byla přičítána hlavní vina toho) a Rašina před vojenský soud pro velezradu mělo působiti způsobem zastrašujícím, ale mělo účinek opačný, naplňovalo i lhotejnější němým vzdorem a nenávisť.

Jako dříve, i v době války, němečtí držitelé státní moci kolísali neustále mezi přirozenou nedůvěrou a záští k Čechům a mezi snahou udržeti si jejich dobrou vůli; nemohli se tudíž vzchopiti k nějakému zásadnímu rozhodnutí a tím nejvíce se oslabovali. Když po smrti nerozhodného Františka Josefa I. jeho nástupce Karel začal projevovati mnohem více dobré vůle a náklonnosti k Slovanům a poskytl jim obnovením ústavnosti, zastavené při vypuknutí války, a svoláním říšské rady příležitost ku projevování svých žádostí, použili toho Čechové ve spolku s jinými Slovany, zvláště pak s Jihoslovany, k tomu, aby dali na jevo svou největší nespokojenost s vladařením vídeňských vlád a vyslovili požadavek (30. května 1917), aby Rakousko-Uhersko bylo přetvořeno ve spolkový stát rovnoprávných národů a aby k českému historickému státu bylo připojeno kmenově příbuzné Slovensko. Dne 6. ledna 1918 byl sjezdem všech českých říšských a zemských poslanců ještě určitěji a rozhodněji prohlášen politický program československý a zejména zamítnuta myšlenka uskutečnění právo sebeurčení československého národa v rámci ústavy rakouské nebo uherské. Značný dojem doma i v cizině způsobila okolnost, že v prohlášení tomto nebyla učiněna zmínka o habsburské dynastii.

Tyto a jiné ještě projevy (jako projev českých spisovatelů v květnu r. 1917 a pražská přísaha z 13. dubna 1918) měly hlavně ten účel, aby dohodovým mocnostem byla dána na jevo rozhodná vůle celého národa přerušiti všechny politické svazky se státem, který nikdy se k němu nechoval příznivě. Projevy takové žádali vůdcové zahraničních Čechů a Slováků, doufajíce, že jimi spíše nakloní řídicí politiky dohodové k uznání svého osvobozovacího úsilí.

Dohodové mocnosti neodmítaly sice služeb, které jim nabízeli Čechové a Slovinci v jejich státech usazení, totiž dobrovolnické sbory, legie, které již na podzim r. 1914 se utvořily v Rusku a na jaře r. 1915 ve Francii, ale to jich k ničemu nezavazovalo. Nemajíce náležitých vědomostí o vnitřních poměrech rakousko-uherských, jmenovitě o snahách utlačovaných národů, nepoznávali význam toho. Nejvyšší velitel ruského vojska, velkokníže Nikolaj Nikolajevič, činil sice i Čechům a Slovákům zvláštním svoláním vyhlídky na splnění jejich národních tužeb a sám císař Mikuláš II., přijímaje české deputace, slib ten opakoval, ale ředitelé zahraniční politiky ruské, vedoucí úředníci v tomto ministerstvu, posuzovali věc pouze se stanoviska zájmů pravoslavných a úzkoprse národních. Pro právo sebeurčení národů nemohli se nadchnouti už proto, že rozbití Rakousko-Uherska by nebylo mohlo zůstatí bez povážlivých následků pro samo Rusko, které

při svých 111 mil. obyvatelích mělo 65 mil. národů, kteří se v něm pokládali za cizince. Proto nepřála vláda ruská snaze ruských Čechů, význačných českých zajatců a ruských pokrokových přátel českého národa, aby byly utvořeny zvláštní samostatné československé pluky, do nichž by byli zařaděni četní již zajatci zvojsk rakousko-uherských, kterých přibýlo veliké množství zvláště po vítězstvích generála Brusilova. Teprve po březnové revoluci r. 1917 zatímní vláda dala k tomu své svolení. Ale rychle se šířící rozvrat vojsk ruských a listopadový (1917) převrat bolševiků překazil československým legiím možnost, aby společně s ruskými vojsky provedly dokonalou porážku Rakousko-Uherska. Místo vítězného postupu byly nuceny prováděti opatrný ústup před Němci, kteří hrozili zaplaviti celou říši ruskou, k dalšímu boji neschopnou.

Ještě méně znalosti a pochopení pro české osvobozovací snahy než v Rusku, bylo na západě, ve Francii a v Anglii, kde prof. Masaryk, jenž od počátku nedůvěřoval Rusku, nejprve začal rozvíjeti svou činnost. Byli tam sice dobří znalci a přátelé Čechů a Slováků (Denis, Leger, Seton-Watson a Steed), ale tito neměli rozhodujícího vlivu na vůdčí politiky. Bylo potřebí velikého úsilí Masarykova a jeho spolupracovníků (jmenovitě také tiskem), aby s jejich pomocí veřejné mínění bylo poučeno a jím pak působeno bylo na kruhy rozhodující. A přece sotva by se bylo docílilo vydatného účinku, kdyby nepříznivý průběh války nebyl dohodové politiky donutil počítati i s tou „quantité negligible“, s méně cenným činitelem, jakým v jejich očích byli Čechové a Slováci, zvláště když jednání s císařem Karlem o mír je přesvědčilo o nutnosti připustiti rozbití Rakousko-Uherska.

Zámožní čeští a slovenští vystěhovalci, usazení v Americe, jmenovitě ve Spojených státech severoamerických, pomáhali (s E. Voskou v čele) vůdcům odboje a vojskům penězi a rozvíjeli i rozsáhlou činnost, hledící k obeznamování veřejného mínění a ředitelů zahraniční politiky s československými snahami. Ale činnost tato dlouho nepřinášela žádoucího výsledku, neboť když president Wilson 8. ledna r. 1918 ve svých 14 člancích vyjádřil podmínky budoucího míru, žádal pro Čechy a Slováky pouze samosprávu a nikoliv státní samostatnost.

Aby dohodové mocnosti (Francie, Anglie a Itálie) konečně přece uznaly československé snahy osvobozovací se všemi důsledky tohoto uznání, totiž, aby svolily k rozbití Rakousko-Uherska, ku předběžnému uznání budoucího československého státu a aby válečnou organizaci Čechů a Slováků, s pařížskou „Národní radou“ v čele uznali za jeho představitele: k tomu je přimělo m. j. zvláště veliké zesílení ústředních mocností tím, že Rusko a Ukrajina s nimi uzavřely mír (v únoru a v březnu 1918) a zcela jasné doklady nepostradatelnosti chrabrých československých vojsk při konečném rozhodování války. Když Němci po míru brestske-litevském se chystali jednat užití uvolněných sil z východu na bojišti západním, jednak obsaditi hlavní spojuvadla ruská, aby mohli s jejich pomocí

zásobovati ze Sibíře své vyhladovělé obyvatelstvo a doplňovati vyčerpané zásoby potravin, Čechoslováci, jimž hrozilo nebezpečí, že se stanou německými a rakousko-uherskými zajatci, majíce voliti mezi potupnou smrtí a hrdinským zápasem o život, rozhodli se, probít si cestu k Tichému oceánu, aby tudy se dostali na západní bojiště. Za tím účelem obsadili celou sibiřskou železnici (magistralu) a uhájili jí proti Němcům i bolševikům až do konce války. Neohroženost, statečnost a neobyčejná obratnost československých legií, které v nejkritičtější době zuřivých útoků německých na západním bojišti (na jaře a v létě 1918) poutaly k Rusku veliké síly nepřátelské, přesvědčily dohodové mocnosti, že by v samostatném státě československém získaly cennou oporu proti Německu, které ve válce ukázalo jim svou strašnou sílu. Touž dobou také v Itálii nastala pronikavá změna v názorech tamějších politiků vlivem mnoha těžkých porážek (viz str. 242) a tak vláda italská, zvláště přičiněním Fr. Hlaváčka, zorganizovala v dubnu r. 1918 československé legie a uznala je za spojenecké vojsko. Ve Francii už v březnu r. 1918 československé legie, jako samostatné vojsko, se vyznamenaly v bojích, zvláště u Amiensu. V důsledku toho došlo k uznání Čechů a Slováků od západních velmocí za spojence (od konce června do počátku září 1918). President Wilson se zřetelem k těmto událostem a dav se poučiti o stavu Slovanů v Rakousko-Uhersku od prof. Masaryka, přiřkl Čechoslovákům a Jihoslovanům úplné právo sebeurčení, když Rakousko-Uhersko ho žádalo o mír (18. října 1918). Rakousko-Uhersko uznávši to (28. října), vyšlo tím samo nad sebou rozsudek smrti. Ku provedení jeho přikročil bez prodlení „Národní výbor“ v Praze, který již 13. července byl zřízen na základě dorozumění všech českých politických stran za tím účelem, aby mohl v příhodné době převzítí zatímní správu nového státu. Nekrvavé odtržení českých zemí od Rakousko-Uherska dalo podnět jiným Slovanům k následování, takže v několika dnech z mocné a pyšné někdy říše zbývaly jen trosky.

Klidně v celku, ale rázně provedený převrat v zemích českých byl důsledkem nejen vnitřní zchátralosti německo-maďarské nadvlády, nýbrž spíše ještě ukázněné národní jednomyslnosti a všeobecného přesvědčení, že jinak jednati nelze.

Čechové a s nimi i Slováci se ukázali ve velké době velkými. Byly sice mezi nimi rozdíly v nazírání na konečný výsledek války tak, že vedle většiny, která nepřipouštěla žádného smlouvání s nepřáteli, byla menšina, která chtěla, aby národ byl připraven i na porážku a proto se klonila k oportunismu: ale tato menšina úplně se podřizovala vůli většiny. Nebylo také (až na podružné případy) žádných zrádců národa, nýbrž naopak mnoho zrádců Rakouska v řadách Čechů, zaujímavých vlivná místa úřední a vojenská. Okázalé, někdy až přemrštěně, osvědčování oddanosti k státu rakouskému jedněch krylo „velezrádné“ pikle druhých, takže tyto mohly zůstatí utajeny až do konce války. A co doma při stís-

něných poměrech bylo podnikáno pro dosažení konečného vítězství, daleko bylo předstíženo nadšením, obětavostí, podnikavostí, ukázněností, organisovaností, pracovitostí a bdělostí, vyvíjenou všude v cizině, jmenovitě však v Sibíři v těžkých bojích s bolševiky o život. Ukázalo se, jak výborné ovoce nesly dávné snahy českých vlastenců, hlásajících heslo „Osvětou k svobodě“, neboť každý prostý český voják byl důkazem, že jest odchovancem výborné české školy; a jako o válce prusko-rakouské r. 1866 se říkalo, že ji vyhráli prušti „šulmajstři“, tak možno říci, že českou svobodu vybojovali čeští „kantoři“ — neboť základem úspěchů českých legií v Sibíři byla hlavně vysoká úroveň vzdělání, kterou se vyznačovali čeští vojáci. A jest zajisté příznačné, že největší český novodobý učitel, Masaryk, byl obecně uznávaným vůdcem zahraničního odboje a opíraje se o „školsky“ ukázněný národ, mohl jej dovésti k cíli nejvyššímu. Jeho obrovská všestranná práce osvoboditelská spočívala na podrobném vědeckém studiu celé světové situace, jeho politika byla, možno říci, exaktně vědecká.

V cizině kráčeli všude svorně ruku v ruce Čechové se Slováky. V Rakousko-Uhersku nikdy nedocházelo a nemohlo dojíti k tak těsným stykům a k tak blízkému vzájemnému poznávání. Mnohem více znali se vzájemně a stýkali se Čechové a Slováci jakožto vystěhovalci, obzvláště ve Spojených státech severoamerických. Společným bojem proti Rakousko-Uhersku kladli teprve skutečné základy pro své budoucí soužití v jednom státním útvaru. Budoucí československý stát byl společným jejich dílem. Bez pomoci Slováka Štefánika byli by Masaryk a Beneš mnohem těžce si dobývali vstup do veliké evropské diplomacie. A Štefánik byl jedním z těch řídkých Slováků, kteří byli odchováni českou vzdělaností v Praze. Štefánik vedle Masaryka a Beneše byl činitelem rozhodujícím mezi těmi, kdo v cizině pracovali na rozbití Rakousko-Uherska. A Slováci v domovině — stejně si přáli postupovat společně s Čechy a činili to, jak se to jen ukázalo možné. Příznačné jest, že už prvních činů Národního výboru 28. října se účastnil Slováček V. Šrobár a že již 30. října Slovensko se přihlásilo k společnému státu. Pokus Maďarů, podniknutý na jaře (koncem května) 1919 od komunistické vlády, opanovat Slovensko, donutil Čechy a Slováky, aby napjali své síly k uhájení společného majetku a ukázal jim nesmírnou cenu jeho.

Jestliže dlouhé trvání světové války, způsobené hlavně velikou vojenskou převahou Německa, bylo hlavní příčinou, že rodina slovanských národů nabyla po dlouhé době zase vlastních států, utrpěl za to největší slovanský stát, Rusko, pokládáný dosud za jedinou takřka záštitu Slovanstva proti Němcům, takovou pohromu, že přestal býti na dlouho vlivným činitelem ve světové politice. Základní toho příčinou byl rozpor mezi dvorem a k němu se družící společností šlechticko-statkářskou i úřednickou s jedné strany a ostatním obyvatelstvem, toužícím po ústavnosti a demokratické volnosti, od vysokoškolských profesorů,

továrníků a velkoobchodníků počínaje až k nejhudším rolníkům a dělníkům se strany druhé. Rozpor tento se nedlouho před válkou začal jaksi vyrovnávat, poněvadž obě strany uznávaly, že jedna druhé nezničí. Strany, toužící po odstranění absolutistických zvyklostí a zlořádů, si přály sice nové nějaké nešťastné války, jako byla válka s Japonskem, ale když propukla válka světová, uvědomily si, že v této válce nelze spatřovati prostředek k dobývání větších politických práv a proto vládu podporovaly; vláda zase připustila občanstvo k rozsáhlé spolupráci pomocné. Ale tento příznivý poměr potrval jen do porážek, které odhalovaly neuvěřitelné zlořády absolutistického vladaření a vyzývaly k bezohledné kritice. Všeobecně se vidělo, že, mají-li býti porážky napraveny, nelze se vládě obejít bez rozsáhlé účasti obyvatelstva ve vládě. To připouštěla už i převážná část dvorských kruhů se mnoha členy dynastie — jenom ne panovník a zvláště jeho chorobná německá žena, se zlomkem byrokracie a šlechty. Chystali se ukončiti válku předčasně hanebným a škodlivým mírem. Tomu se vzdělanců a děsili se toho západní spojenci Ruska ve chvíli (na rozhraní roku 1916—17), kdy odpadnutí Ruska hrozilo jim katastrofou. Když vyčerpány byly všechny jiné prostředky (sněmovní i diplomatické), spatřováno bylo jediné východiště v odstranění cíře Mikuláše — v jeho sesazení.

Opírajíce se o souhlas a pomoc západní diplomacie a majíce pro sebe celé veřejné mínění ruské, vůdce vojska i dynastie, provedli to sněmovní předáci s předsedou říšského sněmu (Rodzjankem) v čele sice hladce 15. března 1917, ale záhy se přesvědčili, že se minuli s cílem. Převrat se jim zdařil hlavně proto, že vojsko v pouličních bouřích lidu (hlavně dělnictva) proti vládě, které převrat předcházely, se postavilo na stranu lidu. Lid a vojsko, se zájmy lidu se ztotožňující, byli vlastně pánem situace a sněmovní předáci si pospíšili se sesazením cíře Mikuláše proto, aby státní moc nepřešla do rukou vůdců lidu, organisujícího se v revolučních radách dělníků a vojáků. Tím, že poslanci provedli to, co se chystal provést lid, stali se mimoděk sami vůdci lidu a vojska, ale přirozeně byli jeho revolučními snahami spíše nesení, nežli aby je byli mohli řídit. Předákům říšského sněmu se podařilo pouze převratový proud poněkud zdržeti, ale nebyli s to, aby jej na delší dobu zvládli. Mohli jej zdržovati jen tím, že jeho snahám a cílům hleděli na oko vycházeti vstříc a nemohli se pokoušeti jej tlumiti, poněvadž by byli museli sáhnouti k odpuzujícím prostředkům vládního útlaku, které předešlé cířské vladaření učinilo nenáviděnými.

Sněmovní předáci a vyšší kruhy společnosti za nimi stojící přáli si převrat jednak proto, že chtěli jím zameziti předčasné uzavření míru, jednak proto, že chtěli zameziti rozhodné vítězství radikálního socialismu, ale lid a vojsko usilovali o převrat z příčin právě opačných: chtěli mír a úplnou socialisaci celého státu, a to náhle a překotně na zkázu vrstev majetných. Marně usilovala zatímní vláda, aby

smířila snahy a cíle vyšších a vzdělaných kruhů s požadavky lidovými, marně všemožné ústupky (na př. přesunutím těžiště státní správy do samosprávných oblastí) jim činila, marně sami vůdcové umírněných socialistů se snažili udržeti v lidu a ve vojsku náladu zdrženlivější, marně hleděli mu vpraviti porozumění pro vyšší zájmy státní a národní, marně za tím účelem změnilo se několikrát složení zatímní vlády — neboť proti ní stáli a čím dále, tím většího vlivu nabývali demagogové, kteří využívajíce zatemnělosti a pudových tužeb lidu, snadno mu vpravovali přesvědčení, že je možno ihned všechna jeho přání splniti a zjednati mu blahobytné postavení vrstev majetných. Tak konečně po marném osmiměsíčním úsilí stran „měštanských“ i umírněných socialistů zameziti nedozrnlivý sociální převrat se zhoubnými pro Rusko následky na poli mezinárodním, uchopili se státní moci 7. listopadu r. 1917 vůdcové krajních, radikálních socialistů čili bolševici, aby provedli všechno to, čím Marx před 70 lety zamýšlel dělnictvo obšťastniti — a tedy především diktaturu proletariátu. Vůdcové bolševiků s Leninem v čele, ovládnuvše státní správu, spatřovali první svůj úkol v ukončení války. Lidový komisař věcí zahraničních, Trockij, vyzval koncem listopadu r. 1917 všechny válčící národy, aby bez prodlení sjednali příměří za účelem uzavření všeobecného míru. Poněvadž však západní nepřátelé ústředních mocností tomu nevyhověly, začala vláda ruská (lidoví komisaři) sama s ústředními mocnostmi vyjednávat o mír (koncem roku 1917). Ale jednání vázlo na otázce, co se má státi s národy, kteří před válkou náleželi k říši ruské a ve válce byli podrobeni správě německé a rakouské. Zástupci ruské vlády žádali, aby tito národové dali na jevo řádným hlasováním, zdali chtějí býti samostatnými, ale Němci, chtějíce rozšířiti své panství až k zálivu Finskému, tvrdili, že toho není potřebí, poněvadž národové oni žádali již za ochranu říše německé. Bylo tudíž jednání přerušeno a Němci s Rakušany vtrhli dále do nitra Rusi a Ukrajiny, obsadili Kyjev a Odessu a chystali se i k útoku na Petrohrad a Moskvu. Proto bolševická vláda ustoupila a zavřela 3. března 1918 s ústředními mocnostmi mír, kterým Rusko se vzdalo Finska, Ukrajiny, území národů pobaltských (Estonců, Lotyšů a Litevců), Polska a části Kavkazska. V zemích těchto se začaly pod německým a rakousko-uherským protektorátem organisovati zvláštní vlády a státy.

Když ústřední mocnosti začaly od července r. 1918 pod tlakem rostoucích útoků na západním bojišti Rusko znenáhla opouštěti a koncem října a počátkem listopadu se jejich vojenská moc úplně shroutila, menší národové (i ti, kteří dosud náleželi v obor moci ruské vlády) napjali všechny své síly, aby odolali bolševické moci, která si je chtěla znovu podrobiti ve jménu myšlenky všeobecné sociální revoluce přes to, že se vláda bolševická po převratu 7. listopadu prohlásila pro sebeurčovací právo národů bez omezení.

Vývoj, směřující k roztržštění říše ruské na řadu států národních, začal se již

v době zatímní vlády knížete Lvova. Vláda tato, jsouc si vědoma sebeurčovacích snah národů neruských, projevovaných již před pádem monarchie, byla ochotna jim v zásadě vyhověti, ale bez újmy jednotné ústřední správy a zahraniční politiky. Domnívala se, že učiní nejlépe, když řešení této nesnadné otázky odsune do zamýšleného ústavodárného říšského sněmu, který vůbec (po válce) měl řešiti otázku státního zřízení nového revolučního, republikánského Ruska. Ale přes to, za účelem získání jisté posily pro další vedení války, bylo potřebí zabývat se Finskem a Polskem, aby Finové a Poláci byli získáni k součinnosti ve válce. Proto Polákům byla slíbena samostatnost prohlášením z 30. března 1917 a Fínům (19. března 1917) byly učiněny tak rozsáhlé ústupky, že se Finsko v červnu r. 1917 změnilo ve stát úplně samostatný.

Projevy zatímní vlády v otázce finské a polské pohnuly i jiné národy, že se začali domáhati samosprávy. Uvolnění a oslabení ústřední moci, přesunutí těžiště státní správy do oblastí a zavedení samosprávy, snahy jejich podporovalo. Z nitroruských národů nejúsilovněji se domáhali samosprávy Ukrajinci. Snahy jejich se projevíly s takovou silou, že nemohlo býti o tom pochyby, že přese všechny překážky, předešlými vládami kladené, národní probuzení a uvědomění Ukrajinců zachvátilo již nejširší lidové vrstvy a že tudíž ukrajinství není uměle vypěstovaným výtvozem několika přemrštěnců. Svědectví o tom podávaly četné pouliční projevy po městech, jmenovitě v Kyjevě, a hromadně navštívené sjezdy různorodých společenských vrstev, učitelů, rolníků, dělníků a zvláště vojáků.

Aby národní hnutí bylo jednotně vedeno, zřízena ze zástupců různých politických, stavovských a kulturních organisací „Centrální rada“, která nabyla podobného významu, jako český „Národní výbor“. Jsouc však daleko četnější (přes 100 členů) měla zároveň pravomoc jakéhosi zatímního sněmu. Netrpělivé národní hnutí nechtělo čekati, až by všeobecný ruský ústavodárný sněm rozhodl o úpravě státoprávního poměru Ukrajiny k ostatní říši ruské, nýbrž donutilo „Centrální radu“ domáhati se od zatímní vlády neprodleného provádění samosprávy hlavně nahrazením velikoruských úředníků národně-ukrajinskými. Když zatímní vláda nechtěla dáti ani zásadního k tomu svolení, „Centrální rada“ k nátlaku hlučného sjezdu vojáků se prohlásila universálem čili prohlášením z 23. června 1917 za představitele nejvyšší moci na Ukrajině, jmenovala ze svého středu generální sekretariát, jakožto nejvyšší moc výkonnou čili jakési ministerstvo, a žádala zatímní vládu Kerenského, skládající se z měštanských ministrů ka-de-tských a umírněně socialistických, za uznání tohoto převratu. Socialističtí ministři dali k tomu svůj souhlas přes odpor ka-de-tských, takže tito podali demisi (15. července), ale přes to Ukrajinci se nedomohli od zatímní vlády praktických důsledků jejího uznání. V průběhu dalšího zápasu „Centrální rady“ a generálního sekretariátu s petrohradskou vládou provedli bolševici 7. listopadu svůj převrat

a toho použila „Centrální rada“, aby 20. listopadu třetím universálem prohlásila Ukrajinu za samostatnou republiku.

Ukrajinské vojsko, které hned po pádu ruské monarchie se začalo domáhat zvláštního postavení v ruské armádě a vymohlo si povolení samostatné armády ukrajinské, oddělilo se po bolševickém převratu od ruského vojska úplně. Avšak v ukrajinském vojsku i v lidu převládaly tytéž snahy jako v ruském, touha po míru a po půdě, a nad to Ukrajině po rozprchnutí ruského a ukrajinského vojska z bojiště hrozily dalekosáhlé škodlivé následky německo-rakouské okupace; proto „Centrální rada“ se rozhodla zahájit jménem samostatné Ukrajiny s ústředními mocnostmi jednání o mír (v Brestu Litevském) a smluvila jej 9. února 1918. K tomu přiměly ji také veliké úspěchy bolševiků na Ukrajině, kde veliká část obyvatelstva se dala získati vyhlídkami na pronikavý sociální převrat pro udržení foederativního poměru Ukrajiny a ostatního Ruska, ovšem na základě totožných zájmů velkoruského proletariátu s ukrajinským. Zvláštní mír Ukrajiny s ústředními mocnostmi měl utvrditi její státní samostatnost. Avšak jako rozvrat Ruska a překotné události, hrnoucí se za poveláním ruské monarchie, umožnily vznik samostatné Ukrajiny, tak tytéž okolnosti jí nedovolily, aby svou samostatnost náležitě vytvořila a upevnila. Při velmi nepříznivé zeměpisné a mezinárodní poloze Ukrajiny byl vznik její samostatnosti možný jen za mimořádných poruch v odvěkém seskupení mocenských sil východoevropských, podobně jako to bylo v době Bohdana Chmelnického; ale poruchy ty zase mařily všecku organickou práci, hledící k ustavení nového státu, k níž bylo potřebí vnitřního klidu a vnější bezpečnosti.

Ukrajina se po míru brestském stala jevištěm složitých a prudkých bojů, které jí zmítaly tři léta. Přívrženci „Centrální rady“, sociální-revolucionáři, chtějící prováděti rozdělení půdy statkářské a vrchnostenské mezi rolnictvo a budovati stát na těchto zásadách, zápasili s bolševiky, kteří hlásali diktaturu dělnického proletariátu a radikální socialisaci a získávajíce mnoho stoupenců, obsadili velikou část Ukrajiny. Proti oběma stáli statkáři polští, ruští a ukrajinští, kteří očekávali účinnou pomoc od Němců a Rakušanů. Tito byvše po míru brestském povoláni od ukrajinské vlády na pomoc proti bolševikům, začali obsazovati Ukrajinu, aby si zabezpečili zásobování obilím a jinými přírodninami. Při tom však se jim postavili na odpor Čechoslováci, kteří v Ukrajině měli svá vojska připravena k boji proti ústředním mocnostem. Poněvadž ukrajinská vláda (Holubovyčova) ohlásila vyvlastňování půdy bez výkupu, statkáři uchýlili se pod ochranu Němců a ti vládu svrhli a zřídili jakousi monarchii s „hejtmanem“ Skoropadským, představitelem zájmů statkářských, v čele. Po porážce ústředních mocností Skoropadský se nemohl udržeti a Ukrajinci si zvolili za náčelníka státu populárního vojévůdce Petljuru, ale tento jen s velikými nesnáze držel malé vojsko ve velmi

obtížných poměrech, které vytvářelo jednak úsilí Poláků udržeti ve své moci východní Halič, jednak protirevoluční tažení ruských generálů Denikina a Vrangla proti bolševikům (v létě a na podzim r. 1919 a na jaře i na podzim r. 1920). Ač Ukrajinci byli nepřáteli bolševiků stejně jako přívrženci Denikinovi, nedovedli jich Denikin získati, poněvadž proti nim vystupoval nepřátelsky jako Velikoros v cítění národním a jako monarchista v oboru politickém a sociálním, zvláště tím, že rolníkům odnímal půdu, kterou si byli přisvojili na účet statkářů, a vůbec si počínal teroristicky. Porážkou, kterou Denikin utrpěl na podzim r. 1919 od bolševiků, Ukrajinci ničeho nezískali. Slabé vojsko Petljurovo bylo v listopadu 1919 rozbito od vítězných bolševiků a zbytky jeho se uchýlily do Polska. Ukrajina byla proměněna v socialistickou sovětskou republiku. Bolševičtí diktátoři uznali sice její zvláštní národní ráz, dali svůj souhlas k tomu, aby ve veřejném životě, v úřadech i ve školách zavládl jazyk ukrajinský, a také zvláštní smlouvou z 29. prosince 1920 ji uznali za samostatný stát, ale naproti tomu učinili příslušná opatření, aby tento stát byl pevně připoután k vlastnímu Rusku tak, aby nemohl nic jiného prováděti, leč co by připouštěly zájmy držitelů moci v „Ruské sovětské federativní socialistické republice“, jak bolševici nazvali vlastní Rusko.

Podobným způsobem byl upraven i poměr Bílé Rusi k vlastnímu Rusku. Dne 6. února 1919 utvořena byla z ní „Běloruská sovětská socialistická republika“. Ukrajina, Bílá Rus a Zakavkazsko jsou základními součástkami „Svazu (sojuzu) sovětských socialistických republik“ (SSSR). Ve vlastním Rusku zůstali všichni rozmanití a četní národové turkotatarští a mongolští i kavkazští, jimž bolševičtí diktátoři poskytli sice národní samosprávu, ale připoutali je těsně k ústřední správě vlastního Ruska ve jménu všeobecné socialistické revoluce.

Takovým způsobem byla přese všecky odstředivé národní snahy a přes to, že bolševici uznali zásadu národního sebeurčení, zachována celistvost dřívější říše ruské a zůstala také někdejší její centralisace. Bolševici zvítězivše nade vnějším, protirevolučním nepřítelem, dovedli v krátké době potlačit všecky odstředivé snahy národní jednak s pomocí místního proletariátu, jednak i s použitím válečného násilí.

Pouze západním národům, sídlícím na pobřeží moře Baltského, se podařilo uchrániti svou nezávislost, totiž mimo Finy Estoncům, Lotyšům a Litvanům. Příčinou toho byla slabost bolševiků na západě jednak vzhledem k Němcům (před mírem brestským), jednak vzhledem k Polákům, jednak vzhledem k Veliké Británii, která byla odhodlána státy těchto malých národů chrániti. Bolševici, jsouce během r. 1919 a 1920 s několika stran ohrožováni a majíce dost činiti s odstředivými snahami vnitřních a západních národů, byli nuceni vzdáti se útočného postupu na nejzazším západě, zvláště po své porážce ve válce s Poláky. Estonsko a Litva se prohlásily za samostatné republiky už 23. února 1918, Lotyšsko 18. listopadu t. r. Uznání se jim dostalo od Ruska r. 1920 při uzavření míru.

Světová válka přispěla netušenou měrou k splnění největší části tužeb a snah slovanských národů. Poláci, Čechové a Jihoslované dosáhli svých vlastních států, a to nejen obnovení v jejich historických hranicích, nýbrž je i značně přesahujících. Polsku se dostalo veliké části Slezska, kterého pozbylo skutkem již dávno před tím, nežli se ho formálně vzdalo ve prospěch Čech (1335). Mimo malý zlomek celý národ polský byl sjednocen v jednom státě. Čechové sice se spokojili jen s těmi historickými zeměmi, které od doby Marie Terezie tvořily českou korunu (nezdvihli žádných nároků ani na Kladsko a pruské Slezsko, ani na saskou Lužici), ale za to získali do společného státu své soukmenovce Slováky a přičleněním Podkarpatské Rusi dostali pro své hospodářské potřeby a zájmy cenný přechod do rozsáhlého evropského východu. Soužití Čechů a Slováků v jednom státě poskytuje nedozírné naděje na vytváření nové, bohatší československé vzdělanosti a znamená i velikou vzájemnou posilu politické váhy Čechoslováků v poměrech mezinárodních. Jihoslované postoupili sice značný zlomek svých soukmenovců státu italskému, ale za to nabyli tak rozsáhlého a tak důležitého státu, jakého se sotva kdy kdo z jejich předků nadál, státu, který poskytuje všechny naděje, že ty jednotlivé složky jednoho národa, které vlivem nepříznivých událostí se vyvíjely odstředivě, splynou v krátké době v jeden mohutný a stkvělého kulturního vývoje schopný národ, jehož utvoření bude velikým obohacením evropské vzdělanosti.

Rusko utrpělo sice jisté pohromy a ztráty, bylo téměř odtrženo od vzdělaného západu, od moře Baltského (obmezeno jsouc na malý kousek pobřeží), ale ztráta Polska jest pro ně velikým ziskem, neboť ho zbavila ohniska věčného vnitřního národního vření. Dnes, kdy pokročilými dopravními prostředky je možno udržovati spojení i nejvzdálenějších a nejnepřístupnějších zemí se vzdělaným evropským západem, Rusko již nepotřebuje nezbytně ani Polska, ani zemí pobaltských. Majíc samo již značně vysokou vzdělanost, může ji šířiti a jí ovládati své ohromné východní sousedství až do nitra zaostalé Číny a k oceánu Tichému. Jestliže novodobé „eurasijsství“ odmítá západní vzdělanost a styk Ruska se západem a chce z Ruska a ze sousední Asie vytvořiti zvláštní kulturní svět, je v tom sice mnoho přemrštěného (vzniklého pod vlivem národní ješitnosti uražené porážkami ve světové válce), ale je to v podstatě vyjádření skutečnosti, kterou ode dávna už Rusko prožívá. Přesunutí vládního sídla z Petrohradu do Moskvy jest přirozeným důsledkem tíhnutí Ruska k východu. Rusku kyne, ne-li politická, tedy jistě kulturní nadvláda nade všemi nitroasijskými národy, ani Číňany nevyjímaje. Bude jen otázka, kde se ustálí hranice nadvlády živlu anglosaského a japonského, pronikajících do nitra Asie od pobřeží Tichého a Indického oceánu. O to se povede dlouhý boj, který ruský živel zocelí. S Rusy Slovanstvo ovládne převážnou část Asie. Poválečné Rusko prožívá těžkou a vleklou krizi, která je spojena s násil-

nostmi, hodnými hlubokého politování, páchanými příslušníky obou zápasících stran a ohrožujícími samé kořeny kulturního pokroku; ale jest jisto, že nové Rusko jest již na cestě k novému, lepšímu životu, nežli jaký žilo Rusko předrevoluční. Jest litovati sice, že přechod se neodbyl bez hrůzného otřesu, v němž zbytečně zahynulo nepoměrně veliké množství vynikajících lidí, ale dlužno přece pád monarchie pokládati za dokončení vývoje, s nímž nikdo nebyl spokojen a po němž teprve se stal možným vývoj uspokojivější, t. j. potřebám a přání valné většiny národa, širokým vrstvám lidu vyhovující.

Bulhaři utrpěli svou politikou ve světové válce značnou škodu na účet Rumunů, Řeků a Jihoslovanů, ale škoda tato bude jim pobídkou usilovné práce k vnitřnímu, kulturnímu zesílení, které se zajisté nemine s příznivými důsledky.

Nové slovanské státy byly zbudovány na základě zásady národního sebeurčení, ale jejich rozsah a vnitřní složení jest v odporu s touto myšlenkou, neboť každý z nich obsahuje značnou příměs obyvatelstva jinonárodního. Polsko má mimo menší počet Němců zvláště značný počet Ukrajinců, tvořících veliké souvislé území okrajní, a dosti mnoho Bělorusů, sídlících rovněž na hranicích. Československo čítá neobyčejně mnoho Němců, sídlících při hranicích mohutného Německa a silných hospodářsky. Má také značný počet Maďarů, Ukrajinců a Rusů i jistý počet Poláků. Jugoslavie ovládá mnoho obyvatelů, které Bulhaři pokládají za své soukmenovce a želí jejich odloučení. Snaha, aby lidé téhož jazyka mateřského a mající tudíž z pravidla též původ, sami o svých osudech rozhodovali a tedy měli své vlastní státní organizace, jest přirozená a prastará, není však jedinou příčinou a základem vznikání států. Nejednou zeměpisné čili přírodní a s nimi těsně spojené hospodářské poměry vedly různorodé skupiny jazykové k tomu, že se spojovaly ve státy. Tak vznikaly ve středověku, když se ustálily vzájemné poměry nových národů v Evropě usazených, personální unie, jmenovitě i říše rakouských Habsburků. Okolnost, že státy takto vzniklé (na př. i ruský) se staly žalářem a mučírnou některých svých národů (v Rakousku mimo Slovany na př. i Vlachů), dodala heslu národního sebeurčení nové tvůrčí síly. Tato vzkřísila historické státy slovanské ve mnohem čistší podobě států národních než měly dříve, ale nebyla s to, aby překonala ještě jiné tvůrčí síly, působící vznikání států a je udržující. Síly tyto ovšem nejednou překázejí a ohrožují trvání států národních, ježto vyvolávají nebezpečí srážek s jinými národními státy. Je to hlavně přirozená rozpínavost každého živého společenského organismu, a to hlavně hospodářská a kulturní. Proto mladým a dosud neúplně upevněným státům slovanským hrozí nebezpečí se strany silnějších sousedů neslovanských, především od Německa a od Itálie, které vedle své vlastní rozpínavosti mohou býti i naopak rozpínavostí slovanských států dotčeny a vydrážděny k obraně, a ta snadno se může proměnit v útok.

Zřízením nových slovanských států a novým upravením vzájemného poměru jednotlivých slovanských národů vešli Slované opět všichni (mimo Lužické Srby) na kolbiště mezinárodní politiky a kulturní soutěže; sotvaže ukončili zápas válečný, začal se pro ně zápas hospodářský a kulturní. Udržeti se a prospívati ve víru světové soutěže, která se stává den ode dne prudší a bezohlednější, vyžaduje vysoké vzdělanosti, veliké energie a zvláštní obezřetnosti, především se zřetelem k mocným sousedům. Dějiny roztržily ty Slované, kteří sídlí na poměrně malém prostoru střední Evropy a Balkánského poloostrova, v několik malých národů. Vývoj budoucích událostí však je nutí, aby se snažili dějiny opravit — slovanskou vzájemností. Slované vzájemnosti jest jim ještě více potřebí po světové válce, nežli před ní, neboť mezinárodní poměry se staly, zvláště ohromným pokrokem všemožných spojovadel a dopravních prostředků, daleko složitějšími a obtížnějšími pro národy malé. Základní podmínkou slovanské vzájemnosti, t. j. vzájemné rady a pomoci, stejného a svorného postupu za společnými zájmy, jest: poznati, co vlastně jsou tyto společné zájmy, aby to, co jeden národ pokládá za společné, jiný neprohlašoval za jeho sobectví. K tomu jest potřebí především hlubokého a soustavného vědeckého, tedy nestranného a kritického, strážlivého studia čili

vzájemného poznávání — sine ira et studio.

Dodatek k str. III.

Srbsko-bulharská literatura nalezla v době politického a kulturního úpadku Srbů a Bulharů, způsobeného výboji tureckými, útočiště v zemích rumunských, jmenovitě ve Valašsku a Moldavsku. Země tyto podléhaly sice velikému politickému vlivu, ba i nadvládě sousedních západnických států Uher a Polska, ale co do vzdělanosti tíhly ode dávna k Byzantsku, Bulharsku a Srbsku. Rumuni přispěli Bulharům nemálo k obnovení jejich samostatného státu (1186) a společný zájem obou národů na udržení své nezávislosti proti Uhrám sblížoval vůdčí jejich vrstvu i kulturně. Proto v Rumunsku se záhy ujala slovanská bohoslužba i církevně-slovanská literatura. Za polské nadvlády ke konci 14. a na počátku 15. století do Moldavska i Valaška začalo sice pronikat katolictví, ale to vyvolalo odpor a podporovalo zesílení vlivu srbsko-bulharského. Valašské a moldavské duchovenstvo spatřovalo v trnovském patriarchovi Euthymijovi svého duchovního učitele a vůdce. Ve valašských klášteřích byly čteny spisy byzantsko-bulharského hesychasta Řehoře Sinajského. Kněz Nikodem, příbuzný srbského knížete Lazara, přispěl na rozhraní 14. a 15. století velice k rozšíření zájmu o srbsko-bulharskou literaturu a k jejímu pěstování v klášteřích Tismana a Vodica, které sám založil. V Moldavsku ohnisky církevně-slovanské literatury byly kláštery Moldovica, Bistrica a Neamc. Okolo r. 1420 mnich Filofej, býv. veliký logothet valašského knížete Mirči, proslul pěstováním této literatury. Vláda ruského knížete Jiřího Korjatoviče v Moldavsku položila základ k poslovanění tamější šlechty tak, že od té doby knížecí kancelář vydávala listiny slovanské.

Není tudíž divu, že srbsko-bulharští vzdělanci a literáti, utíkající před výboji tureckými, našli v rumunských knížectvích útočiště a že tam pokračovali ve své práci kulturní. Mezi nimi vynikl obzvláště Řehoř Camblak, který později byv od vel. knížete litevského Vitolda povolán za metropolitu do Kyjeva, a od něho byl poslán na koncil kostnický, aby jednal o sjednocení pravoslavné církve litevské s církví římskou. Když Byzantinci r. 1439 uzavřeli církevní unii s Římem, moldavská církev se podřídila slovanskému arcibiskupství v Ochridě, které už dříve církve valašská uznávala za svůj nejvyšší úřad církevní. Z Ochridy byli r. 1439 do Moldavska přivedeni kněží a slovanské knihy všeho církevního zřízení. Na počátku 16. století v Moldavsku a Valašsku se tiskly a vydávaly slovanské knihy pro Srby a Bulhary, úpící pod panstvím tureckým. Teprve počátkem 17. století začala církevně-slovanská literatura v Rumunsku upadati.

Mimo literaturu přejali Rumuni z Bulharska a ze Srbska i byzantské umění výtvarné, a to především stavitelství.

DŮLEŽITĚJŠÍ SPISY A ČLÁNKY, OSVĚTLUJÍCÍ

DĚJINY SLOVANSTVA.*)

- Budilovič A.**, Něskol'ko zaměčanij ob izučenii slavjanskago mira. S. Peterburg, 1878. Původně v „Slavjanskij Sbornik“, roč. II. (1877). — **Lednicki V.**, Existe-t-il un patrimoine commune d' études slaves? Le Monde Slave, roč. III. (1926). — **Baudouin de Courtenay J.**, Czy istnieje osobna kultura slowiańska? Przegląd Warszawski, roč. V. (1925). — **Meillet A.**, De l' unité slave. Revue des études slaves, I. (1921). — **Weingart M.**, O jednotnosti Slovanstva. Athenaeum, roč. I. (1922). — **Budilovič A.**, O literaturnom edinstvě Slavjanskago plemeni. Slavjanskij Sbornik, roč. II. (1877). — **Wollman Fr.**, O jednotě slovanských literatur. Česká Revue, roč. XX. (1927).
- Lamanskij VI.**, Ob istoričeskom izučenii grekoslavjanskago mira v Evropě. S. Peterburg, 1871. — **Budilovič A.**, Něskol'ko zaměčanij o naučnoj postanovkě slavjanskoj istorii, eja ob'eme, soderžanii i periodach. Jur'ev 1898. — **Bidlo J.**, O istorii Slovanstva jako celku. Ces. Čas. Hist., roč. XVII. (1911). — **Czekanowski J.**, Wstęp do historii Słowian. Perspektywy antropologiczne, etnograficzne, prehistoryczne i językoznawcze. Lwów, 1927. Lwowska biblioteka slawistyczna.
- Mickiewicz Ad.**, Vorlesungen über slavische Literatur und Zustände. Gehalten im Collège de France in den Jahren von 1840—1842. Deutsche, mit einer Vorrede des Verfassers versehene Ausgabe. I. Teil, Leipzig und Paris, 1843. II. Teil, Leipzig und Paris, 1843. III. Teil (Gehalten im Collège de France in den Jahren von 1842—43), Leipzig und Paris, 1844. IV. Teil (Gehalten im Collège de France in den Jahren von 1843—44), Leipzig und Paris, 1845. — **Bogusławski Ed.**, Historia Słowian. 2 sv. Kraków, 1888—1899. — **Křížek V.**, Dějiny národů slovanských v přehledu synchronistickém, Tábor, 1871. — **Křížek V.**, Epochy i obsah dějin národů slovanských. Časopis Českého Musea, 1877. — **Höfler C.**, Epochen der slavischen Geschichte bis zum Jahre 1526. Sitzungsberichte der Wiener Akademie, philosophisch-historische Klasse, sv. 97, 1881. — **Bidlo J.**, Historický vývoj Slovanstva. Slovanstvo, Obraz jeho minulosti a přítomnosti. Praha, 1912. — **Dorošenko D.**, Slavjans'kyj svit v jeho minulomu i sučasnomu. 3 svazky. Berlin, 1922. — **Hötzsch O.**, Staatenbildung und Verfassungsentwicklung in der Geschichte des germanisch-slavischen Ostens. Zeitschrift f. osteurop. Gesch., roč. I. (1911). — **Kadlec K.**, Les Slaves à la lumière de leur histoire politique. Le Monde Slave, roč. II. (1925).
- Zigel F.**, Slovanské právo. Přednášky, jež . . . měl r. 1900 na universitě v Oxfordě . . . Přeložil J. Malý. Úvodem a doplňky opatřil K. Kadlec. Praha, 1912. (Světová knihovna.)
- Ljubavskij M.**, Istorija zapadnych Slavjan. Moskva, 1917. — **Ancel J.**, Peuples et nations des Balkans. Paris, 1927. — **Perwolf J.**, Slovanská vzájemnost v článku „Slované“ v Riegrově Slovníku Naučném. — **Pervolf Jos.**, Slavjane, ich vzaimnyja otnošenija i svjazi, 3 svazky, Varšava, 1886—1893. — **Tobolka Zd.**, v článku „Slované (vzájemnost)“ v „Ottově Slovníku Naučném“. — **Weingart M.**, Slovanská vzájemnost. Úvahy o jejich základech a osudech. Sbirka přednášek a rozprav extense university Komenského v Bratislavě. Bratislava, 1926.
- Seifert J. L.**, Die slavische Friedfertigkeit. Forschungen zur Völkerpsychologie und Soziologie. Leipzig, 1927.

*) Výběr je proveden podle několika hledisek. Spisy všeobecného rázu jsou co možná všechny uvedeny. Z prací, hledících k jednotlivostem, uvádějí se jednak věci závažné, jednak obsahující zvláštní poučení o otázkách ve spise dotčených, jednak sepsání málo známá. Věci všeobecně známé se ve výčtu monografií vynechávají. Obzvláště však se přihlíží k českým pracím, byť i menším.

- Šafařík P. J.**, Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten. Ofen 1826. — **Pypin A.-Spasovič V.**, Historie literatur slovanských, 2 sv., Praha, 1880, 1882 (přeložil A. Kotík). — **Karásek Jos.**, Slavische Literaturgeschichte. 2 sv. Leipzig, 1906 (Sammlung Götschen). — **Brückner A.-Jagić V.-Máchal J.-Murko M.-Weselowsky A.**, Die osteuropäischen Literaturen und die slavischen Sprachen. Kultur der Gegenwart. Teil I. Abt. IX. Berlin und Leipzig, 1908. — **Máchal J.**, Slovanské literatury. 2 díly. Praha, 1922—1925. Novočeská Bibliotéka č. 36.
- Dieterich K.**, Die osteuropäischen Literaturen in ihren Hauptströmungen. Tübingen, 1911.
- Aničkov E. V.**, Zapadnye literatury i Slavjanstvo. 2 svazky, Praha, 1925—1926.
- Táborský Fr.**, Čtyři kapitoly o slovanském umění výtvarném. Slovanstvo, obraz jeho minulosti a přítomnosti. Praha, 1912.
- Palacký Fr.**, Dějiny národa českého v Čechách a na Moravě, 5 svazků, 3. vyd. Praha, 1876—1878, v 6 svazcích v Praze, 1894—1898. — **Novotný V. - Urbánek R.**, České dějiny, díl I. a část dílu II., v Praze, 1911—1913, 1926—27, díl III., část 1. a 2., v Praze 1915 a 1918. — **Pekař J.**, Dějiny československé. Pro nejvyšší třídy škol středních. Praha, 1922.
- Krofta K.**, Přehled dějin selského stavu v Čechách a na Moravě. Praha, 1919.
- Szyjowski M.**, Styky česko-polské v dějinách a písemnictví. Sborník prací věnovaných J. Máchalovi. Praha, 1925.
- Fessler J. - Klein E.**, Die Geschichte von Ungarn. 2. vyd. 5. sv. Leipzig, 1867—1883. — **Huber A. - Redlich O.**, Geschichte Österreichs. 6 svazků. Gotha, 1885—1896, 1921.
- Botto J.**, Povšechné dějiny Slovenska. Slovenská čítanka. Praha-Karlín, b. r.
- Sebicht Rich.**, Unsere mittelalterliche Ostmarkenpolitik. Breslau, 1910. — **Giesebrecht L.**, Wendische Geschichten, 3 svazky, Berlin, 1843. — **Pavinskij A.**, Polabskie Slavjane, Petrohrad, 1871. — **Bogusławski W.**, Dzieje Słowiańszczyzny północno-zachodniej, 4 svazky, Poznań, 1887—1900. — **Wachowski K.**, Słowiańszczyzna zachodnia. Warszawa, 1903.
- Bogusławski W. - Hórník M.**, Historia serbskeho národa. Budyšin, 1884. — **Černý A.**, Lužice a Lužičtí Srbové, Praha, 1911. — **Černého A.** článek Srbové Lužičtí v „Ottově Slovníku Naučném“. — **Papáček P.** v článcích Baltičtí Slované, Obodrič, Veleti, Rataři, Črepžpěňané, Drevané a j. v „Ottově Slovníku Naučném“. — **Vitense O.**, Geschichte von Mecklenburg. Gotha, 1920. (Allg. Staatengesch., III. Abt., 11. Werk). — **Wehrmann M.**, Geschichte von Pommern. I. Bd. 2. umgearb. Auflage. Gotha, 1919. (Allg. Staatengesch. III. Abt. 5. Werk). — **Wehrmann M.**, Geschichte der Insel Rügen. 2 Teile. Greifswald, 1922. (Pommer. Heimatkunde). — **Kujot St.**, Dzieje Prus Królewskich. 2 części. Roczniki Towarzystwa Nauk. w Toruniu, sv. XX. a XXIX.—XXXI.
- Milkowicz Wl.**, Osteuropa. Helmolt, Weltgeschichte. VI. svazek, 2. vydání. Leipzig-Wien, 1921.
- Roepell R. - Caro J.**, Geschichte Polens, 5 svazků, I. Hamburg und Leipzig, 1840, II.—V. Gotha, 1869—1888. — **Szujski J.**, Dzieje Polski podług ostatnich badań, 4 svazky v „Dziela Józefa Szujskiego“, Ser. II., t. I.—IV., Kraków, 1894—1895. — **Szujski J.**, Historyi polskiej ksiąg dwanaście. Dziela Józ. Szujskiego, Ser. II., t. IX., Kraków, 1889. — **Bobrzyński M.**, Přehled dějin polských. Praha, 1895. — **Lewicki Anat.**, Zarys historyi polskiej až do najnowších časów. Wyd. 3. Kraków, 1897. — **Grabieński Wl.**, Dzieje narodu polskiego. Wyd. 2. Kraków, 1906. — **Sokolowski Aug.**, Polityczna historia Polski. Polska. Obrazy i opisy. Tom I. Lwów, 1906. — **Historja polityczna Polski.** Część I. do r. 1506. Część II. od r. 1506—1775. Encyklopedja polska. Tom V., część I. Nakładem polskiej akademii umiejętności. Kraków, bez roku vydání. — **Grappin H.**, Histoire de la Pologne des origines à 1922. Paris, 1923. — **Baczyński J.**, Dzieje Polski ilustrowane. Vyd. 5. 2 svazky, Poznań, 1920. — **Szelągowski Ad.**, Dzieje Polski w zarysie. Warszawa, 1921. — **Missalek.** Geschichte Polens. Neue Barb. von Komischke. 3 Aufl. Breslau, 1921. — **Hanisch E.**, Die Geschichte Polens, Bonn und Leipzig, 1923. — **Sobieski W.**, Dzieje Polski. 3 svazky. Warszawa, 1923—1925.
- Niemirycz Jul.**, Filozofia historyi narodu polskiego, osmuta na tle dziejów ludzkości, 2 svazky, Kraków, 1888. — **Wzrůst i upadek Polski.** Rzut oka na główne momenta

- jej dziejów. Część II., księga III., rzeczy: Czem byliśmy, czem jesteśmy a czem być możemy. Kraków, 1907. — **Choloniowski A.**, Duch dziejów Polski. Wyd. 3. rozszerzone. Kraków, b. r. (1. wydání 1917.) — **Chlebowski Br.**, Rozwój kultury polskiej w treściwym zarysie przedstawiony. Warszawa, 1917. — **Kutrzeba St.**, Swoistość polskiej kultury i jej stosunek do zachodu. Polska w kulturze powszechnej. Dzieło zbiorowe pod red. Fel. Konecznego. Część I. Kraków, 1918. — **Konopczyński Wl.**, Obrona kultury zachodniej. Polska w kulturze powszechnej. Dzieło zbiorowe atd. Cz. I. Kraków, 1918. — **Kutrzeba Sl.**, Społeczno-państwowe idee Polski. Polska w kulturze powszechnej. Dzieło zbiorowe atd. Cz. I. Kraków, 1918.
- Orsza H.**, Dzieje społeczne Polski. Wyd. 3. Warszawa, Poznań, Lwów atd., 1921. — **Winiarz Al.**, Ustrój społeczny Polski. Polska. Obrazy i spisy t. I. Lwów, 1906. — **Rakowski K.**, Wewnętrznie dzieje Polski (Zarys rozwoju społecznego i ekonomicznego). Warszawa, 1908. — **Szelągowski Ad.**, Rozwój ekonomiczny i społeczny w Polsce do roku 1795. Polska. Obrazy i opisy t. II. Lwów, 1909. — **Koneczny F.**, Rzut oka na polskie dzieje gospodarcze. Polska w kulturze powszechnej. Dzieło zbiorowe pod red. F. Konecznego. Część I. Kraków, 1918. — **Rutkowski J.**, Zarys gospodarczych dziejów Polski w czasach przedzoborowych. Poznań, 1923. — **Bujak Fr.**, Rozwój gospodarczy Polski w krótkim zarysie. Kraków, 1925.
- Przyborowski W.**, Włościanie u nas i gdzie indziej.
- Świętochowski Al.**, Historia chłopów polskich w zarysie. I. W Polsce niepodległej. Lwów-Poznań, 1925.
- Karamzin N.**, Istorija gosudarstva rossijskago, 12 svazkŭ, Petrohrad, 1816—1829 a později ještě několikrát vydáno. — **Solov'ev S. M.**, Istorija Rossii s drevnějšich vremen, 29 svazkŭ (do r. 1780), Petrohrad, 1851—1870 a později ještě několikrát vydáno. — **Bestužev - Rjumin K. N.**, Russkaja istorija, 2 svazky (do smrti Ivana Hrozného), Petrohrad, 1872—1882. — Pokračování do smrti Feodora Ivanoviče v **Žurnale Minist. narod. prosvěščenija** r. 1887. — **Kizevetter A. A.** o dějinách Ruska v Encykloped. Slovaru Brokgaus-Efronově pod heslem **Rossija** (1900). — **Ključevskij V.**, Kurs ruskaj istorii, 4 svazky (do r. 1762) a 5. doplňkový, Moskva, 1904—1910 a několikrát ještě později vydáno. — **Platonov S.**, Lekcii po ruskaj istorii (do roku 1855), 5. vyd. v Petrohradě, 1907. — **Platonov S.**, Učebnik ruskaj istorii dlja srednej školy, 2 sv., v Petrohradě, 1909—1910. — **Borgman A.**, Russkaja istorija, 2 svazky, Petrohrad, 1912—1913. — **Bagalě D.**, Russkaja istorija, I. svazek (do Ivana III.), Moskva, 1914. — **Rimbaud A.**, Dějiny Ruska, přel. L. Petr, 2 svazky, Praha, 1896. — **Pič J. L.**, Dějiny národa ruského, I. svazek (do r. 1796), Praha, 1889. — **Koneczny F.**, Dzieje Rossyi, I. svazek (do 1449), Warszawa, 1917. — Dějiny Ruska v „Ottově Slovníku Naučném“ (pod heslem Rusko).
- Miljukov P.**, Obrazy z dějin ruské vzdělanosti, přeložil V. J. Dušek, 3 svazky, Praha, 1902—1910. — **Russkaja istorija v očerkach i stařjach** pod redakcij prof. Dovernara-Zapol'skago, 3 svazky, Kiev, 1912. — **Pokrovskij M.**, Russkaja istorija s drevnějšich vremen, 4 sv., 7. vydání, Moskva, 1924. — **Rožkov N.**, Russkaja istorija v sravnitel'no-istoričeskom osvěščenii, 12 svazkŭ, Petrohrad-Moskva, bez roku vydání. — **Šmurlo E.**, Istorija Rossii 862—1917, Mjunchen, 1922. — **Stählin K.**, Geschichte Russlands. I. Bd. Stuttgart, 1923. — **Semenoff M.**, L'histoire de Russie (étude comparée entre l'Orient et l'Occident), Paris, 1924.
- Šmurlo E. F.**, Rusko v Asii a v Evropě. Praha, 1926, Ottova Světová knihovna č. 1630-1632.
- Dovnar-Zapol'skij M.**, Istorija ruskago narodnago chozjajstva. I. sv. Kiev, 1911. — **Kulischer J.**, Russische Wirtschaftsgeschichte. I. sv. Jena, 1925.
- Masaryk T. G.**, Rusko a Evropa. Praha, 1913 a 1921. — **Stählin K.**, Russland und Europa. Historische Zeitschrift, sv. 132 (1925).
- Hrušev'skij Mich.**, Istorija Ukrainy-Rusi, 8 svazkŭ, Kyiv-Lviv-Videň, 1898—1922. — **Hrušev'skij Mich.**, Ilustrovaná istorija Ukrainy. Kyiv-Videň, 1921. — **Hručevskij M.**, Abrégé de l'histoire de l'Ukraine. Paris, 1920.
- Jabonowski Al.**, Historia Rusi południovej do upadku rzeczypospolitej polskiej. Kraków, 1912.
- Pačovskij Vas.**, Istorija Podkarpatskož Rusi. Užhorod, 1921. Prosvěta.
- Vlast**, Historia Belarusi-Vil'na, 1910. — **Batjuškov P. N.**, Bělorussija i Litva. S. Peterburg, 1890. — **Wasilewski L.**, Litwa v Białoruś. Kraków b. r.
- Prelog Mil.**, Pregled povijesti Južnih Slavena, Srba, Hrvata i Slovenaca. Dio I.—II., Sarajevo, 1920—1921. — **Melik Ant.**, Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev, 2 díly ve 3 svazcích, Ljubljana, 1919—1920.
- Jireček K.**, v článku „Srbsko“ v „Ottově Slovníku Naučném“. — **Jireček C.** Geschichte der Serben. 2 sv. Gotha, 1911 a 1918. — **Jireček K.**, Istorija Srba. Preveo i dopunio J. Radonić. 4 sv. Beograd, 1922—1925. — **Stanojević St.**, Dějiny národa srbského. Podle 2. opraveného a doplněného vydání přel. M. Paulová. Praha, 1920. — **Stanojević St.**, Istorija srpskoga naroda. Treće izdan'je, popravil. Beograd, 1926.
- Smičiklas T.**, Poviest Hrvatska. 2 sv. Zagreb, 1879—1882. — **Klaić Vj.**, Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća, 3 svazky v 5 dílech, Zagreb, 1899—1911. — **Šišić F.**, Geschichte der Kroaten. I. Band, Zagreb, 1917. — **Šišić F.**, Hrvatska povijest od najstarijih dana do potkraj 1918 g. Svezak I., knjiga I.—III.: Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb, 1925. — **Šišić F.**, Hrvatska povijest, 3 svazky, Zagreb, 1906—1913. — **Šišić F.**, Pregled povijesti hrvatskoga naroda od najstarijih dana do 1. decembra 1918. Prva knjiga do 20. febr. 1790. Zagreb, 1920. — **Jireček K.** v „Ottově Slovníku Naučném“, v článku „Chorvatsko“.
- Klaić V.**, Geschichte Bosniens. Leipzig, 1885. — **Prelog M.**, Povjest Bosne do propasti kraljevstva. Sarajevo b. r.
- Erjavec Fr.**, Slovinci. Zeměpisný, dějepisný atd. přehled. Prostějov, 1924.
- Pivko Ljud.**, Zgodovina Slovencev, Ljubljana, 1909. — **Gruden Jos.**, Zgodovina slovenskega naroda, sv. I.—VI., Ljubljana, 1911—1916.
- Jireček Jos. K.**, Dějiny národa bulharského. Praha, 1876. — **Jireček K.** v „Ottově Slovníku Naučném“ v článku „Bulharsko“. — **Jastrebov** v 2. vydání ruské Encyklopedie Brokgaus-Efronovy v článku „Bolgarija“. — **Bousquet G.**, Histoire du peuple bulgare. Paris, 1909. — **Slatarski W. N.**, Geschichte der Bulgaren, I. Teil (679—1396), Leipzig, 1918, Bulgarische Bibliothek, Bd. V. — **Stanef N.**, Geschichte der Bulgaren, II. Teil. Vom Beginn der Türkenzeit bis zur Gegenwa t. Leipzig, 1917. Bulgarische Bibliothek, Bd. VI. — **Zlatarski V. N.**, Istorija na pŭrvoto bulgarsko carstvo. Část I. (679—852), část II. (852—1018). Sofija, 1918, 1927.
- Mišev D.**, Bulgarija v minaloto. Sofija, 1916.
- Vlček J.**, Dějiny literatury české. 2 díly ve 4 částech. Praha, 1897—1921. — **Flajšhans V.**, Písemnictví české slovem i obrazem. Praha, 1901. — **Jakubec J.**, Dějiny literatury české. Praha, 1911. — **Jakubec J.**, - **Novák A.** Geschichte der českischen Literatur. 2. Auflage. Leipzig, 1913. — **Novák A.** - **Novák J. V.**, Přehledné dějiny literatury české. 3. vyd. Olomouc, 1923.
- Vlček Jar.**, Dějiny literatury slovenskej, 2. vyd. Turč. Sv. Martin, 1923. — **Vlček J.**, v článku „Slováci“ (literatura) v „Ottově Slovníku Naučném“. — **Krčméry Št.**, Přehľad dejín slovenskej literatury i vzdělanosti. Turč. Sv. Martin, 1920. — **Pražák Alb.**, Literatura slovenská do Štúra a jeho školy. Slovenská čítanka. Praha-Karlín b. r. — **Pražák Alb.**, Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Štúrova. Praha, 1922.
- Chmielowski P.**, Krytyczno-porównawczy przegląd dziejów piśmiennictwa polskiego, 2 sv. Warszawa, 1905. — **Szyjkowski M.**, Kierunek rozwoju polskiej twórczosci literackiej. Polska w kulturze powszechnej. Dzieło zbiorowe pod red. Fel. Konecznego. Część II. Kraków, 1918.
- Chmielowski P.**, Historia literatury polskiej. 6 svazkŭ, Warszawa, 1899—1900. — **Biegeleisen H.**, Ilustrowane dzieje literatury polskiej. Wiedeń, 1905. — **Tarnowski St.**, Historia literatury polskiej, 6 sv. Kraków, 1900—1907. — **Pilat R.**, Historia literatury polskiej. Wykłady uniwersyteckie. Lwów i Warszawa b. r. — **Dzieje literatury pięknej w Polsce.** Encyklopedia polska. Wydawnictwo akademij umiejętności. Sv. XXI.—XXII., Kraków, 1918. — **Chlebowski Br.**, Dzieje literatury polskiej. Warszawa, 1918. — **Chrzczanowski Ig.**, Historia literatury niepodległej Polski. 3. vyd. Warszawa, 1918. — **Brückner Al.**, Dzieje literatury polskiej, 2 svazky. Warszawa, 1923. — **Wojciechowski K.**, Dzieje literatury polskiej. Wyd. 2. Lwów, 1926.
- Ševyr'ev S.**, Istorija ruskaj slovesnosti, část I.—VI., Petrohrad, 1887. — **Galachov A. D.**, Istorija ruskaj slovesnosti drevnej i novej, 2 sv., 3. vydání. Petrohrad, 1894. — **Pypin A. N.**, Istorija ruskaj literatury. 4 svazky, Petrohrad, 1898—1899. — **Porfir'ev I.**, Istorija ruskaj slovesnosti, 2 sv. Kazań, 1900, 1904. — **Polevoj P.**, Istorija ruskaj slovesnosti s drevnějšich vremen do našich dnei, 3 sv., Petrohrad, 1900. —

Keltujala V., Kurs istorii ruskoj literatury, 2 sv., Petrohrad, 1913. — **Istorija ruskoj literatury**. Sv. I. Russkaja literatura do XIX. v. pod red. A. K. Borozdina. Moskva, 1910. Sv. II. Narodnaja slovesnost, pod red. E. V. Aničkova. Moskva, 1908. — **Sipovskij V. V.**, Istorija ruskoj slovesnosti. Část I. 2. vyd. Petrohrad, 1912. Část II. vyp. 1. 5. vyd. Petrohrad, 1913, vyp. 2., vyd. 6. Petrohrad, 1912. Část III. vyp. I. vyd. 3. Petrohrad, 1910; vyp. 2. Petrohrad 1909. — **Savodnik V.**, Kratkij kurs istorii ruskoj slovesnosti. S drevnějšich vremen do konca XVIII. věka. Kolomea b. r. — **Brückner Al.** Historija literatury rosyjskiej, 2 svazky, Lwów, 1922. — **Luther A.**, Geschichte der russischen Literatur. Leipzig, 1924.

Ohonov'skij O., Istorija literatury ruskoj. 6 sv., L'viv, 1887—1894. — **Barvins'kij O.**, Ohľad istorii ukrains'ko-rus'koj literatury. L'viv, 1910. — **Efremov S.**, Istorija ukrains'koho pis'menstva. Kyiv, 1911. — **Tyszkiewicz M.**, La litterature Ukrainienne. Berne, 1919. — **Voznjak Mych.**, Istorija ukrains'koj literatury, 3 svazky, L'viv, 1920—1924. — **Barvyn'skij Oleks.**, Istorija ukrains'koj literatury, 2 sv. L'viv, 1920—21. — **Hrušev'skij Mych.**, Istorija ukrains'koj literatury. Tom I.—III. Kyiv—L'viv, 1923, IV.—V. Deržavne vydavnytvo Ukrainy, 1925—26.

Karskij E., Očerki slovesnosti bělorusskago plemeni. V III. sv. díla Bělorussy. Moskva 1922. — **Jančuk N.**, Narys po istorii belaruskaj literatury. Mensk, 1922.

Šafařík P. J., Geschichte der südslavischen Literatur. Vyd. J. Jireček ve 2 svazcích o 3 částech. Prag, 1864—1865. — **Popović P.**, Jugoslavenska književnost. London, 1918.

Jagić V., Historija književnosti narodu hrvatskog i srpskog. Zagreb, 1867. — **Šurmin D.**, Povijest književnosti hrvatske i srpske. Zagreb, 1898. — **Šurmin D.**, Dějiny literatury srbochorvatské v článku „Jihoslované“ (literatura) v „Ottově Slovníku Naučném“. — **Stepović Al.**, Očerki istorii srbochorvatskoj literatury. Kiev, 1899. — **Bogdanović D.**, Pregled književnosti hrvatske i srpske. Zagreb, I. 1916, II. 1919. — **Prohaska Dr.**, Pregled hrvatske i srpske književnosti. Zagreb, 1918 (Hrvatska čitanka).

Novaković St., Istorija srpske književnosti. 2. vydání, Beograd, 1871. — **Grčić Jov.**, Istorija srpske književnosti. 2. vyd. Novi Sad, 1906. — **Popović P.**, Pregled srpske književnosti, 2. vyd., Beograd, 1913. — **Ostojić T.**, Istorija srpske književnosti. Beograd, 1923.

Vodnik Br., Povijest hrvatske književnosti. Zagreb, 1913. — **Prohaska Dr.**, Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und der Herzegowina. Zagreb, 1911. — **Medini Mil.**, Povijest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku. Zagreb, 1920.

Murko M., v článku „Jihoslované“ (literatura) v „Ottově Slovníku Naučném“. — **Grafenauer**, Kratka zgodovina slovenskega slovstva. 2. vyd. Ljubljana, 1920.

Teodorov A., Bŭlgarska literatura. 2. vyd. Plovdiv, 1901. — **Mirčev D.**, Bŭlgarskata literatura. Plėven, 1923. — **Angelov B.**, Bŭlgarskata literatura. Část I. (Ot načaloto do vl. Paisija.) Sofija, 1923. — **Weingart M.**, Přehled literatury bulharské. Praha b. r. (Za vzděláním, č. 115).

Wirth Zd. - Birnbaum V. - Matějček A. - Schráníl J., Die čechoslovakische Kunst von der Urzeit bis zur Gegenwart. Prag, 1926.

Kopera F., Dzieje budownictwa i rzeźby w Polsce. Polska. Obrazy i opisy. T. II. Lwów, 1909. — **Tomkowicz Sl.**, Malarstwo w Polsce. Polska. Obrazy i opisy. T. II. Lwów, 1909. — **Tomkowicz Sl.**, Sztuka plastyczna. Polska w kulturze powszechniej. Dzieło zbiorowe pod red. Fl. Konecznego. Część II. Kraków, 1918. — **Kopera F.**, Dzieje malarstwa w Polsce. 2 sv. Kraków, 1925—27.

Diehl Ch., Manuel d'art byzantin. 2. vyd. 2 sv. Paris, 1925—26. — **Bréhier L.**, L'art byzantin. Paris, 1924.

Grabar' Ig., Istorija russkago iskusstva, Moskva, 1910 a násl. — **Táborský Fr.**, Ruské umění, Praha, 1921. — **Zapletal Fr.**, Ruské umění Fr. Táborského. Olomouc, 1922. — **Nikol'skij V.**, Russkoe iskusstvo. Moskva, 1915. — **Nikolskij V.**, Istorija russkago iskusstva. Berlin, 1924. — **Eliasberg A.**, Russische Kunst. München, 1915. — **Réau L.**, L'art russe des origines à Pierre le Grand. Paris, 1921. — **Wörmann K.**, Geschichte der Kunst. 6 sv. 2. vyd. 1922. — **Réau L.**, Les caractères généraux de l'art russe. Revue de synthèse historique, 1920, (30.) — **Glück H.**, Osteuropa, Kloster

und Volk. Die christliche Kunst Ostens, Bd. VIII. der Serie „Die Kunst des Ostens“ von W. Cohn, Berlin, 1923.

Holubec M., Načerk istorii ukrains'koho mystectva. L'viv, 1922. — **Antonovyč D.**, Skoročenyj kurs istorii ukrains'koho mystectva. Praha, 1923. Na pravach rukopisu (litografické vydání). — **Antonovyč D.**, Ukrains'ke mystectvo. (Konspektyvnyj, istoričnyj narys.) Praha-Berlin, 1923.

Mal Jos., Zgodovina umetnosti pri Slovencih, Hrvatih in Srbih. Ljubljana, 1924.

Stelē Fr., Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih. Ljubljana, 1924.

Safařík P. J., Slovanské starožitnosti. 2. vydání v Sebraných spisech P. J. Šafaříka. Praha, 1862—63. — **Niederle L.**, Slovanské starožitnosti, 4 díly. Praha, 1901—1924.

— **Niederle L.**, Slovanské starožitnosti. Oddíl kulturní: Život starých Slovanů, 3 díly. Praha, 1911—1925. — **Niederle L.**, Manuel de l'antiquité slave. T. I. L'histoire. Paris, 1923. T. II. La civilisation ib. 1926. — **Vasmer M.**, Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven. I. Leipzig, 1923. — **Krek Gr.**, Einleitung in die slavische Literaturgeschichte. 2. vyd. Graz, 1887. — **Maretič T.**, Slaveni u davniini. Zagreb, 1889. — **Janko Jos.**, O pravěku slovanském. Praha, 1912. Sbirka přednášek a rozprav, serie VI., svazek 4. (54.). — **Brückner A. - Kadlec K. - Niederle L.**, Początki kultury słowiańskiej. Encyklopedia polska. Wydawnictwo akademji umiejętności, t. IV., część 2. Kraków, bez roku (1912). — **Czermak W.**, Ilustrowane dzieje Polski. Sv. I. Od początków do X. wieku. Wiedeń, bez roku wydání (1906?). — **Moszyński Kaz.**, Badania nad pochodzeniem i pierwotną kulturą Słowian. Rozprawy polskiej akademie wiedz, wydz. filologiczny, t. 62. N. 2. Kraków, 1925. — **Soběst'janskij**, Učeniya o nacionalnych osobenostjach charakteru i juridičeskago byta drevnich Slovan. Char'kov, 1892.

Máchal J., Bájesloví slovanské. Praha, 1907. — **Brückner Al.**, Mitologia słowiańska. Kraków, 1918. — **Jagić V.**, Zur slavischen Mythologie. Archiv f. slav. Philologie, roč. 37. (1920). — **Mansikka V. J.** Die Religion der Ostslaven. I. Quellen. Helsinki, 1922.

Kadlec K., Prvobitno slovensko pravo. Beograd, 1924.

Brückner A., Eintritt der Slaven in die Weltgeschichte. Weltgeschichte herausgegeben von J. Pflugk-Hartung. Mittelalter. Berlin, 1909. — **Macčevskij V. A.**, Očerki istorii pis'mennosti i prosvěščenija sljavjanskich narodov do XIV. věka. Perevel s polskago Pet Dubrovskij. Moskva, 1846.

Schurtz H. - Hantzsch V. - Baelz E., Hochasien und Sibirien. Helmolt, Weltgeschichte. 2. vyd. I. sv. Leipzig und Wien, 1913. — **Wirth A.**, Geschichte Asiens und Osteuropas. Halle, 1905. — **Cahun L.**, Introduction a l'histoire de l'Asie. Paris, 1896. — **Inostrancev K.**, Chun-nu i Gunny. Živaja Starina. 1900. — **Ivanin**, O voennom iskusťve i zavoevanijach Mongolo-tatar. Petrohrad, 1875.

Decker A., Dějiny Avarů. Progr. gymn. v Třeboni. 1889.

Gelzer H., Abriss der byzantinischen Kaisergeschichte von Krumbacher K., Geschichte der byzantinischen Literatur. 2. vyd. München, 1897. (Handbuch d. klass. Altertumswissenschaft, IX., 1.). — **Roth K.**, Geschichte des byzant. Reiches. 2. vyd. Berlin und Leipzig, 1919. — **Roth K.**, Sozial- und Kulturgeschichte des byzant. Reiches. Berlin und Leipzig, 1919. — **Scala R.**, Das Griechentum seit Alexander d. Grossen. Byzanz. Neugriechenland. Helmolt, Weltgeschichte. 2. vyd., IV. sv. Leipzig-Wien, 1919. — **Kulakovskij J.**, Istorija Vizantii, 3 sv. (do r. 717), Kiev, 1910—1915. — **Uspenskij F.**, Istorija vizantijskoj imperii, 3 sv. Petrohrad b. r. — **Vasil'ev A.**, Lekcii po istorii Vizantii. I. Petrohrad, 1917. — **Diehl Ch.**, Histoire de l'empire byzantin, Paris, 1920. — **Bidlo J.**, Kultura byzantská. Praha, 1917. — Řada článků o dějinách byzantských až do r. 1453 v **The Cambridge Medieval History**, 5 svazků, Cambridge, 1911—1926.

Kadlec Ch., The empire and its northern neighbours. The Cambr. Med. Hist., sv. IV. Cambridge, 1923. — **Stanojevič St.** Vizantija i Srbi. 2 sv. Novi Sad, 1903—1906. — **Popruženko M.**, Slavjane i Vizantija. Vizant. Vremennik. T. XXII. (1915—16).

Nerad J., Samo a jeho říše. Výroční zpráva zemské realky v Telči, 1896. — **Hauptmann L.** Politische Umwälzungen unter den Slaven vom Ende des sechsten Jahrhunderts bis zur Mitte des neunten. Mitt. d. Inst. f. öst. Gesch. f. 1915.

Gasquet A., L'empire byzantin et la monarchie franque. Paris, 1888.

- Marquart J.**, Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Ethnolog. und historisch-topograph. Studien zur Gesch. des 9. und 10. Jahrh. (840—940). Leipzig, 1903.
- Hergenröther J.**, Photius. 3 sv. Regensburg, 1867—1869. — **Jagić V.**, Conversion of the Slavs. The Cambridge Medieval History, sv. IV. Cambridge, 1923. — **Dvorník F.**, Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle. Paris, 1926. Travaux publiés par l'institut d'études slaves IV. — **Jagić V.**, Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache. 2. vyd. Berlin, 1913. — **Pastrnek F.**, Dějiny slovanských apoštolů Cyrilla a Methoda. Praha, 1902. — **Cuchlev.** Istorija na bulgarskata cirkva. T. I. Sofija, 1911. — **Vasil'ev A.**, Slavjane v Grecii. Vizant. Vremennik. 1898.
- Murko M.**, Geschichte der älteren südslavischen Literaturen. Leipzig, 1908. (Die Literaturen des Ostens in Einzeldarstellungen, V. Bd., 2. Abt.). — **Weingart M.**, Byzantské kroniky v literatuře církevní-slovanské. 2 sv. Bratislava, 1922—23. — **Weingart M.**, Bulhaři a Čaňhrad před tisíciletím. List z dějin byzantských vlivů na osvětu slovanskou. Zpráva c. k. českého státního gymnasia v Praze-III., 1915.
- Weingart M.**, Počátky bogomilství, prvního opravného hnutí u Slovanů. Slovanský Přehled, 1914 (XVI.). — **Ilić J. A.**, Die Bogomillen in ihrer geschichtl. Entwicklung. Sv. Karlovci. 1923. — **Ivanov Jord.**, Bogomilski knigi i legendi. Sofija, 1925. — **Millet G.**, La religion orthodoxe et les hérésies chez les Yougoslaves. Revue de l'hist. des religions. 1917. (75).
- Jagić V.**, Glagolitica. Wien, 1890. — **Pastrnek F.** o hlaholské literatuře v článku „Jihoslované“ (literatura) v „Ottově Slovníku Naučném“. — **Polívka J.** o cyrilské literatuře v článku „Jihoslované“ (literatura) v „Ottově Slovníku Naučném“. — **Vondrák V.** v článku „Hlaholice“ v „Ottově Slovníku Naučném“. — **Ivaníć St.**, Povjestne crte o samostanskom III. redu sv. O. Franje po Dalmaciji, Kvarneru i Istri i poraba glagolice u istoj redodržavi. Zadar, 1910.
- Parchomenko VI. A.**, U istokov ruskoj gosudarstvennosti. Leningrad, gosud. izd. 1924. — **Parchomenko VI. A.**, Načalo christijanstva Rusi. Pol'tava, 1913.
- Goetz, Staat und Kirche Alt-Russland.** Berlin, 1908.
- Vladimirov P.**, Drevnjaja russkaja literatura kievskago perioda XI.—XIII. v. Kiev, 1901. — **Pětuchov E.**, Russkaja literatura, drevnij period. Jur'ev, 1912. — **Speranskij M. N.**, Istorija drevnej ruskoj literatury. 2 sv. Vyd. 3. Moskva, 1920—1921.
- Alpatov and Brunov.** Die altrussische Kunst in der wissenschaftlichen Forschung seit 1914. Zeitschrift f. sl. Phil., 1925, II. — **Ajnalov D.**, Istorija drevnerusskago iskustva. Petrohrad, 1914. — **Nekrasov A.**, Konspekt kursa istorii drevnerusskago iskustva. Moskva, 1917. — **Réau L.**, Russie. L'art ancien. L'art et les artistes. Paris, 1917. — **Šmitt F.**, Iskustvo drevnej Rusi-Ukrainy. Char'kov, 1919. — **Halle.** Altrussische Kunst. Orbis pictus II., Berlin, 1921. — **Lukomskij G.**, Alt-Russland, Architektur und Kunstgewerbe. München, 1923. — **Lukomskij G.**, Starye gody. Berlin, 1923. — **Sičyns'kyj V.**, Architektura staroknjazivskoj doby. Praha, 1926. — **Mouratow P.**, L'ancienne peinture russe. Praha, 1925. — **Alpatov M. V.**, K voprosu o zapadnom vlijanii v drevnerusskom iskustve. Slavia III. (1924—25). — **Zapletal Fl.**, Umělecko-historické objevy v revolučním Rusku. Praha, 1923.
- Goll J.**, Čechy a Prusy ve středověku. Praha, 1897. — **Šusta J.**, Dvě knihy českých dějin. 2 sv. Praha, I, 1926, II, 1919. — **Novák J. B.**, Patriotism Karla IV. Český Časopis Hist., 1926. — **Novák J. B.**, Le patriotisme de Charles IV. Le Monde Slave. 1926.
- Tadra F.**, Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských. Praha, 1897. — **Novák G. B.**, Gli Italiani a Praga e in Boemia nel medio evo. Rivista d'Italia, 1911. — **Novák G. B.**, I rapporti culturali della Boemia e del popolo cecoslovacco coll' Italia nel passato. La Cecchoslovacchia. Roma, 1925.
- Grodecki R. - Zachorowski St. - Dąbrowski J.**, Dzieje Polski średniowiecznej, 2 sv. Kraków, 1926. — **Koneczny F.**, Dzieje Polski za Piastów. Kraków, 1902. — **Koneczny F.**, Dzieje Polski za Jagiellonów. Kraków, 1903. — **Zakrzewski St.**, Mieszko I. jako budowniczy państwa polskiego. Biblioteka Składnicy, č. 1. Warszawa, bez roku vydání. — **Zakrzewski St.**, Boteslaw Chrobry Wielki, Lwów, Warszawa, Kraków, 1925.
- Smolka St.**, W pięciowiekową rocznicę (1386), Kraków, 1886. — **Halecki O.**, Dzieje unii Jagiellońskiej. 2 sv. Kraków, 1919—20. — **Ljubavskij M.**, Očerki istorii litovsko-russkago gosudarstva do ljublinskoi unii. Moskva, 1911. — **Lappo J. J.**, Zapadnaja Rossija i eja soedinenie s Pol'seju v ich istoričeskom prošlom. Praga, 1924. — **Pičeta J.**, Litovsko-pol'skija unii i otnošenie k nim litovsko-russkoj šljachty. Sbornik statej posvjašč. V. O. Ključevskomu. Moskva, 1909. — **Kaindl R.**, Polen. Mit einem geschichtlichen Überblick über die polnisch-ruthenische Frage. 2. vyd. Leipzig, 1926. — **Perwolf J.**, Poláci a Rusíni. Osvěta, 1881.
- Papée Fr.**, Polska i Litwa na przelomie wieków średnich. Kraków, 1903.
- Übersberger H.**, Österreich und Russland seit dem Ende des 15. Jahrh. I. Wien, 1905. — **Slavík J.**, Habsburkové a Rusko v 16. století. Český Časopis Hist., 1906.
- Lohmeyer.** Geschichte von Ost- und Westpreussen. I. svazek, Gotha, 1908. — **Bidlo J.**, Grunwald. Česká Revue, 1910.
- Schmid H. F.**, Die slavische Altertumskunde und die Erforschung der Germanisation des deutschen Nordostens. Zeitschrift f. slav. Philologie, 1924—1925. — **Lamprecht K.**, Deutsche Geschichte. III. sv. Breslau, 1893. — **Kämmel O.**, Werdegang des deutschen Volkes. Leipzig, 1896. — **Steinhausen G.**, Geschichte der deutschen Kultur. Leipzig-Wien, 1904. — **Steinhausen G.**, Kulturgeschichte der Deutschen im Mittelalter. 3. vyd. Leipzig, 1921. (Wissenschaft und Bildung, Nr. 88.) — **Herre P.**, Deutsche Kultur des Mittelalters im Bild und Wort. Leipzig, 1912. — **Kötzschke R.**, Staat und Kultur im Zeitalter der ostdeutschen Kolonisation. Leipzig, 1910. Aus Sachsens Vergangenheit. I. Heft. — **Kötzschke R.**, Grundzüge der deutschen Wirtschaftsgeschichte bis zum 17. Jahrhundert. 2. vyd. Berlin, 1921. Grundriss der Geschichtswissenschaft. R. II. Abt. 1.
- Marcks E.**, Ostdeutschland in der deutschen Geschichte. Leipzig, 1920. — **Meitzen.** Die Ausbreitung der Deutschen in Deutschland und ihre Besiedelung der Slavengebiete. Jena, 1879. (Jahrb. für Nationalökonomie, sv. 32.). — **Kötzschke R.**, Das Unternehmertum in der ostdeutschen Kolonisation des Mittelalters. Dissert. Bautzen, 1894. — **Hampe K.**, Der Zug nach Osten. Die kolonisationsrische Grosstadt des deutschen Volkes im Mittelalter. Leipzig-Berlin, 1921. Aus Natur und Geisteswelt, 731. Bd. — **Kötzschke R.**, Die mittelalterliche ostdeutsche Kolonisation. Helmolt, Weltgeschichte, VI. sv. 2. vydání. Leipzig-Wien, 1921. — **Kaindl R.**, Die Deutschen in Osteuropa. Leipzig, 1916. (Bibliothek des Ostens.) — **Kötzschke R.**, Über den Ursprung und die geschichtliche Bedeutung der ostdeutschen Siedelung. Der ostdeutsche Volksboden. Aufsätze zu den Fragen des Ostens, Erweiterte Ausgabe. Herausg. von W. Volz. Breslau, 1926.
- Heyd W. - Raynaud F.**, Histoire du commerce du Levant au moyen age. 2 sv. Leipzig, 1886. — **Schaub Ad.**, Handelsgeschichte der romanischen Völker des Mittelmeergebiets bis zum Ende der Kreuzzüge. München und Berlin, 1906. (Handbuch der mittelalterl. und neueren Geschichte.)
- Pervolf Ios.**, Germanizacija bal'tijskich Slavjan. S. Peterburg, 1876. — **Schultze Ed.**, Die Kolonisierung und Germanisierung der Gebiete zwischen Saale und Elbe. Preisschriften der fürstl. Jablonovskischen Gesellschaft zu Leipzig, Nr. 33. Leipzig, 1896. — **Wendt.** Die Germanisierung der Länder östlich der Elbe, 2 Teile. Gymn.-Programm, Liegnitz, 1884—1889, Neudruck 1911. — **Kötzschke R.**, Die deutsche Wiederbesiedelung der ostelbischen Lande. Der ostdeutsche Volksboden. Aufsätze zu den Fragen des Ostens. Erweiterte Ausgabe. Herausg. von W. Volz. Breslau, 1926. — **Guttman B.**, Die Germanisierung der Slaven in der Mark. Forschungen zur Brandenb. Geschichte, sv. IX. (1897.) — **Ohnesorge W.**, Die Ausbreitung und Ende der Slaven zwischen Nieder-Elbe und Oder. Zeitschrift des Vereins f. lübeckische Gesch. Bd. XII. (1911.) — **Egorov D. N.**, Slavjano-germanskija otnošenija v srednie veka. Kolonizacija Meklenburga v XIII. věkě. Moskva, 2 sv., 1915 — **Belz.** Germanen und Slaven in Mecklenburg. Der ostdeutsche Volksboden. Aufsätze zu den Fragen des Ostens. Erweiterte Ausgabe. Hrgb. v. W. Volz. Breslau, 1926. — **Witte.** Slavische Reste in Mecklenburg und an der Niederelbe. Der ostdeutsche Volksboden atd. (viz předcházející práci). — **Sommerfeld W.**, Geschichte der Germanisierung des Herzogtums Pommern oder Slavien bis zum Ablauf des 13. Jahrh. Leipzig, 1896. (Staats- und sozialwissenschaftliche Forschungen hrgb. v. G. Schmoller, XIII., 5.) — **Tetzner.** Die Slaven in Deutschland. Braunschweig, 1902. — **Muka A.**, Slované ve vojvodství Lüneburském. Slovanský Přehled, roč. VI. (1903—1904.)

Krofta K., Novější badání o Husovi a hnutí husitském. Čes. Čas. Hist., roč. XXI. (1915).

Tomek W. W., Děje university Pražské, Praha, 1849. — **Novotný V.**, Náboženské hnutí české ve 14. a 15. století. Praha, bez roku vydání. Sběrka přednášek a rozprav serie VI., sv. 10. (60). — **Novotný V.**, Mistr Jan Hus. Díl I. Život a dílo. 2 části. Praha, 1919—1921. — **Kybal V.**, Mistr Jan Hus. Díl II. Učení. 2 části. Praha, 1923—1926. — **Denis E.**, Hus et la guerre des Hussites. Paris, 1878. — **Bidlo J.**, Čeští emigranti v Polsku v době husitské a mnich Jeronym Pražský. Časopis Českého Musea, 1895.

Denis A., Konec samostatnosti české. Přel. J. Vančura. Praha, 1893.

Müller Jos., Dějiny Jednoty bratrské. I. Přel. F. M. Bartoš, Praha, 1923. — **Goll J.**, Chelčický a Jednota bratrská v XV. století. Praha, 1916. — **Macůrek J.**, Husitství v rumunských zemích. Časopis Matice Moravské, 1927.

Ptašník J., Kultura włoska věkův středních v Polsce. Warszawa, 1922. — **Ptašník J.**, Miasta w Polsce. Wiedza współczesna. Lwów. Bez roku vydání.

Morawski K., Historia uniwersytetu jagiellońskiego. 2 svazky, Kraków, 1900. — **Grossé**, Stosunki Polští z soborem Bazylejskim. Warszawa, 1885. — **Bobrzyński M.** - **Smolka St.**, Długosz, jego życie i stanovisko w piśmiennictwie. Kraków, 1893.

Zivier E., Neuere Geschichte Polens. I. svazek (1506—1572). Gotha, 1915.

Morawski K., Czasy Zygmuntovske na tle prądův odrodzenia. Warszawa, 1922.

Koneczny Fel., Wplywy polskie w zachodniej Słowiańszczyźnie (prócz literackich). Polska w kulturze powszechnej. Dzieło zbiorowe pod red. Fel. Konecznego. Część I. Kraków, 1918. — **Brückner Al.**, Wplywy polskie na Litwie i w Słowiańszczyźnie wschodniej. Polska w kulturze powszechnej. Dzieło zbiorowe pod red. Fel. Konecznego. Cz. I. Kraków, 1918.

Hruševs'kyj M., Kul'turno-nacional'nyj ruch na Ukraini v XVI.—XVII. vici. Vyd. 2. 1919 (Dniprosojuz).

Florinskij T., Andronik Mladšij i Ioann Kantakuzin. Žur. Minist. Nar. Prosv. t. 204—205. — **Florinskij F.**, Južnye Slavane i Vizantija vo vtoroj četverti XIV. vėka. II. Obrazovanie serbskago car'stva. S. Peterburg, 1882.

Jireček K., Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters. Almanach d. k. Akademie der Wissenschaften in Wien, 1899 (49.).

Jireček K., Der ragusanische Dichter Šiško Menčetić. Archiv für slavische Philologie, sv. XIX. (1896). — **Jireček K.**, Beiträge zu ragusanischen Literaturgeschichte. Archiv für slavische Philologie, sv. XXI. (1898). — **Jireček K.**, Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner. Archiv für slav. Philologie, sv. XXV. a XXVI. (1903—1904).

Millet G., L'ancien art serbe. Les églises. Paris, 1919. — **Bréhier L.**, L'architecture serbe au moyen âge. Le Moyen âge, r. XXIII. (1921). — **Eitelberger**, Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens. Wien, 1884. — **Mouneret de Villard**, L'architettura romanica in Dalmazia. Milano, 1910. — **Frey**, Die mittelalterliche Baukunst in Dalmatien. Mitteilungen der Zentralvereinigung der Architekten, IV., Wien, 1911. — **Petković Vi. R.**, L'art dalmate du moyen âge. Paris, 1919. — **Vasić M.**, Architektura i skulptura u Dalmaciji od početka IX. do početka XV. veka. Crkve. Beograd, 1922. — **Okun'ev N.**, Serbskija srednevėkovija stėnopisi. Slavia, roč. II. (1920—1924).

Filov B., Starobulgarskoto iskustvo. Sofija, 1924. — **Grabar' Ig.**, Chudožestvenni pametnici na Bulgarija. Izd. Bulgarskijat archeolog. Institut. Kn. I. Sofija, 1924. — **Protišich An.**, L'architecture religieuse bulgare. Sofia, 1924.

Sićins'kyj, Vplyv vizantijsko-atonskoj architektury na budivnyctvo murovanych cerkiv na Podillju. Zap. Tov. Ševč. t. 138—140. 1925.

Perwolf Jos., Die slavisch-orientalische Frage. Prag, 1878. — **Perwolf Jos.**, Východní otázka — otázka slovanská. Osvěta, 1878.

Iorga N., Geschichte des osmanischen Reiches. 5 sv. Gotha, 1908—1913. — **Jonquière**, Histoire de l'empire ottomane. 2 sv. Paris, 1914. — **Kryms'kyj Ag.**, Istorija Turėččiny. Kyiv, 1924. (Ukrains'ka akademija nauk, zbirnyk istorično-filologičnoho viddilu, N. 10.).

Norden W., Das Papsttum und Byzanz. Berlin, 1903.

Vukičević M., Znameniti Srbi muslimani. Beograd, 1906.

Denis Arn., Čechy po Bílé Hoře. 2 sv. Přel. J. Vančura. Praha, 1904—1905. — **Pekař J.**, České katastry 1654—1789. Český Časopis Histor., roč. XIX. (1913), XX. (1914), XXII (1916).

Zakrzewski W., Po uczcie Henryka. Dzieje bezkrólewia 1574—1575. Kraków, 1878. — **Wierzbowski T.**, Zabiegi cesarza Maksymiliana o tron polski 1565—1576. Ate-neum, 1879. — **Kolczykiewicz**, Stosunki dworu austriackiego do Polski 1573—1592. Program seminarium nauczyciel. w Krakowie r. 1906—1907. — **Strzelecki Ad.**, Sejm z r. 1605. Kraków, 1921. — **Sobieski W.**, Pamiętny sejm 1606, Warszawa, 1913.

Zakrzewski W., Powstanie i wzrost reformacyi w Polsce. Lipsk, 1870. — **Ljubović N.**, Istorija reformacii v Pol'se. Varšava, 1883. — **Ljubović N.**, Načalo katoličeskoj reakcii i upadok reformacii v Pol'se. Varšava, 1890. — **Karėev N.**, Očerki istorii reformacii, dviženija i katoličeskoj reakcii v Pol'se. Moskva, 1886. — **Wotschke Th.**, Geschichte der Reformation in Polen. Leipzig, 1911. — **Bidlo J.**, Jednota bratrská v prvním vyhnanství. 3 sv. Praha, 1900—1909. — **Bidlo J.**, Vzájemný poměr české a polské větve Jednoty bratrské v l. 1587—1689. Časopis Matice Moravské, 1917—1918. — **Tarnowski St.**, Pisarze polityczni wieku XVI. Kraków, 1886. — **Kot St.**, Andrzej Frycz Modrzewski. Kraków, 1919. — **Załęski St.**, Jezuiti w Polsce. 5 svazků v 10 částech. Lwów, 1900—1906. — **Sobieski W.**, Nienawiść wyznaniowa tłumów za rządów Zygmunta III. Warszawa, 1902.

Schäfer D., Der Kampf um die Ostsee im 16. und 17. Jahrh. Sybel's Historische Zeitschrift, 1899 (sv. 83.). — **Kirchhoff H.**, Seemacht in der Ostsee. Ihre Wirkung auf die Geschichte der Ostseeländer im XVII. und XVIII. Jahrh. Kiel, 1907. — **Kirchhoff H.**, Die geschichtliche Bedeutung der Nordsee. Helmolt, Weltgeschichte. 6. svazek, 2. vyd. Leipzig-Wien, 1921. — **Forsten G.**, Bor'ba iz za gospodstva baltijskago morja. Petrohrad, 1884. — **Forsten G.**, Baltijskij vopros. 2 svazky. Petrohrad, 1893—1894. — **Szelągowski Ad.**, Sprawa północna w wiekach XVI. i XVII. 3 svazky. Kraków, 1904—1905. — **Szelągowski Ad.**, Z dziejów współzawodnictwa Anglii i Niemiec, Rossji i Polski. Lwów, 1910. — **Haumant E.**, La guerre du Nord. Paris, 1896. — **Walewski**, Historia wyzwolenia Polski za panowania Jana Kazimierza (1655—1658), 2 sv. Kraków, 1866—68. — **Walewski**, Historia wyzwolonej Rzeczypospolitej upadającej pod jarzmo domowe za panowania Jana Kazimierza (1658—1661), 2 sv. Kraków, 1870—1872.

Szelągowski Ad., Ślaśk i Polska wobec powstania czeskiego. Sprawa północna w wiekach XVI. i XVII., część II. Lwów, 1904.

Śliwiński A., Jan Sobieski. Warszawa 1924. — **Chrzanowski L.**, Odsiecz Wiednia 1683 r. Biblioteka Warszawska, 1884—1885.

Przyczyny upadku Polski. Odczyty. Warszawa, Lublin, Łódź atd. (1918).

Konopczyński Wl., Liberum veto. Kraków, 1918.

Rutkowski J., Poddaństwo włościan w XVIII. wieku w Polsce i niektórych innych krajach Evropy. Poznań, 1921. Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Prace komisji historycznej, t. I., zes. 3.

Zaloziecky V., Die Ausbreitung der französischen Kunst unter den Slaven. I. Polen. II. Russland. Prager Presse, 5. I. 1926 a 16. III. 1926.

Pelesz Jul., Gesch. der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. 2 svazky. Würzburg-Wien, 1884. — **Likowski Ed.**, Unia brzeska (1596 r.). Poznań, 1896. — **Likowski Ed.**, Geschichte des allmäligen Verfalls der unierten ruthenischen Kirche im XVIII. und XIX. Jahrhundert. 2 sv. Krakau, 1903. — **Jablonowski Al.**, Akademia Kijowsko-Mohilańska. Zarys historyczny na tle rozwoju ogólnego cywilizacyjny zachodnej na Rusi. Kraków, 1899—1900.

Waliszewski K., Ivan le Terrible. Paris, 1904. — **Platonov S.**, Ivan Groznyj. Berlin, 1924. — **Platonov S.**, Moskva i zapad v XVI.—XVIII. vėkach. Leningrad, 1925. — **Platonov S.**, Očerki po istorii smuty v moskovskom gosudarstvě XVI.—XVII. vėkov. Petrohrad, 1899. (Zapiski istoriko-filolog. fakul. imp. S. Peterburgskago univ. N. 52.). — **Platonov S.**, Smutnoe vremja. Praga, 1924. — **Waliszewski K.**, La crise révolutionnaire 1584—1614 (Smutnoe vremja). Paris, 1906. — **Hirschberg Al.**, Dymitr Samozwaniec. Lwów, 1898. — **Hirschberg Al.**, Maryna Mniszchówna. Lwów, 1906. — **Vasenko - Platonov - Turaeva - Ceretelli**, Načalo dinastii Romanovych. Petrohrad, 1912. — **Waliszewski K.**, Les origines de la Russie moderne. Le berceau d'une dynastie. Les premiers Romanovs 1613—1682. Paris, 1909.

Courant M., La Sibirie, colonie russe jusqu'à la construction du transsiberien. Revue Historique, 1919.

Zamyslovskij, Snošenija Rossii s Polšej v carstvovanie Fedora Aleksěviča. Žur. Min. Nar. Prosv., 1888.

Sobolevskij A., Obrazovannost' moskovskoj Rusi XV.—XVII. věkov. 2. vyd. Petrohrad, 1894. — **Sobolevskij A.**, Južnoslavjanskoe vlijanie na russkiju piš'mennost' v 14.—15. věkach. Petrohrad, 1894.

Jagić V., Život i rad Jurja Križanića. Zagreb, 1917. Djela jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Kn. 28.

Waliszewski K., Pierre le Grand. Paris, 1897. — **Waliszewski K.**, L'heritage de Pierre le Grand (1725—1741). Paris, 1900. — **Waliszewski K.**, La dernière Romanov, Elisabeth Ire Paris, 1902. — **Brückner Al.**, Katharina II. Berlin, 1883. Oncken's Allgemeine Geschichte. — **Brückner Al.**, Die Europäisierung Russlands. Gotha, 1888.

Slonim, Da Pietro il Grande a Lenin. Storia del movimento rivoluzionario russo 1700—1917. Milano, Casa editrice sociale 1922.

Haumant É., La Russie au XVIIIe siècle. Paris, bez roku vydání. — **Haumant É.**, La culture française en Russie (1700—1900). 2. vyd. Paris, 1913. — **Hautecour L.**, L'architecture classique à Saint Petersburg à la fin du XVIIIe siècle. Revue critique d'histoire, 1917. — **Benois Al.**, Ruská škola maliřská. Praha, 1924. — **Čečulin N.**, Petr Velikij i chudožnik Jogann Kupeckij. Sbornik statej po russkoj istorii, posvjašč. S. F. Platonovu. Petrohrad, 1922.

Droysen J. G., Geschichte der preussischen Politik. 5 svazků. Leipzig 1855 a násl. — **Prutz H.**, Preussische Geschichte. 4 sv. Stuttgart, 1899—1902. — **Oncken W.**, Das Zeitalter Friedrich des Grossen. 2 sv. Berlin, 1881. Onckens Allgemeine Geschichte. — **Immich W.**, Geschichte des europ. Staatensystems von 1660 bis 1789. München, 1905.

Goll J., Válka o země koruny české (1740—1742), díl I. Praha, bez roku vydání. — **Skibiński M.**, Evropa a Polska w dobie wojny o sukcesy austriacka w latach 1740—1745. 2 sv. Kraków, 1912—1913.

Karčev N., Obščij kurs istorii XIX. věka. S. Peterburg, 1910. — **Šusta J.**, Dějiny Evropy v letech 1812—1870. 3 svazky. Praha, 1922—1923. — **Šusta J.**, Světová politika v letech 1871—1914. 3 svazky. Praha, 1924—1927.

Bidlo J., Literatura k dějinám ruským v devatenáctém století. Český Časopis Hist., roč. XIII. (1907).

Bidlo J., Dějiny Ruska v devatenáctém století. 2 sv. Praha, 1907—1908. — **Istorija Rossii v XIX. věkě**. 4 části v 9 svazcích. Moskva b. r. (1908 a násl.) — **Kornilov A.**, Kurs istorii Rossii XIX. věka. 3 svazky. 2. vyd. Moskva, 1918.

Sčepkin V., Slavjanskoe vrozozhdenie. Kniga dlja čtenija po istorii novogo vremeni. T. IV., část 2. Moskva, 1914. — **Prelog M.**, Slavenska renesansa 1780—1848. Zagreb, 1924. — **Jagić V.**, Istorija slavjanskoj filologii. S. Peterburg, 1910. Enciklopedija slavjanskoj filologii, sv. I. — **Perwolf J.**, Panslavism v článku „Slované“ v „Riegerově Slovníku Naučném“. — **Pypin A.**, Panslavizm v ego prošlom i nastojaščem. St. Peterburg, 1878. — **Pypin A.**, Literaturnyj panslavizm. Petrohrad 1879. — **Fischel Alfr.**, Der Panslavismus bis zum Weltkrieg. Stuttgart-Berlin, 1919. — **Volkmuht P.**, Gervinus und die Zukunft des Slaven. Halle, 1853. — **Grabowski Tad.**, Romantyzm polski wśród Slowian. Lwów, 1910.

Skabičeskij A., Istorija novějšej russkoj literatury. 3. vydání. Petrohrad, 1909. — **Skabičeskij A. - Stín A.**, Historie literatury ruské XIX. století. Velké Meziříčči, 1897. — **Istorija russkoj literatury XIX. věka**, pod red. Ovsjanika-Kulikovskago, 5 svazků, Moskva, 1911.

Perwolf J., Slovanská myšlenka na Rusi. Osvěta, 1879. — **Pypin A.**, Russkoe slavjanovědenie v XIX. věkě. S. Peterburg, 1889. — **Pypin A.**, Obzor russkich izučeníj Slavjanstva, 1889. — **Kočubinskij A.**, Načal'nye gody russkago slavjanovědenija. Odessa, 1887—1888. — **Francev V. A.**, Slavjanskija děvy kn. A. J. Odoevskago. (Slavjanofil'skaja ideja dekabristov.) Sborník prací, věnovaných prof. Fr. Pastrnkovi. Praha, 1923.

Feldmann W., Geschichte der politischen Ideen in Polen seit dessen Teilungen. München-Berlin, 1917.

Smolka St., Polityka Lubeckiego przed powstaniem listopadowem. 2 sv. Kraków, 1907.

Chlebowski Br., Literatura polska 1795—1905. Lwów—Warszawa—Kraków, 1923. — **Klarnerówna Z.**, Slowianofilstwo w literaturze polskiej lat 1800—1848. Warszawa, 1926. — **Perwolf J.**, Slovanské hnutí mezi Poláky 1800—1830. Osvěta, 1879. — **Woroniecki Ed.**, Slowianofilstwo królestwa kongressowego. Świat słowiański, roč. VI. (1910). — **Kolodziejczyk Edm.**, Z przeszłości slowianofilstwa w Polsce. Świat słowiański r. 1905 a násl. (Rada drobných, ale cenných příspěvků.) — **Grabowski Tad. St.**, Slavjanskata idea v Polša. Polša, Bůlgarija i Slavjanstvo. Sofija, 1923. — **Francev Vi.**, Pol'skoe slavjanovědenie konca XVIII. i pervoj četverti XIX. stolětija. Praga Češskaja, 1906.

Mickiewicz Ad., Les Slaves, l'eglise officielle et le messianism. 2 sv. Paris, 1866. — **Zdziechowski M.**, Messyaniści i slowianofilowie. Kraków, 1888. — **Hofman L.**, Adam Mickiewicz. Sebrané spisy, d. I. Praha, 1904. — **Hofman L.**, Novějši a nejnovějši literatura o Mickiewiczovi. Sebrané spisy, d. I. Praha, 1904. — **Baumfeld A.**, A. Towiański i Towianizm. Kraków, 1908. — **Kallenbach J.**, Towianizm na tle historycznem. Kraków, 1926. — **Bryk O.**, Die Geschichtsphilosophie Hoene-Wroński's. Die Gnosis. Wien, 1903. — **Kozłowski Wi. M.**, Hoene-Wroński jako filosof. Warszawa, 1907. — **Kozłowski W. M.**, La philosophie historique de Hoene-Wroński (d'après des documents inédits) considérée dans ses rapports avec les idées contemporaines en France et en Allemagne. La Revue de Pologne, 1923. — **Straszewski L.**, Polska filozofja narodowa. Kraków, 1921. — **Kozłowski Wi. M.**, Les idées françaises dans la philosophie nationale et la poésie . . . patriotique de la Pologne. Grenoble, 1923.

Straszewski M., Myśl filozoficzna polska. Polska w kulturze powszechnej. Dzieło zbiorowe atd. Cz. I. Kraków, 1918.

Gruševskij M., Dviženie političeskoj i obščestvennoj ukraínskoj mysli v XIX. stol. S. Peterburg, 1907. — **Wasilewski L.**, Ukraina i sprawa ukraínska. Kraków, 1911. Hnat' vydání b. r. (1922). — **Dorošenko Vol.**, Ukraínsťo v Rossii. Videa, 1916. — **Hnat'juk Vol.**, Nacional'ne vidrodžennja avstrougorskich Ukraínciv (1772—1880). Videa, 1916. — **Petrohradská akademie věd o ukrajiněm jazyku**. Kyjiv-Praha, 1920. (Poznejme Ukrajinu, č. 14.—15.).

Zapletal Flor., Rusíni a naši buditelé. Praha, 1921.

Podkarpatská Rus. Obraz poměrů atd. Red. J. Chmelař, St. Klíma, J. Nečas. Praha, 1923.

Máchal J., Podkarpatsťti Rusové a slovanské obrození. Sborník prací věnovaných Fr. Pastrnkovi. Praha, 1923. — **Francev V. A.**, Iz epochi vrozozhdenija Ugorskoj Rusi. Lvov, 1902. Galicko-russkaja Matica. — **Filevič J. P.**, Ugorskaja Rus i svjazanye s neju voprosy i zadači russkoj istoričeskoj nauki. Varšava, 1894. Učebnyj okrug.

Traub H., Naše politické dějiny v 19. století. Brno, 1926.

Perwolf J., Slavjanskoe dviženie v Avstrij 1800—1848. Russkaja Rěč, 1879 (VIII.). — **Francev V. A.**, Očerki po istorii češskago vrozozhdenija. Varšava, 1902. — **Hanuš J.**, Národní museum a naše obrození. 2 sv. Praha, 1921—1923. — **Kubka F.**, Dobrovský a Rusko. Praha, 1926. — **Murko M.**, Deutsche Einflüsse auf die böhmische Romantik. Graz, 1897. — **Masaryk T. G.**, Slovanské studie. Jana Kollára slovanská vzájemnost. Naše Doba, roč. I. (1894—1895). — **Francev V. A.**, Korrespondence Pavla Jos. Šafařika. Vydal . . . Sv. I. Vzájemné dopisy P. J. Šafařika s ruskými učenci. (1825—1861.) Část I. Praha, 1927. — **Jireček K.**, Šafařík mezi Jihoslovany. Osvěta, 1895. — **Paul K.**, P. J. Šafařík a Poláci. Sborník prací věnovaných prof. Dru J. Máchalovi. Praha, 1925.

Goll J., František Palacký. Praha, 1898. — **Pekař J.**, František Palacký. Otisk z „Ottova Slovníku Naučného“. Praha, 1925.

Masaryk T. G., Karel Havlíček, snahy a tužby politického probuzení. 2. vyd. Praha, 1903—1904. — **Tobolka Zd. V.**, Karel Havlíček. Praha, 1905. — **Chalupný E.**, Havlíček. Obraz psychologický a sociologický. Litomyšl, 1908. — **Kazbunda K.**, Karel Havlíček a c. k. úřady v době předbřeznové. Český Časopis Hist., 1926 (r. 32.).

Botto Jul., Slováci, vvin ich národného povedomia. 2. vyd., 2 sv. Turč. Sv. Martin, 1923. — **Pič O.**, Očerok političeskoj i literaturnoj istorii Slovakov za posl'ednja sto lét. Slavjanskij Sbornik, r. I. (1875) a II. (1877). — **Škultéty Joz.**, Sto dvadsatpät

rokov slovenského života (1790—1914). Turč. Sv. Martin, 1920. — **Denis E.**, La question d'Autriche. Les Slovaques. Paris, 1917.

Pražák Alb., Československý rozkol. Kritický přehled nové literatury. Slavia, roč. II. (1923—1924). — **Hodža M.**, Československý rozkol. Turč. Sv. Martin, 1920. — **Tourtzer Helena**, Louis Stūr et l'idée de l'indépendance slovaque (1815—1856). Paris, 1913. — **Vlček J.**, Poesie školy Stúrovy. Slovenská Čítanka. Praha-Karlín b. r. — **Pražák Alb.**, Slovenská otázka v době J. M. Hurbana. Sborník filosofické fakulty university Komenského v Bratislavě. Roč. II., č. 13, 1923.

Kadlec K., Jugoslavia. O bojích jižních Slovanů za státní samostatnost. Praha, 1919. — **Wendel Her.**, Der Kampf der Südslaven um Freiheit und Einheit. Frankfurt a. M., 1925. — **Iorga N.**, Histoire des états balcaniques jusqu'à 1924. Paris, 1927.

Sax C., Geschichte des Machtverfalles der Türkei bis Ende des neunzehnten Jahrhunderts. — **Bidlo J.**, Úpadek moci turecké a osvobození balkánských Slovanů. Slovanský Přehled, r. 1912—1913 (r. XV.).

Driault, La question d'Orient. 7. vydání. Paris, 1917. — **Ancel J.**, Manuel historique de la question d'Orient. 2. vyd. Paris, 1926. — **Perwolf J.**, Uhry a východní otázka. Casopis Českého Musea, 1869.

Toužimský J. J., Boje za osvobození Srbska v XIX. věku. Praha, 1876. — **Novaković St.**, Die Wiedergeburt des serb. Staates 1804—1813. Sarajevo, 1912.

Rovinskij P., Černogorija v eja prošlom i nastojaščem. 2 sv. Petrohrad, 1888—1897.

Skerlić Jov., Istorija nove srpske kniževnosti. 3. vyd. Beograd, 1921.

Kulakovskij Pl., Ilirizm. Varšava, 1894. — **Šurmin D.**, Hrvatski preporod. 2 sv. Zagreb, 1903—1904. — **Paul K.**, Čtyři jihoslovanští buditelé ve svých stycích s československými. Sborník prací, věnovaných prof. Fr. Pastrnkovi. Praha, 1923.

Popruženko, Očerki po istorii vozroždenija bolgarskago naroda. Ž. Minist. Nar. Prosv. 1902—1903, 1906.

Páta Jos., Úvod do studia lužickosrbského písemnictví. Praha, 1925. — **Páta Jos.**, Lužickosrbské národní obrození a československá účast v něm. Slavia, roč. II. (1923 až 1924).

Tobolka Zd. V., Slovanský sjezd v Praze. Praha, 1901. — **Wistocki Wl. T.**, Die Polen auf dem Slavenkongress im Jahre 1848. Wiederaufgefundene Dokumente. Prager Presse z 23. května 1926.

Denis E., La fondation de l'Empire allemand, 1852—1871. Paris, 1906. — **Brandenburg E.**, Die Reichsgründung. 2. vydání. Leipzig, 1922.

Eisenmann L., Le Compromis Austro-Hongrois de 1867. Étude sur le dualisme. Paris, 1904. — **Glücklich J.**, Dualism a jeho nejnovější francouzský historik. Český Časopis Hist., roč. XI. (1905).

Niederle L., Slovanský svět. Zeměpisný a statistický obraz současného Slovanstva. Praha, 1909. — **Boháč A.**, Sídla a statistika národů slovanských. Slovanstvo, obraz jeho minulosti a přítomnosti. Praha, 1912. — **Wasilewski L.**, Współczesna Słowiańszczyzna. Zarys etnograficzno-statystyczny. Warszawa, 1909. — **Diels P.**, Die Slaven. Leipzig-Berlin, 1920. Aus Natur und Geisteswelt. N. 740.

Kadlec K., Státní zřízení a státotprávní postavení národů slovanských. Slovanstvo, obraz jeho minulosti a přítomnosti. Praha, 1912. — **Bidlo J.**, Náboženské a církevní poměry národů slovanských. Slovanstvo, obraz jeho minulosti a přítomnosti. Praha, 1912. — **Kadlec K.**, Autokefální církve pravoslavných Slovanů. Slovanstvo, obraz jeho minulosti a přítomnosti. Praha, 1912. — **Máchal J.**, Obzor literatur slovanských. Slovanstvo, obraz jeho minulosti a přítomnosti. Praha, 1912. — **Nejedlý Zd.**, Slovanská hudba. Slovanstvo, obraz jeho minulosti a přítomnosti. Praha, 1912.

Srb Ad., Politické dějiny národa českého od počátku doby konstituční. I. (1861—1879), II. (1879—1918). Praha, 1926. — **Tobolka Zd. - Kramář K.**, Dějiny české politiky nové doby. Česká Politika, díl III. Praha, 1909.

Památník na oslavu padesátiletého jubilea J. V. Františka Josefa I. Vědecký a umělecký rozvoj v národě českém r. 1848—1898. Vydala česká akademie Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. Praha, 1898.

Botto J., Dějiny „Maticе Slovenskej“, 1863—1875. Turč. Sv. Martin, 1924. — **Slovenská Čítanka**. Praha-Karlín, bez roku vyd. Z ní zejména články: **Pražák Alb.**, Literatura slovenská od let šedesátých; **-by-**, Osvěta a školství na Slovensku; **Hodža**

M., K vývoju slovenskej politiky. — **Šrobár V.**, Počiatky slovenského obrodzenia. Sborník slovenskej mládeže. Budapešť-Praha, 1909. — **Frydecký Fr.**, Mladé Slovensko. Praha, 1924. (Duch a svět, č. 39.) — **Šrobár V.**, Československá otázka a „Hlasisti“. Revue Prúdy, 1927. — **Seton-Watson R.W.**, Racial problems in Hungary. Londes, 1908.

Vasilevskij L., Sovremennaja Polša i ega političeskija stremlenija. S. Peterburg, 1906.

Chmielowski P., Zarys najnowszej literatury polskiej. (1864—1897). Kraków, Peterburg, 1898.

Feldmann, Współczesna literatura polska. 5. wydání. Lwów, 1908. — **Jacimirskij A.**, Novějšíja pol'skaja literatura. 2 sv. Petrohrad, 1908.

Chybiński Ad., Muzyka polska wśród słowiańskiej. Świat slow., 1908 (IV.).

Mačkowski J. K., Ekonomiczne odrodzenie zaboru pruskiego. Świat słowiański, 1910 (VI.).

Bérard V., La révolution turque. Paris, 1909.

Seton-Watson R. W., Die südslavische Frage im Habsburger Reiche. Berlin, 1913. — **Servia by the Servians**. Compiled and edited by **Alfr. Stead**, London, 1909.

Stanev N., Najnova istorija na Bŭlgarija, 1878—1918. 2 sv. Sofija, 1925. — **Übersberger H.**, Bulgarien und Russland. Vorträge der Gehestiftung zu Dresden. Bd. 8. Heft 3. Leipzig (1917?).

Niederle L., Makedonská otázka. 2. vyd. Praha, 1903. — **Voynov J.**, La question macédonienne et les réformes en Turquie. Paris, 1905. — **Ruchti**, Die Reformation Österreich-Ungarns und Russlands in Mazedonien, 1903—1908. Die Durchführung der Reformen. Gotha, 1918.

Daudet E., Soixante années du règne des Romanoff Nicolas Ier et Alexandre II. Paris, 1920. — **Hedenström Alfr.**, Geschichte Russlands, 1878—1918. Stuttgart und Berlin, 1922. — **Bidlo J.**, Vnitřní vývoj Ruska od smrti Alexandra II. do revoluce roku 1917. Naše Doba, r. XXVI. (1919). — **Daudet E.**, L'avant-dernière Romanoff Alexandre III. Paris, 1920. — **Rivet Ch.**, Le dernier Romanoff. Paris, 1919. — **Der letzte russische Alleinherrscher**. Poslednij samoderžec. Očerki žizni i carstvovanija imp. Rossii Nikolaja II. Berlin, bez roku vydání [1906?]. — **Vitte S. J.**, Vospominanja. Dětstvo. Carstvovanie Aleksandra II. i Aleksandra III. 2 sv. Berlin, 1923. — **Vitte S. J.**, Vospominanja. Carstvovanie Nikolaja II. 2 sv. Berlin, 1921 až 1922. — **Höttsch O.**, Russland. Eine Einführung auf Grund seiner Geschichte vom Japanischen bis zum Weltkrieg. 2. vyd. Berlin, 1917. — Obščestvennoe dviženie v Rossii v načalě XXgo věka. Pod red. L. Martova atd. 4 svazky, St. Peterburg, 1909—1911. — **Rabinowitz S.**, Zur Entwicklung der Arbeiterbewegung in Russland bis zur grossen Revolution von 1905. Berlin, 1905. — **Martov J.**, Geschichte der russischen Sozialdemokratie. Berlin, 1926. — **Konni Zilliacus**, Revolution und Gegenrevolution in Russland und Finnland. München, 1912. — **Trotzki L.**, Die russische Revolution 1905. Berlin, 1920. — **Šljapnikov**, Revoljucija 1905 goda. Moskva, 1925. — **Schaff Eug.**, La question agraire en Russie.

Bočkovskij H., Ponevoleni narody cars'koj imperii, ich nacional'ne vidrožene ta avtonomični prjamuvanja. Politična biblioteka pod red. M. Zaliznjaka, 1916. — **C. E.**, Prády autonomiczne wśród narodowości zachodinej części państwa rosyjskiego. Świat słowiański, 1909 (V.).

Sv'jatyc'kyj Il., Vidrožene bilorus'koho pis'menstva. L'viv, 1908. — **Dorošenko D.**, Bilorusy i ich nacional'ne vidroženja. 2. vyd. Kamjanec na Pod. 1910. — **Wegnerowicz W. R.**, Młoda Białoruś. Świat slow., roč. VIII. (1912). — **Novina A.**, Bělorussy. S. Peterburg, 1910. Formy nacionalnago dviženija v sovremennyh gosudarstvach pod red. A. Kasteljanskago. — **Novina A.**, Národní probuzení Bělorusů. Slov. Přehled, roč. XI. (1908—1909). — **Harecki M.**, Historya belaruskaj literatury. Vil'na, 1920. — Weissruthenien. Land, Bewohner, Geschichte, Volkswirtschaft . . . Hrgb. von W. Jäger. Berlin, 1919. — **Karskij E. F.**, Bělorussy. 3 sv. Varšava, 1903 až 1911. — **Karskij J. T.**, Geschichte der weissrussischen Volksdichtung und Literatur. Berlin, 1926. Grundriss der slavischen Philologie und Kulturgeschichte. II.

Zapletal Fr., A. J. Dobrjanskij a naši Rusini r. 1849—1851. Praha, 1927. — **Meteor U.**, Položenie ugorskich Russkich pod upravleniem Stefana Pankoviča episkopa mučaveckskago. Slavjanskij Sbornik, II. (1877). — **N. N.**, O sovremennom položenii Russkich v Ugrii. Slavjanskij Sbornik, II. (1877).

Henry R., Des monts de Bohême au golf persique. Paris, 1908.
Dmowski R., Niemcy, Rosya i kwestya polska. Lwów, 1908. — **Černý A.**, Slovanské sjezdy r. 1908. Slov. Přehled, roč. XI. (1908—1909). — **Kramář K.**, Pět přednášek o zahraniční politice. Praha, 1922. — **Beneš E.**, Problémy slovanské politiky. Slovanský Přehled, roč. XVII. (1925—26) a XVIII. (1926—27). — **Kramář K.**, Obrana slovanské politiky. Praha, 1926.
Pogodin A. L., Slavjanskij mir. Političeskoe i ekonomičeskoe položenie slavjanskich narodov pered vojnoj 1914 goda. Moskva, 1915.
Denis E., La grande Serbie. Paris, 1919.
Denis A., Válka. Praha, 1919. — **Sosnosky T.**, Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866. 2 sv. Wien, 1913—1914. — **Gopčević Sp.**, Russland und Serbien 1801-1913. Berlin, 1913. — **Slavík J.**, Ruská politika na Balkáně ve světle nových pramenů. Slovanský Přehled, roč. XIX. (1926—1927). — **Südlund L.**, Die südslavische Frage und der Weltkrieg. Wien, 1918. — **Künzel-Jizerský R.**, Vznik světové války. Praha, 1923. — **Siton-Watson (Seton-Watson) R.W.**, Sarajevo. Zagreb, 1926. — **Danilov J.**, Rossija v mirovoj vojně. Berlin 1924.
Miljukov P., Istorija vtoroj ruskoj revolucii. Vyp. I.—III. Sofija, 1921, 1924. — **Miljukov P.**, Geschichte der zweiten russischen Revolution. Wien-Berlin-Leipzig-New York. 1924. — **Kramář K.**, Ruská krise. Praha, 1921. — **Gogel S.**, Die Ursachen der russischen Revolution vom Jahre 1917. Berlin, 1926. — **Slavík J.**, Smysl ruské revoluce. Praha, 1927. — **Slavík J.**, V předvečer ruské revoluce březnové. Slov. Přehled, r. XVIII. (1925—26). — **Slavík J.**, Studie k dějinám ruské revoluce. Slov. Přehled, r. XVIII. (1925—26). — **Miliukow Paul**, Russlands Zusammenbruch. I.-II. Bd. Berlin, 1925. — **Miljukov P.**, Rossija na perelomě. Bolševistskij period ruskoj revolucii. Paříž, 1927.
Vynnyčenko, Vidroženja nacii. Sv. I.—III., Viden', 1920. — **Javors'kyj M.**, Revolucija na Ukrainy v jiji holovnych etapach. Ukr. Deržvydat, 1923. — **Chrystjuk Pav.**, Zamitky i materijaly do istorii ukrains'koj revolucii 1917—1920 rr. T. I.—IV., 1921—22. Ukrain's'ka revolucija. Rozvidky i materijaly, Kn. I.—IV. Institut sociologique ukrainien. — **Hruševskij M.**, Ukrajina a Rusko. Kyjiv-Praha, 1919.
Opočenský J., Vznik národních států v říjnu roku 1918. Zahraniční Politika r. 1926 a 1927.
Wskreszenie państwa polskiego. 2 sv. Kraków, 1920—1925. — **Kutrzeba St.**, Polska odrodzona 1914—1922. Wyd. 2. uzupełniowe. Kraków, 1922. — **Roth P.**, Die Entstehung des polnischen Staates. Berlin, 1926. — **Janoušek E.**, Polsko a světová válka. Slov. Přehled, r. XVIII. (1925—26) a XIX. (1926—1927). — **Dmowski R.**, Politika polska i odbudowanie państwa. 2. vyd. Warszawa, 1926. — **Roth P.**, Die politische Entwicklung in Kongresspolen während der deutschen Okkupation. Leipzig, 1919.
Lozyn'skyj Mych., Halyčyna v rr. 1918—1920. Ukrain's'ka revolucija. Rozvidky i materialy. Knyga V. Viden', 1922. Institut sociologique ukrainien.
Paulová Mil., Jugoslavenski odbor. Zagreb, 1925.
Masaryk T. G., Světová revoluce. Praha, 1925. — **Masaryk T. G.**, Nová Evropa. Praha, 1920.
Československá revoluce. 10 svazků. Praha, 1923. (Řada přednášek, které měli E. Beneš, F. Tomášek, L. Sychrava, V. Beneš, J. Kudela, J. Patejdl, R. Raše, A. Štefánek a I. Markovič.) — **Sychrava L.** - **Werstadt J.**, Československý odboj. Praha, 1923. Knihy pro každého, č. 5. — **Sychrava L.**, Československé revoluční hnutí na evropském západě. Praha, 1923. — **Šteidler Fr.**, Československé hnutí na Rusi. Praha, 1921. — **Sychrava L.**, Duch legií. 2 sv. Praha, 1921.
Herben J., T. G. Masaryk. 3 sv. Praha, 1926—27. Zlatoroh. — **Herben J.**, V dusných dnech. Národní Práce ze 16. září 1926. — **Herben J.**, Nové učení o československém státě. Národní Práce ze 14. října 1926. — **Sychrava L.**, Masarykovo revoluční dílo na evropském západě. Praha, 1921. — **Masaryk Osvoboditel**. Praha, 1921.
Markovič Iv., Slovensko pred prevratom. Brožury „Nové Svobody“ sv. II. — **Dérer Iv.**, Slovensko v prevrate a po ňom. Brožury „Nové Svobody“ sv. III.
Černý Ad., Lužická otázka. Naše Doba, r. XXVI. (1919).
Mikola A., La question Wende. Paris, 1920. — **Páta J.**, Lužice a mírový kongres. Praha, 1920.

DODATEK K DŮLEŽITĚJŠÍM SPISŮM A ČLÁNKŮM
OSVĚTLUJÍCÍM DĚJINY SLOVANSTVA.

K str. 259:
Šimák J. V., Kronika československá, díl I. ve 3 svazcích, Praha 1923—1925.
K str. 260:
Efimenko O. J., Istorija ukrainskoho narodu. 2 sv. Charkiv 1927.
Vernadskij G. V., Načertanie ruskoj istorii. Čast I. Evrazijstve Knigoizdatel'stvo 1927.
K str. 261:
Flajšhans V., Náš jazyk mateřský, Praha 1924.
K str. 263:
Procházka J., Zápas Evropy s plemenem mongolským, hledíc obzvláště k válkám Rusův s Turky. Osvěta 1877 (roč. 7.).
K str. 264:
Tkalčić, Slavensko bogoslužje u Hrvatskoj, Zagreb 1904.
K str. 268:
Lappo J. J., Nástin vývoje ruské historické vědy. Čes. Čas. Hist. 1922 (r. XXVIII.).
K str. 270:
Klail V., Moje vztahy k Čechům, Čas. Nár. Musea 1923 (roč. 97.).

UKAZATEL.

A.

Abeceda všeslovanská 176.
 Absolutism osvícený 140, 149, 209.
 — papežský 15.
 — v Rusku 150, 210.
 Adolf II., hrabě holštýnský 80.
 Afganistan 213.
 Achaja 44.
 Akademie kvirinální v Římě 104.
 — malířská v Krakově 189.
 — věd v Bělehradě 174, 205; v Krakově 184, 188; v Petrohradě 161, 187, 222; v Praze 192; v Sofii 203; v Záhřebě 186, 187.
 Akritas Digenis 107.
 Aktivisté polští 235, 236, 238.
 Albánci 207.
 Albánie 118, 227, 229.
 Albert Eduard 192.
 Albrecht Habsburský, zeť Zikmunda Lucemburského 62.
 Albrecht Hohenzollernský, velmistr řádu rytířů něm. a kníže pruský 128, 134.
 Albrecht Medvěd 61, 79, 80.
 Alexandr Něvský 85.
 Alexandr Veliký v srbské literatuře 108.
 Alexandr I., císař ruský 158, 160, 162, 213.
 Alexandr II., císař ruský 191, 201, 209, 211, 213.
 Alexandr III., císař ruský 135, 202.
 Alexandr Battenberský, kníže bulharský 201, 202.
 Alexandr Karadorděvič, kníže srbský 204.

Alexandr Karadorděvič, králevic srbský 243.
 Alexandr Obrenović, kníže srbský 205.
 Alexandreis česká 90.
 Alexej Michajlovič, císař ruský 129, 131, 141.
 Altruism 148.
 Alžběta Petrovna, carevna ruská 135.
 Amur 124, 213.
 Analfabetství u Čechů a Slovinců 194.
 Anarchism v Rusku 210.
 Andy 220.
 Anjouovci v Uhrách 64, 72.
 Anglie 142, 144, 191, 201, 212, 213, 229, 237, 240, 242, 246, 253.
 Anna Ivanovna, carevna ruská 135.
 Annexe Bosny a Hercegoviny k Rakousku-Uhersku 186, 194, 205, 207, 226.
 Antitrinitáři v Polsku 15, 96, 116.
 Anton Karel 175.
 Antonovyč D. 221.
 Antové 33, 34.
 Apokryfy 45, 55.
 Arcibiskup magdeburský 80.
 — varšavský. Viz Kakowski.
 Arcibiskupství hnězdenské 63.
 — ochridské 53, 136, 257.
 — záhřebské 172.
 Argentina 240.
 Arkadie 44.
 Arménie 118.
 Arnold, kronikář lubecký 80.
 Arpádovci 71, 72.
 Asěnovci 72.
 Asie Malá 117, 118; Východní 145; Vysoká 6, 25, 26, 54, 117.

Astrachaň (chanát) 74, 124, 133.
 Astronomie na universitě krakovské 95.
 Aškerc Ant. 195.
 Atheism v Rusku 210.
 Athos. Viz Hora Svátá Athonská.
 Augšpurk 30, 89.
 August II., král polský 130.
 Austroslavism 181, 182.
 Avafi 26—31, 33, 88.
 Avramović Mich. 206.
 Azov 122.
 Ažbe Ant. 195.

B.

Babenberkové (dědictví) 71.
 Babonići 71.
 Babylonie 25.
 Bačyn'skij Ondřej 178.
 Badeni Kazimír 190, 196.
 Bagdád 34, 54.
 Balakirev Milij Aleksejevič 216.
 Balbín Bohuslav 155.
 Balkán-ský poloostrov 9, 27, 28, 31, 43, 67, 76, 118.
 Baltové 27.
 Bamberk 36.
 Banka parcelační v Poznani 199.
 — Živnostenská v Praze 193.
 Bankovníctví české 193.
 — polské v Poznaňsku 199.
 Bánové chorvatští 184, 185.
 Baranów 99.
 Barnim I., kníže štětínský 82.
 Barok „kozácký“ 140.
 Bart-Čišinski Jakub 200.
 Básnictví české 167, 192.
 Bastarnové 26.

Baškyrové 124.
 Bavoři 43.
 Bavorsko 89.
 Beketov Nikolaj Nik. 214.
 Bela III., král uherský 71.
 Bela IV., král uherský 71.
 Belgie 229.
 Beneš Eduard 244, 248.
 Benátky (Benátčané) 51, 109, 113; — a Chorvatsko 33, 72; — a říše byzantská 59, 67; — a Uhry 71.
 Benno, biskup míšeňský 88.
 Berecci Bartoloměj 99.
 Berlín 86.
 Bernard Sponheimovec 89.
 Bessarabie 65.
 Bestužev-Rjumin Konst. Nikol. 214.
 Bethmann-Hollweg Th. 227.
 Bělehrad 174.
 Bělinskij Visarion Grig. 162.
 Bělorusové 11, 21, 39, 40, 100, 222, 239. Viz též Rus Bílá.
 Biandrata (Blandrata) Jiří 96.
 Bible královny Žofie 97.
 Bielowski August 178.
 Biologie v Rusku 214.
 Biron Petr 135.
 Biskupství v Makedonii 207—208.
 Bismarck Otto 198.
 Blažek Tomo 181.
 Bleiweis Jan 172.
 Bobra 38.
 Bobrovskij M. 178.
 Bobrzyński Michal 188.
 Bodjanskij Osip Maksim. 162, 177, 178.
 Bogišić Baltazar 187.
 Bogomilství v Bosně 52, v Bulharsku 46, 47.
 Bogurodzica 97.
 Bohoslužba slovanská: na Balkánském poloostrově 51; na Slovensku 49; v Čechách 49; v Chorvatsku 50, 51, 103; v Srbsku 53.
 Bohuta Moravan 90.
 Boj kulturní v Prusku 198.

Bojohemum 28—30.
 Boleslav Chrabrý, král polský, 51, 57.
 Bolivie 240.
 Bologna (universita) 14.
 Bolševici 246, 250, 252, 253.
 Bona Sforzovna 99.
 Boris, kníže bulharský 44.
 Boris Godunov 116, 132.
 Borodin Alexandr 216.
 Bosna 32, 52, 70—72, 118, 150, 169, 178, 186, 200, 201, 206, 207, 208, 240.
 Bosňané 39.
 Botev Christo 203.
 Bouře selské v Německu a v Uhrách 92.
 Božetěch, opat sázavský 94.
 Brač 179.
 Braniborsko 37, 61, 80, 86, 87.
 Brankovići 106, 107.
 Bratislava 119.
 Bratrstvo kyrillo-methodějské 155, 164, 180.
 Brauner Frant. Aug. 191.
 Brémy 85.
 Brest Litevský 252.
 Britannie Velká. Viz Anglie.
 Brodziński Kazimír 177.
 Brožík Václav 191.
 Brun Querfurtský 55.
 Bruno, biskup míšeňský 88.
 Brusilov Alex. Alex. 236, 246.
 Brügge 98.
 Březina Otakar 192.
 Břežansko 86.
 Budějovice České 193.
 Budhism mezi středoasijskými Turkotatary 125.
 Budín 152, 168.
 Budinič Šimon 105.
 Budovec Václav z Budova 120.
 Budyšin 88, 176.
 Bug 34, 53.
 Buchara 213.
 Bukovac Vlaho 187.
 Bukurešť 175, 201.
 Bulgarie Stará 33.
 Bulharsko 14, 29—32, 33, 35, 43—45, 47—48, 52,

58, 67, 68, 109, 110, 174, 201—204, 208, 226, 227, 229, 233, 234.
 Bulhaři 15, 26—28, 31, 34, 38, 44, 47, 54, 58, 60, 110, 111, 117, 136, 146, 174, 175, 200, 201, 208, 225, 227, 255, 257.
 Buliř Frant. 196.
 Burgundsko 98.
 Butlerov Alex. Michajl. 214.
 Byliny 54, 56.
 Byron George 144, 162.
 Byzantinci 28, 40, 44, 71.
 Viz též Říše byzantská.
 Byzantsko (Byzanc). Viz Říše byzantská.

C.

Caesaropapism byzantský 48.
 Cankar Ivan 194.
 Cařihrad 14, 28, 51, 54, 67, 69, 108, 118, 144, 201, 226, 233.
 Cenkovskij Lev Semen. 214.
 Cerva Aelius 104.
 Cetyně, řeka 29.
 Církev 147, 148.
 — bulharská 44, 45, 48.
 — byzantská 13, 44.
 — křesťanská 12.
 — ruská (moskevská) 112 až 114, 140.
 — římsko-katolická 13, 44, 47, 52.
 — uniatsko-ukrajinská 164.
 Císařství epirské 67, 69.
 — latinské 69.
 — německé 19. století 147.
 — nikajské 67, 69.
 Cobenzl Jan 172.
 Comte August 192.
 Cres 241, 243.
 Crnojevič Arsenij 126, 173.
 Cukrovarnictví české 193.
 Curieová-Sklodowska Marie 220.
 Cuvaj Slavko 186.
 Cvijić Jovan 205.
 Czarnocki Adam 158.
 Czartoryski Adam 178.

- Čajkovskij Petr II'ič 216.
 Čák Matouš Trenčanský 72.
 Časlav, kníže srbský 31.
 Časopis Česk. Musea 167.
 — Mačicy Serbskeje 200.
 Časopisectvo české 192.
 — slovenské 198.
 — slovinské 194.
 Čech Svatopluk 192.
 Čechoslováci: — a Anglie 246; — a Jihoslované 231; — a Poláci 231.
 Čechové 10, 15, 30, 38, 39, 60, 89—91, 117, 168, 182, 190, 196, 229, 243 až 248;
 — a Bulhaři 203.
 — a Habsburkové 120, 125, 127, 128.
 — a Jihoslované 178, 245.
 — a koncil basilejský 104.
 — a Němci 77, 190, 193.
 — a Poláci 56, 91, 95, 96, 177, 178, 224, 225.
 — a Rusové 177.
 — a Slováci 152, 168, 169, 248, 254.
 — a Ukrajinci 178.
 — a vzdělanost západní 50, 89, 95.
 — a Turci 120.
 — v cizině 90, 95. Viz též Germanisace.
 Čechy 22, 30, 32, 37, 49, 60—62, 131.
 — a Polsko 31, 64, 65, 90.
 — a říše německá 32, 48, 50, 58.
 — a Uhry 90.
 — a země vedlejší 61.
 Čelakovský Frant. Lad. 167, 177, 178.
 Černá Hora 52, 118, 146, 174, 201, 204, 206, 229.
 Viz též Dioklitie.
 Československo 255.
 Český Les 36.
 Čína 25, 26, 124, 125, 145, 212, 213.
 Čína Veliká = říše římská (byzantská) 25.
 Články Wilsonovy ze dne 8. ledna 1918 246.
 Čop Matija 179.
 Čubyn'skyj Pavel Plat. 221.
- Dalimil, kronikář 90.
 Dalmácie 28, 29, 40, 50, 52, 103, 104, 105, 119, 169, 171, 178, 184—186, 194—196, 201, 240, 241.
 Damas, právník 90.
 Damianos, patriarcha bulharský 46.
 Dan 86.
 Daničič Jiří 205.
 Dánové 22, 37, 66, 87.
 Dardanelly 157.
 Dažbog 42.
 Dečany, klášter 106.
 Deism 15, 96.
 Deklarace korfská (20. 7. 1917) 242.
 — svatomartinská (30. 10. 1918) 248.
 Demokracie sociální v Německu 219.
 Demokraté čeští před rokem 1848 168.
 — chorvatští 171.
 — polští v Haliči 189.
 Demokratisace české společnosti vlivem husitství a bratrství 92.
 Demokratisace v Rakousku 193.
 Demokratism novodobý 148, 200.
 Denev 203.
 Denikin A. J. 253.
 Denis Arnošt 191, 240, 246.
 Dermota Ant. 194.
 Dějanija rimskija 115.
 Dějepis jihoslovanský 187.
 Dějiny české 192.
 — literatury 192.
 — Slovanstva (slovanské) 5—6, 192.
 — světové 5.
 Děkabristé 160, 180.
 Dělnictvo české 193.
 — polské v Německu 199, — v král. polském 219.
 — rakouské 150.
 — ruské 211, 214, 215, 249.
 — slovinské 194.
 Děsna, řeka 34.
 Dětiřich Pražský 94.
 Digenis. Viz Akritis.
 Diktatura proletariátu 250.

- Dioklitie 52, 68, 118. Viz i Černá Hora.
 Dissidenti v Polsku 131.
 Divadlo české 166.
 — — národní 195.
 — slovinské národní 195.
 Długosz Jan 97.
 Dmitrij Donský 73, 74.
 — Ivanovič 132.
 Dmowski Roman 224, 231, 236, 237.
 Dněpr 24, 33, 35, 53, 54.
 Dněstr 28, 33, 34.
 Dobner Gelasius 165.
 Dobrava (Důbravka), kněžna 56.
 Dobronič Ant. 187.
 Dobroslav, stavitel srbský 106.
 Dobrovský Josef 162, 165, 167, 177—179.
 Dobruďza 68.
 Domostroji 113.
 Don 34, 73.
 Donec 124.
 Dorošenko Petr 121, 143.
 Dostojevskij Fed. Mich. 216.
 Dragutin Štěpán, král srbský 106.
 Drahomanov Michal 212.
 Drang nach Osten. Viz Nápor.
 Drašković Janko 171.
 Dráva 43, 171.
 Drevané (polabští) 86, 175.
 Drevljané (ruští) 34, 35.
 Drina 31.
 Drinov Marin 203.
 Društvo srbske slovesnosti v Bělehradě 174.
 Družestvo učeno (bulh.) v Cařihradě 175.
 Dubrovník 104, 105, 108, 118, 131, 169, 170, 178.
 Dučić Jovan 207.
 Dürich Josef 244.
 Duchovenstvo bulharské 110.
 — české 61, 83, 90.
 — katolické a osvicenství 173.
 — moskevsko-ruské 74.
 — německé 83, 87—89.
 — polské 63, 64, 84, 199.
 — srbské 70.
 — srbsko-lužické 200.
 — a rolnictvo 91—92.

- Dunaj 9, 27, 28, 30, 43, 53.
 Durych Fortunát 178, 179.
 Durynkové 78.
 Durynsko 36.
 Dvina Západní 34, 240.
 Dvořák Ant. 191.
 — Vincenc 187.
 Dvůr vídeňský 171.
 Džingischán 16, 117, 124.

E.

- Eisenmann Louis 191.
 Ekaterinburg 124.
 Emerich, král uherský a chorvatský 71.
 Emigrace česká po bitvě bělohorské 138.
 Enže 43.
 Epidemie hladové v Rusku 211.
 Eppenstejnovci 89.
 Epiros 69.
 Erben Karel Jar. 178.
 Estonci 250, 253.
 Estonsko 253.
 Eurasijsťví 254.
 Eutymij, patriarcha trnovský 108—110.
 Evgenij, metropolita 178.
 Exarchát bulharský 175, 208.

F.

- Fagocyty 214.
 Falster 36.
 Fanarioté 108, 136.
 Farnese Alessandro 104.
 Ferdinand I., král český atd. 20, 108, 119, 120, 127, 128.
 Ferdinand II., král český atd. 120.
 Ferdinand V., král český atd. 131.
 Ferdinand Koburský, král bulharský 202, 226, 233, 234.
 Feuerbach Ludvík Ondřej 210.
 Filosofie Hegelova 169.
 — národní polská 159.
 — dějin Hegelova 179.
 — — Marxova 215.
 — — Stúrova 179.
 Finance státní ruské 211 až 212.

- Finové 24, 27, 251, 253.
 Finsko 250, 251.
 Fioravanti Rudolf 111, 112.
 Flandersko 98.
 Florencie 112, 113.
 Flottwell Ed. 198.
 Foerster Ant. 195.
 Francev Vl. Andr. 191.
 Francie 56, 142, 191, 212, 213, 229, 230, 237, 242, 245, 246.
 Francouzové 77.
 Franko Ivan 196.
 Frankové 28, 29, 43, 77, 78.
 Frankopanová Kateřina 137.
 Frankopané 71.
 František Josef I., císař rakouský 245.
 Fresky západoruské 102.
 Fridrich I. Barbarossa 58.
 Fridrich III. (IV.), císař 74.
 Fridrich II. Veliký 62.
 Fysiokratism (fysiokraté) 148, 157.
 Fysiologie v Rusku 214.

G.

- Gaj Ljudevit 170, 171, 178, 179.
 Gajca 172.
 Gallus Anonymus 98.
 Gdansk 82, 85, 238.
 Gebauer Jan 191.
 Geitler Leop. 187.
 Georgios Monachos (Harmartolos) 45.
 Gennadij, arcibiskup novgorodský 115.
 Gerasimov Dmitrij 115.
 Germáni 7, 12, 24, 26, 43.
 Germanie 27.
 Germanisace: — Čechů 82, 83, 127, 138, 149, 166, 193; — Meklemburska 82; — Slezska 83; — Slovanů vůbec 19, 75 až 77; — Slovanů polabsko-baltických 79, 81, 82, 86; — Slovanů v Rakousku 150, 184; — Slovinců 89; — v Chorvatsku 170—172; — v Pozaňsku 199.

H.

- Gero, markrabě 79.
 Gesta Romanorum 115.
 Giessen 214.
 Giotto 98.
 Gladstone William 144.
 Glagolice 50.
 Glinka Mich. Iv. 162.
 Gluck Kryštof 216.
 Gogol Mikuláš 162.
 Goll Jaroslav 192.
 Goluchowski Agenor 190.
 Goricko 172, 241, 243.
 Gotové 26.
 Gradiška 241, 243.
 Granovskij Timofej Nik. 162.
 Grek viz Maksim.
 Grigorovič Viktor Ivan. 162, 178.
 Grot Konst. Jakovl. 191.
 Grote Hans 86.
 Grotger Artur 159.
 Grunwald 14, 19, 65, 89.
 Günzel, hrabě zvěřinský 80.
 Guillaume Adam 106.
 Gundulič Ivan 104, 105, 137.
 Gvozd, pohoří 105.
- Habsburkové 14, 17; — a Čechové (Čechy) 62, 63, 91, 127, 134; — a Hohenzollerové 134, 147; — a Chorvaté (Chorvatsko) 126; — a Jagellovci 66, 74, 127, 128; — a Moskva 66, 128; — a němectví (Němci) 17, 18, 126; — a Polsko 18, 127—128, 133—134; — a protireformace 18; — a Prusko 134; — a reformace 127, 137; — a rád rytířů německých 67; — a Slované 17, 19, 23; — a Turci 17, 20, 120, 121, 126; — a Uhry 73, 119.
 Hagiografie srbská 107.
 Hajduci 71, 126, 173.
 Hakatisté 199.
 Halič země 101, 164, 182, 224, 239.
 — východní 194, 196, 221, 222, 232, 239, 253.

Hamartolos viz Georgios.
Haněl Jaromír 187.
Hanka Václav 177, 178, 180.
Hanza severoněmecká 85.
Harant z Polžic Kryštof 95.
Havelberk 86.
Havlíček Karel 167, 178, 180, 181.
Havola 79, 80.
Hegel Jiří 159, 179.
Hellas 28.
Hennigen Kristián 86.
Hercegovina 71, 118, 150, 169, 178, 186, 200, 206 až 208, 240.
Hesychasmus 108, 110.
Hinković Hinko 240.
Hiung-Nu (Hunové) 25.
Hlasisté 197—198.
Hlaváček Frant. 247.
Hlávka Josef 191, 192.
Hnězdno. Viz Arcibiskupství hnězdenské.
Hnutí křížové 8. Viz též Války křížové.
— husitské viz Husitství.
— národní: chorvatské 171; jihoslovanské 150; rumunské 150; slovenské 150; ukrajinské 163 až 164, 196, 251.
— osvobozovací (revoluční) 147—149, 159; u Čechů a Slováků 244; u Poláků 219; u Rusů 155, 160, 210—212; u Slovanů 155.
— všeslovanské 176.
Hodža Michal Miloslav 180.
Hodža Milan 198.
Hoene-Wroński Josef Maria 159.
Hohenštaufové 60.
Hohenwarth Karel 194.
Hohenzollerové 88, 134.
Holovac'kyj Jakub 178.
Holštýnsko 80, 86.
Holubovyc' Vsevolod 252.
Hora Kutná 94.
Hora Svatá Athonská 48, 107, 136, 174.
Horda Zlatá 117, 118, 122 až 124.
Hórník Michal 200.
Hrad Pražský 10, 93, 94.

Hradec Králové 94.
Hráský Jan Vladimír 195.
Hrinčenko B. 221.
Hrušev's'kyj Michal 196.
Hube Romuald 158.
Hudba: u Čechů 95; — u Chorvatů 187; — u Poláků 220; — u Rusů 162, 216; — u Ukrajinců 221.
Humanism 95—97, 104, 171.
Humanita 144, 148, 216.
Hunové 25—27, 55.
Hurban-Vajanský Svetozár 197.
Hus Jan 91, 153.
Husité a Němci 61.
Husitství 62, 91—92; — na Slovensku 92—93; — v Polsku 96.
Hvar 104, 241.
Hviezdoslav (Ország Pavel) 198.

CH.

Champagne 229.
Charkov 163.
Chazaři 26, 33, 54.
Chemie v Rusku 214.
Chicago 188.
Chilandar, klášter 174.
Chile 240.
Chlebowski Bronislaw 220.
Chiva 125, 213.
Chmelnyc'kyj Bohdan 121, 122, 129.
Chmielowski Petr 220.
Choma, stavitel Ivovský 102.
Chopin Fryderyk 159.
Chorvaté 39, 103, 104, 117, 168—171, 181—183, 186, 194—196, 200, 206, 207, 240; — a dvůr vídeňský 171; — a Habsburkové 125, 126, 128; — a Italové 103, 104; — a křesťanství 50; — a Maďaři 170, 174, 183, 186; — a Srbové 170, 173, 174, 185, 240; — a Turci 119.
Chorvatsko 30, 32, 33, 71, 91, 105, 119, 121, 169 až 171, 184, 185, 201; — a říše byzantská 17; — a

Uhry 33, 51, 72, 184 až 186.
— dalmatské 72. Viz též Benátky.
Chrabr, mnich 46.

I.

Ibar 31.
Idrie 243.
Igor, kníže ruský 34.
Ikonografie srbská 106.
Iljić Vojislav 205.
Illyrikum 28.
Illyrové 27, 171, 179, 186.
Illyrství (illyrism) 171 až 173, 180, 181.
Indie 98.
Innocenc III., papež 60.
Irak 53.
Irán 118.
Iránci 24.
Irkutsk 124.
Irové 11.
Islám 144, — u Slovanů balkánských 136; — u Srbů 71;
— a buddhism 124.
Istrie 29, 172, 178, 185, 186, 241, 243.
Italie 27, 30, 36, 56, 191, 229—230, 237, 240 až 243, 247.
Italové dalmatští 195.
Ivan I. Kalita, vel. kníže moskevský 73.
Ivan III. Vasil'evič, vel. kníže moskevský 15, 74, 111, 112, 124.
Ivan IV. Vasil'evič Hrozný 75, 111—115, 129, 131—132.
Ivanov Andrej Ivan 162.
Izbornik Svjatoslavův 45.

J.

Jabelheide 86.
Jablonowski Alex. 220.
Jagello, vel. kníže litevský 65.
Jagellovci 14, 66; — a Habsburkové 17, 65, 127, 128; viz též Habsburkové; — v Čechách a v Uhrách 62, 65.
Jagić Vatroslav 187.
Jakopić Richard 195.

Jakšič Jiří 188.
Jakutsk 124.
Jan V., císař byzantský 70.
Jan II. Kazimír, král polský 129.
Jan III. Sobieski, král polský 17, 120, 121, 128, 130.
Jan Alexandr, cář bulharský 68, 110.
Jan II. Ašen, cář bulharský 67, 109.
Jan Kantakuzenos, císař byzantský 70.
Jan Lucemburský, král český 61, 63, 65, 82.
Jan Sracimír, cář bulharský 68.
Jan VI., biskup míšenský 88.
Jan Dalmaťan 105.
Jan Damašský 45.
Jan Exarch 45, 46.
Jan Ravennský 104.
Janeček Gustav 187.
Janičci Stanislav 220.
Janičáři 108.
Janované 98, 109.
Japonsko 145.
Jaroslav Veliký, vel. kníže ruský 35, 55.
Jasinskij Anton Nikitič 191.
Jastrebov Nikolaj Vladim. 191.
Japelj Jurij 181.
Jazyk arabský 54.
— bohoslužebný (církvevní) u Slovanů 43, 55, 152.
— bulharský 110, 151, 175.
— církevně-slovanský u Srbů 170—171.
— český 10, 56, 83, 91 až 93, 152, 153; — ve vnitřním úřadování 184; — ve státní správě rakouské 190; — a Slovinci 169.
— chorvatský 170, 173; v úřadech 185, 195.
— latinský 90, 99; v Chorvatsku 170.
— lužicko-srbský 175, 176.
— maďarský v Chorvatsku 171, 185, 186; v úřadech 197.
— německý 90.

— polský 99, 138, 152, 153; — u Bělorusů 239;
— v úřadech haličských 184; — poznaňských 198; — ve veřejném životě v Poznaňsku 199.
— ruský 10, 151; — u Čechů 177.
— řecký 44.
— slovenský 70.
— slovenský 10, 152, 197; — spisovný 169, 197.
— slovinský 89, 171, 172.
— srbský (srbochorvatský) 108, 109, 151, 173.
— ukrajinský (maloruský, rusínský) 10, 151, 163 až 165, 196, 197, 220, 222, 253.
— všeslovanský literární 176, 177, 180, 181.
Jazyky slovanské 10, 151 až 152.
— spisovné 11.
Jednota českobratrská 92, 96, 97.
— československá, spolek 197.
— slovanská, klub poslanecký 194.
Jelačić Josef 171.
Jenko Šimon 171.
Jeronym, mnich, Moravan 95.
Jeronym svatý 51.
Jesuité 129, 138, 157, 173.
Jezero Aralské 25, 125.
— Čudské 85.
— Ladožské 34.
Jihoslované 113, 126; — a Poláci 179; — a Rusové 178—179.
— rakousko-uherská 240 až 243, 254.
Jindřich I., král německý 76.
Jindřich VI., císař 60.
Jindřich Borvin I., kníže mecklemburský 82.
Jindřich Lev 82, 85.
Jirásek Alois 192.
Jireček Konstantin 203, 205.
Jiruš Bohuslav 187.
Jiří, stavitel srbský 106.
Jiří z Poděbrad, král český 62, 65.

Jiskra Jan z Brandýsa 73, 93, 168.
Josef II., císař 127, 143, 148, 164, 168, 170.
Jugoslavie 255.
Jungmann Josef 146, 167, 168, 177, 178.
Jur'ev 85.
Jurišić Mikuláš 119.
Juzefovič 221.

K.

Kačenovskij Mich. Trofim. 161.
Kačićové 71.
Kaffa 98.
Kaizl Josef 195.
Kajsarov Andrej Serg. 178.
Kakowski Alexandr 236.
Kalajdovič Konst. Fed. 161.
Kalifát bagdádský 35, 54.
Kamčatka 124, 212.
Kancionály české 95.
Kaplif Zdeněk ze Sulevic 120.
Kapitalism v Rusku 217.
Karadorděvici 204, 242.
Karadžić Vuk Stefanovič 170, 173, 174, 178, 180.
Karamzin Mikuláš 161.
Karavelov Ljuban 203.
Karel IV., císař a král český 14, 61, 64, 65, 70, 94.
Karel V., císař 120.
Karel VI., císař 146.
Karel XII., král švédský 130, 143.
Karel I., císař rakouský 241, 242, 245, 246.
Karel Robert, král uherský 72.
Karel Veliký 29, 38, 43, 76, 86.
Karel z Anjou, král sicilský 69.
Karěev Nikolaj Iv. 215.
Karlštejn 94.
Karpaty 9.
Karpiński Frant. 157, 177.
Kašić-Miošić Ondřej 170.
Kašubové 75, 88, 199.
Kavkaz 28, 33, 213.
Kavkazsko 250.

Kateřina II., cařevna ruská 19, 133, 135, 143, 159, 160.
Kazaňsko 74, 124, 133.
Kazimír Veliký, král polský 64, 65, 98.
Keltové 24.
Keppen Petr Iv. 161, 178, 180.
Kerenskij A. F. 251.
Khuen-Héderváry Karel 185.
Kielce 235.
Kinský Frant. Jos. 165, 166.
Kipčak 117.
Kírgizové 124.
Kjuz Cesar Antonovič 216.
Kladsko 254.
Klaič Vjekoslav 187.
Klasicism v ruském školství 215.
Ključevskij Vas. Os. 133, 214.
Klub illyrský 172.
Kmenové slovanšti 8, 24, 25.
Kniažnin Frant. 157, 177.
Knihovna národní v Bělehradě 205.
Knížata meklemburská 81.
— pomoránská 81.
— ránská 81.
— slezská 83.
— velká moskevská 66, 111.
Koalice chorvatsko-srbská (1905) 186.
Kocjubyns'kyj Michal 221.
Körner Jiří 175.
Kochanowski Jan 96, 97.
Kolín (český) 94.
Kolín n. R. 85.
Kollár Jan 167, 168, 177 až 181.
Koloman I., král uherský 33, 51.
Kolonisace německá 76 až 79; — na březích moře Baltského 85; u Slovanů v úbce 78; u Slovanů polabsko-baltských 78, 80, 81; u Slovinců 88, 89, v Chorvatsku 84; v Lužicích 87; v Polsku 83, 84; v Pomoránsku 82,

88; v Poznaňsku 198, 199; v Prusku 85; v Sibiňsku 84; ve Slezsku 83; v Srbsku 76, 84, 85; v Uhrách 84; v záp. Rusi 83, 84.
— rolnická v Čechách a v Polsku 84.
— ruská 123, 133, 145; v Asii 212, 213; v Sibiři 211.
Komenský Jan Amos 96, 97, 137, 138.
Komisaři lidoví v Rusku 250.
Komise archaeografická 161.
— edukační 157.
— kolonisační v Poznaňsku 199.
Komitét polský v Paříži 237.
Konarski Stanislav 156.
Koncil basilejský 14, 95, 104.
— kostnický 257.
— vatikánský (1870) 186.
Konference mírová ve Versailles 238.
— vyslanců v Londýně (1913) 235.
Kongress berlínský 201, 204, 207.
— vídeňský 142, 158, 198.
Konstantin Filozof (Cyrill) 44, 48, 50.
— z Kostence (Filozof) 108.
Kopernik Mikuláš 95.
Kopitar Bartoloměj 172, 173, 178, 180, 181.
Korčula 241.
Korea 213.
Korfu 233.
Korutansko 43, 119, 172, 194.
Korzon Tad. 220.
Kožinek Frant. 187.
Kosí pole 70, 118.
Kosmas, kronikář český 90.
Kossak Jul. 189.
Kossakowski Jan 177.
Kostomarov Nik. Iv. 221.
Kościuszko Tadeáš 157, 179, 189.
Koubek Jan Pravoslav 178.

Kovalevskij Alex. Onufr. 214.
Kozáci 123.
— moskevšti 132.
— polsko-litevšti (ukrajinšti) 121, 122, 129, 130, 139.
Krakov 15, 97, 98, 188, 238. Viz též Astronomie.
Kráľ český 61.
Kráľ Josef 192.
Království Srbů, Chorvatů a Slovinců 243.
— trojediné (Chorvatsko) 186.
Kramář Karel 225, 245.
Kranjčević Silvij Strachimir 207.
Kraňsko 119, 172, 194, 243.
Kras 9.
Krasicki Ignác 157, 177.
Krasinški Zygmunt 159, 220.
Kraushar Alex. 220.
Krbavské pole 119.
Kreml v Moskvě 112.
Kressenbrunn 71.
Krise průmyslová v Rusku (1902) 211, 218.
Kristanovi bratři 194.
Kritika literární v Rusku 216.
Kriviči 34.
Křižanič Jiří 131, 156, 180.
Kroje národní 151.
Kryčevs'kyj Vasil 221.
Krym 157.
Křesťanství 43; — na Rusi 35; — u Chorvatů 103; — u Slovanů polabsko-baltských 76; — byzantské 49; — římské 49.
Křižík Frant. 192.
Kuba Ludvík 207.
Kubaň 33, 124.
Kucovlaši 207.
Kucharzewski Jan 236.
Kukuljevič-Sakcinski Ivan 187.
Kumáni 26, 67, 117.
Kurbuskij Ondřej 113.
Kuzmány Karel 180.
Kvedrová Zofka 195.
Kyjev 10, 34, 35, 55, 101, 163, 140, 211, 222, 250, 251.

Kyřillice 50, 179.
Kysek 119.

L.

Labe 28, 29, 36, 76, 78, 79, 86.
Ladislav I., král uherský 52.
Lach Ivan 195.
Lajovic Ant. 195.
Laland 36.
Lamanskij Vlad. Iv. 215.
Lansing 212.
Latinové = národové západoevropšti katoličti 55, 59, 60, 67, 98, 103, 118.
Lazar, kníže srbský 257.
Lazarevič Laza K. 205.
Lazarovci 106, 107.
Legendapannonská o Konstantinovi Filosofovi 44.
Legie československé 245 až 248, 252.
— jihoslovenské 241.
— polské 235—237.
— pulavská 235.
Leibniz Gottfried 86, 175.
Lelewel Jáchym 158.
Lenin 250.
Leopold II., císař 174.
Lermontov Mich. Jur. 205.
Leszczyński Ondřej 99.
Levanta 67, 76, 98, 118.
Liberalism počátku 19. století 144.
Lid ruský, maloruský 163.
Lidovství v Rusku 216, 217, 221.
Liebig Justus 214.
Liga protiturecká 122.
Lim 31.
Linde Samuel 158, 177, 179.
Literatura a jazyk 11.
— běloruská 222.
— bogomilská 47.
— bulharská 15, 45, 109, 110.
— byzantská 107, 110.
— církevně-slovenská v Chorvatsku 50; v Rumunsku 257; v Rusku 55; v Srbsku 53.
— česká 83, 90, 93, 137,

138, 165 až 167, 177, 195.
— dubrovnická 137.
— glagolská 50, 51, (u Chorvatů) 103.
— chorvatská 104, 170, 171, 187, 207.
— jihoslovenská 137, 170, 179.
— kyrillská 50, 51.
— latinská středověká 90.
— lužicko-srbská 105, 175.
— národní 11.
— polská 15, 95—97, 99, 138, 157, 158, 179, 220.
— protireformační u Jihoslovanů 137.
— ruská 99, 112—115, 162, 216; u Čechů 177.
— slovenská 152, 169, 197, 198.
— slovenská 105, 172, 194, 195.
— srbská 15, 106, 107, 108, 205, 206.
— srbsko-bulharská 107.
— staroslovenská 35.
— ukrajinská (maloruská, západoruská) 152, 163 až 165, 196, 221, 222.
— všeslovenská 176.
— o Makedonii 208.
Literatury vědecké u Slovanů 153.
Litoměřice 193.
Litovel 193.
Liturgie. Viz Bohoslužba.
Litva 40, 64, 66, 74, 75, 218, 220, 239, 253.
Litvané (Litevci) 24, 35, 239, 250, 253.
Livonsko 66, 75, 115, 128.
Ljudevit, kníže pannonský 29.
Lomonosov Mich. Vas. 161.
della Lore Frant. 99.
Lošín Vel. 241, 243.
Lothar III., císař 79.
Lotyšši 250, 253.
Lubeckí Xaver 158.
Lubek 79, 85, 86.
Lublaň 178, 195.
Lublin 99.
Lublínsko 239.
Lubomirski Zdislav 236.
Lucemburkové 61, 62, 65, 67.

Ludmila sv. 50.
Ludvík I., král uherský a polský 64.
Luther Martin 91.
Lutici 37, 40, 57, 61, 77, 80.
Lužice Dolní 87, 88.
— Horní 87, 88, 254.
— obojí 127, 134.
Lužičané 40.
Lvov 84, 101, 102, 178, 188, 239, 251.
Lyra Mikuláš 115.
Lysenko Mykola 221.
Lžidimitrij I. 116.

M.

Mably Gabriel 156.
Mačica Serbska 200.
Mađaroni 171, 185.
Mađari 30, 33, 40, 47, 49, 149, 168, 197.
— a Čechové 243, 248.
— a Chorvaté 171.
— a Rakousko 182.
— a Slováci 197, 198, 243.
— a Srbové 174.
— a vídeňský dvůr 186.
— sedmíradšti 119.
Magdeburk 236. Viz též Arcibiskupství.
Mácha Karel Hynek 177, 178.
Majewski Skorochód 158.
Makarij, patriarcha moskevský 112, 114.
Makedonie 28, 31, 40, 43, 107, 200, 204, 206, 207, 209, 224—227, 229, 234.
Malalas 45.
Malinowski Arnošt 220.
Malířství ruské 112, 162, 217.
— srbské 106.
— západoruské 102, 103.
Malorusové. Viz Ukrajinci.
Mandič Ante 240.
Mandžusko 213.
Manuel Komnenos, císař byzantský 71, 90.
Marek Antonín 146, 177.
Marie Terezie, kráľ česká atd. 126, 127, 146, 148, 164, 166, 168, 170.
Marinov V. 203.

Marjanović Milan 240.
 Marka mišenská 79.
 — rakouská 89.
 — severní 79.
 Markéta, hraběnka ferrarská 98.
 Markovičová Marie (Vovčok) 220.
 Markovnikov V. V. 214.
 Markrabě braniborský 80.
 Marna, řeka 227.
 Marulic Marko 104.
 Marx Karel 191, 210.
 Masaryk T. G. 185, 191, 192, 194, 195, 197, 210, 231, 244, 246 až 248.
 Matejko Jan 189.
 Matices Česká 167, 223.
 — Chorvatská 187.
 — Slovenská 197.
 — Slovinská 195.
 — Srbská 187.
 — Školská Ústřední 193.
 — — polská 219.
 Matyáš Korvin, král uherský 62, 65, 105.
 Maximilian I., císař 66, 74.
 — arcikníže rakouský 66.
 Mazepa Ivan 139, 140.
 Mazovsko 64.
 Mazurové 199.
 Mažuranić Ivan 187.
 Mesiánství polské 159.
 — pravoslavné 143.
 Mečnikov Il'ja Il. 214.
 Meklembursko 41, 81, 82, 87.
 Mendelěev Dim. Iv. 214.
 Meštrović Ivan 187.
 Mešutkin N. A. 214.
 Meteorologie v Rusku 214.
 Methoděj sv. 44, 45, 48 až 51.
 Města česká (v Čechách) 92, 193.
 — dalmatská 71, 104, 105.
 — moravská 193.
 — německá u Slovanů 77, 79; v Čechách a na Moravě 61, 83; v Polsku 67, 84; ve Slezsku 83.
 — románská v Dalmácii 50.
 — ruská (na Rusi) 217, 222.
 Měšek I., kníže polský 56.
 Měšek II., kníže polský 57.
 Měšťanstvo a rolnictvo 91 až 92.

— české 138, 149, 167.
 — chorvatské 170.
 — německé v Čechách 82.
 — polské v Haliči 189.
 — pravoslavné v záp. Rusi 101, 130.
 — slovanské v Rakousko-Uhersku 183.
 — v Rusku 132, 160, 212.
 Mickiewicz Adam 158, 159, 177—179, 220, 234.
 Mihanović Nikola 196.
 Michal III., císař byzantský 44.
 Michal Feodorovič, cář moskevský 132.
 Michal Obrenović, kníže srbský 201, 204.
 Michajlovskij Nik. Konst. 216.
 Miklosich Frant, 172, 173.
 Mikloušić Tomo 170.
 Mikuláš I., cář ruský 142, 146, 158, 160, 162, 177, 197, 217.
 Mikuláš II., cář ruský 135, 213, 218, 245, 249.
 Milan I., král srbský 202, 204.
 Milčané 40.
 Miletić Ljubomir 203.
 Miliduch, král polabských Srbů 37.
 Miljukov Pavel Nik. 214, 241.
 Miloš Obrenović, kníže srbský 204.
 Minej četí 112.
 Mír brestsko-litevský (1918) 230, 237, 246, 250, 252.
 — rapalský 243.
 — st.-germainský 243.
 — svatoštěpánský (1878) 207.
 — trianonský 243.
 Mithof Jiří Fridrich 86.
 Mladočeši 190.
 Mladoturci 155.
 Mluvnice všeslovanská 181.
 Mnichov 195.
 Mniši sázavští 94.
 Modrzewski Ondřej Fryc 97.
 Moesie 28, 31.
 Moháč 119, 120.

Mohyla Petr, metropolita kyjevský 101.
 Mojmir, kníže moravský 29.
 Moldavsko 65, 120, 257.
 Mongolové 18, 117, 118, 145, 253.
 Moniuszko Stanislaw 220.
 Morava (země) 29, 44, 48, 49, 62, 193.
 — (řeka) srbská 31.
 Moře Azovské 26, 28, 33, 34, 55, 144.
 — Baltské 26, 27, 85, 98, 128, 253.
 — Černé 26, 28, 30, 35, 41, 53, 68, 77, 98, 109, 121, 122, 133, 144, 171, 233.
 — Egejské 77, 171, 205, 208, 233.
 — Jaderské 32, 195, 208, 226, 227.
 — Kaspické 44.
 — Ochotské 124.
 — Severní 27.
 — Středozemní 77.
 Moskva 112, 115, 129, 161 až 163, 214, 217, 250, 254.
 — jakožto „třetí Řím“ 15, 74, 111.
 — řeka 220.
 Mrkvička Jan 203.
 Münnich Burghard 135.
 Muka Arnošt 86, 200.
 Mura 43.
 Museum Františkovo v Brně 165.
 — národní v Bělehradě 205.
 — — v Sofii 203.
 — zemské v Praze 165.
 Musorgskij Modest Petrovič 216.
 Myrnyj Panas 221.
 Myslbek Josef 191.

N.

Napoleon I. 20, 142, 146, 171, 172, 174.
 Napoleon III. 191, 209.
 Nápor jihoevropský a západoevropský k východu 76, 77.
 — německý k východu 14, 19, 65, 76, 77, 85—86, 89.
 Národ 38, 39.

Národní Divadlo české 192.
 Národové neruští v Rusku 250.
 — slovanští (vznik) 9, 11, 22, 38, 40. Viz též jména jednotlivých.
 Naruszewicz Adam 157.
 Nářečí bosenské 137, 170.
 — čakovské 137.
 — dubrovnické 137.
 — hercegovské 173.
 — kajkavské 170.
 — makedonská 207.
 — slovanská 10.
 — štokavské 137, 170, 171, 173.
 Názvosloví církevní polské 56.
 Nečuj-Levyc'kyj Ivan 221.
 N'egošové 206.
 Nekrasov Nik. Alex. 216.
 Neman'iči 107.
 Neofyt Rylský 175.
 Neretvané 32.
 Nevolnictví na Rusi 163, 159, 160.
 Němci 33, 35.
 — baltští 135.
 — a boševici 250.
 — a Habsburkové 127.
 — a Maďaři 168, 196.
 — a mír brestsko-litevský 246.
 — a Rusko 213.
 — a Slované 22, 31, 37, 77, 134, 147, 149.
 — v Čechách 39.
 — v Polsku 39, 84, 134.
 — v Rakousko-Uhersku 184, 190, 228.
 — v Rusku 135, 218.
 Německo (říše německá) 30, 31, 36, 59, 67, 78, 143, 213, 229, 230, 235 až 236.
 — veliké 181.
 Němen 53.
 Niemcewicz Julian 158.
 Nihilism v Rusku 210.
 Nikaja. Viz Císařství nikajské.
 Nikodem, kněz 257.
 Nikola I., král černohorský 206.
 Nikola, stavitel srbský 106.
 Nikolaj Nikolajevič, velkokníže ruský 235, 245.

Nikon, patriarcha moskevský 140, 141.
 Nizozemci 78.
 Norikum 27, 28.
 Normani 8, 33, 34.
 Norov Avraam Sergejevič 213.
 Nostic Frant. Ant. 165.
 Novaković Stojan 205.
 Novgorod Veliký 55, 85, 101, 114.
 Novgorodsko 35.
 Novi Alevisio 111, 112.
 Novi Sad 181, 188.
 Novinářství v Bulharsku 203.
 — slovanské 223.
 Novopazarsko 206.
 Novoslovanství 225.
 Nymburk 94.

O.

Obodrici 37, 38, 40, 41, 77, 80.
 Obchod a vzdělanost 93.
 — bulharský (v Bulharsku) 48, 109, 203.
 — byzantsko-ruský 35.
 — islámský 35, 54.
 — polský v Poznaňsku 199.
 — světový v 10. století 35.
 — v Polsku 98.
 Obradović Dositej 170, 173, 175.
 Obrana „břehu“ („břehová“) v říši moskevské 123.
 Obrazárna jihoslovanská 186.
 Obrenović 204.
 Obrození kulturní Slovanů 169.
 — národní u Slovanů 153, 154.
 Obstrukce ve vídeňské sněmovně 190.
 Oceán Tichý 145, 212, 247.
 Odessa 250.
 Odra 79.
 Ochrída. Viz Arcibiskupství.
 Oka 34, 123, 124.
 Oliva, klášter 82.
 Olomouc 94.

Omortag, chán bulharský 44.
 Ondřej, malíř maloruský 102.
 Oprava knih bohoslužebných v Bulharsku 110.
 — — na Rusi moskevské 140.
 Opravy správní v Makedonii 208.
 — státní v Rusku po válce krymské 209.
 — — — Stolypinovy 212.
 — — v Turecku 200, 201.
 — volební v Rakousku a v Uhrách 194, 196, 198, 228.
 Oravsko 238.
 Orenburk 124.
 Orfelin Zachariáš 156, 173.
 Orzechowski Stanislaw 97.
 Orzeszková Eliza 220.
 Osady rybářské Slovanů polabsko-baltských 79 až 80.
 Osady řecké na Černém moři 41, 53.
 — západoevropské v Paletině 77.
 Ostermann Ondřej 135.
 Ostmarkenverein 199.
 Ostrogotové 26.
 Ostroh 100.
 z Ostrohu Vasil-Konstantin, kníže 100.
 Ostrowski Josef 236.
 Osvěta v obrození Slovanů 154, 155.
 Osvícenství v Chorvatsku 170.
 — v Polsku 156, 157.
 Osvobození rolnictva v Rakousku 168, 194.
 — — v Rusku 209, 210.
 Otázka česká 191.
 — československá 245.
 — dělnická v Rusku 211, 218.
 — jihoslovanská 240 až 243.
 — makedonská 224, 225.
 — polská 182, 235; v Prusku 198—199; za světové války 232.
 — pozemková v Bosně a Hercegovině 206.
 — rolnická v Rusku 212.

P.

Paderewski Ignác 220, 231, 237, 238.
Padova (Padua) 14.
Palacký František 167, 168, 181, 191, 225.
Palestina 77.
Panasiatism (ruský) 213.
Pannonie 27, 28, 43.
Panslavism. Viz Hnutí všeslovanské a Jazyk všeslovanský.
Pardubice 94.
Parlamentarism koncilní 15.
Parma 195.
Paříž 14, 159, 191, 240.
Paskevič Iv. Fed. 218.
Passivisté polští za války světové 235, 238.
Pašalik bosenský 119, buďinský 119.
Pašić Nikola 241—243.
Patriarcha moskevský 129.
Patriarchát bulharský 110, 111.
— cařihradský 12, 53, 111, 136, 175.
— moskevský 141.
— srbský (v Peći) 109, 136, 173.
— v Uhrách 174.
Paulikiánství 47.
Pavel I., cíř ruský 144.
Pavel II., papež 105.
Paisij, mnich 174.
Pečeněhové 26, 30, 34, 55, 117.
Pelcl Frant. Mart. 165.
Peloponnés 28, 36.
Předvižníci 217.
Pernštejnové 94.
Persie 213.
Peru 220, 240.
Perun 42.
Pešť 170.
Petljura Simon 252, 253.
Petr I., cíř bulharský 46.
Petr I. Veliký, cíř ruský 19, 130, 132, 140, 141, 146, 156.
Petr III., cíř ruský 135.
Petr Karadorděvič, král srbský 205, 243.
Petr Petrovič N'egoš 174.
Petrařca František 104.
Petraševci 155, 160.

Petrohrad 135, 141, 161, 177, 210, 250, 254.
Petrov 203.
Pilsudski Josef 220, 234 až 236, 238.
Pirogov N. J. 161.
Pisa 31, 70.
Písmo glagolské 103.
Písmo Sv. 44, 115.
Písně národní 137, 151, 163, 164.
— — srbské 174.
Pjastovci 58, 63.
— slezští 83.
Planka 241.
Plátenictví české 193.
Platonov Serg. Fed. 215.
Plavci. Viz Kumáni.
Plissenko 79.
Plzeň 94.
Poddanství selské 183, 194.
Podolí 122.
Pogodin Mikuláš 161, 162, 177, 180.
Pohádky národní 151, 163.
Pokračovatelé Kosmovi 90.
Pokrokáři v Srbsku 204.
Polabané, kmen obodrický 80.
Polabí 28, 31.
Poláci 15, 35, 38, 39, 50, 60, 89, 91, 95, 117, 129, 155, 159, 181, 182, 196, 251.
— za světové války 229, 234—240.
— a humanism i renaissance 95.
— a Němci 77; za světové války 219, 237, 238.
— a pravoslavi 18.
— a protireformace 18.
— a Rusové (Rusko) 178, 220.
— a Slované polabsko-baltští 37.
— a trojspolek 235.
— a Turci 120.
— a Ukrajinci 164, 239.
— američtí za světové války 237.
— haličtí 188, 234—236.
— východohaličtí 224.
— v Poznaňsku 189, 198, 219, 235.
— v Rakousku 188.

— v Rusku 218—129, 225, 235.
— ve Slezsku 224.
Polané 31.
Pole divoká 121, 123.
Polesí 24.
Poljané 34, 35.
Polock 240.
Polsko (říše polská a polsko-litevská) 16, 19, 22, 23, 30—32, 40, 53, 56, 60, 63—66, 91, 97—99, 102, 130, 134, 138, 156, 157, 250, 251; jeho rozdělení 18, 131, 133, 134, 156; jeho obnovení (r. 1815) 158.
— a Arabové 57.
— a Francie 98.
— a Itálie 96, 98.
— a kozáci ukrajínští 122, 130.
— a Litva 14, 65, 66.
— a Moldavsko (Valašsko) 120.
— a moře Černé 121.
— a Německo (Němci) 56, 58, 63, 65, 67, 133—134.
— a řád rytířů německých 67.
— a říše moskevská (ruská) 17, 75, 128, 129 až 132.
— a Prusko 134.
— a Švédsko 128—130.
— a Turecko (Turci) 18, 20, 65, 121, 122.
— a Uhry 64, 65, 120.
— a vzdělanost byzantská 51.
— a vzdělanost západní 56, 57.
— a Wettinci 134.
— kongressové (ruské) 178, 218, 220, 236.
— nové 238—240, 255.
Poltava 143.
Pomoraví 70.
Pomořané 37, 38, 41, 75, 88.
Pomořansko 64, 82, 84, 85, 87, 198, 199.
Pomořany Přední 88.
— Zadní 82, 86.
Poodří 30.
Popović Bogdan 206.
— Pavel 205.

Pořekadla 163.
Posávi 31.
Positivism Comteův 210.
Postojna 243.
Potocki Jan 179.
— Stanislav 158.
Potočnjak Franko 240.
Pověsti národní 151, 163.
Povislí 30.
Povstání bulharské (1876) 201.
— české (1618) 18, 127.
— hercegovské (1875) 201.
— maďarské (1848) 171, 197.
— polské (1830) 142, 158, 182, 198.
— — (1863) 183, 218.
— plovdivské (1885) 204.
— řecké (1821) 174.
— srbské (1804) 146, 174.
Poznaň 156, 181.
Poznaňsko 237—238.
Praha 31, 50, 170, 178, 179, 181, 185.
Práva historická Čechů a Chorvatů 183.
Právo antické v Polsku 96.
— byzantské v Bulharsku 110; v Srbsku 106.
— církevní ve staré Rusi 56.
— hlasování všeobecné 150, 189, 190.
— německé 78; — v Polsku 83, 84.
— přirozené 148, 157.
— sebeurčení národního 238, 241, 243, 245—247, 250, 251, 253, 255.
— slovanské 78, 106.
— státní české 190.
— zákupné 84.
Pravopis Gajův 172.
— lužicko-srbský 175.
— ukrajinský 176.
— všeslovanský 176.
Pravopisy slovanské 153.
Pravoslavi v záp. Rusi 130.
Pres Petr Iv. 162, 172.
Presl Jan Svatopluk 167.
Prešern France 173, 178, 179.
Přeslav Malý 48.
Priegnitz. Viz Břežansko.
Primát papežský 48.
Pripet 24.

Prizren 208.
Program velikosrbský 241.
Prokop Veliký 61.
Prosvita 196.
Protestantství v říši moskevské 15, 115.
Protić Stojan 243.
Protireformace a Bulhaři 137.
— a Gundulič 137.
— a Jihoslované 137.
— a pravoslavi 129.
— u Chorvatů 137, 170.
— u Slováků 169.
— u Slovanů 19.
— u Slovinců 137.
— v Dubrovniku 137.
Provincie illyrské 171, 172.
Proud národní v Rusku 217.
Proudhon Petr Jos. 210.
Průmysl český 193; grafický 192.
— polský v Poznaňsku 199.
— rakousko-uherský 226.
— v Polsku 137, 219.
— v Rusku 163, 211, 217, 218.
Prus Boleslav 220.
Prusko 85, 122, 134, 142, 200.
— východní 199, 238.
— západní (královské) 88, 134, 198, 199, 238.
Přehled Slovanský 223.
Překlad bible ukrajinský 221.
Přemysl Otakar I., král český 60.
Přemysl Otakar II., král český 60, 61, 82, 94.
Přemyslovci 14, 59, 60, 63.
Převrat český (1918) 247.
Přibyslav, kníže meklemburský 82.
Přímoří 169, 194.
— chorvatské 178.
Přírodověda v Rusku 213—215.
Příslaví národní 151, 163.
Pskov 101, 114.
Pugačev Ěmeljan 132—133.
Puchmajer Antonín 177.
Purkyně Jan Ev. 167.
Puškin Alex. Serg. 162, 178, 205.

R.

Rački Frant. 187.
Rada centrální ukrajinská 251, 252.
— národní československá v Paříži 246.
— národní jihoslovenská 242.
— národní Slovinců, Chorvatů a Srbů 243.
— nejvyšší mírová ve Versailles 239.
— regentská v Polsku 236, 238.
— říšská ruská 235.
— státní v Polsku 236.
Radimiči 34.
Radoníc Jovan 205.
Radoslavov Vasil 233.
Rady dělníků a vojáků v Rusku 249.
Rajačić Josef 181.
Rajić Jovan 174.
Rakousko (Rakousko-Uhersko) 144, 146, 147, 150, 206, 209, 228, 229, 243, 246, 247.
— a Německo 225—227.
— a Poláci 235, 236.
— a Rusko 196, 205, 208, 213, 225—227.
— a Srbsko 150.
— a Turecko 122, 144.
— a Vlachové 147.
Rakousy Dolní 88—89.
Rakovac Dragutin 177.
Rakowiecki Ign. Bened. 158, 177, 179.
Rána 81, 82, 86, 87.
Randa Ant. 192.
Ránové 37, 38, 41.
Rastislav, kníže moravský 29, 48, 49.
Rastko-Sáva sv. 107.
Rašín Alois 245.
Raška 68.
Ratibořsko 80.
Rauch Pavel 186.
Realismliterárníruský 216.
Realisté čeští 197.
Redrané 37, 38.
Reforma církve katolické v 15. století 95.
Reformace a Slované polabsko-baltští 88.
— v Chorvatsku 104.
— v Německu a husitství 91.

— v Polsku 18, 96, 97, 128.
 Rej Mikuláš z Nagłowic 97.
 Resoluce rjecká (1905) 185, 186.
 Reval 85.
 Revoluce červencová (1830) 142.
 — francouzská velká 20.
 — mladoturecká 155, 226.
 — únorová (1848) 142, 150, 155, 159, 167, 168, 181.
 — v Rusku (1917) 230, 232, 246, 248—251.
 Revolucionáři sociální u-
 krajínští 252.
 Reymont Władysław 220.
 Rezijaně 36.
 Řěpin II'ja 217.
 Rieger Frant. Lad. 191.
 Riga 85, 240.
 Rimskij-Korsakov Nik.
 Andr. 216.
 Rjeka 184, — 186, 220.
 Rodzjanko M. V. 249.
 Rokyta Jan 115.
 Rolnictvo a jeho osvoboze-
 ní 148, 209.
 — běloruské 222.
 — české 92, 138, 149, 167,
 193.
 — chorvatské 187.
 — polské v Haliči 189;
 v Poznaňsku 199.
 — ruské v Uhrách 165.
 — slovanské 78, 79, 87;
 v Rakousko-Uhersku
 183.
 — slovinské 172, 194.
 — srbské 206.
 — ukrajinské 221.
 — východohaličské 196.
 — západoruské (ukrajin-
 ské) 130.
 — v Bosně a Hercegovině
 206.
 — v Rakousku 150.
 — v Rusku 132, 160, 163,
 209—212, 216, 218.
 Románi 24, 27, v Dalmácii
 103.
 Romantism 144, 156.
 — český 192.
 — u Chorvatů 170.
 Rosa Václav 156.
 Rosenbergové (Rožmber-
 kové) 82.

Rousseau J. J. 156, 157.
 Rozkol církve byzantské a
 římské 51.
 — v církvi ruské 140.
 — — římské 95.
 z Rožmberka Vilém 66.
 Rubínštejn Ant. Grig. 216.
 Rudans'kyj 221.
 Rudolf Habsburský, král
 německý 60.
 — Rudolf II., císař ně-
 mecký 66.
 Rufo Marco 111.
 Rukopisy padělané 178,
 191.
 Rumelie Východní 201,
 202, 204.
 Rumjancev P. N. 161, 178.
 Rumuni 67, 207, 257.
 Rumunsko 91, 230.
 — a Makedonie 208.
 Rurikovci 132.
 Rus (Rusko) Bílá 40, 222,
 239, 240, sovětská 253.
 — — Černá 40.
 — — Červená 40, 64, 65,
 101, 239.
 — — Cholmská 219.
 — — Jižní 133.
 — — Malá 40, 132.
 — — Podkarpatská 164,
 165, 254.
 — — Veliká 40.
 — — Západní 16, 40, 53,
 64, 66, 76, 85, 99—102,
 114, 239.
 Rusíni 40, 165. Viz též U-
 krajinci.
 — haličští 188.
 — podkarpatsí 197.
 Rusko (Rus, říše moskev-
 ská, ruská, stát moskev-
 ský, ruský) 10, 14, 15,
 18, 21, 34, 35, 40, 55 až
 56, 59, 73—74, 111,
 117, 121, 122, 131 až
 133, 140—142, 145, 159,
 163, 171, 191, 209, 211,
 213, 240; ve světové vál-
 ce 229—232, 245, 248
 až 255.
 — a Bulharsko 201, 226.
 — a Čechoslováci za svě-
 tové války 233, 244.
 — a Čína 124, 125.
 — a Francie 143.
 — a Jihoslované 178; za
 světové války 233, 241.

— a Maďaři 146.
 — a Německo (Němci) 19,
 134, 135, 146.
 — a Polsko (Poláci) 133 až
 135, za světové války
 235—236.
 — a pravoslavní křesťané
 111, 143—144.
 — — Slované 180.
 — a Rakousko-Uhersko
 (Rakousko) 201, 233.
 — a Slované 145, 146, 180;
 za světové války 231 až
 233.
 — — balkánští 201,
 206, 234.
 — a Srbsko 146, 226.
 — a Švédsko 131, 132,
 135.
 — a říše byzantská 54, 55.
 — a Tataři (Turkotataři)
 17, 23, 35, 73, 74, 117,
 122—125, 132, 133,
 142, 144, 145, 213.
 — a Turci (Turecko) 122,
 143—146, 174.
 — a vzájemnost slovan-
 ská 176.
 — a vzdělanost byzantská
 53, 54, 113, 114.
 — — islámská 54.
 — a západní Evropa 54,
 133, 142, 143, 213, 218.
 Rusko nové 253, 255.
 Rusové 11, 17, 18, 21, 38
 až 40, 55.
 — a Řekové 112.
 Ruvarac Ilarion 187.
 Růžičková-Strozzi Marie
 187.
 Rýn 27.
 Rzecz pospolita = Říše
 polsko-litevská.

Ř.

Řád bratří mečových 66,
 77, 85.
 — cistercký 79.
 — premonstrátský 79.
 — rytířů německých 32,
 63—65, 77, 85.
 Řecko 36, 40, 118.
 — a Makedonie 208.
 Řečtina: v Bulharsku 46,
 47; v Krakově na uni-
 versitě 96.
 Řehoř Sinajský 110.

Řekové 27, 43, 111, 112,
 200, 207.
 — a Bulhaři 136.
 — a Slované 22.
 — a Srbové 136.
 Řemeslnictvo polské v Po-
 znaňsku 199.
 Řeznovice 94.
 Řím 70, 104, 191.
 Římané 43.
 Říše avarská 29.
 — bulharská. Viz Bulhar-
 sko.
 — byzantská 7, 22, 27 až
 32, 43, 48, 55, 59, 67,
 70, 76—77, 98, 118.
 Viz též Uhry.
 — čínská 22.
 — francká (západní i vý-
 chodní) 7, 27, 28—30,
 30, 43, 44, 47.
 — chazarská 34, 35.
 — moskevská. Viz Rusko.
 — německá. Viz Němec-
 ko.
 — osmanská. Viz Turec-
 ko.
 — perská 22.
 — polsko-litevská. Viz
 Polsko.
 — římská 7, 25, 30.
 — velkomoravská 10, 29,
 30, 49.
 — východořímská 27.
 — západohunská 25.
 — západofřímská 27.

S.

Sabirové 44.
 Saint-Simon 210.
 Salona 196.
 Samijlenko 221.
 Samo 28, 37.
 Samospráva Chorvatska
 186.
 — Poláků v Poznaňsku
 198.
 — Polska ruského 219.
 — Ukrajiny 222.
 — zemská v Čechách 184.
 — — v Gorici, Istrii,
 Kraňsku, Štyrsku a
 Terstu 194.
 — — v Rusku 209, 210,
 215.
 Sapiha Alex. 178.
 Sarajevo 207.

Sardinie 147.
 Sarmaté 24.
 Sasko 134, 175, 200.
 Sasové 78.
 Sázava, klášter 94.
 Sála 28, 29, 36, 38, 76, 86.
 Sáva 43.
 Sborník Slovanský 223.
 Sedmíhradsko 119.
 Sekretariát generální u-
 kraj. 251.
 Seldžukové 26, 59, 76,
 118.
 Selim, sultán turecký 108.
 Sergěj Alexandrovič, vel-
 kokníže 212.
 Seton—Watson R. W. 186,
 191, 240, 242, 246.
 Severjané 34.
 Schedl Hartman 95.
 Schelling Bedřich 159.
 Schmerling Antonín 197.
 Scholastika 108, 115.
 Sibíř 74, 124, 211, 212,
 247, 248.
 Siemiradzki Henryk 220.
 Sienkiewicz Henryk 130,
 220.
 Siget 119.
 Singidunum 31.
 Sirmium 31.
 Sisek 119.
 Sixt Bourbonský 241.
 Sjezd poslanců českých 6.
 ledna 1918 245.
 — slovanský v Praze (1848)
 155, 165, 181, 182.
 — slovanský v Praze (1908)
 225.
 Sjezd šlechty ruské 210.
 — ukrajinské r. 1917 251.
 Skandinávie 26, 35.
 Skarga Petr 100.
 Skerlić Jovan 205.
 Skirové 26.
 Sklářství české 192.
 Sklavinie 40.
 Skopl'e 208.
 Skoropads'kyj Pavel Pet-
 rovič 252.
 Skoryna František 100.
 Skythové 24, 53.
 Slavejkov Petko 203.
 Slavjanofilové bulharští
 226.
 — ruští 143, 162, 180, 215.
 Slavonie 40, 119, 169, 170.
 Slezané 75.

Slezsko 30, 61, 84, 127,
 134, 147.
 — a Polsko 64, 83. Viz též
 Germanisace.
 — dolní 83.
 — horní 62, 83, 198, 199,
 238.
 — pruské 254.
 — rakouské 224.
 — těšínské 238.
 Sloh burgundský a flan-
 derský stavitelský v Pol-
 sku 98.
 — byzantsko-renaisanční
 stavitelský v Moskvě
 112.
 — národní stavitelský na
 Rusi 162—163, 217.
 Slováci 40, 92, 93, 117,
 119, 168, 171, 181, 197,
 198, 243—248.
 — a Čechové 197.
 — a Maďaři 169, 198.
 — a Rusko 197.
 — a Srbové uherští 198.
 Slované 5, 7—9, 12—14,
 21, 22, 24, 25, 41—43,
 75, 149, 151; za světové
 války 227, 228, 230,
 231, 233, 256. Viz též
 Germanisace, Kmeno-
 vé slovanští, Vzájem-
 nost slovanská.
 — a Avari 27, 28.
 — a Bulhaři turkotatarští
 28.
 — a Frankové 28.
 — a Germáni 27, 42.
 — a Habsburkové 182.
 — a Maďaři 155, 182, 188.
 — a Němci 22, 150, 182,
 183, 188.
 — a říše byzantská 28, 54.
 — a Rusko 146.
 — a Turecko (Turci) 20,
 23, 155.
 — a Turkotataři 22, 26,
 27, 42, 125.
 — dalmaští 28, 32; — a
 Avari 33.
 — helladští (řečtí) 43, 44.
 — korutanští 28, 36, 43,
 76.
 — lüneburští. Viz Dreva-
 né.
 — makedonští 11, 28, 39,
 43, 225.
 — peloponnésští 28.

— nejzápadnější 36.
 — polabsko-baltští 36, 37, 38, 57, 61, 75, 76, 81, 175. Viz též Germani-
 sace.
 — pravoslavní 11.
 — rakouští (v Rakousku)
 147, 149, 150, 155, 181,
 184, 225, 227-229, 231.
 — středoevropští 125.
 — uherští a Maďari 183.
 — východní 33, 35, 36.
 — západní 76.
 Slovanověda 173.
 — česká 166, 167, 178.
 — ruská 161, 162, 180,
 215.
 — v Rakousku 181.
 Slovenija, spolek 173.
 Slovensko 72, 119, 168,
 180.
 Slováci 88.
 Slované 34.
 Slovinci 39, 75, 88, 105,
 171—173, 194, 196,
 240. Viz též Germani-
 sace.
 — a Čechové 194, 195.
 — a Habsburkové 126.
 — a Turci 119.
 — v Korutansku 194.
 Slovo o polku Igorevě 56,
 178.
 Słowacki Juljusz 159, 220.
 Smederevo 71.
 Smetana Bedřich 191.
 Smičiklas Tadeáš 187.
 „Smířliví“, polit. strana
 polská 219, 225.
 Smlouva londýnská z 25.
 IV. 1915, 241.
 — mürzstegská (1903)
 208.
 Smolensk 132.
 Smoler Jan Ernest 200.
 Smolka Stanislav 188.
 Smoluchowski Marjan
 220.
 Sněm bosensko-hercegov-
 ský 217.
 — církevní „stohlavý“
 112, 113.
 — černohorský 243.
 — čtyřletý v Polsku 156,
 157.
 — haličský 196.
 — chorvatský 243.
 — rakouský říšský 228.

— — — r. 1848—49 182.
 — ruský ústavodárný
 (1918) 251.
 — srbský 243.
 Sněmy ruské říšské novo-
 době 212, 219, 222,
 235.
 Sobieski. Viz Jan III. So-
 bieski.
 Socialism u Bělorusů 222.
 — u Poláků 199.
 — u Ukrajinců 221.
 — v Rusku po válce krym-
 ské 210, 211.
 Socialisté polští 219, 220,
 224, 228, 234, 239.
 — ruští za světové války
 232, 250.
 Sociologie 192.
 Sofie Palaiologovna 15,
 74, 111.
 Sokolov Nik. Nik. 214.
 Sokolović Mehmed 71,
 108, 109.
 Sokolstvo české 191, 223.
 — slovanské 223.
 Solario Petr Ant. 111.
 Solov'ev Serg. M. 214.
 Solun 27, 226.
 Soudržnost Slovanstva 8.
 Soukenictví české 193.
 Spencer Herbert 192.
 Spisovatelé bulharští v
 Srbsku 107, 108.
 — čeští za světové války
 245.
 Spišsko 238.
 Split 104, 195, 196.
 Spojené Státy Severoame-
 rické 197, 227, 230,
 240, 242.
 Společnost národů 239.
 — nauk král. česká 165,
 192.
 — zeměpisná ruská 221.
 Společnosti vědecké
 v Rusku 161.
 Spolek bulharsko-srbský
 (r. 1912) 226.
 — sv. Sávy 208.
 Spolky tajné na Rusi 179.
 Sponheimovci 89.
 Spor polsko-ukrajinský
 224.
 — rusko-polský 223—224.
 Sporck Ant. 165.
 Spory mezislovanské 223
 až 224.

Správa státní v Rusku po
 válce krymské 209.
 — — v Srbsku 204.
 Správa 79.
 Srbové 15, 31, 39, 60, 106,
 108, 117, 136, 137, 170,
 188, 201, 233.
 — a Avari 31, 33.
 — a Bulhari 33, 137, 204.
 — a Habsburkové 126.
 — a islám 108.
 — a patriarchát cařihrad-
 ský 136.
 — a říše byzantská 22, 58,
 67—70.
 — a Turci (Turecko) 20,
 70, 71, 108, 136, 173.
 — katoličtí 52.
 — v Chorvatsku 186, 188.
 — v Rakousko-Uhersku
 za světové války 240,
 241.
 — v Turecku 174, 200.
 — v Uhrách 171, 173, 174,
 188, 198, 204.
 — Lužičtí (Polabští) 28,
 37, 38, 40, 50, 75, 76,
 87, 105, 134, 175, 200,
 256. Viz též Germani-
 sace.
 Srbsko 30, 32, 33, 40, 52,
 68—70, 106, 118, 146,
 174, 203—205, 229, 241,
 243.
 — a Chorvatsko 32.
 — a Makedonie 208.
 — a Rakousko-Uhersko
 202, 204, 205, 226, 227.
 — a Rusko 201, 202, 205,
 226.
 — a stolice papežská 52,
 68.
 — a Turecko 204.
 — a Uhry 52, 68, 69. Viz
 též Srbové.
 Srbsko Staré 206.
 Sreznevskij Izv. Izv. 162,
 178, 179.
 Stribulov Štěpán 202.
 Stancar Frant. 96.
 Stanislav August, král pol-
 ský 157.
 Stanislav Leszczyński,
 král polský 156.
 Stanojevič Stanoje 205.
 Staňčictví polské 189.
 Staročesí 190.
 Starorusové haličtí 196.

Staszic Stanislav 156, 179.
 Statilic (Statileo) Jakub
 105.
 Statkáři muslimští v Bos-
 ně a Hercegovině 206.
 — polští v záp. Rusi 239.
 — ukrajinští za svět. války
 252.
 Státy národní 255.
 — prvotní 24.
 — slovanské 8, 13, 22, 24,
 33, 58, 59, 255. Viz
 též pod jmény jednotli-
 vých.
 Stavitelé západoruští 16.
 století 102.
 Stavitelství bulharské 109.
 — islámsko-perské 54.
 — české (v Čechách, u Če-
 chů) 93, 94.
 — polské (v Polsku) 99.
 — ruské (u Rusů, na Ru-
 si) 55, 112, 141, 162,
 217.
 — srbské (v Srbsku, u Sr-
 bů) 106.
 — v záp. Rusi 102, 103.
 Stohlav. Viz Sněm „sto-
 hlavý“.
 Stojalowski Stanislav 189.
 Stojanović Ljuba 205.
 Stojković Jan 104.
 Stolice papežská 12, 20,
 51, 59, 84. Viz též Srb-
 sko.
 Stolypin Petr Arkad. 212.
 Stoos Pavel 181.
 Stralsund 85.
 Strana lidová slovinská
 194.
 — národně-demokratická
 polská 219, 220, 224,
 235, 238, 239.
 — národní chorvatská 171,
 184.
 — — slovinská 194.
 — pokroková chorvatská
 185.
 — radikální srbská 241,
 242.
 — sociálně-demokratická
 slovinská 194.
 Strany politické v Srbsku
 204.
 Stratimirovič Štěpán 181.
 Strigolnictví 114.
 Stroganovové bratři 124.
 Strossmajer Josef Jiří 186.

Studenica, klášter 106.
 Studenti běloruští 222.
 Studentstvo v Rusku 210.
 Styka Jan 189.
 Sudety 9, 27.
 Supilo Fran 240.
 Surowiecki Vavřinec 158,
 177, 179.
 Svačići 71.
 Svarog 42.
 Svarožic 42.
 Svatopluk, král velkomo-
 ravský 49.
 Svaz sovětských socialisti-
 ckých republik 253.
 Svéráznost národní 151.
 — — ruská 210.
 Svjatoslav Igorovič, kníže
 ruský 34, 48, 144.
 Svjatoslavův „Izbornik“
 45.
 Svobodomyslnost v Rus-
 ku 160.
 Svrchovanost koncilů nad
 papežem 95.
 Symeon, cíř bulharský 31,
 45, 46.
 Synoda hnězdenská (roku
 1257) 84.
 Synoda svatá v Rusku 221.
 Szczepanowski Stanislav
 189.
 Szujski Josef 188.

S.

Świat Słowiański 223.
 Świnka Jakub, arcibiskup
 hnězdenský 84.

Š.

Šafařík Janko 205.
 — Pavel Josef 158, 162,
 167, 168, 177—181.
 Šandor-Gjalski Xaver 187.
 Šenoa August 187.
 Ševčenko Taras 164.
 Šibenik 104, 241.
 Šišić Ferd. 187.
 Šiškov Alex. Semenovič
 161, 180.
 Šišmanov Ivan 203.
 Šižgorič Jiří 104.
 Škola dějepisná česká 192.
 — — krakovská 188.
 — kazaňská chemická 214.

— trnovská spisovatelská
 192.
 — vysoká technická v Pra-
 ze a v Brně 192.
 Školství české 192, 193,
 248.
 — polské 157, 219.
 — — v Haliči 189.
 — slovanské v Rakousko-
 Uhersku 184.
 — slovenské 197.
 — slovinské 194.
 — srbské 206.
 — ukrajinské ve Východ.
 Haliči 196.
 — v Bosně a Hercegovině
 206, 207.
 — v Bulharsku 203.
 — v Makedonii 208, 209.
 — v Rusku 161, 209, 213,
 215.
 Školy jesuitské v Polsku
 99, 100, 138.
 — nedělní v Ukrajině 220.
 — střední chorvatské 187.
 Škorpilové Hermenegild a
 Karel 213.
 Šlechta a hnutí osvobo-
 vací 148.
 — a rolnictvo 91—92.
 — bulharská 110.
 — česká 61, 82, 90, 127,
 149, 165—166, 168,
 196.
 — chorvatská 119, 126,
 149, 170, 171, 196.
 — maďarská 197, 198.
 — německá u Slovanů vů-
 bec 81, 82; u Slovinců
 89; v Lužicích 87; ve
 Slezsku 83.
 — polská 66, 84, 96, 97,
 99, 100, 130, 138, 139,
 149, 188, 189, 190, 196,
 198, 219, 224, 228.
 — pomořanská 85.
 — ruská (moskevská) 132,
 141, 159, 160, 163, 209
 až 211.
 — Slovanů polabsko-balt-
 ských 82 83.
 — slovenská 107, 168.
 — západoevropská 66.
 — západopomořanská 82.
 — západoruská 16, 100,
 101, 130.
 Španělsko 66.
 Šrobár Vávro 248.

Štefánik Milan 248.
ze Šternberka Kašpar 166.
Štěpán Dušan, cíř srbský 14, 52, 68, 70, 106, 107.
— Lazarević, despot srbský 108.
— Neman'a, velký župan srbský 68, 107.
— Prvověncaný, král srbský 52, 68, 107.
— Tvrtko, král bosenský 70.
— Uroš III. Dragutin, král srbský 106.
Štolcar 187.
Štulc Václav 177, 178.
Štúr Ljudevit 169, 179, 180.
Štyrský 119, 172.
Štyrský Hradec 170, 172.
Šubicové bratři 195.
Šubićové 71, 72, 104.
Šumava 36.
Švédové 22, 35, 66.
Švýcarsko 237.

T.

Taaffe Eduard 194.
Tamerlán 118, 124.
Tara 31.
Tasso Torquato 104, 105.
Tatiščev Vasil Nik. 161.
Tataři (východoevropští, krymští, nogajští) 14, 16, 26, 68, 117, 118, 121—125, 143, 144.
Temudžin. Viz Džingischán.
Technika polská ve Varšavě 236.
Teodosij Trnovský 110.
Terek 124.
Terla Nikola 188.
Terst 241, 243.
Theodor, cíř epirský 67.
Theodor Studijský sv. 48.
Theologie židovská 115.
Theologové krakovští 95.
Theresianum 126.
Thrákie 27.
Thrákové 24, 27.
Thun Frant. 195, 244.
Tisa 28, 30.
Tiverci 34.
Tobolsk 124.
Tolstoj Lev Nik. 216.

Tomáš, arcijáhen splitský 104.
Tomsa Vladimír 192.
Topalović Mato 181.
Tovarystvo naukově imeny Sevčenko 196.
Towarzystwo przyjaciół nauk ve Varšavě 158, 177.
Towiański Ondřej 159.
Trapezica 109.
Trialism Rakousko-Uherska 186, 242.
Trnka Otakar 244.
Trnovo 109.
Trockij Lev 250.
Trogir 241.
Trojspolek 143.
Trubar Primus 105, 172.
Truhelka Ćiro 207.
Trumbić Ante 240, 243.
Třebíč 94.
Turci osmanští 15—17, 26, 60, 65, 70, 71, 98, 105, 117—119, 136.
— seldžučtí. Viz Seldžukové.
Turecko 20, 143, 144, 173, 200, 201, 207, 208, 226, 229.
Turgenev Alex. Iv. 178.
Turgenev Ivan Serg. 210, 216.
Turkestansko 124.
Turkméni 26, 125, 213.
Turkotataři 6—8, 17, 18, 22, 25, 26, 34, 117, 125, 145, 253.
— Viz též Buddhism.
Tvrtko. Viz Štěpán Tvrtko.

U.

Udine 36.
Ugodowcy. Viz Smířliví.
Ugři (Uhři) 34, 35,
Uhry 9, 17, 32, 49, 60, 69, 72, 76, 91, 119, 121, 181.
Ukrajina 122, 131, 139, 140, 163, 224, 239, 250, 252, 253.
Ukrajinci 11, 21, 39, 40, 100, 101, 152, 163, 164, 178, 180, 194, 196, 220 až 222, 224, 229, 251 až 253.
— haličtí (rakouští) 164, 196, 232, 239.

— uherští 165.
Uličtí 34.
Umění výtvarné u Bulharů 109, 203.
— u Čechů 93, 138, 191.
— u Chorvatů 105.
— u Poláků 97.
— u Rusů 111—112, 141, 162.
— u Slovanů 15.
— u Slovinců 195.
— v Rusi západní 101 až 103, 140.
Unie církevní 18, 126, 129.
— brestská 100, 130, 139.
— florentská 111, 114.
— polsko-litevská (lublínská) 99, 129—130.
Universály centrální rady ukrajinské 251, 252.
Universita v Bělehradě 174, 205.
— v Kazani 214.
— v Krakově, 90, 91, 95, 96, 157, 184, 188.
— ve Lvově 184, 188, 196.
— v Odesse 213.
— v Petrohradě 214.
— v Praze 90, 91; česká 184, 190, 192, 195, 197; německá 184, 190.
— v Sofii 203.
— ve Varšavě 150, 236.
— ve Vidni 90, 187.
— ve Vilně 157, 178.
— ve Vratislavu 167.
— v Záhřebě 185—187.
— slovinská 195.
— ukrajinská 224.
University ruské (v Rusku) 153, 161, 162, 167, 180, 213, 215.
— slovanské v Rakousku 184.
Ural, pohoří 124.
— řeka 124.
Úřednictvo české za války světové 244.
— v Rusku 209—212.
Uskokové 71, 126, 173.
Ussuri, řeka 213.
Ústava bosensko-hercegovská 207.
— král. polského z r. 1815 158.
— oktrojovaná v Rakousku (1849) 172.

— Schmerlingova 183.
— třetího máje (1791) v Polsku 157.
Ústavnost novodobá 200.
— v Bulharsku 202.
— v Rakousku 150, 182, 228, 240, 245.
— v Rusku 160, 210—212, 219, 221.
— v Uhrách 197.
— v záp. Evropě 149, 209.
Utješenić Ostrožinski Ognjeslav 181.
Uvarov Alexej Serg. 179.
Uzové 26, 34.
Úžiny mořské Bospor a Dardanely 226, 233.

V.

Václav I., král český 60, 82.
Václav II., král český 60, 63, 82, 86, 90, 94.
Václav IV., král český, 61, 64.
Václav Svatý 50.
Vagrové 80.
Vahylevyč Ivan Nik. 178.
Valašsko 65, 120, 257.
z Valdštejna Eman. Arn. 165.
Válka balkánská (1912-13) 225, 226, 235.
— čínsko-japonská 213.
— krymská 142, 143, 146, 155, 201, 209, 213.
— prusko-rakouská (1866) 147.
— rakousko-sardinská (1859) 155.
— rusko-japonská 145, 205, 211, 212.
— srbsko-bulharská (1885) 204.
— srbsko-turecká (1912 až 1913) 186.
— světová 150, 227—229, 254.
Války husitské 89.
— napoleonské 157, 160.
— rusko-turecké 143, 144, 146, 174, 201.
Valuev Petr Alex. 221.
Varna 120.
Varšava 134, 179, 236, 240.

Vasil Šujskij, cíř moskevský 132.
Vasilij Zlatovlasý 115.
Vasnevov Viktor Mich. 217.
Vasovci 128.
Vazov Ivan 203.
Velehrad 10.
Velkopolsko 134.
Veles 42.
Veletové 38.
Velikorusové 40.
Venecianov Alexej Gavri-
lovič 162.
Velkovévodství varšavské 157, 158.
Verdun 229, 236.
Vereščagin Vas. Vas. 217.
Vesnice německé 77, 84.
Vévodství korutanské 89.
— rakouské 89.
— srbské (vojvodina) 174.
Věda u Poláků 220.
— u Rusů 214—216.
— u Ukrajinců 221.
Věšin Jaroslav 203.
Videň 120, 121, 127, 130, 170, 172, 173, 178, 181.
Vidínsko 68.
Vilém Železný, vévoda rakouský 89.
Vilno 101, 239.
Vincenc, kanovník pražský 90.
Vis 241.
Visla 26, 29, 53, 85, 238.
Vislav I., kníže ránský 86.
— III., kníže ránský 86.
Vitezovič Ritter Pavel 137.
Vitte Serg. Jul'evič 211.
Vjatiči 34.
Vláda ruská 219, 221, 225, 235, 236, 249.
— bolševická 239, 250.
— revoluční zatímní 237, 241, 249—251.
— srbská 242.
— turecká 200.
— ukrajinská 252.
— vídeňská 164, 165, 169, 174, 190, 195, 196.
— zemská haličská 196, 239.
Vladimír Monomach, kníže ruský 35.
— Svatý, kníže ruský 35, 54, 55.
Vladislav II. Jagellovec, král český 94.

Vladislav III., král polský a uherský 14, 120.
Vladislav IV., král polský 128, 129, 137.
Vladislav I. Lokýtek, král polský 64, 67, 98.
Vladivostok 213.
Vlachové (Italové) 22, 77.
— v Polsku 96, 98, 99.
Vlastenectví české šlechty na rozhraní stol. 18. a 19. 165, 166.
— ukrajinské 221, 222.
Voekov Alex. Iv. 214.
Voďnik Valentin 172, 178.
Voigtland 79.
Vojenská Hranice 169, 184.
Vojnovič Ivo 187.
Vojsko ruské a lid 249.
— ukrajinské 252.
Vojtěch sv. 50.
— z Brudzewa 96.
Volha 35, 54, 117.
Volyňsko 240.
Voska Eman. 246.
Vošnjak Bogumil 240.
Vočok. Viz Markovičová.
Vrangel Petr 253.
Vratislav, město 85, 167.
Vraz Stanko 171, 178—180.
Vrhovac Maximilián 170.
Vrchlický Jaroslav 192.
Všepolství 189.
Všeslovanství politické 179, 180.
— u Čechů 177—180.
— u Jihoslovanů 180, 181.
— u Poláků 179.
— u Rusů 180.
— u Slováků 180.
Vukotinić Ljudevit 181.
Výbor jihoslovanský 240 až 242.
— národní český 247, 248.
— polský hlavní 235.
Východ blízký 213, 226.
— daleký 213, 226.
Výpravy křížové 59, 76, 77, 81.
— Němců proti husitům 61.
Vyrovnání česko-německé 190.
— rakousko-uherské 150, 183—185, 190.
Výstava česká jubilejní (r. 1891) 193, 223.

- národopisná (1895) 223.
- ruská národopisná (1867) 191.
- ve Lvově (1894) 223.
- ve Varšavě (1909) 223.
- Vystěhovalci čeští a slovenští v Americe 246, 248.
- slovanští v Americe 231.
- Vystěhovalectví podkarpatských Rusů 197.
- Slováků 197.
- Vyšehrad 10, 50, 93.
- Vzájemnost česko-ruská 177.
- polsko-ruská 179.
- slovanská 8, 176 a násl. 182, 192, 223, 256; Kolářova 179, 180; politická 181; u Jihoslovánů 180, 181; u Poláků 220.
- Vzdělanci bulharští a srbští na Rusi mosk. 111.
- bulharští a srbští v zemích rumunských 257.
- chorvatští na něm. universitách 170.
- ruští 161.
- Vzdělanost bulharská 47, 48, 202—203.
- byzantská (východořímská) 12, 22, 30, 35, 44, 46, 49, 51, 53, 93 až 94, 106, 108—112.
- česká 19, 89.
- hellenisticko-římská 7, 53.
- islámská 54.
- křesťanská 7, 11, 12, 13, 42, 93.
- moskevsko-ruská 15, 19, 111, 140.
- německá 19, 81—83, 85, 94, 151.
- novodobá 20.
- osvícenská 19, 166.
- polská 19, 66, 99—101, 141 157, 158.
- protestantská 19, 41.
- ruská v Asii 212, 254.
- srbská 108.
- západořímská (západoevropská) 12, 22, 23, 30, 50, 51, 55, 77, 81, 106, 108, 109, 115, 135, 141, 160—161, 211, 213.
- Walter von der Vogelweide 89.
- Wawel 98, 99, 102.
- Wawrzyniak Petr 199.
- Wettinci 134.
- Wieniawski Henryk 220.
- Wilson Wodrow 237, 243, 246, 247.
- Woronicz Jan Pavel 179.
- Wyspiański Stanislav 189.

Z.

- Záboř 94.
- Zadar 71, 104, 105, 195, 243.
- Zahradník Karel 187.
- Záhřeb 170, 178, 181, 185, 242.
- Zach František 181.
- Zakaspicko 213.
- Zakavkazsko 253.
- Zákon jazykový uherský (1868) 197.
- Nový 105, 174.
- periodický chemický 214.
- Zákony Apponyiho (1907) 197.
- kolonisační v Prusku 199.
- Zákoník Štěpána Dušana 106.
- Zálabí 78.
- Zaleski Jos. Bohdan 179.
- Záliv Finský 76.

- Rižský 85.
- Zaluski Josef 156.
- Ondřej Stanislav 156.
- Zamojski Jan 66.
- Zap Karel Vlad. 178.
- Západníci ruští 162, 180, 215.
- Zápolský Jan 119, 120.
- Zaprešić 185.
- Zátka Aug. 193.
- Zbruč 240.
- Zemědělství české 193, 223.
- Zeměpis v Rusku 214.
- Zercalo Velikoe 115.
- Zeta. Viz Dioklitie.
- Zikmund I., král polský 66, 99.
- Zikmund II. August, král polský 18, 102, 120.
- Zikmund III., král polský 18, 121, 129, 138.
- Zikmund Lucemburský, císař 61, 65, 67.
- Zinin Nik. Nik. 214.
- Zlatarski Vas. 203.
- Zmaj Jovan Jovan. 188.
- Zois Žiga 178.
- Zpěv u Čechů 95.
- Zrinský Mikuláš 119.
- Zrinský Petr 126.
- Zrinští, knížata 105.
- Zvěřínsko 80.
- Zvyky národní 151, 163.

Ž.

- Žatec 193.
- Železnice v Rusku 217.
- varšavsko-vídeňská 219
- Želigowski 239.
- Žeromski Štěpán 220.
- Židé v ruském Polsku 219.
- Židovstvující 115.
- Žujović Jovan 205.
- Žukovskij Vas. Andr. 178.
- Županové u Slovanů 76.

OBSAH.

ÚVOD

Str. 5—23.

Jednotné pojetí dějin slovanských a jejich smysl 5. — Účel filosofie dějin slovanských 6. — Slovanstvo stíněno na počátku svých dějin Turkotary a křesťanskými národy 7. — Vznik států slovanských 8—9. — Vznik národů slovanských 9—11. — Přijetí křesťanské vzdělanosti Slovanů 12—13. — Politické úspěchy Slovanů ve 14.—16. století 14. — Pokrok vzdělanosti u Slovanů 14—16. — Podlomení politické síly a kulturního vývoje Slovanů výbojným postupem osmanských Turků 16. — Přimknutí Slovanů Turky ohrožených k Habsburkům 17. — Neblahý vliv Habsburků na kulturní a politický vývoj Slovanstva 18. — Nové pokroky germanisace mezi Slovanů v 17. a 18. století 19. — Vzpružení a obrození národů slovanských na počátku 19. století 20. — Příznivý vývoj Slovanů v zápase o uznání své rovnocennosti a rovnoprávnosti v průběhu 19. století 21. — Jejich postavení ve světové válce 21. — Stručné vyjádření filosofie dějin slovanských 22. — Čtyři období dějin slovanských 22—23. —

I. VZNIK STÁTŮ A NÁRODŮ SLOVANSKÝCH

Str. 24—57.

Pravlast Slovanů a jejich pravěké politické organismy, kmeny 24. — Vysoká Asie prameništěm stěhovacích proudů Turkotatarů 25. — Povaha Turkotatarů a jejich převaha nad Slovanů 26. — Stěhování Germánů ze Skandinávie 26. — Vypuzení Slovanů Turkotary z jejich pravlasti 27. — Slované mezi Avary, Franky, Byzantinci a Bulhary 28. — Vznik říše velkomoravské, státu chorvatského a srbského 29—30. — Vpád Madarů do střední Evropy a ustálení státu českého 30. — Soutěž česko-polská a srbsko-bulharská 31. — Soutěž srbsko-chorvatská 32. — Obtížné mezinárodní postavení států slovanských 32—33. — Vznik státu ruského 33—34. — Jeho roztržštění 35. — Podmanění nejzápadnějších Slovanů Němci 36. — Státy Slovanů polabsko-baltských 37—38. — Vznik národů slovanských 38—40. — Vzdělanost pravěkých Slovanů 41—42. — Šíření křesťanství mezi Slovanů 43. — Pokřesťanění slovanů helladských 43—44. — Pokřesťanění Bulharska 44. — Starobulharská literatura 45. — Převaha vzdělanosti byzantské u Bulharů 46. — Bogomilství u Bulharů 47. — Úpadek vzdělanosti bulharské 48. — Pokřesťanění říše velkomoravské 48—49. — Čechové a vzdělanost západořímská 50. — Slovanská a latinská liturgie v Chorvatsku 50—51. — Křesťanství v Srbsku 52. — Kulturní dvojítoť v Srbsku 52—53. — Šíření obou větví křesťanské vzdělanosti do východní Evropy 53. — Pokřesťanění Rusů 54. — Vzdělanost staré Rusi 55—56. — Pokřesťanění Polska 56—57. — Přehled 57.

II. SLOVANÉ ROVNOCENNÝMI SOUPEŘI EVROPSKÝCH NÁRODŮ V POLITICE A VE VZDĚLANOSTI

Str. 58—116.

Počáteční převaha říše římsko-německé a říše byzantské nad sousedními Slovanů 58. — Krise a úpadek obou říší císařských v 13. století 59. — Rozmach českého státu za posledních Přemyslovců a za Lucemburků 60—61. — Politická síla a pevnost českého státu 62. — Sjednocení roztržitého Polska 63—64. — Politické spojení Litvy s Polskem a stoupení politické

silý Polska 65. — Říše polsko-litevská a její politický význam 66. — Habsburkové a Polsko 66. — Dějiny obnovené říše bulharské 67—68. — Srbsko v 13. a 14. století 68—70. — Pád srbské samostatnosti 70—71. — Chorvatsko za posledních Arpadovců a za Anjouovců 71—72. — Krise státu uherského na rozhraní 13. a 14. století 72. — Vznik a politické úspěchy říše rusko-moskevské 73—74. — Nebezpečí odnárodnění z přijímání křesťanské vzdělanosti Slovanů 75. — Německý nápor k východu 76—77. — Německá kolonisace rolnická u Slovanů polabsko-baltských 78. — Násilné zatlačování Slovanů v zemích polabsko-baltských ve prospěch německých osadníků 79—80. — Germanisace rodů knížecích a vyšších vrstev slovanských 81—82. — Náběh ke germanisaci vyšší české společnosti 82. — Kolonisace německá ve Slezsku, v Polsku, v jihozápadní Rusi, v Uhrách a v Chorvatsku 83—84. — Severoněmecká hanza, řád bratří mečových a řád rytířů německých 85. — Zánik Slovanů polabsko-baltských a Lužičtí Srbové 86 až 88. — Německá kolonisace u Slovinců a částečná germanisace jejich 89. — Vzdělanost Čechů a Slováků od 13. do počátku 17. století 90—95. — Vzdělanost Poláků od 15. do 17. století 95—99. — Vliv polské vzdělanosti na šlechtu západoruskou 100. — Obrození a zdokonalování vzdělanosti západoruské s pomocí vzdělanosti polské 101. — Výtvarné umění záp. Rusi 101—103. — Vzdělanost chorvatská do prostředka 17. století 104—105. — Vzdělanost srbská do podmanění Srbů Turky 106—108. — Vzdělanost bulharská v téže době 109—110. — Vzdělanost moskevsko-ruská v 15. a 16. století 111—116.

III. POLITICKÝ A KULTURNÍ ÚPADEK SLOVANSTVA Str. 117—141.

Zápas Slovanů s Turkotatary 117. — Následky mongolsko-tatarského vpádu v první polovici 13. století 118. — Výboje osmanských Turků 118—119. — Boje Habsburků s Turky 120. — Polsko a Turecko 120—121. — Říše moskevsko-ruská a Turci 122. — Zápas Ruska s Turkotatary 122—125. — Výboje Turků nutí Slovanů, aby se drželi Habsburků, kteří jim vnucují němečtví 125—126. — Čechové a Habsburkové 127. — Habsburkové a Polsko 127—128. — Nepříznivé následky protireformace pro Polsko 129 až 130. — Vady mohutnější říše rusko-moskevské 131—133. — Úspěchy Němců vzhledem k Slovanům v 18. století 134—135. — Vzdělanost Srbů a Bulharů pod panstvím tureckým 136. — Vzdělanost Chorvatů, Slovinců, Čechů a Poláků za protireformace 137—138. — Kulturní stav polské a ruské Ukrajiny 139—140. — Vzdělanost Rusi moskevské v 17. a 18. století 140—141.

IV. OBROZENÍ A OSVOBOZENÍ NÁRODŮ SLOVANSKÝCH Str. 142—256

Vliv Ruska na vývoj dějin západoevropských 142. — Zápas Ruska s Tureckem v novém věku 143—144. — Šíření panství ruského a Asii 145. — Vliv politických úspěchů ruských na ostatní Slovanů 146. — Příznivé účinky soutěže habsbursko-hohenzollernské na Slovanů 147. — Novodobé hnutí osvobodovací a Slované 148—150. — Obrozovací činnost slovanských vzdělanců 151. — Vznik nových spisovných jazyků slovanských a zdokonalování starších 152. — Oprava pravopisů 153. — Snahy o povznesení osvěty a hospodářské zesílení 153—154. — Přehled posledních období dějin slovanských 155. — Obrozovací snahy Poláků před pádem říše polské 156. — Kulturní pokrok Poláků v polském království kongresovém 157—158. — Messianství polské 159. — Pokrok osvobodovacích snah na Rusi v první polovici 19. století 160. — Rozvoj vzdělanosti ruské v téže době 161—162. — Vznik národního hnutí ukrajinského na Rusi 163. — Národní probuzení Ukrajinců haličských a uherských 164. — Osvětové a vlastenecké snahy šlechty české na rozhraní století 18. a 19., 165. — Budičská činnost vzdělanců, pocházejících z lidu 167. — Národní probuzení

Slováků 168. — Národní probuzení Chorvatů 169. — Illyrství 171. — Národní probuzení Slovinců 172. — Osvětové snahy Srbů 173. — Národní probuzení Bulharů 175. — Obrození Lužických Srbů 175. — Všeslovanské snahy a slovanská vzájemnost mezi slovanskými vzdělanci a spisovateli 176. — Slovanský sjezd r. 1848, 181. — Rakouští Slované a rakousko-uherské vyrovnání 183. — Politické dějiny a kulturní pokrok Chorvatů od r. 1867 do 1914, 184. — Chorvatští a uherští Srbové 188. — Politický a kulturní vývoj rakouských Poláků od r. 1867 do 1914, 188. — Politické a kulturní dějiny české od r. 1867 do 1914, 190. — Slovinci od r. 1867—1914, 194. — Dalmácie 195. — Haličtí Ukrajinci 196. — Slováci 197. — Poláci poznáňští 198. — Lužičtí Srbové 200. — Válka rusko-turecká r. 1877—1878, 201. — Obnovení státu bulharského a jeho politický i kulturní vývoj do r. 1914 202. — Politické a kulturní dějiny obnoveného Srbska do r. 1914, 204. — Černá Hora 206. — Bosna a Hercegovina 206. — Makedonie 207. — Politický a kulturní vývoj Ruska od války krymské do války světové 209. — Poláci v kongresovém království 218. — Ukrajinci říše ruské 220. — Styky mezislovanské a slovanská vzájemnost po r. 1848, 222. — Mezislovanské spory 223. — Slovanský sjezd r. 1908 a novoslovanství 225. — Annexe Bosny a Hercegoviny Rakousko-Uherskem a rozpory jeho s Ruskem 226. — Válka světová a Slovanstvo 227. — Účastenství Ruska ve válce světové 231. — Srbové a Bulhaři ve válce světové 233. — Poláci za války a obnovení státu polského 234. — Jihoslované rakousko-uherské za války a vznik království Srbů, Chorvatů a Slovinců 240. — Čechové a Slováci za války a vznik republiky československé 243. — Pád ruské monarchie a vznik národních států v západních končinách říše ruské 248. — Pokus ruských Ukrajinců o zřízení samostatného státu 251. — Vznik Svazu sovětských socialistických republik 253. — Závěrek 254.

DODATEK K STR. 111. Str. 257

DŮLEŽITĚJŠÍ SPISY A ČLÁNKY, OSVĚTLUJÍCÍ DĚJINY SLOVANSTVA Str. 258—272

DODATEK K DŮLEŽITĚJŠÍM SPISŮM A ČLÁNKŮM, OSVĚTLUJÍCÍM DĚJINY SLOVANSTVA Str. 273

UKAZATEL Str. 274—292